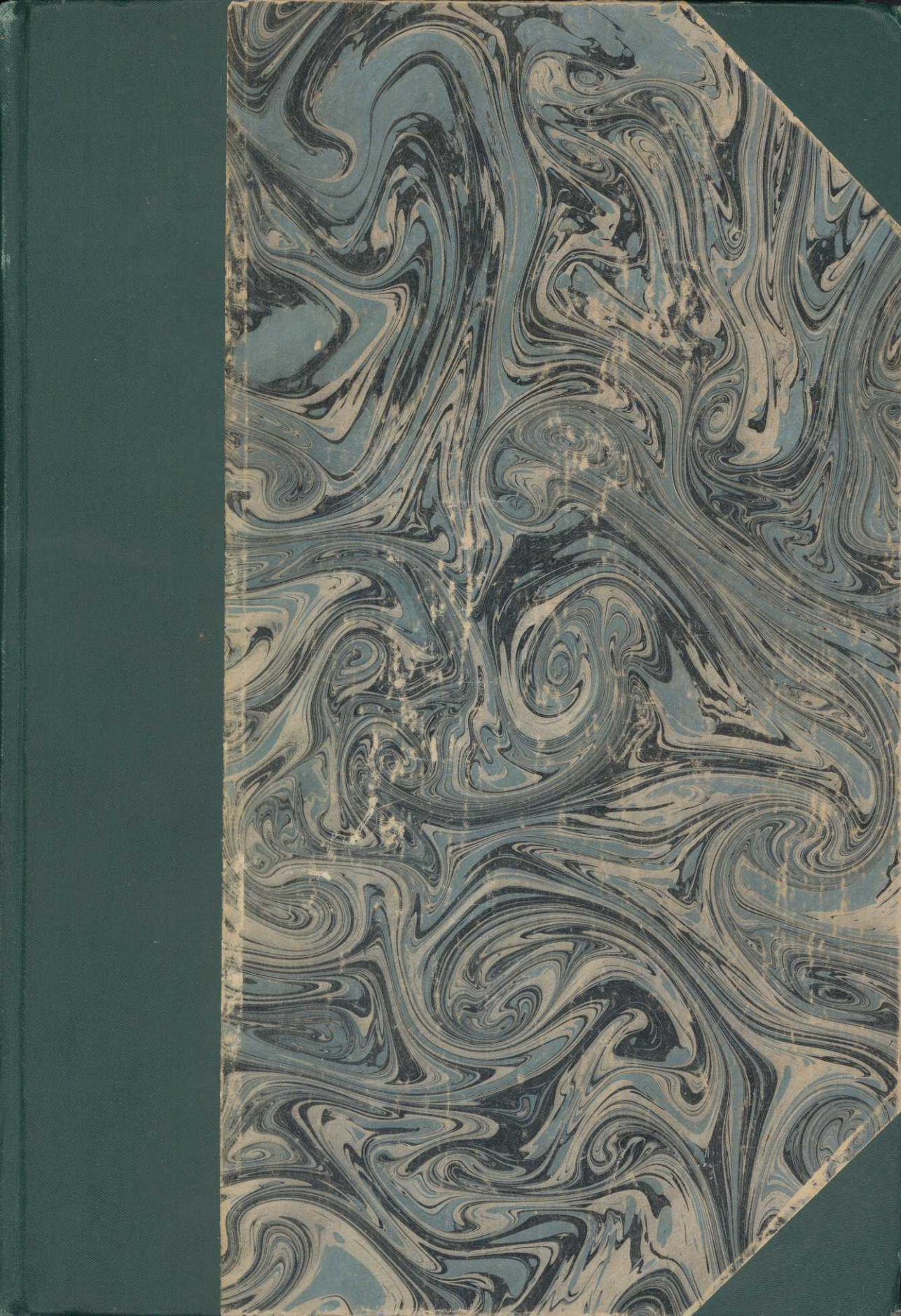

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Allmänna Sektionen

Teol.
Syftidskr.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIKLIOTEK

100177 9363

KULT OCH KONST

TIDSKRIFT

FÖR

HYMNOLOGI, KYRKOMUSIK, KYRKLIG BILDANDE KONST

SAMT LITURGISKA FRÅGOR I ALLMÄNHET

ORGAN FÖR SÄLLSKAPEN

KYRKOSÅNGENS VÄNNER OCH PARAMENTIKENS VÄNNER

1908

FÖR REDAKTIONEN:

RICHARD NORÉN, PROST,
HUVUDREDAKTÖR OCH UTGIFVARE.

JOHNNY ROOSVAL, DOCENT,
REDAKTÖR FÖR BILDANDE KYRKLIG KONST.

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

STOCKHOLM UNIVERSITÄT

STOCKHOLM

STOCKHOLM

STOCKHOLM

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1910

08815

Konsthistoriskt Ortsregister

till Kult och Konst, årgången 1908.

(Här äro de orter förtecknade, som förekomma i uppsatser af konsthistoriskt innehåll. Siffrorna betyda sidans nummer, och kursiverad siffra betecknar, att ifrågakommande föremål finnes afbildadt å sidan med siffrans nummer.)

- Adelsö:** Göransbild 78.
Alböke: befästningsanordning 295, 296.
Almundsryd (Smål.) inredning m. m. stadf. 55.
Arjeplog: se *Fäckvik!* Se *Norra Bergnäs!*
Arvika: ny kyrka stadf. 242, 243, 244.
Askersund: landsförs. restaur. stadf. 289.
- Backaryd** (Blekinge): taktäckning stadf. 155.
Barlingbo (Gotl.): kyrkans uppvärmm. 147.
Blackstad: repar. stadf. 285.
Brahekyrkan: uppmätning 290, 291.
Brunnby: utvidgning 285, 286.
Bräkne-Hoby: taktäckning stadf. 281.
Burlöf (Skåne): gamla kyrkans restaur. stadf. 148, 149, 150.
Båraryd (Smål.): ny altartafel 151.
Bälaryd: restaur. stadf. 276.
Bällinge (Upl.): predikstols flyttning stadf. 233.
Bäreberg: orgelfasad 273.
- Chartres:** portal 97, 100, 101.
Clairvaux: klostret 101.
- Danmarks kyrka** (Upl.) Göransbild 79.
Dannike: restaur. stadf. 47, 48.
Dimbo (Västergötl.): restaur. stadf. 240.
- Ek:** restaur. stadf. 278.
Ekby (Gotl.): skeppsportal 165.
Eksta (Gotl.): korportal 103.
- 08815 *Kult och konst.*
- Fjällsjö:** restaur. stadf.
Floda (Dalarne): restaur. stadf. 152.
Fole (Gotl.): kyrkans datering 93.
kolonnkapitel 105.
korportal 177.
Frostviken, se *Sjougdäsets kapell!*
Funbo (Upl.): Göransbild 78.
Fröjel (Gotl.): kyrkans portal 102.
dopfunten 104.
fönster m. m. stadf. 280.
- Gamla Uppsala:** Göransbild 79.
Gargnäs kapell: nybyggnad stadf. 233, 234.
Gottland: utgångspunkter för kyrkornas datering 90.
Se dessutom Viklau, Fröjel, Eksta, Lokrume, Träkumla, Sanda.
- Graudenz** i Westpreussen: funt 102.
Gripsholm: Karl Knutsson-statyeten 248
Gunnarsbyn: ny träkyrka 274, 275.
Gällaryd (Smål.): restaur. stadf. 59.
Gårdslösa (Öland): målningar 132.
Göteborg: Annedalskyrkan stadf. 60, 61.
- Habo** (Västergötl.): restaur. stadf. 57.
Hackva: återuppbyggande stadf. 292, 293.
Halmstad: begravningskapell 237.
Hamra (Gotl.): funt 103, nya mosaikfönster stadf. 236.
Harbo (Upl.): taktäckning 51.
Hjortlax: ny kyrka stadf. 287.
Hogrän: funt 103.
Häsjö (Jämtl.): ny kyrkobyggnad stadf. 234.
Hörsne: datering 93.

Idre: ny träkyrka stadf. 239, 244.

Jäckvik: reparationsanslag 292.

Jönköping: Kristinakyrkan, glasmåln. stadf. 241, 244.

Karlskrona: Fredrikskyrkan, målade fönster stadf. 62.

Trefaldighetskyrkan, målade fönster stadf. 62.

Karlstunda: ändringar stadf. 280.

Kisa (Östergötl.): nya bänkar m. m. stadf. 147.

Knista (Närke): restaur. stadf. 153, hvalfmålningar 154.

Kulm (Westpreussen): funt 102, 103.

Kungslena (Västergötl.): spirornas om-
täckn. stadf. 145.

Källa (Öland): Ödekyrkans tillstånd 133.

Källby (Västergötl.): restaur. stadf. 237.

Kärråkra (Västergötl.): restaur. stadf. 149, 150.

Köping (Öland) förskansad kyrka 130.

Leksberg: läktare stadf. 288.

Lena: restaur. stadf. 272.

Lilla Mellösa (Södermanl.): upptäckt yttre
målning 245. Ändringsförslag stadf.
* 287.

Linköping: sköldemärken i domkyrkan 43.

Lockne (Jämtl.): bänkar stadf. 233.

Lokrume: datering 93, arkitektur 161 ff.

Ludgo och **Spelvik** (Södermanl.): restaur. stadf. 59.

Ludvika: restaur. stadf. 236.

Lund: studier i Domkyrkans historia 63, 65, 67.

Lützen: Gustaf Adolfskapellets bonader 75.

Långared: predikstols flyttning 273.

Löfånger: restaur. stadf. 240.

Löt (Upl.): restaur. stadf. 271, 272.

Löt (Öland): vandalism i kyrkornet 132.

Maglarp (Skåne): bänkar m. m. stadf. 233.

Malmback: restaur. stadf. 275.

Mjöbbäck: restaur. stadf. 279.

Motala: glasmåln. stadf. 282.

Nacka: grafkapell stadf. 282.

Neder-Luleå: målningars restaur. 283.

Norra Bergnäs lappkapell: anslag för
uppvärmning 292.

Norra Finnskoga: reparationsförslag
stadf. 289.

Norra Ljunga (Smål.): yttre målning 246.

Norrfrjärden: ny träkyrka 283.

Norrköping: St Johannes, orgel 237.

Norrtälje: kyrkobygge på 1700-talet 253.

Norsjö: flyttning af träkyrka 279.

Nydala: kloster 101.

Nyköping: östra stads- och Helgonakyr-
kan, restaur. stadf. 53, 54.

Nässjö (Smål.): ny kyrka 53.

Ofvanåker: arkivlokal i kyrkan m. m.
stadf. 236.

Oskarshamn: dörranordning 271.

Repplinge (Öland): förskansad kyrka 130.

Resmo (Öland): kyrkans plundring år 1677
sid. 131.

Råneå: se *Gunnarsbyn!*

Sanda: datering 93, byggnadshistoria 266 ff.

Segerstad (Värml.): kyrkorestaur. stadf.
146.

Sibbarp (Halland): ansökan om trätorner 151.

Sjougdäsets kapell: ny träbyggnad
49, 50, uppvärmning 291.

Skrea: restaur. stadf. 280.

Skärkind (Östergötl.): nytt antependium 75.

Skärf: restaur. stadf. 289.

Sköldinge (Södermanl.): upptäckt yttre
målning 245.

Sorsele: se Gargnäs!

Stengårdshult: tillstånd att bygga trä-
kyrka 237.

Stenkyrka: datering 93.

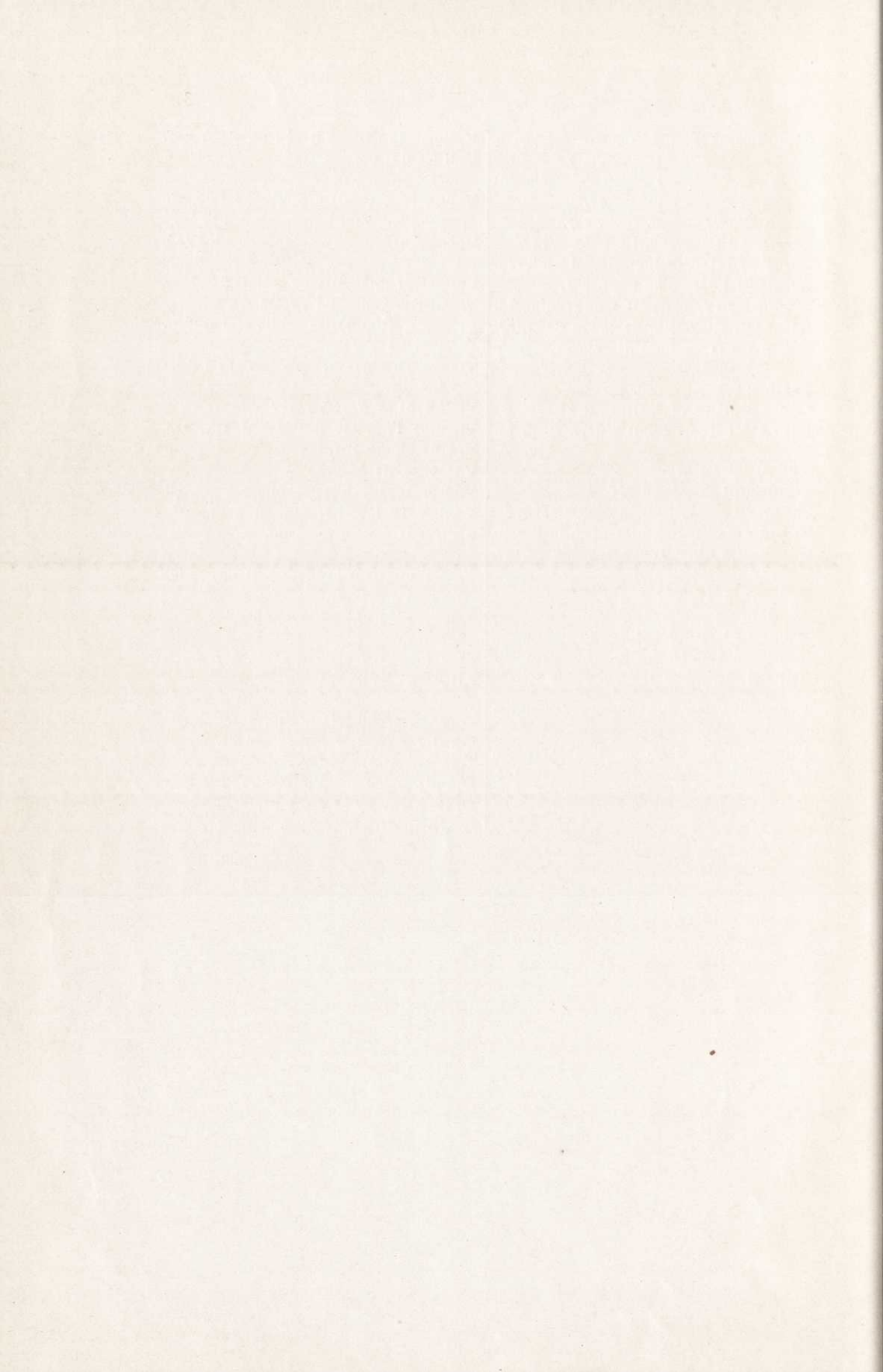
Stoby: restaur. stadf. 292.

Stockholm: Hjorthagskapellet, inredning
278, 280, 281, 282.

Katarina kyrka, ändr. stadf.
47.

Klara kyrka, målningar af
Hjortzberg 80 ff.

- Stockholm:** Storkyrkan, nytt antependium 73.
 » Göransgruppen 77.
- Stora Råby:** restaur. stadf. 277.
- Styrestad** (Östergötl.): mässhake 182.
- Sundborn** (Dalarna): orgelfasad stadf. 149.
- Sundsjö:** taktäckning stadf. 281.
- Synnerby** (Västergötl.): värmeledning 53.
- Säter i Västergötland:** restaur. stadf. 236.
- Sättersta** (Södermanl.): upptäckt yttre målning 245.
- Sättna:** restaur. afslag. 57.
- Södra Rörum** (Skåne): orgel 48.
- Södra Vi** (Östergötl.): restaur. stadf. 55.
- Tiarp:** fönster 279.
- Tidaholm:** orgelfasad 272.
- Tofteryd** (Smål.): restaur. stadf. 156.
- Toresund** (Södermanl.): restaur. stadf. 235.
- Torslunda** (Öland): förskansad kyrka 130.
- Torsång:** skiffertak 47.
- Träkumla** (Gotl.): ödekyrkans datering 93, arkitektur 170 ff.
- Trästena:** restaur. stadf. 273. Dekorering utförd utan stadf. 289.
- Tumbo** (Södermanl.): orgel stadf. 244.
- Ufvered** (Västergötl.) ändradt restaureringsförslag 49.
- Ullånger:** altare m. m. stadf. 154, 155.
- Uppsala:** domkyrkans klädammare 145.
- Vadstena:** klosterkyrkans sydda krucifix 178.
- Valtorp** (Västergötl.): restaur. stadf. 238.
- Vall** (Gotl.): uppvärmningsanordning stadf. 237.
- Vallkärra** (Skåne): väggmålningar flyttade till Lund 249, restaur. stadf. 278.
- Varnhem:** klosterkyrkans restaurering 136, 137, 141.
- Vederslöf** (Smål.): yttre målning 246.
- Viklau:** madonnabild 95, 96.
- Vintrosa** (Närke): inspektion af restaur. 150.
- Visby:** Domkyrkan, södra kapellets datering 94.
- Visingsö:** se *Brahekyrkan!*
- Visnum** (Värml.): taktäckning 155, 156.
- Vreta:** kloster 101.
- Västergarn:** datering 93.
- Västerlösa:** predikstol m. m. stadf. 48.
- Västra Karleby:** restaur. stadf. 274.
- Vättilösa:** restaur. stadf. 48, 49.
- Ytter-Enhörna** (Södermanl.): dekorering stadf. 146.
- Ytter-Selö:** orgelfasad stadf. 282.
- Åby** (Smål.): grafkapell stadf. 233.
- Ål:** läktare 273.
- Öfraby:** målningars restaur. 291.
- Öfraby** (Skåne): restaur. stadf. 51.
- Öjaby** (Smål.): inredning stadf. 59, 59.
- Öland:** minnesmärkenas vård 129.
- Örebro:** ny kyrka stadf. 51, 52.
- Östra Ryd:** restaur. stadf. 276.

INNEHÅLL.

	Sid.
<i>Anderson, William</i> : Ölands kyrkliga minnesmärken och deras vård	129
» » Rester af befäst kyrkogårdsmur vid Alböke å Öland (illustr.)	294
<i>Curman, Sigurd</i> : Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag (illustr.)	
Oktober—december 1907	47
Januari—mars 1908	145
April—juni 1908	233
Juli—december 1908	271
» » Kungl. Bref angående restaurering af Varnhems kloster- kyrka (illustr.)	136
<i>Norén, Richard</i> : Den gamla påskseqvensen: »Victimæ paschali» och dess afkomlingar	
I. Om medeltidens liturgiska sång i allmänhet	1
II. Om medeltidens seqvenser och påskseqvensen Victimæ paschali (med 2 facsimilen och musik)	6
III. Påskseqvensens märkliga afkomlingar. a) Om medeltidens leiser och påskleisen »Christ ist erstanden». b) Luthers påskpsalm »Christ lag in Todesbanden». (Med musik)	106
» » Henrik Adolf Köstlin och Ludvig Hallwachs, tvenne lifsbilder från den nutida kyrkomusikaliska renäs- sansrörelsen (illustr.)	202, 298
» » Sällskapet Kyrkosångens Vänners verksamhet år 1907	212
» » Liturgiska, hymnologiska och kyrkomusikaliska frågor vid kyrkomötet	221
<i>Norlind, Tobias</i> : Musiken i Uppsala under 1600-talet	29
<i>Risberg, Bernhard</i> : Två nya psalmboksförslag. <i>Joh. Johansson</i> , Nytt förslag till reviderad psalmbok; <i>Paul Nilsson</i> , Förslag till re- viderad psalmbok	186
<i>Romdahl, Axel</i> : Sköldemärken i Linköpings domkyrka (med en plan) .	43
» » Roger van der Weyden och ett par broderier från Sveriges medeltid (illustr.)	178
» » Figurstil och komposition hos Roger van der Weyden (illustr.)	258
<i>Roosval, Johnny</i> : Köln, fragment ur reseanteckningar (illustr.)	19
» » Bidrag till kännedomen om Bernt Notke (illustr.)	24

	Sid.
<i>Roosval, Johnny</i> : Gottländska forskningar (illustr.)	
I. Fasta utgångspunkter för dateringen inom perioden 1250—1350	89
II. Madonnan i Viklau	95
III. Gottländska dopfuntar vid Weichsel	102
IV. Lokrume kyrka	161
V. Träkumla öde	170
VI. Sanda kyrka	266
<i>af Ugglas, C.</i> : Till frågan om »Den stora Örjanens» uppställning i Stockholms storkyrka	77
<i>Wallin, Sigurd</i> : Utvändig ornamentmålning på kyrkor	245
<i>Wählin, Theodor</i> : Observa autem; ännu ett ord angående hr Weibulls studier i Lunds domkyrka (illustr.)	63

Smärre meddelanden, anmälningar och recensionier.

<i>af Ugglas, C.</i> : Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening 250	
» » MILA HALLMAN: Målare och urmakare, flickor och lösdrifvare	253
<i>Roosval, Johnny</i> :	
Olle Hjortzbergs målningar i Klara kyrka (illustr.)	80
HILDEBRAND, Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid, 2:a uppl.	84
AXEL L. ROMDAHL: Ur porträttmåleriets historia	253
MARGARET H. BULLEY: St. George for merrie England	254
K. K. MEINANDER: Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor	254
HARRY FETT: Billedhuggerkunsten i Norge under Sverreætten	255
Ord och Bild 1907	88
Arkitekten, tidskrift för arkitektur och dekorativ konst	252
Göteborgs museum, årstryck 1908	254
<i>S. W.</i> : Ett bidrag till Karl Knutssons-statyettens på Gripsholm historia	248
Kyrkosångens vänner Centralkommittés sammanträde i Strängnäs i aug. 1908	255

Utställningar.

<i>Roosval, Johnny</i> :	
Bysanz i Nordiska Museet	159
Lunds universitets historiska museum	249
Uppsala domkyrkas klädkammare	250
<i>Upmark, Gustaf</i> : Kyrklig textil konst	157
<i>Wettergren, Erik</i> : Handarbetets Vänner utställning (illustr.)	73

Slutord	319
--------------------------	-----

Den gamla påskseqvensen: "Victimæ paschali" och dess afkomlingar.

(Med musik.)

I. Om medeltidens liturgiska sång i allmänhet.

Det är icke endast på den bildande konstens områden som medeltidskyrkan i den nyare kulturhistoriska forskningens ljus visar sig ha mäktat åstadkomma utomordentligt storartade, högst intressanta konstnärliga utvecklingsformer och bestående konstverk, som ännu väcka konstnärarens och konstvännens beundran. Ett likartadt förhållande äger rum äfven i fråga om andra konstarter.

All äkta konstnärsgäfning och all sant konstnärlig produktion förstod hon att taga i sin och kultens tjänst — till dess och sitt eget förhålligande. Redan långt innan den bildande kyrkliga konstens olika grenar: byggnadskonsten, skulpturen och måleriet hunnit rikare utveckla sig och nått sin första blomstring, hade kyrkan i kulten upptagit *tvenne andra, icke bildande konster: tonkonsten och skaldekonsten, musiken och poesin*. För kulten — och därmed äfven indirekt för den allmänna kulturutvecklingen — blefvo dessa båda konstarter af så mycket större betydelse, som de ingingo såsom väsentliga, integrerande moment i själfva kulten, i det liturgiska gudstjänstliga handlandet.

Redan gudstjänstens, »mässans», liturgiska konstruktion utgör ett stycke konst. I densamma ingår en icke ringa portion episkt-lyrisk, ja rentaf dramatisk poesi. Af helig stämningsfull poesi mättade voro största delen af de ur gamla och nya testamentets heliga skrifter hämtade, mer eller mindre rent *hynniska texter*, hvilka redan tidigt upptagits i mässan och i de särskilda högtidsdagarnas liturgier. Därtill kom efterhand — från och med senare hälften af 300-talet — en allt större mängd i det yppigaste poetiska bildspråk affattade, ofta stämningsfulla metriskt-strofiskt bygda *kyrkliga hyunner*, som fingo

plats i de s. k. bigudstjänsterna (nocturn, laudes, vesper etc.) och i helgonofficierna.

Och *kultens liturgiska språk*, det gamla klangfulla romarspråket, latinet, som i de romanska länderna länge var ett väsentligen levande språk och för öfrigt hela medeltiden igenom förblef *kulturspråket*, det fick redan tidigt en hela kulten genomgående *musikalisk dräkt*: det blef alltigenom *liturgisk sång*. Grundformerna för den liturgiska sången hämtades ur den gammalkristna (kanske rent at gammaltestamentliga), alltjämt bibehållna och som växelsång utförda *psaltaresången*, »*psalmodin*». Psalmodins nio s. k. »psalmtoner» äro typiska tonformler, enligt hvilka de davidiska psalmerna utföras, dels med mera reciterande sång på en viss s. k. dominantton, dels med mera rent melodiska, långsammare utförda tongångar vid de växelvis utförda psalmsatsernas början och slut. Att denna psalmodiska växelsång, hvilken undertecknad sökt hos oss återupplifva och upptagit till användning i de på gammallutersk grund anordnade s. k. vespergudstjänsterna, ännu i all sin enkelhet besitta ett oförgångligt kyrkomusikaliskt värde, det framgår däraf att knappt något i dessa vespergudstjänster så tilltalat både bildade och obildade som just denna.

Ur dessa nio psalmtoner, som väsentligen äro byggda på de mest brukliga gamla grekiska tonskalorna, utvecklade sig under IV—VIII seklet den liturgiska sången hufvudsakligen efter tvenne linjer. Den ena utgör det s. k. »*accentus*», eller den tjänstförrättande liturgens förenklade reciterande sång; den andra utgör det s. k. »*concentus*», eller den skolade körens konstnärligt rikt utbildade, verkligt melodiska sånger. Redan vid 6:e seklets slut hade concentus-sången vunnit rik utveckling och omfattade en stor mängd melodier till mässans hymniska texter (kyrie, gloria, graduale, credo, sanctus och agnus dei m. fl.), somliga enklare men de flesta melismatiskt rikt utbildade, konstnärligare sångstycken.

Ur det rika förråd af concentus-sånger, som vid denna tid förefanns, gjordes ett urval af den om den gamla kyrkans liturgi och liturgiska sång högt förtjänte biskopen i Rom, GREGORIUS DEN STORE († 604), som äfven verkställde en bättre fördelning på kyrkoårets sön- och högtidsdagar och ombesörjde melodiernas uppteckning medelst »*neumer*» (ett slags tonbeteckningar påminnande om vår tids stenografiska tecken). Hans namn blef därigenom för alltid förbundet med medeltidens liturgiska sång, som efter honom benämnts »*cantus gregorianus*», »*den gregorianska sången*». Emedan dess utförande uteslutande öfverlämnades åt den i sångskolor utbildade kören

Nº1. Antiphonaire de Saint Grégoire, p.100, 101.

Cri^uxi^u fide^lis^u Inter^o omⁿes^u ar^bor^u vna^u nobⁱlis^u etc.

Pange^l lingua^u gl^ori^osi^u pro^eclⁱum

cestaminis^u & super^o crucis^u tropeo

dic^o triumphum^u nobilem^u qualiter

redemptor^u orbis^u immolatus^u vicerit.

Nº2. Liber Sacramentorum etc. fol. 160.

Cri^uxi^u fide^lis^u micromnes^u arbor^u una^u nobⁱlis^u nulla^u silua^u talem^u profert

fronde^u flore^u germine^u dulce^u lignum^u dulce^u clavis^u dulce^u pondus^u sustinet

Pange^l lingua^u gl^ori^osi^u pro^eclⁱum^u certaminis^u & super^o crucis^u tropeum^u dic

triumphum^u nobilem^u qualiter^u redemptor^u orbis^u immolatus^u orbis^u uicerit.

Tvåanne Facsimile

ur liturgiska sångverk med »neumer», troligen från den karolingiska tiden (800-talet); *N:o 1* ur en handskrift i St. Gallen, af p. Lambillotte, som 1851 utgaf den i facsimile, falskeligen förment vara en direkt afskrift af *Gregorius d. stores* antifonarium i Rom (slutet af 500-t.); *N:o 2* ur en »Liber sacramentorum» i kgl. biblioteket i Stockholm.

— Båda reproducerade ur *Beckmans* s. k. Psalmbhitoria.

»chorus») plägar den ock benämnas »*cantus choralis*». Några handskrifna sångböcker från den tiden äga vi emellertid icke i behåll. Fullt ordnad och slutgiltigt fastställd blef dock kulten, liturgin och den liturgiska sången, först genom KARL DEN STORE († ²⁸/₁ 814) och hans utmärkta medhjälpare vid ordnandet af den karolingiska statens kulturella förhållanden, framför allt den mångsidigt lärde engelsmannen ALCUIN.*

Från den karolingiska tiden (slutet af 700-talet samt 800-talet) härstamma också de äldsta handskrifna liturgiska sångverk, som med redan århundraden förut fullt utbildade tonformer och tontecken blifvit bevarade till vår tid. Om neumbeteckningen i dem gifva *tvänne fascimile* å föreg. sida en föreställning. Denna grundstock af de gregorianska melodierna äger således en respektabelt hög ålder. Hvilka deras tonsättare varit, och hvilka som upfunnit och utbildat neumerna, känna vi icke, men framstående tonkonstnärer ha de tvifvelsutän varit. I dessa tonformer från kyrkans äldre dagar hafva nyare forskare trott sig finna *en kyrkans själfständiga utveckling af den grekiska antikens musik*. Så mycket är i alla händelser visst, att *de utgöra roten och upphofvet till hela den äldre och nyare, specifikt kristna musiken*, liksom *neumerna äro den första, ännu ofullkomliga upprinnelsen till vår moderna notskrift*. Allt sammantaget utgör en kyrklig konstproduktion af eminent slag.

Genom sin inneboende anda och kraft, genom sina gedigna musikaliska egenskaper blef denna ursprungliga gregorianska sång normerande för hela den därpå under medeltiden följande, oerhördt rika liturgiskt-musikaliska utvecklingen och produktionen. Den gaf uppslag till medeltidens musikteoretiska studier. Med beundransvärd pietet och hängifvenhet sökte musikgrubblande munkar leta sig till musikens lagar och former samt tonbeteckningens konst och togo därmed *de första stapplande stegen på musikvetenskapens fält*. »Cantus choralis» fick sin särskilda teori, som angaf reglerna för utförandet af den gregorianska sången med dess fria, icke taktbundna rytm och dess egendomligt utbildade tonbeteckning.

Så mäktigt inverkade den gregorianska sången på sångare och åhörare, att all musikalisk alstring, all tonsättning under medeltiden, medvetet eller omedvetet, gick i dess anda, följde dess musikaliska

* Jämför DUCHESNE: *Origines du culte chrétien*, étude sur la liturgie latine avant Charlemagne, Paris 1889; ett strängt vetenskapligt och ypperligt arbete, som för alltid undanröjt en mängd äldre oriktiga uppgifter och föreställningar.

lagar. Detta gäller icke blott *de otaliga nyskapelserna på den liturgiska sångens område* utan äfven *den senare medeltidens andliga och profana folksång*, som dock alltid ägde taktmässig rytm. Framför allt äro *våra underbart sköna nordiska folkvisor, andliga och världsliga*, »födda och fostrade i den gregorianska sångens sköte», om ock tillika under påverkan af nordisk natur och nordiskt folklynne.

Medeltidens liturgiska gregorianska sång, som enligt numera kända handskrifna och tryckta verk omfattar en ofantlig mängd enklare och rikare liturgiska melodier, utgör ett inom sig slutet helt, en musikalisk värld för sig själf med en outtömlig rikedom på ädla, kraftiga musikaliska motiv. Den som lär känna den, måste beundrande erkänna dess höga musikaliska värde. LUTHER och de luterska reformatorerna i Tyskland och Sverige voro entusiastiska beundrare däraf och verkade energiskt för dess uppbevarande och användande i den evangeliska kulten. Vår svenska kyrka äger från midten af 1500-talet handskrifna liturgiska sångverk* innehållande ett urval af liturgiska sånger, bearbetade för svensk text. Dessa handskrifna mässböcker ligga till grund för alla senare tryck af »*den svenska mässan*» (såsom de hos oss kallats) m. fl., särskildt 1697 års svenska, af professor HARALD WALLERIUS hufvudsakligen redigerade *koralspsalmbok* med dess många dels inne i själfva psalmboken, dels i slutet under rubriken »*Then svenska mässan*» upptagna gregorianska melodier. HÆFFNERS »Svenska mässa» af 1817 bygger sitt minimalt reducerade innehåll på samma grund. I »*musiken till svenska mässan*» af 1897 ingår ett relativt rätt stort antal gamla liturgiska gregorianska melodier, tillhörande dels »*accentus*», dels »*concentus*».

Genom hela kristenheten går f. n. en allt kraftigare och allmänare *kyrkomusikalisk renässansrörelse*, som har till mål att söka i möjligaste män, direkt eller indirekt, tillgodogöra kulten något af de utomordentligt storartade och härliga skatter af gammal *äkta liturgisk sång*, af *äkta kyrkomusik*, som det lyckats 19:e seklets berömda *musikhistoriska forsknings- och samlarenit* att i enskilda och offentliga bibliotek uppspåra, tillvarataga, beskrifva och genom aftryck (delvis eller fullständigt) bekantgöra. Hithörande reproduktions-, resp. restaureringslitteratur har redan hunnit blifva af högst betydande omfång.

* Ett värdefullt dylikt sångverk (»mässbok») med svensk text, troligen från 1540-talet, upptäckte undertecknad 1887 i Bjuråkers kyrka i Helsingland; är numera på kungl. Biblioteket.

Inom *kontinentens bildade musikvärld* ägnas allt större uppmärksamhet åt den ur sin graf återuppståndna gamla klassiska kyrkomusiken, och allt flera stycken däraf komma äfven till offentligt utförande icke blott vid festligt anordnade gudstjänster utan också å s. k. historiska konserter eller andra större kyrkokonserter.

Äfven inom *akademiskt teologiska kretsar* har denna renässansrörelse börjat vinna uppmärksamhet och terräng. Man har allt klarare insett, att *nutidens prästkandidater* icke kunna få vara alldeles obekanta med ett för kulten så viktigt område som kyrkosången, kyrkomusiken, och med de nutida renässanssträfvandena att söka lyfta den ur sitt djupa förfall. Och så har man redan vid flera tyska universitets teologiska fakulteter anordnat ypperliga, af historiskt bildade musikaliska fackmän ledda kollegier och praktiska öfningar i kyrkosång, där prästkandidaterna äfven blifva både historiskt, teoretiskt och praktiskt införda i den gamla liturgiska, gregorianska sången. Äfven vid Uppsala universitets teol. fakultet är numera sådan undervisning anordnad.

II. Om medeltidens »seqvenser» och påskseqvensen »Victimæ paschali».

Såsom ofvan antydts nöjde man sig icke med den ursprungliga gregorianska sångskatten quand même, sådan den vunnit slutgiltig form och fördelning i den karolingiska tidens ritualböcker. I denna lågo de starkaste incitament till fortgående nybildning i samma anda, efter samma musikaliska lagar. Och så tillkom under den följande medeltiden, från slutet af 800-talet t. o. m. 1300-talet dels en mängd oftast ypperliga melodier till förut liturgiskt upptagna texter, dels en nästan oöfverskådlig massa nya liturgiska sånger med texter antingen i prosaform eller i metrisk-strofisk, efter hand konstmässigt rimmad form. Af dessa nya liturgiska sånger utgöra de s. k. »seqvenserna» en betydelsefull del. Om dessas uppkomst och struktur må i korthet meddelas följande.

Skaparen af denna liturgiska sångform är den berömde munken slutligen abboten i St. Gallen, NOTKER BALBULUS (stammaren), född af adliga föräldrar i kantonen Zürich omkr. 830 och död vid hög ålder 912. Rikt musikaliskt och äfven poetiskt begåfvad blef han snart ledaren af körsången i St. Gallens kloster, en af den berömda sångarskolans därstädes allra yppersta representanter, nitiskt verksam

för den gregorianska sångens bevarande i ursprunglig renhet samt författare och tonsättare till en mängd nya hymner.*

Vid sina grundliga studier af den gregorianska sången kom han att fästa sig vid en egendomlighet i melodierna till det »*Alleluia*», hvarmed de s. k. »*gradualsångerna*» slutade.** De sjungande hade — såsom redan kyrkofadern AUGUSTINUS († 430) anmärker — blifvit så hänfödda af sångens makt, att när de sjöngo det sista »*alleluia*», kände de en oemotståndlig drift att fortsätta sjungandet på den sista vokalen *a* och låta det mynna ut i en lång jublande tonföljd (jfr våra moderna s. k. vokaliser). Dessa oftast konstrika tonföljder antogo snart en stadgad form och kallades *jubilationer* (»*jubilus*»).

Vid Notkers tid och för hans germaniska körs mindre böjliga strupar föll det sig svårt att få ett fint musikaliskt utförande af de långa konstrika jubilationerna. Han kom därför på tanken att lägga text under dem, så beskaffad att sången blef öfvervägande rent syllabisk. Så alldeles utan föregångare häri var han ej. 851 hade en präst från det franska Normandie kommit till St. Gallen medförande ett »*antifonarium*», hvari jubilationerna, eller »*seqvenserna*» (= följdsånger), såsom de redan då kallades, voro försedda med en ganska ofullkomlig text.

Notker tog sig nu före att närmare undersöka de långa tonföljderna och fann, att de kunde, med iakttagande af vissa modifikation, lätt uppdelas i kortare fraser, och efter dessa lämpade han sina nyuppfunna texter, visserligen i prosaform men med ett poetiskt schwungrikt språk. Försöken lyckades öfver förväntan. Och snart fann han sig föranlåten gå vidare på den inslagna stråten. De gamla jubilationernas tonfraser fingo snart blott spela rollen af melodiska uppslag, musikaliska motiv, af hvilka han själfständigt uppbyggde helt nykomponerade melodier, lämpade till friare nyskapade texter. Därmed var den nya sångarten och sångformen funnen: den medeltida »*seqvensen*» var född till världen. I sin mera utvecklade form bestod den dels af ett kortare melodiskt *uppslag*, hvilket ofta upprepades som *slutsats*, dels af ett större eller mindre antal *mellansatser*, ofta så byggda, att hvar och en upprepades tvenne gånger men till olika text. Detta sammanhängde med det musikaliska utförandet, hvilket fördelades på tvenne växelvis sjungande körer.

* Jfr SCHUBIGER: *Die Sängerschule St. Gallens von 8. bis 12. Jahrhundert*, Einsiedeln 1858, stödt på grundliga källstudier.

** *Graduale* är namnet på en af de liturgiska hufvudsångerna i romerska mässan, nämligen den som sjunges af kören näst efter episteln. Dess texter äro hämtade ur psaltaren och melodierna konstrikt utbildade.

SCHUBIGER tillskrifver NOTKER ej mindre än ett femtiotal original-seqvenser.

Den nya sångformen med Notkers fromma texter och gedigna, i äkta gregoriansk stil hållna melodier vann den lifligaste anklång öfverallt och spreds fort både i Tyskland och Frankrike. Påfven Nikolaus I tillät 860 deras användande i mässan. De utfördes i omedelbar anslutning till »gradualet», ofta på det högtidligaste sätt under klockringning. Snart betjänade man sig härvid ej blott af de Notkerska seqvenserna utan diktade och komponerade nya sådana i oändlig mängd, först med prosatexter, sedan efter hand i strofiskt-metrisk form, redan tidigt med allitterationsrim, slutligen på 1200—1300-talet med fullt utbildadt rim och den konstmässige rimflätning i de korta versraderna. Äfven i vårt land skrefvos många rimmade seqvenser till helgonens ära. Bland de metriskt rimmade seqvenserna räknar världslitteraturen några af sina ädlaste pärlor.

Ett par exempel på seqvensen i dess sista utvecklingsskede, således i strofiskt-metrisk och konstrikt rimmad form, torde här böra meddelas. Vi välja ett par, af hvilka vi äfven äro i tillfälle lämna en i originalets versmått hållen svensk öfversättning, nämligen de fyra första stroferna af »*Stabat mater*» och Birgitta-seqvensen »*Rosa rorans*». Den förra, hvilken i nyare tid fått äran att vara en af de fem i romerska missalet upptagna, är författad af den italienske franciskanermunken JACOPONE († 1306). Den senare af Linköpings-biskopen NILS HERMANSSON (omkr. 1310—1391) och således tillika exempel på svenskt författarskap. Öfversättningen är af JOHAN BERGMAN (»Ur medeltidens poesi», 1899). Båda röja den senare medeltidens åskådning och anda. Den förra har i oratorieform blifvit blifvit satt i musik äfven af nyare tonsättare, senast af G. WENNERBERG, den senare i motettform af LUDVIG NORMAN.

Stabat mater dolorosa.

*Stabat mater dolorosa
iuxta crucem lacrimosa,
dum pendebat filius,
cuius animam gementem,
contristantem et dolentem
pertransiuit gladius.*

*O quam tristis et afflicta
fuit illa benedicta
mater Unigeniti!*

Stod i sorg Guds moder bruten,
stod vid korset tårbegjuten,
vid det kors, som sonen bar.
Henne, som fick mycket lida,
suckande i sorger bida,
svärdet genom själen skar.

O hvad outhärlig smärta
kvalde då ditt helga hjärta,
hög, rena gudamor,

*Quæ moerebat et dolebat
et tremebat, cum videbat
nati poenas inclyti.*

*Quis est homo, qui non fletet,
matrem Christi si videt
in tanto supplicio?
Quis non posset contristari
piam matrem contemplari
dolentem cum filio.*

*Pro peccatis suæ gentis
vidit Jesum in tormentis
et flagellis subditum,
vidit suum dulcem natum
morientem, desolatum,
dum emisit spiritum.*

när du svida fick och kvida
skådande hvad han fick lida,
sonen, för den högste stor.

Värdt att gjuta tårefloder
var för visst att Kristi moder
skåda så i djupsta nöd.
Ack, hvem skulle ej bedröfvas
vid att se den fromma pröfvas
så i sorg vid sonens död.

För sitt släktes synder leda
såg hon Jesus lida sveda,
lida våld och namnlöst kval,
såg sin käre son nu blifven
utaf alla öfvergifven,
kämpande i dödens dal.

Rosa rorans bonitatem.

*Rosa, rorans bonitatem,
stella, stillans claritatem,
Birgitta, vas gratiæ!
Rora coeli pietatem
stilla vitæ puritatem
in Vallem miseriæ!*

*Christus ductor, dulcis doctor,
te dilexit, te direxit
in ætate tenera.
Tuque mitis, virens vitis,
profecisti et crevisti
floreus super sidera.*

*Mentem mundans, fidem fundans
amor cinxit et te vinxit
in sancto proposito.
Tota decens, tota recens
Christum amas, Christum clamas
toto vitæ stadio.*

Ros, den himmelsk dagg bestänker,
stjärna, som i klarhet blänker,
hell, Birgitta, nådefull!
Stänk din godhet ned till gruset,
blänk med rena himmelsljuset
ned på jämmerdalens mull!

Kristus härskarn, milde mästarn,
gunst betett dig, nådigt ledt dig
från din späda ålders dar.
Du blir kristen: vinträdkvisten
växer, frodas i det godas
paradis, en telning rar.

Helgad, renad, gudsförenad
blef så anden medels banden
af en evig kärleks lag.
Evigst fager evig dager
stråla ser du, Krist tillber du
genom hela lifvets dag.

Musiken blef alltmer hymn- eller visartad.

Seqvensens historia visar sig således, när allt kommer omkring, innebära ett betydelsefullt och intressant skede i poesins och musikens historiska utveckling. Flertalet tillhöra ock numera världslitteraturen genom GUIDO DREVES storartade samlingsverk: »*Analecta*

hymnica medii ævi, hvaraf redan 1898 ej mindre än 30 stora band utkommit, och där de intaga en betydande plats.

Antalet blef slutligen alltför öfverväldigande stort. De olika missalerna kunde blott upptaga ett mindretal (50 à 100). En reducering af de officiellt tillåtna måste slutligen ske. Den företogs af romerska kyrkan vid Tridentinerkonciliet (1551) men blef alltför radikal, i det endast fem bibehöllos och ännu utföras, nämligen: 1) »*Victimæ paschali*», 2) »*Veni sancte spiritus et emitte coelitus*», 3) »*Lauda Sion salvatorem*», 4) »*Stabat mater dolorosa*» och 5) »*Dies iræ, dies illa*». I svenska kyrkan bibehöllo reformatörerna blott två för julen, nämligen den korta »*Grates nunc omnes*» och den långa, synnerligen vackra och omtyckta, länge använda julseqvensen: »*Lætabundus*» (»alla kristna fröjde sig i denna högtid»), en för påsken, här omhandlade »*Victimæ paschali*», och en för pingsten: »*Sancti spiritus adsit nobis gratia*» (»Den helge andes nåd regere allas råd»), alla naturligen i svensk öfversättning eller bearbetning. Af dessa vilja vi nu särskildt dröja vid den gamla berömda påskseqvensen »*Victimæ paschali*».*

Redan äldre hymnologer ha förlagt dess uppkomst till elfte seklet. Det lyckades SCHUBIGER att urkundligt bevisa ej blott riktigheten häraf utan äfven namngifva dess författare och tonsättare — ett i fråga om så gamla sånger sällsynt fall. Denne är: WIGBERT eller WIPO (ett i medeltiden omtyckt smeknamn på *o*, såsom Eppo för Eberhard, Benno för Bernhard etc.). Hans offentliga verksamhetstid infaller mellan åren 1024 och 1050. Bördig från Burgund kom han att genom sin rika begåfning och höga bildning leda kejsarinnan Giselas uppmärksamhet på sig: han blef s. k. hofkaplan hos kejsar Konrad d. II »*Saliern*». I denna ställning gjorde han sig känd såsom framstående historieskrifvare,** skald och tonsättare. Kejsarens son tillägnade han 1026 en förträfflig samling ordspråk på vers, skref flere tillfällighetsdikter och utgöt vid Konrads död sin klagan i ett latinskt versifieradt och rimmadt sorgeskvåde, som börjar:

Qui vocem habet serenam
hanc proferat cæntilenam
de anno lamentabili
et damno ineffabili — — —

* I fråga om dess historia följa vi närmast: KAYSER, »*Beiträge zur Geschichte und Erklärung der ältesten Kirchenhymnen*», Paderborn 1881.

** Under åren 1046—48 författade han ett omfångsrikt historiskt verk öfver Konrad II:s lif, hvilket han tillägnade hans son, Henrik III, och hvilket räknas till Tysklands historiska källverk.

och där han slutar hvarje strof med *omkvädet*:

Rex deus vivos tuere
et defunctis miserere! —

hvilket röjer dess inrättning för sång. 1041 öfverräckte han till Henrik III en samling af sex dikter, hvilken han betitlar »Tetralogus», emedan han inför fyra talande: diktaren själf, sångmön, lagen och nåden, de senare personifierade.

När han skref sin berömda påskseqvens, känner man ej. *Texten* har ett godt, bibliskt innehåll. Ehuru icke strofiskt-metriskt byggd är den dock affattad i ett ytterst koncist, poetiskt stämmingsmåttadt kraftigt språk. Anordningen är den för äldre seqvenser vanliga men med ett starkt episkt-dramatiskt drag, som senare i tiden utnyttjades, såsom längre ned påpekas. Textens i viss mening rytmiska anordning framgår bäst i samband med de musikaliska motivens eller frasernas anordning, då äfven de parvis förekommande *innerrimmen* tydligt framträda, hvilkas förekomst på ett så tidigt stadium af seqvensens utveckling är ett märkligt drag.

Musiken bjuder på ett florilegium af allvarligt kraftiga och sköna motiv, som i sin inbördes sammanställning röja den begåfvade, rutinerade musikern. Melodin är, som man lätt finner, dorisk och rent gregoriansk. Ju mer man sjunger den, särskildt med den ursprungliga latinska texten och i dess naturliga talrytm, dess mer etsar den sig in i minnet och dess skönare finner man den. Jag glömmor aldrig, huru gripande och skön jag fann den, då jag nu för mer än tjugu år sedan först »upptäckte» den och kom underfund med dess rätta utförande. I Tyskland, där man alltmer börjat på påskdagen sjunga *de gamla doriska påskkorallerna*, finner man just dessa äga den sublima, heliga påskstämningen så som inga andra.

»Victimæ paschali» blef genast med hänförelse mottagen och slog så fort igenom, att den redan på 1000- och 1100-talet upptogs i kulten. Ehuru många andra påskseqvenser förefunnos, blef denna snart den segrande, som sedan alltjämnt behållit sin liturgiska plats såsom påskdagens och påsktidens festseqvens, och den kan nu sägas vara hela kristenhetens gemensamma tillhörighet.

Redan tidigt torde *sångföredraget* af denna seqvens ha antagit en viss *scenisk karaktär*. Dess dialogiskt-dramatiska anordning faller lätt i ögonen och den förstärktes tidigt därigenom, att man på ytterligare tvenne ställen inflickade orden: »*Dic nobis, Maria, quid vidisti in via?*», nämligen näst före »*angelicos testes*» etc. och »*surrexit Chri-*

stus, spes mea» etc. (se den latinska texten här nedan!). Den till Maria riktade frågan lades i hela körens eller folkets mun, svaren utfördes af en soloröst. Därpå fick folket gladt betyga sin tro på uppståndelsen genom orden: »*credendum est magis*» etc. Enligt en del gamla handskrifter blef seqvensen på olika sätt utvidgad och dramatiskt fördelad. Redan i dylika från 1100-talet möter man en *sceniskt anlagd uppståndelsefirning*, som anslöt sig till *påskvigilian*, hvilken utfördes under påsknatten, och vid denna sceniska anordning spelar »*victimæ paschali*» en stor roll, i det man visste att rikt utnyttja dess dramatiska läggning. En och annan forskare har t. o. m. trott sig i vår seqvens finna ursprunget till de senare så berömda och omtyckta *påskspelen* (ludi paschales) eller »*uppståndelsemysterierna*». Den skulle då rent af ha en ej oviktig betydelse i *dramatiska historiska uppkomst*.

Vi meddela slutligen här nedan: a) *den ursprungliga latinska texten*; b) ett försök till *trogen svensk öfversättning däraf* (naturligtvis icke lämpad till sångtext); c) *textens svenska form* (1620) 1697; d) *melodin med latinsk text* enligt nu gällande romerska missalet och gradualet samt slutligen d) *melodi och svensk text efter 1697 års svenska koralpsalmbok n:r 164*, arrangerad för unison kör med orgel af direktör JOHN MORÉN, jämte den därtill hörande s. k. »*Wersen*» (en förenklad svensk form af påskleisen »*Christ ist erstanden*») arrangerad för fyrstämmig kör. Så har påskseqvensen utförts ej blott vid *historiska kyrkokonserter* af Östermalms kyrkokör i Stockholm, Västerås och Uppsala; under korrekturläsningen ingår meddelande om, att den utförts äfven i Östermalms kyrka vid nyssförledna *påskdags och annandags högmässa*, på ett sätt som hittills endast Östermalms, i utförandet af dylik gammal kyrkomusik rutinerade kyrkokör torde vara mäktig att göra det, och som enligt uttalanden från flere håll verkat underbart tilltalande och uppbyggligt.

För att komma underfund med *seqvensens rätta utförande* i dess ursprungliga latinska form må man först, med noggrannt observerande och iakttagande af de *accenter*, som stå öfver vissa stafvelser i texten, först *läsa denna så väl som möjligt* och sedan *sjunga den alldeles i samma tempo och rytm*, liffullt men värdigt. Vid tvärstrecken öfver notplanet göras *rytmiska andhämtningspauser*, kortare vid *ett* streck, längre vid *två*. Hel- och halfnoterna beteckna således alls icke bestämda tidsvärden utan blott en viss skilnad mellan längre och kortare stafvelser.

I. *Victimæ paschali.*A. *Textens ursprungliga latinska form.*

(Enligt handskrift från senare delen af 1000-talet; det inom klammer satta utgör varianter och ett senare tillägg.)

1. *Victimæ paschali laudes immolent christiani;*
2. *Agnus redemit oves; Christus innocens patri reconciliavit peccatores.*
3. *Mors et vita duello confluxere mirando; dux vitæ mortuus regnat vivus.*
4. *Dic nobis, Maria, quid vidisti in via?*
5. *»Sepulchrum Christi viventis et gloriam vidi resurgentis; angelicos testes, sudarium et vestes. Surrexit Christus, spes mea; præcedet vos [suos] in Gallilæa[m].»*
6. *[Credendum est magis soli Maria veraci quam judæorum turbæ fallaci.]*
7. *Scimus Christum [re-]surrexisse ex mortuis vere.*
8. *Tu nobis, victor rex, miserere! Amen.*

B. *Texten i trogen svensk öfversättning.*

1. Åt vårt Påskalamm loffer bringen, kristne!
2. Lammet återlöste fåren; Kristus, den syndfrie, har med Fadren försonat oss syndare.
3. Döden och lifvet drabbade samman i en beundransvärd tvekamp; lifvets furste, som gick i döden, framgår lefvande därur såsom herrskande konung.
4. Säg oss, Maria, hvad såg du på vägen?
5. »Den graf, som den lefvande Kristus lämnat, och den uppståndnes härlighet såg jag; ja ock änglar, som betygade hvad skett hade, svetteduken och svepekläderna. Uppstånden är Kristus, mitt hopp, och han skall gå före eder i Galiléen.»
6. [Så böra vi nu sätta mera tro till den enda, sannfärdiga Maria än till hela den larmande falska skaran af judar.]
7. Vi veta visst, att Kristus är sannerligen uppstånden från de döda.
8. O, du vår konung, som vunnit seger, förbarma dig öfver oss! Amen.

C. *Textens svenska form (1620) 1697.*

<p>(1.) Jesus Christus han är worden
Ett offer för oss alla.
Ett meenlost Lamb led döden
Och gjorde een förlikning
Emellan Gudh och oss till ewig tid.
Döden och lifwet stridde
Men lifwet wann tå seger
Döden wardt nederlagd genom lifvet.</p>	<p>(2.) Thet witnar Maria som såg Jesum på vägen
Wara uppstånden af döda
Och lefwa igen i sina härlighet.
Stoor witesbörd såg hon
Tå hon kom i grafwena
Gudz Änglar och svepekläder
Tå fick hon ther see
Then döde wara borto.   <i>Wersen.*</i>   Christus är uppstånden af döda
Och löste alla werlden af möda:
Thess måge wi alle wara gladh
Och lofwa wår Herra i allan stadh
Halleluja!</p>
<p>(3.) Mera skal man nu troo
Thet som Maria säger
Ån thet the otrogne Judar föregifwa.
Wist är Christus nu uppstånden
Af bittra dödsens nödh
Och hafwer wunnit seger öfwer döden.</p>	

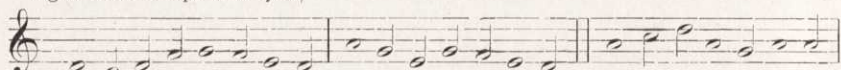
* Sjunges efter afdelningarna (1.), (2.) och (3.).

Victimæ Paschali laudes.

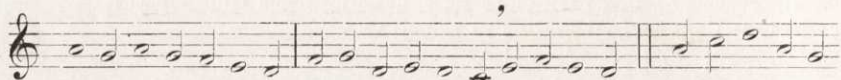
Text och melodi af Vigbert före midten af 1000-talet.

Fritt efter texten, i det högtidligt
lugna talets tempo och rytm.

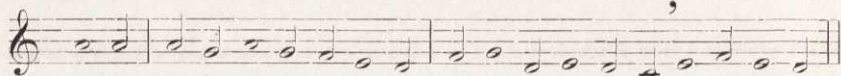
Ursprunglig form enligt romerska Missalet.

1. Vic-ti-mæ Paschâ-li lau-des im-molent Christi-â-ni. 2. Agnus re-dé-mit o-ves:

Christus in-nocens Pa-tri re-con-ci-li-â-vit pec-ca-tó-res. 3. Mors et vi-ta du-

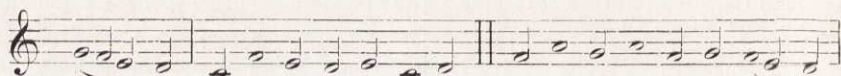
él-lo con-fli-xé-re mi-rân-do: dux vi-tæ mór-tu-us regnat vi-vus.

4. Dic no-bis, Ma-rí-a, quid vi-dí-sti in vi-a? 5. Se-púlchrum

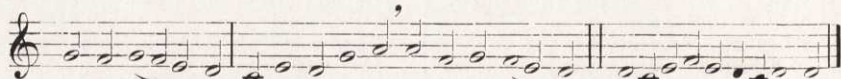
Chri-sti vi-vén-tis, et gló-ri-am vi-di re-sur-gén-tis. An-gé-li-cos

te-stes, su-dá-ri-um et vestes. 7. Sur-ré-xit Christus, spes me-a,

præ-cé-det vos in Ga-li-læ-am. 8. Scimus Christum sur-re-xís-se a mor-

tu-is ve-re: tu no-bis, victor, Rex mi-se-ré-re! A - - - - - men.

Den gamla Påskseqvensen.

Melodin enligt 1697 års koralpsalmbok, satt för
unison kör med orgel af:

Utföres fritt efter texten i det värdiga
talets tempo och rytm.

JOHN MORÉN.

mf

Je - sus Kristus han är vor - den ett of - fer för oss al - la. Ett men -

dimin.

löst lamm led dö - den och gör - de en för - lik - ning e - mel - lan Gud och

mf

oss till e - vig tid. Lif - vet och dö - den strid - - de, men lif - vet

f

vann då se - ger. Dö - den vardt ne - der - lagd ge - nom lif - vet!

Här -
efter:
Versen.
Se vid
slutet!

p

Det vitt-nar Ma-ri- - - - a, som såg Je-sus på vä- - gen va-ra upp-

stån-den från de dö - - da och lef-va i-gen ut-i sin här - lig-het.

mf

Stort vittnesbörd såg hon ock, då hon kom till graf - ven: Guds änglar och

dimin.

sve-pe - - klä - - der. Då fick hon där se den dö-de va-ra bor-ta.

Här-
efter: **Versen.**
Se vid
slutet!

f

Me - ra skall man nu tro det som Ma - ri - a sä - - ger än de o -

ff

trog - - na fö - re - gif - va. Visst är Kris - tus nu upp - stån - den af

dim.

bitt - ra dö - - dens nöd och haf - ver vun - nit se - ger öf - ver dö - - den.

»Versen.»

Blandad kör a capella.

f

Kris - tus är upp - stån - den från de dö - - da och lös - te all värl - den

af dess mö - - da. Ty må vi al - la va - ra glad' och pri - sa vår

Her - re i al - - lan stad. Hal - le - lu - - - - - ja!

Hal - le - - lu - - - - - ja!

Anvisning för utförandet af ofvanstående musik.

För att komma underfund med detta förfare man alldeles på samma sätt, som ofvan (sid. 12) är sagdt rörande den ursprungliga latinska formen. De använda notvalörerna beteckna således icke heller här bestämda tidsvärden. Andhämtningspauserna äro här icke angifna genom tvärstreck öfver notplanet utan genom öfver notplanet satta starka kommatecken, hvilka måste noga uppmärksammas och iakttagas medels icke alltför korta pauser. Den gamla doriska kyrkotonen är i arrangemanget strängt iakttagen, och sättningen verkar härigenom alls icke dyster E-molls karaktär utan en texten motsvarande sublimt jublande stämning. — Den vid dylik sättning ovane skall genom upprepadt utförande allt bättre uppfatta, förnimma och erkänna dess heliga skönhet. — Sista delen af vår uppsats: »påsk-sequensens märkliga afkomlingar» nödgas vi af bristande utrymme spara till nästa häfte.

Richard Norén.

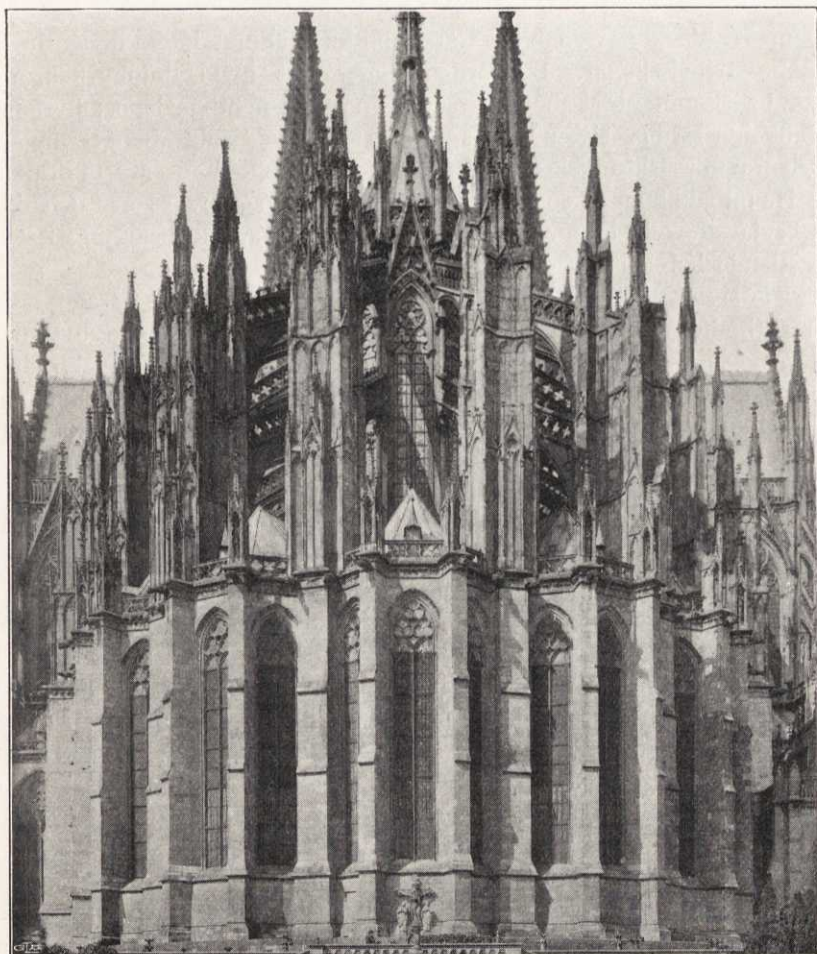

Fig. 1. *Kölnerdomens kor.*

Köln.

Fragment ur reseanteckningar från julen 1907

af

Johnny Roosval.

De stora kontrasterna: modern industri och medeltida konst stå ständigt mot hvarandra vid Rhen. Ända in i hotellrummet hör du hur motsatserna käbbla med hvarandra. Ständigt, ständigt klinga

domens klockor isynnerhet nu i jultid, ständigt interfolieras de af lokomotivhvislingar. Bangården ligger tätt invid domkyrkan, de stå bröst mot bröst mot hvarandra som två fientliga läger; kyrkans dubbeltorn höja sig uppåt som två väldiga Sankt-Michaelsvingar; och framför ärkeängeln fötter ligger den eldspottande svarta draken i Hauptbahnhofs skepnad, hvilkens mörka vagnmyller här och där afbryts af röda lyktor och slutligen får en svanslik afslutning i den rasslande långa järnbron öfver Rhen.

I Hohe Strasse, Kölns Strøget, packas människorna framför de stora bodfönsterna och vimla in i de många basarlika passage-byggnaderna. Några steg i en sidogränd för en bort från handel och elektricitet in på mörka stigar, smala som Urvädersgränd med underliga namn »In der Höhle» och »Unter Gottes Gnaden». Själfva gatunamnen lukta svavel eller rökelse och den påtagligaste rökelselukt pressar sig dessutom verkligen ut ur de många kyrkorna. Ty här i halfmörkret ligger kyrka vid kyrka, i Kölns mest kölniska stil, den romanska och öfvergångsstilen. Nästan hvar man än går in under juldagarna råkar man midt in i en mäsas. Under mellantiderna våga sig barnen in, leka och slåss med hvarandra i förhallen, bli till sist lugna och andäktiga och gå in i kyrkan, icke utan öfliga vigvattensceremonier, för att skåda »krubban». I hvar kyrka finns under jultiden en krubba uppbyggd, en liten grotta med djur och herdar, Maria och Josef, tillbedjande en liten i hvita lindor höljd vaxdocka. Oftast äro figurerna i naturlig storlek; i en kyrka var i grottklippans fot en håla, där en uppstoppad räf satt och tittade, troligen en illustration till bibelns ord om människosonen som intet hafver att luta sitt hufvud emot i motsats till skogens djur, som hafva sina kulor. Stundom är ett altare ordnad som ett julbord med ett helt dockspel af herdar och vise män, kameler, oxer och åsna. Nättast af alla ett altarbord täckt med idel ljusgröna och hvita små blommor i krukor. Midt i den späda grönskan läg den lilla lindade vaxgossen, en knapp fot lång.

Men äfven inom det kyrkligt medeltida Köln mötas två stora kontraster. På den ena sidan står den äldre medeltiden, på den andra gotiken. Den förre är rotvuxen i Kölns jord, småningom utvecklade från stil till stil. Ja, den är bokstafligen vuxen upp ur den gamla romerska koloniens grundmurar; själfva kyrknamnen tala ännu därom: Sancta Maria in Capitol. Och hvilken fullödig och själfständig blomstring har icke denna ädla kölnska konst funnit i sin »öfvergångsstil». De traditionella elementen: kolonner, fyrkantiga pelare, rundbågar, lisener ha här gjutits till helheter, som tvinga till

beundran. Redan i afbildningar frapperas man af tornens harmoniska gruppering, af dvärggalleriernas fyndiga användning. Såsom å Lunds domkyrkokor, löpa de mörka arkadöppningarna omedelbart under taklisten och ger apsiden ett själfullt uttryck, den lefver och skådar nedåt med mörka många ögon.

Denna stil blomstrar ännu på 1200-talet och i samma sekel ritas domkyrkan och läggas dess grundvalar, ett konstverk så totalt revolutionärt olika den föregående kölnska arten, att man knappt kan finna en linje i den, som kan sägas bero på inhemska traditioner, utom möjligen dess inom sig så slutna grundplan, som beror på långhusets osedvanliga bredd. Skillnaden mellan gotik och renässans är ringa, jämförd med klyftan som skiljer öfvergångsstilen från Gerard van Riles mirakulösa verk. Gränsen mellan gotik och renässans är en långsam nordisk gryning eller om man så vill en skymning — renässansformerna tränga in detaljvis, och gotiken stannar också kvar långt in på 1600-talet detaljvis, t. ex. i Jesuitkyrkans fönster. Men den franska gotiken skjutsade på ett annat sätt undan sin föregångare. Den kom som en stormande invasionsarmé till Rhen, som en lysande raket flög dess fana i vädret planterad på högsta höjden i fiendens fasta borg, det heliga Köln.

Kölnerdomen är icke blott en motsats mot den föregående stilen. Den är öfverhufvudtaget en unik byggnad. Ehuru gotisk och romersk-katolsk ärkebiskoplig, verkar den knappast katolsk. Hvar är det brokiga marknadsståndlika virrvarret, som de många sidoaltaren eljest bilda? Inga karmosinröda tygstycken skyla arkitekturen, ingen processionsprakt, ingen kult hur rik den må vara förmår kväfva den enorma medvetet eftersträfvade och vunna effekten som *konstnären*, lagt ned i denna byggnad. Här har gotiken funnit sin skala. Gotikens viktigaste dekorationsinstrument, den tillspetsade formen, blir, så fort dess skala sänkes under en viss tröskel, en anförvant till kägelspel, sockertoppar och blyertspennor, men höjdt öfver denna tröskel blir samma form pyramidernas syster.

Om fel och misstag i exterieuren kan man visst tala och det är t. o. m. ansedt som ett bevis på god smak och konstnärlig bildning att orda om de alltför trängt hoppackade tre västportalerna, den tyska skematismen och torkan o. s. v. Men den skall vara blind för arkitektonisk skönhet som endast tänker på kritik inför detta. Att en så betydande del af kyrkan utförts 500 år efter sedan ritningarna gjordes, och af en tid som eljest icke gjort sig fördelaktigt känd för behandlandet af de historiska stilarna och historiska monu-

ment, det måste ju föra många missgrepp med sig. Men å andra sidan vann man detta, att en gotisk jättkatedral utfördes totalt efter en enhetlig (eller så godt som enhetlig) ritning. Under gotikens egen tid öfverlefde ju bygget ständigt arkitekten och den nye byggnadsledaren satte gärna sin stämpel på sina våningar. Att den tyska restaureringsarkitekturskolan på midten af 1800-talet dock lyckades åstadkomma ett mäktigt gripande verk, som endast det estetiska snobberiet kan gå förbi utan rörelse, är dock ett faktum, som isynnerhet vår generation, hvilken med rätta haft så mycket att klandra hos denna gamla skola, bör högt och tydligt erkänna och vår gamla fiende till ära upprepa.

Tvårskeppet sträcker ut sina båda armar, den korsfästes armar, säger den kända gamla symboliken; koret med sina murars många vinklar och inskärning, sitt hoptrasslade contreforts-system, skeppet med sina sträfbågar spända som en mager flämtande bröstorgel; detta är den sorgslagne och smärtfulle, som spikad vid jorden höjer sitt bröst i suckar och bön, spännande sin utmärklade, stolta bröstorgel, kvald af de pinande ångesttankarnas härfvor, som nystas in i hvarandra, såsom fialernas och bågarnes mångfald på korets yttre korsas och snärjes för åskådarens blickar.

Någon dylik Stabat mater-tanke har varit texten för arkitektens komposition. Eller rättare sagt: det musikaliska innehållet i någon blödande passionshymn har varit underlaget för denna musik i sten.

Så sträckt till marken med ofärdiga torn låg domen intill 1850-talet, då västpartiets fullbordande återupptogs, som sagdt efter de lyckligtvis bevarade 500-åriga ritningarna. Och nu stå de där. Du skall se dessa torn en töcknig eftermiddag, då dimskyarna gå så lågt att tornspirorna med sina många krabbor och korsblommor synas haka sig fast i dem. Då märkes påtagligt hvad detta föreställer: säg icke sträfvandet uppåt, icke Excelcior; kristendomen är icke alstraktioner, icke heller konsten. Detta tornbygge innehåller att kött och blod och själ ha lidit, och nu stiger det kvalda och förföljda lekamliga och själsliga uppåt till skyarna, det är till himlen. Texten heter: Kristi uppståndelse och den texten låg framför den store byggmästaren på 1300-talet i form af härliga påskhymner.

Nu har du visshet, nu fick du uppståndelsen och det eviga lifvets evangelium förkunnadt i sten.

Gå nu genom Petrusportalens triumferande båge in i domen.

Du står i skymning bland raka mångstammiga pelare, i det klara lugnet där endast en tanke härskar: uppåt. Detta stridande,

sönderpiskade yttre äger ett sådant inre, en sådan hög klar själ. Allt det som vunnits i exterieuren genom uppståndelsemotivet i dubbeltornen, det står här i interieuren från förstone färdigt. Sextiofyra knippepelare tala alla om fasthet och tålmodigt stolt bärande. De djupa skuggade inskränningarna mellan småpelarna tala om enhet i viljan, om sammanhållning, om sträfvan uppåt långt mera öfvertygande än de klassiska kolonnernas räffelmotiv.

Här är icke längre katolicism; här är det stora konstverket med den vida famnen, där all stolt tro, allt ödmjukt hopp får rum, som hyses af dem som känt mödan och smärtan.

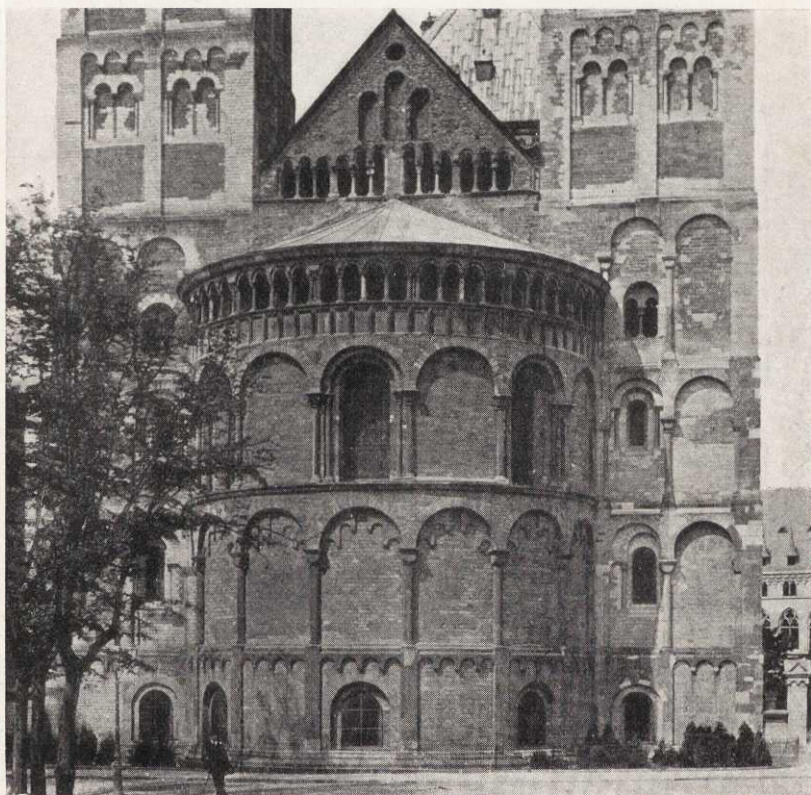

Fig. 2. *S. Gereon i Köln. Koret.*

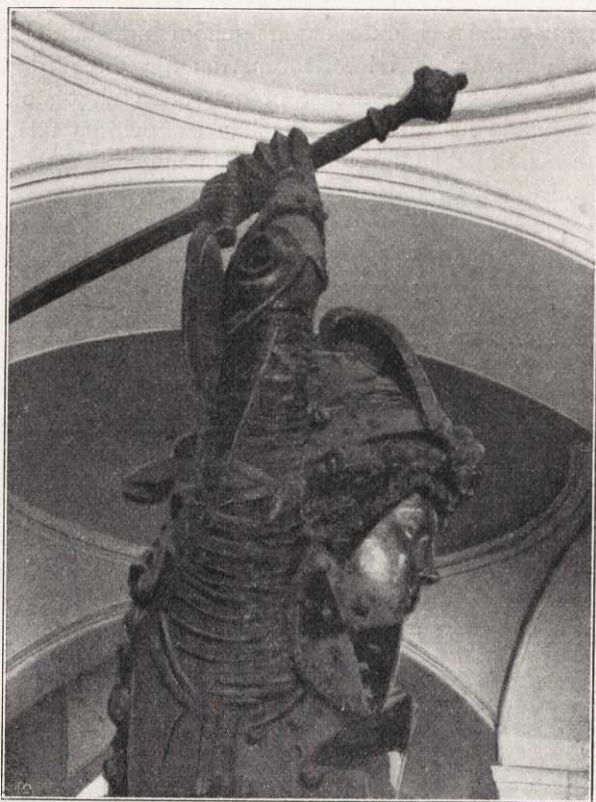

Fig. 1. *Detalj ur S. Jöransgruppen af Bernt Notke, nu i Stockholms Storkyrka.*

Bidrag till kännedomen om Bernt Notkes verk.

Af

Johnny Roosval.

Då jag i »Studier tillägnade Henrik Schüek 1905» attribuerade St. Jöransgruppen till Bernt Notke, kunde jag som illustration till min bevisföring endast meddela en liten fotografi af det altarskåp i Reval hvarest St. Jöran beslätade typer förekomma. Lyckligtvis är jag nu i stånd att genom ett tydligare illustrationsmaterial komplettera förutnämnda uppsats och alltså äfven öka vår kunskap om Bernt Notkes verk.

Fig. 2 och 3. Grupp af apostlar, utgörande en del af corpus i ett altarskåp af Bernt Notke i Reval, som framställer Den helige Andes utgjutande öfver apostlarne.

Rysslands chargé d'affaires i Stockholm Friherre Staël von Holstein, som är djupt intresserad af östersjöprovinsernas konst och historia, har haft den utomordentliga älskvardheten, att ställa till mitt förfogande detaljfotografier, som han låtit taga af grupper och bilder i det revalska altarskåpet. Med hans välvilliga tillåtelse reproducerar jag här i fig. 2 en grupp af tre apostlar. Altarskåpet innehåller blott en scen i sitt corpus-parti — den helige Andes utgjutande öfver apostlarne. Fig. 2 är tagen så, att profilerna skarpt afteckna sig. Så ser man dem aldrig, då bilderna stå på sin rätta plats i altarskåpet, men profilvyn är här vald för att gifva tillfälle till jämförelse mellan näsans, läpparnes och hakans profil på Revalskåpets Johanneshuvud och på Jöransbildens huvud (fig. 1). Belysningsförhållandena i Historiska museet gjorde det svårt för mig att fotografera huvudet, men resultatet är dock tydligt nog, för att visa öfverensstämmelsen med Revalfiguren. Fig. 3 ger samma grupp framifrån. Johannes' hårbehandling är samma som jag*) beskrifvit för Karl Knutsonstatyetten på Gripsholm och St. Jöran. Den sittande apostelns kinder och veckläggning erinra om Karl Knutsson. Man frapperas af det starka allvar, med hvilket de tre apostlarne skildrats. Den bortresta lägger i extas huvudet bakåt, något nästan vansinnigt ligger i hans ögon. Johannes har en stilla lycka i sina drag. Barnsligt nog fortfar han i detta brinnande ögonblick att göra sin välsignelsegest mot kalken, hans igenkänningstecken bland apostlarne. Intressantare skildrad är den sittande, inåtvändt stirrande. I fig. 4 är vidare kompositionens centralpunkt Jungfru Maria afbildad. Om, henne, liksom om apostlarne, och äfven vår St. Jöran kan sägas, att den psykiska skildringen icke går djupt in, då konstnären mäjslar ungdomliga ansikten. En barnslig käck frimodighet, säkra blickar, energiska mungipor, men intet vidare. I sådant är Notke underlägsen samtida sydtyskar såsom Riemenschneider.

Vi ha i Sverige ett motstycke till denna exstatiska madonna, som också sätter henne i skuggan, särskildt hvad själsskildringen beträffar. Det är den s. k. Birgitta från Visingsö kyrka, utmärkt afbildad i *Fanse*, Medeltidsminnen från Östergötland, fig. 51. Jag säger s. k. emedan jag icke är säker på att icke bilden föreställer Maria. Namnskriften »St. Birgitta» etc. är väl dock goda hundra år yngre än statyn. Skulle Birgitta tänkts i ett inspirationsögonblick och utan skrifdon? Medeltidskonsten brukar alltid förklara sina figu-

*) I ofvannämnda festskrift för H. Schück, öfversatt i Jahrbuch d. k. preuss. Kunstsammlungen 1906, Heft. II.

Fig. 4. *Jungfru Maria, midtfiguren i den grupp, hvaraf fig. 2 och 3 visa detaljer.*

rers stämningar. T. o. m. 1600-tals-skulpturen motiverar sina (för den tiden typiska) extaser t. ex. Berninis Teresa, som smälter af hänryckning under den himmelska amorinens påtagliga pil. Och det är väl allt för omständligt att tänka sig den s. k. Birgitta-statyn kompletterad af en fristående pulpet med skrifdon å ena sidan och en inspirerande Kristus å den andra. Åtminstone borde då något spår af pulpeten synts å statyn. — Nej dessa i mottagande hänryckning famlande händer föra tankarne icke på den aktiva uppenbarelseförfattarinnan Birgitta, utan på madonnan, som — i medeltidskonsten — under den Helige Andes utgjutande tycker sig höra ett eko af vingslagen i bebädelsens »Den Helige Ande skall komma öfver dig och Den Högstes makt öfverskygga dig.» — Tänkt som midtfigur i en pingstunder-scen, blir bilden historiskt och konstnärligt bäst förklarad.

Johnny Roosval.

Musiken i Uppsala under 1600-talet.

Af Tobias Norlind.

Den stora skillnad, som i våra dagar förefinnes mellan arbets-sättet vid ett universitet och ett gymnasium, förefanns ej under 1600-talet. Sådana gymnasier som de i Strängnäs och Västerås sökte under 1600-talets förra del i allt efterbilda ett universitet, och biskoparne i bägge dessa stift arbetade för att få sina skolor upphöjda till högskolor. Vi få därför ej vänta oss någon synnerligen stor skillnad mellan musikutöfningen i Uppsala och nämnda gymnasier. I vår Västeråsupsats¹ ha vi redan påpekat, hurusom universitetet en tid rent af fick låna sina musikarbeten från gymnasiet i Västerås, och mycket talar för, att tonkonstens odling så tidigt som på 1620-talet stätt högre vid Rudbeckii lärdomsanstalt än vid den uppsvenska högskolan.

Det är ej mycket vi få veta af samtida handlingar om musiken vid Uppsala universitet före 1660-talet, men vi sluta oss till, att arbetssättet varit i någon mån lika med Västerås och öfriga gymnasier. De stadgar för musiken vid universitetet, som 1662 bekräftas, äro rätt lika med de i skolordningarna upptagna musikbestämmelserna, om man än förmärker, huru universitetet, åtminstone på 1660-talet, sätter något högre kraf på musikutöfningen.

De första uppgifterna om musiken vid universitetet lämna oss ceremonielet vid teologie doktorspromortionen af d. 24 okt. 1617.² Här omnämnes redan såväl sångare som instrumentister, hvilka skulle gå främst i tåget och sedan efter dem präster och professorer.³ Vid intågandet i kyrkan skulle studenterna stämma upp *en sång*, och

¹ Kult o. Konst 1907, 2 häftet sid. 97 ff.

² Cl. Annerstedt: Upsala univ. hist. Bih. I. Handl. s. 139.

³ »Præcedunt Musici (cum) instrumentis et Musica, subsequuntur studiosi, his succedunt pastores et professores.»

sedan alla ställt upp sig skulle man sjunga psalmen: »*Veni sancte spiritus*».

Hvem som undervisat i musik, därom tyckas vara skilda meningar. BUSSER omtalar i sitt arbete »Uppsala» (II: 138), att enligt statuterna skulle en af de tre »Matheseos Professorerna» undervisa i »musiken, optiken och mekaniken», och han uppfattar detta så, att en af dessa professorer skulle vara musiklärare. Något sådant behöfver i och för sig ej förefalla oss omöjligt, ty vi veta ju, att längre fram på 1600-talet HARALD VALLERIUS på samma gång varit professor i matematik och fysik samt director musices. Huruvida dock universitetsstatuterna för denna tid (1620-talet) verkligen afsett musikundervisningens förenande med professorsplatsen i fysik, synes oss dock tvifvelaktigt. Busser hänvisar till statuterna af 1626 kap. 18, där det heter: »Secundus Mathematicorum erit Archimedæus, qui docebit Musicam... opticam... & Mechanicam». Genom sammanställningen af musiken med optiken och mekaniken ser det snarare ut som »musica» skulle motsvara hvad vi kalla akustiken och således vara en afdelning inom fysiska vetenskapen. Äfven hos vetenskapliga författare på 1600-talet ha vi talrika exempel på, att akustiken kallats »musica» (Mersenne m. fl.).

I prästerskapets betänkande af den 10 sept. 1617¹ omtalas »Professor Matheseos, som läser Arithmeticam och Geometriam, Opticam och Mechanicam»; detsamma upprepas i betänkandet af d. 20 mars 1620,² utan att i någotdera fallen musiken blir nämnd. Först i JOHAN SKYTTEs utkast till ordning 1620 omnämnes:³ »Mathematici skola wara tree... Then andre, som är Archimedeus skal wara förplichtat at [läsa] sådana authores, som om Optica, Musica, Isorropica och Mechanica handlat och skrifwit hafwa.» Man torde observera, att här står endast, att professorn skulle föreläsa »musikaliska authores». Man vore då frestad att tänka på de gamla grekiska musikförfattarne ARISTOXENOS, NICOMACHOS, ARISTIDES m. fl., eller romerske som BOETHIUS, men någon lätt tillgänglig tryckt upplaga af de grekiska musikförfattarne fanns vid denna tid ännu ej, och först MEIBOMS arbete af 1652 afhjälpte denna brist (Uppsala bibliotek köpte Meiboms bok först 1656). Busser omtalar på annat ställe (Uppsala II kap. II) bibliotekets böcker, och nämner då »några af de fornda Grekers uti Mathesi, Musiken och Physiken». Huru än »mu-

¹ Annerstedt: Handl. I: 141 f.

² Ibid. 149 f.

³ Ibid. 166.

siken» i alla dessa fall uppfattas, torde dock vara tydligt, att något med den praktiska musiken och undervisningen däri hade alla dessa bestämmelser intet att skaffa.

Ända till 1627 veta vi intet om hvem, som uppehållit musikundervisningen, men just från detta år få vi en liten underrättelse, som kastar ett ljus öfver musikens ståndpunkt vid högskolan. I Palm-skiöldska samlingen i Uppsala bibliotek (N. XIV Tom. XXVIII. Pars VIII sid. 119) står följande: »Åhr 1627, d. 28 Majj har H. Maj: welat, att hans egna Musicanter skulle resa till Upsala och exercera ungdomen i Music: så är ock straxt dereffter den 30 Majj Prof. Ionæ Columbo anbefallet att exercera Musiken.»¹ Konung Gustaf Adolf har tydligen inte varit nöjd med musiken vid högskolan, och därför ansett sig böra direkt ingripa för att förbättra det hela. Den tillsatte musikläraren, professor JONAS COLUMBUS, torde ej vara oss obekant. Det var han som, i egenskap af lärare i Västerås, reste till Tyskland för att inköpa musikinstrument till gymnasiet och likaledes satte musiken där i så högt flor, att högskolan fick låna från Västeråsskolan sina musikalier. År 1625 hade Columbus blifvit professor i Uppsala. Det blef ej länge universitetet fick ha honom till musikledare. Redan 1630 flyttade han som prästman till Dalarne. Sedan höra vi ej vidare af någon musiklärare.

I ceremonielet af 1617 talas om såväl sång- som instrumentalmusik, och troligen har Uppsala i likhet med gymnasierna haft skilda lärare i dessa båda grenar. Sångläraren har väl sannolikt varit en professor. Instrumentalläraren brukade vid gymnasierna mera sällan ha annan lärarebefattning vid skolan. Vid några skolor var organisten vid domkyrkan lärare och efter all sannolikhet har förhållandet varit så äfven i Uppsala. I ett konsistorieprotokoll af d. 28 maj 1643² upptages en skrivelse från domkyrkan, akademien och staden rörande de fördelar, som domkyrkans organist JOHAN ZELLINGER ägde åtnjuta. I drottning Kristinas bref om universitetets nya stat d. 25 nov. 1648³ upptages bland aflönade tjänstemän vid universitetet »organisten 40 dr».

Att musikintresset under 1630- och 40-talen ej var dödt, därom vittnar en musikafhandling och ett litet nottryck. Bägge dessa handlingar äro förbundna med namnet PETRUS JOHANSSON UNGIUS från Kalmar. Denne hade 1632 blifvit student i Uppsala och sedan för-

¹ Anteckningen är utan namngifven källa.

² Kopia af fullmaktsboken s. 35 i Kons. ark. Afskrift i Upps. bibl. arkiv.

³ Annerstedt: Upps. univ. Handl. I: 395.

svarat en del afhandlingar såväl i universitetsstaden som i Kalmar. Den 21 maj 1637 försvarar han en musikafhandling »Encomium Musicæ», som trycktes i Uppsala d. 27 april 1642.¹ Vi få ej i detta lilla disputationsprof vänta oss något djupare inlägg i tidens musikfrågor, ej heller några vetenskapliga undersökningar. Hans afhandling är ett vanligt loftal, efter utländskt mönster, öfver musiken och dess makt i etiskt hänseende. För oss är det dock af intresse att höra det lofpris, han ger Gustaf Adolf såsom musiker och främjare af tonkonsten (sid. 13): »Magnum et celeberrimum illud exemplum habemus in Rege, nostro gloriosiss. mem. Divo Gustavo Magno, qui non solum Musicam valde amplexus est, et ipse illi operam dedit, dum nempe fidibus testudineis Reginae quasi et Principis omnium instrumentorum, optime cecinit, verum etiam cum se excellentissimos in assa voce laudatissimos, omniumque instrumentorum genere exercitatissimos, nemini vix, aut se ne vix quidem cedantes vocavit, singularibus privilegiis, muneribus ac stipendiis donavit, cujus facile Holmia testis lucupletissima.» Helt säkert är detta ej vanligt furstesmicker, utan torde det framsprungit ur en djupt känd beundran för hjältekonungen och hans arbete för tonkonstens främjande. Vår författare nämner mot slutet äfven drottning Kristina, och uttalar den förhoppningen, att äfven hon skulle komma att beskydda musiken.

År 1638 lämnade Ungius Uppsala för att studera vid utländska högskolor. Strax efter sin återkomst 1640 deltagar han änyo i musiken. Man uppförde FRISCHLINS komedi *Phasma*, och Ungius anordnar mellanaktsmusik. Vi ha af denna musik kvar en fyrstämmig sättning af melodien: »Waker op, Wächtaren siunger».²

På 1650-talet begynner man närmare tänka på uppköp af musikalier till biblioteket. Katalogen öfver nyförvärfvade böcker upptar för år 1655 KIRCHERI stora musikencyclopædi: »*Musurgia universalis*» (tryckt i Rom 1650), köpt för 24 »holländska gyllen», och året därpå inköpes för 7 holländska gyllen MEIBOMII upplaga af grekiska musikförfattarnes skrifter: »*Antiquæ Musicæ Auctores septem*» (tryckt i Amsterdam 1652).³ Om något direkt uppköp af kompositioner af samtidens främsta tonmästare talas dock ännu ej. Helt

¹ Enda kända exempl. i Upps. bibl.

² Jmf. min uppsats: »*Svenska Kyrkosångböcker före 1697.*» Kult o. Konst 1906. Sid. 284.

³ Jmf. min uppsats: *Vor 1700 gedruckte Musikalien in den schwed. Bibliothek. Sammelb. der internationalen Musikgesellschaft, 1908.*

säkert ägde biblioteket redan en synnerligen omfattning rik musikafdelning utgörande krigsbyte från Tyskland, men att dessa arbeten så synnerligen mycket användts af studenterna synes mindre troligt. Det tycks, som hade hittills inom musiken likasåväl som inom universitetet i dess helhet fattats den rätte ledande mannen, som kunnat väcka intresset för tonkonsten till lif hos studenterna.

Och mannen kom. OLOF RUDBECK blir rektor vid universitetet 1662 efter att knappt två år ha varit professor. Om Rudbecks betydelse som universitetets ledare yttrar sig hans biograf CLAES ANNERSTEDT¹ på följande sätt: »Detta Rudbecks rektorat gör epok i universitetets historia. Det var som om en ny vår gått in, full af löften och lefnadslust. Det kunde ock väl behövas, då universitetets månghöfdade organisation, som lätteligen, där de lefvande krafterna felade, förde till stillastående, börjat förete starka svaghets-symptomer. — — — I bjärt motsats till dessa privata intressen stod Rudbecks kraftiga, af nya idéer sjudande och på det helas väl rikade rektorsverksamhet.» Kan detta gälla om Rudbeck som allmän ledare af universitetet, gäller det i ej mindre grad honom såsom beskyddare af musiken.

Olof Rudbeck hade af naturen rika musikaliska anlag, och under sin tid som gymnasist i Västerås hade han fått godt tillfälle att utbilda dessa sina gåfvor. I Uppsala gör han sig snart gällande äfven som musiker. Vid julen 1651 spelar han skalmaja för drottningen under ett litet teaterstycke,² och 1654, nyss hemkommen från sin Hollandsvistelse, skriver han en sorgekantat till Axel Oxenstiernas begrafning.³ Så snart han blifvit rektor åtager han sig inspektionen öfver musiken och med vanlig ifver griper han sig genast verket an utan att vänta. Det första greppet blir förnyade stadgar för musiken. Genom en lycklig tillfällighet ha dessa stadgar blifvit bevarade åt eftervärlden. De hade på 1700-talet aftryckts i en tidning, och därifrån upptogs de år 1852 i en tidning för kyrkomusik »*Triaden*» (nr 6). Då dessa stadganden belysa ej blott musiken i Uppsala utan äfven hela den dåtida musikodlingen, vill jag anföra dem här in extenso:

»Kongl. Maj:ts Confermerade ordningar, som af Magn. Rectore D:no Olao Rudbeckio angående Musiquen, som han anno 1662 under sin Inspection antog, stälde äro.

¹ Olof Rudbeck den äldre. Sthlm 1905. S. 11.

² Klemming: Sveriges dram. litt., s. 43.

³ Kompositionen ännu i behåll på Edsbergs bibliotek.

^{812/08} *Kult och konst. 1908.*

1. At åtta Personer under Musiquen få åtnjuta Communitet, hwilke stadigt mäste vara här i staden; men den nöden tränger att förresa någonstädes härifrån, skal det ske med godt förlof och någon i sit ställe.
2. The som flitige äre och snälle Studenter, skola vid alla ocasioner hafwa prärogativum för the andre, efter Consistorii beslut, som skedde d. 19 Nov. anno 1640, D:o d. 2 Dec., d. 5 Febr. 1662, D:o d. 9 Apr.
3. Thes förutan skola the tillika med the andre, som äro erkände och inskrefne i Musiquen hafwa 30 D:lr K:mt til des något bättre kan utses och förskaffas.
4. Häremot förobligeras the som äro uti Musiquen, at vara tillstädes ordinarie Helgedagar, såsom första och andra Juledagen, Nyårsdagen, Trettonde-dagen, Kyndelsmässo-dagen, Distingen, Maria Bebådelse-dag, Fastelags Söndagen, första och andra Påskedagen, Christe Himmelfärdsdag, förste Advents-Söndag, Helga Trefaldighets-Söndag, Midsommarsdagen, när mutatio Rectoratus sker uti Kyrkan, och för Helgedag som nu nämnd är, böte den som är borta en D:lr K:mt, så ock där någon af Höga Öfverheten, antingen Konungen, Drottningen, Riks-Cansellern eller ock någon af Riksens Råd kommer hit.
5. Ordinarie Exercitie dagar äro hvar dag kl. emellan 12 och 1 för dem som intet äro färdige, men för de andra äro allenast Onsdagen och Söndagen, och der så påtränger om Lögerdagen kl. emellan 12 och 1, är någon borta böte för hvar gång 8 öre K:mt, kommer någon efter en half timma, böte 4 öre K:mt, deremot Rector Cantus och Organisten dubbelt.
6. De som hafva lust att vara i Musiquen och låta lära sig på instrument, skola hafva det för intet; men de som dem lära, skola hafva 2 R:d:lr om månaden af Publico.
7. De som hafva lärdt af publico för intet förpligtas att lämna Substituten efter sig, som kunna förestå rumen när the få resa bort.
8. De som vil hafva Musiquen uti kyrkan betale för half Musique 6 R:d:lr och för hel 12 R:d:lr.
9. Hvar och en skall hafva Curam sui Instrumenti, både att uttaga och inlefferera det; om det far illa svare derföre.
10. Skal derföre ingen drista sig til at taga en annans Instrument at spela på, förutan Målsegarens goda lof och samtycke.

11. Den som intet kan sitt stycke spela eller sjunga till föresagda dag, antingen hemma eller i Kyrkan, böte ss. han hafver varit borta.

12. The som behaga vara på Bröllopfester skola för sit omak hafva 4 R:dlr på personen, finnes någon, som utan lof för andra orsaker skul, som kunna lända hela Societeten til nesa och något men, låter sig prostituera, skall högt böta eller utskjutas. Rector Cantus skal hafva disposition med them som uppvakta i Gästabud och Collationer, at intet den ena mer än then andra må vara förbigången, och Organisten hafve, allenast bekymmer om sit Clavier och tage ingen annan med sig utan Rectoris Cantus lof och vettskap.

13. Bötespenningarne skola sedan skiftas til de flitige, och somt til strängar och Instrumenters förfärdigande.

Detta är af Hans Kongl. Maj:t d. 14 Sept. 1663 i den 10 § angående Academiens saker således confirmerat. Det förslag och begynnelse om Musiquen redan gjordt är, at den Continueras och så mycket görligt är förbättras, finner Hans Kongl. Maj:t lika mätto vara berömligt &c. Hvilket hans Kongl. Maj:t vil hafva beviljat och bekräftat.

Olaus Rudbeck.

Ex Originali vidi

Anders Norrelius.

Acad. Ups. Secr.

Ex viso vido

Gabriel Ruda.

Aman. Cons. Acad. Ups.

Huru mycket som är nytt i dessa stadgar veta vi ej, men mycket tyder dock, vid jämförelse med de vid gymnasierna gällande äldre förordningarna, på, att endast gamla stadgar blifvit förnyade och ytterligare skärpta. Så är t. ex. bestämmelsen om, att studenterna skulle sjunga på sön- och helgdagar, akademiska festligheter och bröllop i staden ingenting annat än, hvad som äfven gällde vid gymnasierna. Tiden för musiköfningarna, kl. 12—1, är likaledes densamma. Lärarne i musik äro rector cantus eller sångläraren, organisten eller instrumentalläraren, alltså lika med gymnasierna äfven i detta fallet.

I praktiken hade således nog alla dessa af Rudbeck utarbetade stadgar förefunnits vid akademien, det nya är blott, att det finns en

man, som samtidigt med, att han låter dem ånyo konfirmeras, också framtvingar, att de efterlevas.

Rudbeck blir inte stående vid stadgarna. Redan på hösten 1662 sänder han till K. Maj:t en ansökan om ordnandet af aflöningen till bägge musiklärarne.¹ Den 14 febr. 1663 erhålles K. Maj:ts resolution på, att »domkyrkan skall aflöna en organist med 400 daler kopp:mt, om medlen tillräcka; och vore väl om Akademien och staden hvardera en musicus underhölle till ungdomens information». Samtidigt härmed arbetar han på att förena director musicessysslan med en amanuensplats vid biblioteket. Den 8 jan. 1663 ger kanslern resolution härpå:² »Emedan Musiken vid universitetet kommit i godt flor, men underhållet är för ringa, skall den som den nu före står, CAROLUS PETRI, också få åtnjuta Amanuensi bibliothecarie lön, som LAURENTINUS förut haft, och skötte bägge platserna.» Redan året därpå meddelar oss ett nytt konsistorieprotokoll, att »staden lofvat gifva 15 tunnor spannmål till musiken i Upsala Domkyrka, som Olof Rudbeck bragt i ordning».³ Genom alla dessa slag i slag följande förordningar märker man tydligt, huru musikintresset vuxit, såväl universitetet som staden lämnar villigt ena anslaget efter det andra för musikens förkofran. Allt hvilar på Rudbecks personliga förmåga att väcka kärlek till och förståelse för tonkonsten. Mycket fattades emellertid ännu, innan Rudbeck slog sig till ro med musikresultatet.

Musikalierna i biblioteket voro helt säkert ej få, men det var gamla ur bruket komna kompositioner. Det fattades god musik af samtida, moderna tonsättare, som kunde intressera studenterna. Nu köpas därför nya notböcker i mängd, och Rudbeck är själf den, som väljer ut dem. I biblioteksförteckningen öfver nyinköpta böcker, finnas för åren 1657—61 inga notböcker upptagna, men 1662, således samma år Rudbeck blir rektor och inspektor öfver musiken, införas ej mindre än 37 musikarbeten på en gång »köpta af professor Rudbeck» för 172 dlr och 12 öre kopparmynt. De följande åren ända till 1665 fortsätta notuppköpen, men sedan aftaga de något, fastän nyköp äger rum ända till slutet af århundradet.⁴ De musikalien, som köpas, äro idel nyheter, nästan alla tryckta under 1650- och 1660-talen. De komponister, som mest företrädas, äro tyskar,

¹ Konsistorieprotokoll. Afskrift i Upps. bibl. arkiv.

² Konsistorieprotokoll. Afskrift i bibl. arkivet.

³ Kons.-prot. af d. 8 okt. 1664.

⁴ Öfver Uppsala biblioteks musikhistoria hänvisas till min nyssnämnda uppsats »Vor 1700 gedruckte Musikalien in den schwed. Bibl.»

sådana som HAMMERSCHMIEDT, ROSENMÜLLER, SCHEIDT, CAPRICORNUS, FABRICIUS, AHLE m. fl. Det vittnar om en mer än vanlig kunskap i samtidens musik att blott kunna utvälja alla dessa musikalien. Rudbeck köper emellertid ej blott noter för att sedan låta dem ligga på bibliotekshyllan; han studerar dem också hemma hos sig. Det finns från slutet af århundradet en förteckning öfver de musikaliebete Rudbeck haft hemlåta, och vi träffa däribland verk af CAPRICORNUS, SCHEIDT, AHLE, ARNOLD, FABRICIUS m. fl.¹ Då Rudbeck på 1670-talet börjat få fiender på halsen, använde sig dessa äfven af hans många musiklån för att söka skada honom. Så anmärker professor *Henrik Schütz* d. 22 dec. 1675, att »rektor vill vara utan skuld, om något fel och defekt infaller med musiken, eftersom O. Rudbeck till sig hemtagit instrumenter så ock musikböckerna».²

Till att utföra alla dessa nyinköpta musikverk behöfdes ej blott en god sångkör utan äfven nya instrument. Rudbeck låter därför ofördrojligen uppköpa en hel uppsättning af olika musikinstrument. Vi ha en förteckning öfver dessa i behåll, och jag meddelar den här på grund af den intressanta jämförelse den tillåter oss med vår förut meddelade förteckning öfver Västeråsinstrumenten:³

»Register och inventarium på alla de musikaliske instrumenter, som Prof. O. Rudbeck till musikens underhåll köpt hafver:

Violer. Discantvioler. 1 Rosens viol 10 Rdr. Rynils viol 12 Rdr. Celtini viol 4 Rdr. Amsterd. viol 5 Rdr. Hamburg viol 4 Rdr. D:o 4. D:o 3. Altviol 8. Tenor viol seu viol de Braz 12 Rdr. Basviol 20 Rdr. Quartbasviol 22 Rdr.

Flöjter. Elfenbensflöjt 4 Rdr. Ebenholtzflöjt 3 Rdr. Altflöjt 3 Rdr. D:o 3 Rdr. Tenorflöjt 3 Rdr. D:o 3 Rdr. Basflöjt 4 Rdr. Quartbasflöjt 4 Rdr.

Skalmejor. Skalmeja 4 Rdr. D:o 4 Rdr. Altskalmeja 8 Rdr.

Dulcianer. Tenordulcian 12 Rdr. D:o 12. Basdulcian 12 Rdr. Dubbdulcian 16 Rdr. Cornetinkin 8 Rdr. Cornet 6 Rdr. Cornet 8 Rdr. Cornet 8 Rdr. Cornet muto 7 Rdr. D:o 7 Rdr. Tenor Cornet s. serpan 10 Rdr.

Claver. Liten spinet 10 Rdr. Octaf spinet 15 Rdr. Clav Cymbal 30 Rdr.

Theorb. Theorb. 16 Rdr.

¹ Upps. bibl. arkiv. K. 1. 6., sid. 589.

² Kons.-prot., afskrift i Upps. bibl. arkiv.

³ Wieselgren: De la Gardies archiv VII: 229.

Summa för 38 instrument 330 Rdr. Förutan lutor, Bandorer, Citrinkia, Davids harpa, små flöjter och skalmajor, som ej pläga brukas i kyrkan.»

Jämföra vi nu denna förteckning med den från Västerås, på 1620-talet uppgjorda,¹ finna vi på vissa afdelningar en stor förändring. Stråkinstrumenter äro märkvärdigt nog lika många i såväl Uppsala som Västerås (11 stycken) och äfvenledes af ungefär samma slag; däremot ha blåsinstrumenten utvecklats sig i hög grad sedan 1620-talet. Då Västeråsorkestern endast hade sinka, tenor- och basbasun, har Uppsalaorkestern en mängd med flöjter, skalmajor (oboer) och dulcianer (fagotter). Från Västerås omtalas intet klaver, Uppsala har däremot 3 slag af dessa och dessutom det stora basinstrumentet Theorben (lutinstrument). Den sist stående anmärkningen rörande lutor, bandorer m. m. är högst intressant såsom visande hän på, att alla de i detalj uppräknade instrumenten tydligen varit afsedda för musik i kyrkan.

När Rudbeck anskaffat dessa instrument veta vi ej, men det är antagligt, att de flesta köpts på 1660-talet. Den 1 juli 1670 skriver Rudbeck i sin specifikation till kanslern MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE, öfver sina uppoffringar, »att han efter hand 1654—70 inköpt musikaliska instrumenter för 281 Rdr och skänkt dem till Akademien, hvilket rector cantus special utvisar».² Då de ofvan uppräknade instrumenten kostat ända till 330 Rdr, kan det antagas, att en del köpts först senare. Den 25 mars 1685 ger Rudbeck kanslern en specifikation öfver alla de inköpta instrumenten intill 330 Rdr värde.

Ännu ett musikinstrument af större slag behöfdes, innan musiken kunde bedrifvas i större stil, nämligen en modern orgel i domkyrkan. År 1638 fanns ett gammalt och ett nytt orgelverk. Dessa instrument synas dock ej ha motsvarat nya tiders kraf, och helt säkert är det på Rudbecks direkta uppmaning man 1664 avslutar kontrakt med hoforgelbyggaren FRANS BOHL om ett nytt instrument till en kostnad af 1,500 rdr med 40 stämmor, 3 manualer och pedal. Bohl tycks emellertid som vanligt ha slarfvat med det hela, och då han 1677 dog, var endast hälften färdig och det till på köpet i dåligt stånd. Man fick nu i stället använda det gamla, och 1681 reparerades detta af orgelbyggaren WOITZIG, och Bohls orgel flyttades till västra ingången, där H. CAHMAN bragte arbetet till slut 1692.

¹ Jmf. min Västeråsupsats Kult o. Konst 1907, s. 101.

² Brevet af 1 juli 1670, punkt 24. Upps. bibl. arkiv.

Det kostade då öfver 8,000 rdr och bestod af 4,000 pipor med principal 32 fot i pedalen.¹ Det tycks emellertid, som om man likväl ännu ej varit belåten. Åtminstone omtalar Rudbecks biograf Claes Annerstedt² att år 1693 en ny ovanligt dyrbar orgel levererats af en tysk orgelbyggare. Tysken ville ha väl mycket betaldt för uppställandet af verket, och Rudbeck gjorde det därför själf för en sjätte-del af det beräknade priset. Han tillämpade här tillika en ny uppfinning, som satte organisten i stånd att spela med ansiktet vänt mot församlingen.

Rudbecks musikaliska önskemål nå allt högre. Den 3 aug. 1685 ber han få »gjuta ett musikaliskt tryck och omgjuta Curios utnöt-taste stylar». Så ville han sedan låta trycka »de musikaliska svenske saker».³ Under de gängna 23 åren, allt sedan Rudbeck blifvit inspektör, har således musikintresset i Uppsala stigit så högt, att man rent af varit betänkt på tryck af inhemska kompositörers arbeten. Hade då Sverige, och särskildt Uppsala, några verkliga kompositörer? I Stockholm fanns en GUSTAV DUBEN och en LUDERT DIJKMAN, af hvilka det finns i Stockholm tryckta kompositioner. Så fanns i hufvudstaden PETER VERDIER och några andra, af hvilka kompositioner i handskrift finnas bevarade. I Uppsala veta vi med säkerhet endast, att Olof Rudbeck och hans store elev och kollega HARALD VALLERIUS komponerat. Hvad hade Rudbeck tänkt att trycka? Närmast väl sina egna och Vallerii kompositioner, men måhända hade han också en tanke på hufvudstadens tonsättare. Tyvärr blef denna hans tanke ej förverkligad, och inga kompositioner af Rudbeck ha kommit till trycket.

Rudbeck deltog själf både som tonsättare och utöfvande musiker vid flera festliga tillfällen, så t. ex. vid Karl XI:s kröning 1670, vid Magnus Gabriel de la Gardies begrafning och vid jubelfesten 1693. Ännu på gamla dagar var Rudbeck själen i musiken i Uppsala. År 1699 hade en polsk palatin kommit till Uppsala för att lära känna Olof Rudbeck. Den gamle professorn lät anordna en ståtlig middag för honom. Till denna vankades äfven musik. Under hela måltidens förlopp spelade en af Rudbeck själf arrangerad taffelmusik, bestående först af lutor med viol d'amour och basfiol, sedan af 12 fioler och en clavecymbal och till sist en hel kör af skal-

¹ Abr. Hülphers: Orgwerken i Sverige. Westerås 1773, s. 213.

² O. Rudbeck d. ä., s. 50.

³ Wieselgren: De la Gardies Archiv VIII: 34.

mejor.¹ Äfven när palatinen afreste från Uppsala utfördes musik af en kör skalmjblåsare. Slutligen må ej förglömmas den viktiga del Rudbeck tog vid nya koralpsalmbokens redigering. Om än härvid hans vän, HARALD VALLERIUS, dragit tyngsta bördan, tyder dock bl. a. den omständigheten, att Rudbeck flitigt genomjungit alla psalmerna vid korrekturarbetet och därvid i detalj genomgått allt innan slutliga trycket, på, att han ej stått helt utanför arbetet.

Det tillkommer Rudbeck ej blott äran att själf ha uppodlat musiken; man må ej heller förglömma, att han äfven förstätt väcka musikintresset och utveckla musikförmågorna i Uppsala. Hans första och kanske största elev är härvidlag HARALD VALLERIUS. Det tillkommer ej mig här att skildra dennes betydelse för musiken i Uppsala. Det är redan förut gjordt af H. Palm.² Harald Vallerius hade 20 år gammal 1666 kommit till universitetet och där blifvit omhändertagen af Rudbeck, som förstätt utbilda hans musikbegåfning. Efter 4 års studenttid är han redan director musices. och 1676 blir han tillika domkyrkoorganist. Han utgör sedan Rudbecks oskiljaktige följeslagare i musikaliska saker, och 1693 få de båda i uppdrag att ordna musiken till psalmboken. Till hvilken grad musikintresset stigit, visas ej minst, då Vallerius kunde anordna »concerter» tvenne gånger i veckan i sitt hus och dessa концерter äfven varit flitigt besökta och allmänt omtyckta inom universitetsvärlden.³ Efter koralpsalmbokens avslutande 1697 deltager Vallerius mindre i musiklifvet i Uppsala.

Bland andra musikförmågor, till hvilka Rudbeck stått i förhållande, kan räknas rector cantus CHRISTIAN ZELLINGER. Denne synes särskildt ha utmärkt sig vid jubelfesten 1693. Åtminstone förmäler ett konsistorieprotokoll af d. 4 april 1693, att man önskat med en skådepenning förnöja dem, som gjorde musiken vid jubelfesten »särskildt rector cantus Zellinger». Han har fått äran att äfven omnämnas af en tysk samtida musikhistoriker MATTHESON.⁴ Zellinger kallas af honom »ein sehr geschichter und gelehrter Musikus zu seiner Zeit».

Äfven professor JOHAN ARNDT BELLMAN, hvilken började sin bana såsom sångare i hofkapellet och 1678 blef student i Uppsala,

¹ Cl. Annerstedt: O. Rudbeck d. ä., s. 68.

² H. Palm: Om Harald Vallerius i »Kyrkosången 1904», sid. 103.

³ Palm id. s. 96.

⁴ Grundlage einer Ehren-Pforte. Hamburg 1740, s. 402.

har fått sina medfödda musikanlag vidare uppodlade vid universitetet af Olof Rudbeck.

Slutligen må nämnas ANDREAS JOHANNIS OROSTANDER, hvilken efter sin studenttid i Uppsala blef sånglärare vid Västerås gymnasium. Att han i Uppsala stått nära Rudbeck-Vallerius' musikkrets intygas bl. a. af den rekommendationsskrivelse från Vallerius hans bok »*Compendiolum musicum*» erhöll (Kult o. Konst 1906 s. 96. 1907 s. 106).

Vi må ej förglömma den insats Uppsala vid denna tid gjorde äfven på musikteoriens och musikhistoriens område genom de handlingar i musik man tid efter annan ventilerade. Vallerius inleder med en afhandling »De sono» 1674, sedan följa flera dels af Vallerius, dels af andra universitetslärare såsom J. A. BELLMAN, ERIK BURMAN m. fl.

Uppsala stads brand 1702 utgjorde äfven för musiken ett svårt slag. Med Rudbecks död strax efter förlorade tonkonsten vid universitetet sitt kraftigaste stöd; de dystra tiderna under Karl XII:s senare regeringsår bidro ännu vidare till tonkonstens förfall. En kort efterblomstring följer visserligen under BURMANS tid på 1720-talet, men sedan är musikintresset som bortblåst från universitetsstaden. Redan 1729 klagas i konsistorieprotokoll öfver förhållandet med akademimusiken och musikstipendierna, och 1763 nämner rektor inför nationernas samlade kuratorer, att musiken vid akademien nu på en tid så aftagit, att ganska få funnos vid kapellet och en musik, om så påfordrades, knappt kunde uppföras.¹

Blomstringstiden för musiken i Uppsala var kort, och måhända hade den begynt väl häftigt. Liksom allt annat under Sveriges stormaktstid får man mera döma efter ansatserna än efter det, som verkligen uträttades. Det yttre resultatet af Uppsala musikärbete är *koralsalmboken af 1697*, men mycket annat hade väckts till lif. Allt hvad gymnasierna begynt och utvecklat inom musiken nådde sin spets i Uppsala. Gemensamt för såväl gymnasierna som universitetet är vördnaden och kärleken till tonkonsten, den omsorgsfulla skötseln af såväl den *vokala* som *instrumentala* musiken, tron på musiken som kulturmakt. Vid en mängd gymnasier märkas ansatserna till egen tonsättarverksamhet. Man begynner i all enkelhet med komponerandet af *psalmmelodier* (HARALD VALLERIUS, LAURENTIUS LAURINUS, ISRAEL LEIMONTINUS), fortsätter med *festmusik* (LEIMONTINUS), och instrumentala kompositioner (SEIDENZOFF), för

¹ Gustafson: Gotlands nations historia 1873, s. 45.

att till sist tänka på *musikteoretiska läroböcker* (OROSTANDER). In-
tet gymnasium uppnår dock Uppsala universitet i vidtomfattande
musikodling. Näst hufvudstaden har Uppsala den största instru-
mentalorkestern, de kunnigaste och lärdaste musikerna och den
största notsamlingen. I själfständig kompositionsverksamhet når in-
tet gymnasium så långt som Uppsala universitet och i musikteori
samt musikvetenskap står gifvetvis Uppsala främst. Man må ju ej
förundra sig häröfver. Uppsala var den högsta bildningsanstalten,
hade de bästa ekonomiska resurserna och stod i lifligaste beröring
med hufvudstaden. Mycket hade kanske ändå varit annorlunda om
ej en Olof Rudbeck hade funnits, som i sig kunde förena djupa mu-
sikkunskaper med allomfattande blick för krafven.

Sköldemärken i Linköpings domkyrkas korhvalf.

Af **Axel L. Romdahl.**

Enligt hvad Rhyzelius meddelar skall fordom ha lästs en inskrift å det midtersta af de trenne korkapellen vid Linköpings domkyrka af denna lydelse: »Vi Henrik med Guds nådh biskop i Lincypung, Guds rena heder byggs diz hus anno dñi CIO Cd LXXIII deo gratias.» Vi torde sannolikt i denna inskrift ha att se ett hugfästade af korbyggandets begynnelse. Om dess lyckliga fullbordan torde åter några andra ännu bevarade märken bära vittne. Högt uppe på midtskeppets södra yttermur sitter en snidad stenhäll med en numera tom sköld, prydd af en hjälm med svärd och nycklar som klenoder. Ofvan skölden läses »H. T. 1498». Det är biskop Henrik Tidemansons initialer och vapen. Årtalet skola vi återfinna på flera ställen inom det kor han låtit uppföra. När vi i detta rikta våra blickar uppåt mot de vida, rikt indelade hvalfven, kunna vi knappast undgå att observera de talrika slutstenar och sköldar, som markera ribbornas skärningspunkter. I det södra kapellet fyllas sköldarna af attributen för Kristi passion, Judas' pung med silfverpenningarna, gisslet, törnekronan, korset, tärningarna, svampen, lansen o. s. v., hvilka af den heraldiskt och genealogiskt intresserade senare medeltiden uppfattades såsom ett slags vapen tillkommande Frälsaren i denna hans egenskap. Äfven i de andra hvalfven se vi här och hvar sköldar, ehuru försedda med märken af helt annan art. Äro de förra uttryck för kristlig fromhet, vittna åter de senare om stolt själfkänsla. En blick på dem är nog för att säga oss, att vi här ha att göra med personliga emblem och symboler. Till hvilka hänföra sig då dessa, och hvilka ha låtit anbringa dem? Gifvetvis måste sköldarna tillhöra stormän. Men bland adeln äro de ej att påträffa, enligt hvad sköldarna ge vid handen. Då borgerskapet i en liten svensk medeltidsstad icke är att räkna med i ett fall som detta, återstår oss att antaga, att de äro att finna inom kyrkan. Närmast till hands ligger då tanken på de dåvarande ledamöterna af Linköpings kapitel. Det visar sig också, att denna förmodan är riktig. Härnedan lämnas be-

skrifning på ifrågavarande märken och sköldar jämte namn på deras ägare i den mån dessa kunna, med mig till buds stående medel, identifieras. Måhända skall man vid forskning i våra arkiv kunna finna sigill tillhöriga Linköpings-kapitlets ledamöter vid 1400-talets slut.* De identifikationer jag föreslagit äro gjorda enligt Håhl: Linköpings stifts herdaminne. Materialet i sköldarna låter sig nedifrån ej fullt säkert bestämma, sannolikt är det trä. Formen är rak, med rundning nedtill.

1. En sköld hållen af en ängel, hvars öfverkropp är synlig ofvan sköldens öfre kant. I skölden en biskopsmitra och en kråkla samt på sidorna därom minusklerna **h** · **t**.**

Svaga färgspår å ängeln och skölden, troligen grund för förgyllning; sköldens botten grå.

Biskop Henrik Tidemansson.

2. En sköld, delad genom en svag brytning i tvenne fält. I det högra öfverst ett Kristushufvud, därunder ett **7**. I det vänstra öfverst märket och därunder ett **G**. Midt emellan de båda fälten en staf.

Märkena i rödbrunt (grund för förgyllning?) på grå botten, stafven gul eller förgylld.

Archidiaconus magister Johannes Ganzo, † 28 jan. 1510.

3. En sköld, delad genom en svag brytning i tvenne fält. I det högra öfverst hufvudet af ett kvinnligt helgon i dok, därunder ett **P**. I det vänstra öfverst ett märke och därunder ett **G**.

Märkena som vid 2. på grå botten.

Canonicus Petrus Giorderi, blef ^{28/5} 1498 munk och präst i Vadstena kloster († ^{1/7} 1505). Helgonhufvudet kan möjligen syfta på Birgitta. Petrus Giorderi upptages som nr: 134 bland munkarne i Silfverstolpes Anteckningar om klosterfolket i Vadstena.

4. En sköld med tecknet och på sidorna därom **H** · **G**. Ofvanför dessa upphöjda märken det ristade årtalet 1898. Guld mot grön botten.

Canonicus Hermannus Magni Grotta († 1501). Hemming Gadd, hvilken samtidigt tillhörde Linköpings kapitel och på hvilken initialerna äfvenledes passa, förde ett vapen med tre kronor och sjöblad. (Gadds sigill afbildadt i Ill. Sveriges Hist. II.)

* Efterforskningar i Riksarkivet ha ej ledt till resultat.

** Det behöfver ej påpekas att bokstäfver och tecken ej äro återgifna i facsimile utan på vanligt typografiskt sätt.

5. Ett rundt fält med märket och på sidorna därom minusklerna **h n** i guld på grön botten.

Canonicus Henricus Nicolai, succentor 1501.

6. En sköld med Hans Brasks vapen i guld på röd botten. På sidorna om vapenmärket, som är upphöjdt, inristade siffrorna 1898.

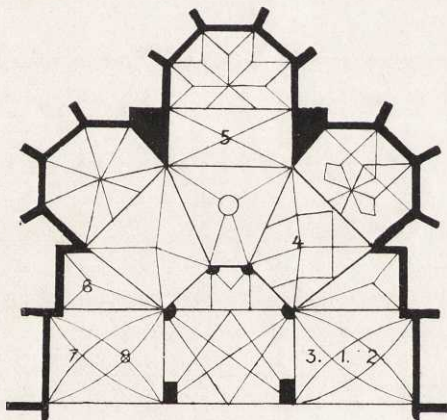
Hans Brask. Var canonicus och succentor 1480, blef domprost 1501, biskop 1513. Vapnet återfinnes å det sigill han förde som biskop. (Afbildning i Ill. Sveriges Hist. III.)

7. En sköld delad genom en brytning i tvenne fält. I det högra en gul eller förgylld pilgrimsmussla, i det vänstra ett rödbrunt märke . Botten grå.

Obs. Märket detsamma som i 2., hvilken sköld dessutom visar en pilgrimsstaf, liksom 7. har en pilgrimsmussla. Måhända tillhöra de båda sköldarna två släktingar, hvilka gemensamt företagit en vallfart.

8. En sköld med tre öppna kronor, två öfver, en under, i guld. Botten grå.

Sveriges vapen.

1. Henrik Tidemansson.
2. Johannes Ganzo.
3. Petrus Giorderi.
4. Hermannus Grotta.
5. Henricus Nicolai.
6. Hans Brask.
7. Pilgrimsmussla.
8. Tre kronor.

Af det meddelade framgår, att i sköldar å både norra och södra sidan läses årtalet 1498 — samma som å den i det föregående nämnda minnesstenen på midtkapellets yttre mur, att vi med full visshet kunnat identifiera Henrik Tidemanssons och Hans Brasks sköldar och att vi kunnat finna lämpliga namn i Linköpings dåvarande kapitel för de å de öfriga sköldarna befintliga initialerna. Man torde därför ganska tryggt få antaga, att det är detta kapitels ledamöter, som med sin biskop i spetsen år 1498 på detta sätt uttryckt sin stolthet öfver korbyggnadens lyckliga fullbordan. De leddes därvid af en med renässansen besläktad själfkänsla, liksom det verk, hvarå de satte sitt insegel, i sin festliga luftighet och glada prakt varslar om en tid, då nya idéer aflösa medeltidens.

Foto. 1905.

Dannicke kyrka.

Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag.

Oktober—december 1907.

Stockholm. Katarina kyrka. *Församl.* inlämnar af hofintendenten G. Lindgren uppgjort förslag till följande ändringar:

1) det ovala blindfönstret på östra korsväggen upphugges och förses med glas, hvarjämte ett fönster upptages i det inre hvalfvet bakom altarpuppställningens öfre del, dock så att det ej synes från kyrkan. Denna anordning vidtages för att vinna ökad belysning på altargruppen,

2) blindfönstren å nordöstra, nordvästra och sydvästra hörnbyggnaderna upphuggas och förses med vanliga fönster,

3) förändring af södra ingångstrappan genom utbytande af nedre delens nuvarande räcke af rundjärn mot ett konstsmidt räckverk i öfverensstämmelse med det nu befintliga räckverket å trappans öfre del.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra mot det föreslagna. Men då *församl.* äfven anmält en del åtgärder, som redan utförts, vill *Åmb.* framhålla, att en af dessa, nämligen kyrkans yttre affärgning, är af den natur, att den bort underställas *K. M:ts* pröfning, innan den utförts.

K. M:t låter det bero vid den redan vidtagna affärgningen och stadfäster de andra ändringarna gn. *K. Bref d. 4 okt. 1907.*

Torsång (Västerås stift).

Församl. anhåller om tillstånd att utbyta nuvarande spånbetäckning å kyrkans tak mot sådan af skiffer.

Ö. I. Åmb. anser, att spånbetäckningen af historiska skäl borde bibehållas; denna fordrade ej heller någon förstärkning af takstolar, hvilken vore nödvändig för skifferbeläggning.

Församl. vidhåller sitt förslag och insänder ritning till takstolar-
nas förstärkning.

Ö. I. Åmb. låter göra mindre ändring i förstärkningsförslaget.

K. M:t bifaller församl:s ansökan med Ö. I. Åmb:s ändring gn. K. Bref d. 11 okt. 1907.

Dannike (Göteborgs stift).

Församl. inlämnar ett af ark. Axel Lindegren uppgjort re-
staureringsförslag, omfattande:

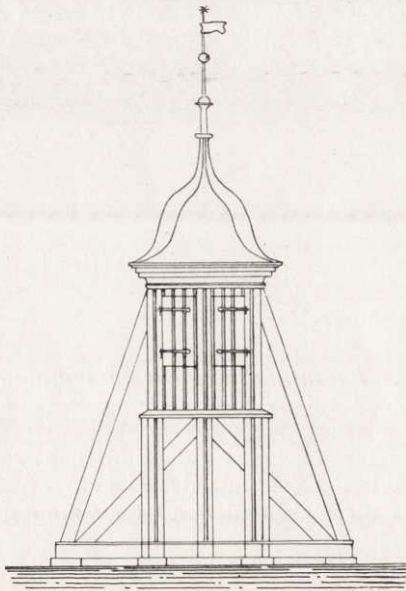
- 1) nytt torn, nytt kor, ny sakristia,
- 2) nytt tak med spånbetäckning, nytt golf, nya fönster och dörrar,
- 3) nytt altare med ring, flyttning af predikstolen, nya bänkar, uppsättande af läktare eventuellt med orgel,
- 4) kaminer i kyrka och sakristia,
- 5) inre dekorering.

Ö. I. Åmb. och V. H. A. Akad. hafva intet att erinra.

K. M:t stadfäster Lindegrens förslag gn. K. Bref d. 11 okt. 1907, dock med föreskrift, att ritningar till de nya inredningsföremålen underställas K. M:ts pröfning i för granskning nödig skala.

Västerlösa (Linköpings stift).

Församl. anhåller om stadsfästelse å ritningar till förflyttning och ändring af predikstolen, till mindre ändring af altarringen

Västerlösa Klockstapel.

Uppmätning af ark. Ch. Lindholm.

samt till upptagande af ett fönster öfver södra portalen.

Ö. I. Åmb. låter ark. A. Johansson omarbeter ritningen till predikstolens förändring, hvilken godkännes af församl. Åmb:t har i öfrigt intet att anmärka.

K. M:t stadfäster förslaget med den af Johansson omarbetade ritningen gn. K. Bref d. 18 okt. 1907.

Södra Rörum (Lunds stift).

Församl. inlämnar ett af ark. W. Eriksson uppgjort förslag till framflyttning af orgeln på nybyggd läktare.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 18 okt. 1907.

Vättilösa (Skara stift).

Församl. inlämnar ett af ark. Hj. Tessing uppgjortt restaureringsförslag omfattande:

- 1) reparation af sakristian,
- 2) nytt golf af trä i gången och koret, nya ytterdörrar i västra ingången och reparation af läktare med ny barriär och trappa,
- 3) invändig omputsning och affärgning i ljusa toner,
- 4) nytt understycke till altartaflan, ny altarring, ny predikstol, nya bänkar och nummertaflo,
- 5) nytt rökrör och skorsten.

Ö. I. Ämb. låter ark. Ch. Lindholm besöka orten och omarbete förslaget. Undersökning gifver vid handen, att i hvalfven finnas öfverkalkade äldre målningar, hvarom V. H. A. Akad. underkäntas.

På grund af hvad sålunda förekommit, hemställer Ämb.

- 1) att golfvet i gången och koret göres af sten,
- 2) att på grund af V. H. A. Akad:s uttalande i fråga om kyrkans äldre hvalfmålningar någon omputsning af kyrkans inre icke borde förekomma. Då den föreslagna affärgningen vore synnerligen olämplig, föreslår Ämb. att nytt förslag till dekoreringsförslag uppgöres och underställes *K. M:ts* pröfning,
- 3) att vid läktarens reparation den nuvarande bröstningen bibehålles, men ommålas, samt att vindfång anordnas i samband med den nya läktartrappans byggande,
- 4) att altartaflans understycke samt altarringen bibehålles, och att predikstol, bänkar och nummertaflo utföras enl. af Lindholm uppgjorda ritningar,
- 5) att vissa förstärkningar göras för skorstensstockens uppbärande.

Församl. antager Ämb:s förslag utom beträffande stenbeläggning af gången och koret.

Ö. I. Ämb. vidhåller, att stenbeläggning är mera praktisk och värdig i dessa delar af kyrkan.

K. M:t stadfäster Ämb:s förslag, men tillåter *församl.* att lägga trägolf; föreskrifver att omputsning och affärgning icke få företagas, utan att nytt förslag till inre dekoreringsförslag skall underställas *K. M:ts* pröfning. *K. M:t* Bref d. 18 okt. 1907.

Ufvered (Skara stift).

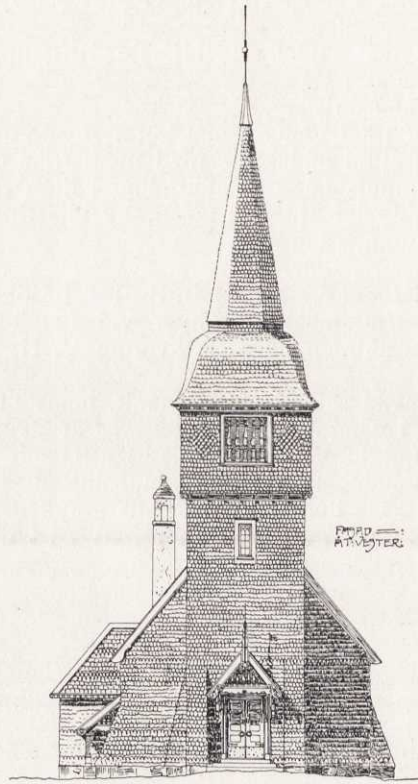
Församl., som genom *K. M:t* Bref d. 25 jan. 1907 (se föreg. årg. sid. 155), fått ett restaureringsförslag fastställt, anhåller om sådan ändring i detta, att trägolf måtte få inläggas i kyrkans gångar i st. för golf af sten.

Ö. I. Ämb. afstyrker ändringen.

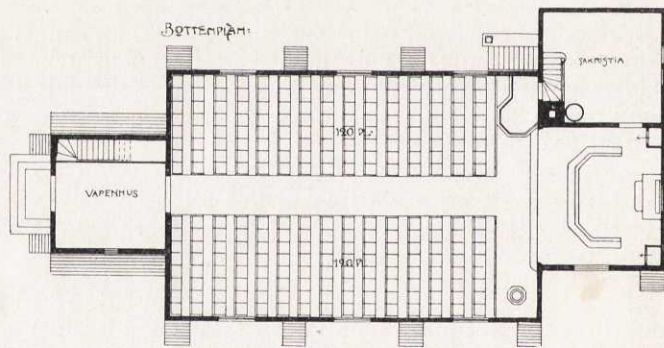
K. M:t bifaller *församl:s* anhållan gn. *K. M:t* Bref d. 18 okt. 1907.

Sjougnäsets kapell. Frostviken (Härnösands stift).

Församl. inlämnar förslag till nytt kapell af trä med begäran om statsanslag för detsammes utförande.

Sjougnäsets kapell. Af G. Lindgren.

Sjougnäsets kapell. Af G. Lindgren.

Ö. I. Ämb. finner förslaget oantagligt och låter hofintendenten G. Lindgren uppgöra helt nya ritningar, enligt hvilka kostnaden förutom virket på rot skulle belöpa sig till 15,500 kr.

Riksdagen beviljar på extra stat för 1908 15,500 kr. till kapellets utförande.

K. M:t stadfäster Lindgrens förslag gn. K. Bref d. 18 okt. 1907.

Öfraby (Lunds stift).

Församl. inlämnar ett af ark. Th. Wählin uppgjort förslag till restaurering.

Ö. I. Ämb. anser detsamma oantagligt, då det alltför mycket förvanskar kyrkans ursprungliga karaktär. Hemställer, att helt nytt förslag utarbetas.

V. H. A. Akad. instämmer med *Ö. I. Ämb.*

Församl. inkommer med nytt förslag af Wählin.

Ö. I. Ämb. låter Wählin ännu en gång omarbета förslaget, sedan församl. förklarar sig gå in på följande hufvudgrunder för detsamma:

- 1) hufvudingången till kyrkan förlägges genom tornet, som vidgas på bredden, hvarvid den gamla torntrappan spolieras,
- 2) tornhvalfvat höjes till samma höjd som midtskeppets hvalf för att bereda plats för orgel på läktare,
- 3) i hörnet mellan kyrkans södra mur och den där befintliga stråfpelaren uppföres ett traptorn,
- 4) ny sakristia uppföres på korets norra sida.

Ö. I. Ämb. anser sig böra godkänna förslaget, ehuru det spolierar den gamla torntrappan.

V. H. A. Akad. hemställer, att den gamla ingången till torntrappan om möjligt bibehålles i tornets inre.

K. M:t stadfäster det senaste förslaget med Akad:s tillägg gn. K. Bref d. 25 okt. 1907.

Örebro (Strängnäs stift).

Församl. inlämnar ett af Herman Hägg och Adolf Kjellström uppgjort förslag till ny kyrka inom församlingen (kostnad 337,200 kr.).

Ö. I. Ämb. gör vissa smärre ändringar, samt anser kostnadsförslaget böra höjas till 390,000 kr.

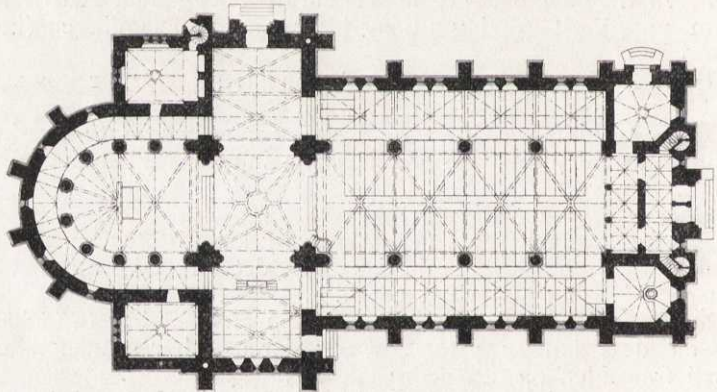
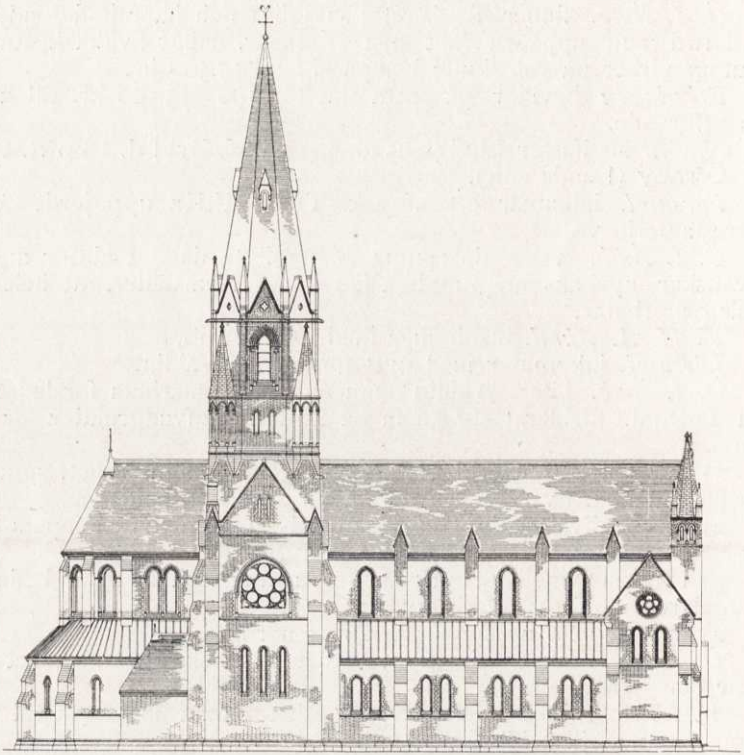
K. M:t stadfäster med Ämb:s ändring, hvarjämte föreskrifves, att ritningar till inredningsföremål skola inlämnas till stadfästelse. K. Bref d. 1 nov. 1907.

Harbo (Uppsala ärkestift).

Församl. anhåller att få omtäcka kyrkans brutna, spånbeklädda tak med svartplåt, till en början blott det öfre takbrottet, men sedermera vid behof äfven det nedre.

Ö. I. Ämb. anser, att den öfre delen af taket bör få täckas med plåt, då dess fall är ytterst svagt; däremot bör spånen bibehållas äfven i framtiden på det nedre takfallet.

K. M:t stadfäster *Ö. I. Ämb:s* förslag gn. K. Bref d. 15 nov. 1907.

Örebro. Ny kyrka af H. Hägg och A. Kjellström.

Nässjö (Växiö stift).

Församl. inlämnar ett af arkitekterna Hagström och Ekman uppgjort förslag till ny kyrka.

Ö. I. Amb. anser åtskilliga förändringar nödvändiga, hvilka också af ritningsförfattarne vidtagas och af församl. godkännas.

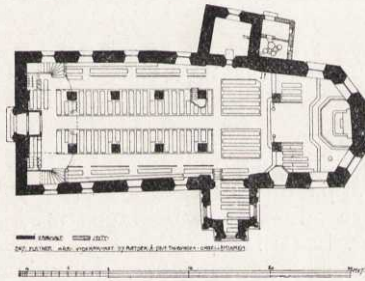
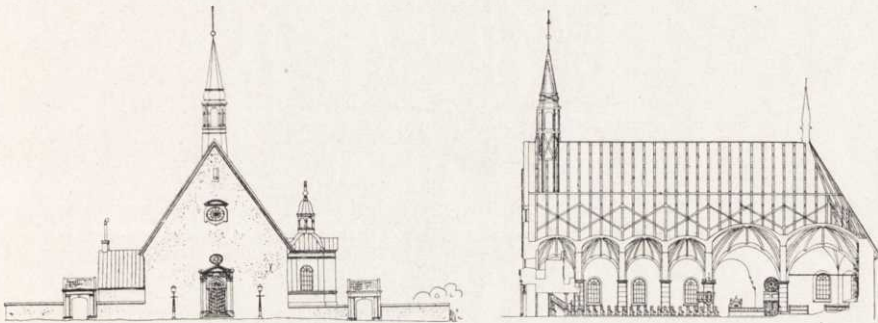
K. M:t stadfäster det sålunda ändrade förslaget samt föreskrifver, att den gamla kyrkan icke får rifvas utan *K. M:t*s tillstånd. Ritningar till nya inredningsföremål skola inlämnas för nådigt gillande. *K.* Bref d. 15 nov. 1907.

Synnerby (Skara stift).

Församl. insänder förslag till värmeledningsanordning.

Ö. I. Amb. har intet att invända.

K. M:t stadfäster gn. *K.* Bref d. 22 nov. 1907.

Nyköpings östra stads- och Helgona kyrka.

Restaureringsförslag af slottsark. Lilljekvist. Plan, västfasad och längdsektion.

Nyköpings östra stads- och Helgona kyrka (Strängnäs stift).

Församl. inlämnar ett af slottsark. F. Lilljekvist uppgjort restaureringsförslag, omfattande följande:

Yttre arbeten.

- 1) uppförande af två nya kyrkogårdsportaler,

- 2) uppförande af kontreforter och väggpartier vid kyrkans västra gavel samt förstärkning af grunden,
- 3) gavelkrönen ommuras, murytorna omputsas och förses med nya ornerade ankarslutar,
- 4) västra portalen renhugges, och framför densamma anordnas en plan af nubbssten samt nya trappor med barriär,
- 5) utbyggande af nytt vindfång å södra sidan samt ny tillbyggnad för värmeledning,
- 6) ny takryttare.

Nyköping. Helgonkyrkan.

Gamla altarprydnaden. Uppmätning af ark. Lilljekvist.

Inre arbeten.

- 1) Stengolfvet i gångarna omlägges, hvarvid där befintliga grafstenar flyttas; ny trappa till koret,
 - 2) kyrkans pelare affasas och beklädas med rusticerad puts, kartuscher anbringas vid båganfängen,
 - 3) södra läktaren rifves, orgelläktaren utvidgas öfver sidoskeppen och dess midtparti inflyttas; ny läktarbarriär och nya trappor; orgelfasaden förändras,
 - 4) nya skulpterade figurer å altarprydnaden, ny altarring; ny fot och nytt ljudtak till predikstolen, nya bänkar med ny uppställning,
 - 5) målning af det inre och anordnande af elektrisk belysning.
- Ö. I. Åmb. låter förste intendenten prof. I. G. Clason besöka kyrkan och gör med anledning af hans utlåtande vissa erinringar, som delgifvas ritningsförfattaren. I anledning däraf gör denne nya ritningar, å hvilka iakttagits följande:

Yttre arbeten.

(2) kontreforter och nya väggpartier vid västra gafveln utföras ej,
 (3) nuvarande gafvelkrön bibehållas oförändrade, nya ankarslutur uppsättas icke på de gamlas platser,

(4) nubbstensplan, trappa och barriär framför västra portalen utgå; den gamla trappan och stenplanen bibehållas och repareras,

(5) södra vindfånget utbygges ej, utan anordnas inom kyrkan med bibehållande af nuvarande ingång; nya värmekammaren förlägges öster om sakristian, och dennas gafvel lämnas orörd.

Yttertaket's stomme förstärkes; fönstren förses med blyinfattadt glas.

Inre arbeten.

(2) pelarne bibehållas oförändrade; kartuscher anbringas icke vid anfangen,

(4) nya figurer anbringas icke å altaret; predikstolen förses icke med ny fot, och det gamla ljudtaket bibehålles oförändradt.

Församl. godkänner detta förslag med följande ändringar för inre arbeten:

(1) befintliga grafstenar lämnas orubbade och täckas med tåg-mattor,

(2) hvalfringarne imuras ofvan anfangen enligt förslag af ark. grefve S. Cronstedt.

(3) Läktarens midtparti inflyttas icke, och orgelfasaden lämnas oförändrad.

Nuvarande glasinfattningen bibehålles.

Ö. I. Ämb. har intet emot dessa sista förändringar i förslaget.

V. K. A. Akad. instämmer med *Ö. I. Ämb.*

K. M:t stadfäster det af *Ö. I. Ämb.* ändrade och förordade förslaget gn. K. Bref d. 22 nov. 1907.

Almundsryd (Växiö stift).

Församl., som gn. K. Bref d. 31 maj 1907 (se föreg. årg. sid. 239) fått fastställelse å ritning till restaurering af kyrkan, anhåller, att *Ö. I. Ämb.* måtte låta uppgöra ritningar till

trappanordning i vapenhuset, ytterport, inre slagdörrar, inre fönsterbågar, bänkar och altarskrank.

Ö. I. Ämb. låter ark. Axel Lindegren utföra begärda ritningar.

K. M:t stadfäster dessa gn. K. Bref d. 29 nov. 1907.

Södra Vi (Linköpings stift).

Församl. insänder ett förslag till yttre och inre restaurering af kyrkan.

Ö. I. Ämb. anser detta böra omarbetas och uppdrager detta åt ark. Axel Lindegren, som förordnas att besöka kyrkan. Han uppgör ett förslag omfattande:

Yttre arbeten.

1) täckdikning kring kyrkans grundmurar,

2) ytterputsen lagas och affärgas, yttertrapporna justeras,

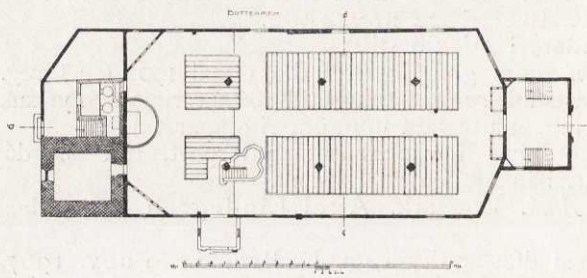
3) spåntaket renoveras, takfoten utökas och förses med droppbräda,

4) tornets öfre del, taklisten, fönstren och dörrarna oljemålas.
Inre arbeten.

1) nytt golf i kyrka, vapenhus och sakristia,

2) inre putsen lagas, ny inre taklist anbringas, taket lagas och förses med ramlistor och träbrickor vid ljuskronornas upphängningskrokar,

3) dörröppningen mellan vapenhus och skepp minskas och förses med nya dörrar; nya dörrar i koret och i sakristian; dubbla glas i fönstren och glasmosaik i korets rosettfönster,

Habo. Restaureringsförslag af G. Lindgren. Plan och norra fasaden.

4) läktaren förstoras, förses med ny barriär, nya trappor och stolpar,

5) altaruppsatsen renoveras och kompletteras; nytt altarskrank, nya bänkar; de gamla bänkdörrarne anbringas som väggpanel,

6) inre dekoration.

Ämb. förordar Lindegrens förslag, som af

K. M:t stadfästes gn. K. Bref d. 29 nov. 1907.

Sättna (Härnösands stift).

Församl. inlämnar ett af stadsark. N. Källander uppgjort förslag till förändring af kyrkan, omfattande:

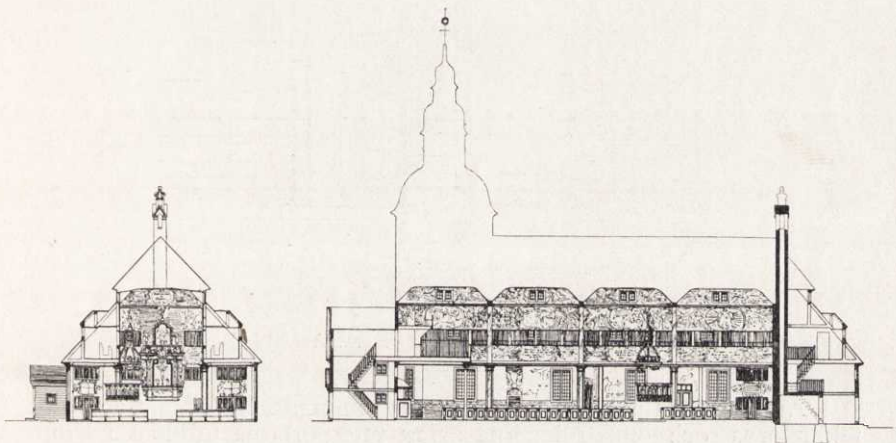
- 1) tillbyggnad af kyrkan åt väster med uppförande af nytt torn,
- 2) ny orgelläktare i sammanhang med denna utvidgning,
- 3) ändrade anordningar vid altaret, nya bänkar,
- 4) kyrkans dekorerings,
- 5) värmeledning.

Ö. I. Ämb. låter ark. Améen besöka kyrkan. Denne finner förslaget ur såväl konstruktiv som historisk synpunkt olämpligt samt uppgör nytt förslag, hvori han söker aflägsna dessa olägenheter.

Församl. vidhåller sitt ursprungliga förslag under återopande på ett utlåtande af byggmästare Björklund i Sundsvall.

Ö. I. Ämb. upptager Björklunds utlåtande till grundligt bemötande och uppvisar, att det utgår från alldeles oriktiga konstruktiva förutsättningar. Ämb. anser församls förslag fullständigt oantagligt.

K. M:t förklarar, att församlingens ansökan icke kan bifallas. Skrifvelse d. 6 dec. 1907.

Habo. Restaureringsförslag af G. Lindgren. Sektioner.

Habo (Skara stift).

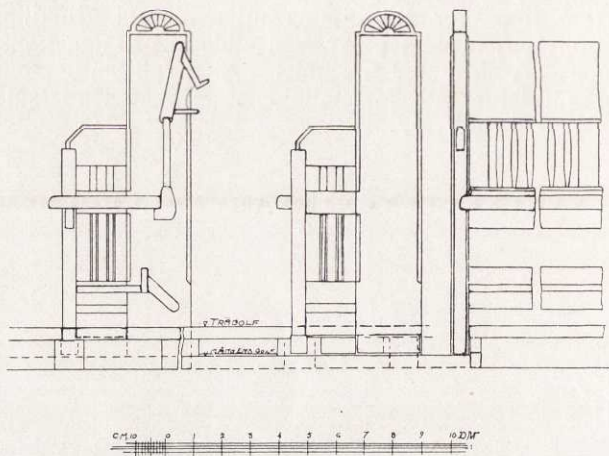
Församl. inlämnar ett af hofintendenten G. Lindgren uppgjort restaureringsförslag, omfattande:

- 1) nytt vapenhus framför norra ingången, nytt gafvelformigt skyddstak öfver östra ingången,
- 2) ny takryttare på västra vapenhuset; nya kupor öfver kyrkans takfönster samt målning af det galvaniserade plåttaket,
- 3) omläggning af golvet med nytt bjälklag,
- 4) borttagande af nuvarande inre vindfång vid norra ingången och af läktaren öfver orgelläktaren,

5) nytt underrede under predikstolen, ombyggnad af bänkarna med bibehållande af de gamla bänkdörrarna,

6) restaurering af målningarna, där dessa skadats af nyssnämnda vindfång och öfre läktare.

Ö. I. Åmb. anser de föreslagna yttre åtgärderna alldeles olämpliga, då de skulle förläna byggnaden en ny och främmande karaktär, hvartill intet som helst motiv finnes vare sig i byggnaden själf eller i andra svenska byggnader af närstående karaktär. Vidare anser Åmb. det föreslagna nya predikstolsunderredet med dess akademiskt strama former icke passa till predikstolens i öfrigt naiva kynne. Däremot anser Åmb. den af arkitekten föreslagna, men af församl. uteslutna värmeledningen vara att förorda med vissa formella ändringar.

Öjaby. Ritning till nya bänkar af ark. Axel Lindgren.

Åmb. låter Lindgren upprätta nya ritningar, hvarå iakttages, att takkuporna och omfattningarna kring ytterportarna utbildas i lämpligare karaktär och att takryttaren uteslutes. Predikstolens underrede bibehålles vid nuvarande form, men ombygges med liggande bräder och målas på samma sätt som väggarnas nedre delar. Bänkrutningen bibehålles däremot oförändrad.

Församl. godkänner det omarbetade förslaget, men vill ej utföra värmeledningen.

V. H. A. Akad. anser värmeledningsanordning önskvärd, samt hemställer, att kyrkans målningar icke få uppfriskas eller kompletteras utom på de två angifna skadade ställena, samt att vid golfvets upptagande noga undersökes, huruvida de ovanligt grofva plankorna möjligen kunna hafva ingått i en äldre kyrka.

K. M:t stadfäster Åmb:s förslag utom värmeledningen samt med Akad:s tillägg gn. K. Bref d. 13 dec. 1907.

Öjaby (Växiö stift).

Församl., som gn. K. Bref d. 10 aug. 1907 (se föreg. årg. sid. 316) fått ett restaureringsförslag fastställt, inlämnar ritningar till altarprydnad, altarring, predikstol, bänkar, orgelläktare och orgel samt dekorerings af väggarna, allt af ark. Axel Lindegren.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 13 dec. 1907.

Ludgo och Spelvik (Strängnäs).

Församl. inlämnar ett af ark. G. Améen uppgjort änderingsförslag, omfattande:

1) lagning, vattrifning och affärgning af kyrkans väggar och hvalf,

2) flyttning af predikstolen till dess urprungliga plats på södra sidan (enligt inventarieprotokoll från 1830) samt istandsättning af altaret i enlighet med, hvad som därom säges i nämnda protokoll.

Ö. I. Åmb. har intet att anmärka.

V. H. A. Akad. hemställer, att väggarnas puts behandlas så, att ej därunder möjligen befintliga målningar skadas, samt att, om det gamla predikstolstaket ej finns i behåll, ritning till nytt sådant underställes *K. M:ts* pröfning.

K. M:t stadfäster i enlighet med Akad:s hemställan gn. K. Bref d. 13 dec. 1907.

Gällaryd (Växiö stift).

Församl. inlämnar ett restaureringsförslag omfattande:

1) ny ingång på sakristians västra vägg,

2) nytt golf, hvarvid korgolfvet höjes ett par steg öfver kyrkgolfvet, hvarjämte koret genom indelning å väggar och tak skiljes från den öfriga kyrkan,

3) ny innertakpanel med indelning i fält samt uppsättande af inre taklist,

4) ny altarring, ny predikstol, nya bänkar, hvarvid de gamla bänkfyllningarna uppsätts som fotpanel kring kyrkan,

5) läktartrappan flyttas till vapenhuset,

6) inre omputsning samt målning af väggar, tak och inredningsföremål,

7) måladt glasfönster i koret.

Ö. I. Åmb. låter ark. Axel Lindegren besöka kyrkan. Han uppgör nya ritningar och föreslår

(3) att taket icke ompanelas,

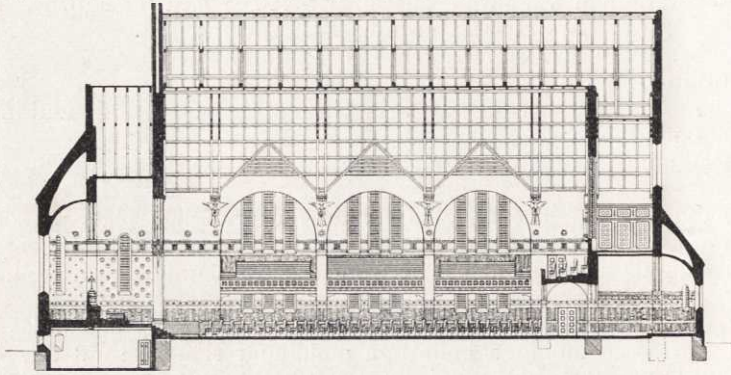
(4) att altarpuppställning, altarring, bänkar och nummertaflo göras efter ny ritning, men att den gamla predikstolen bibehålles och kompletteras,

(5) att orgelläktaren sänkes, barriären dekoreras och orgelfasaden göres ny efter hans ritning, hvarjämte nya vindfångsdörrar insätts mellan kyrka och vapenhus,

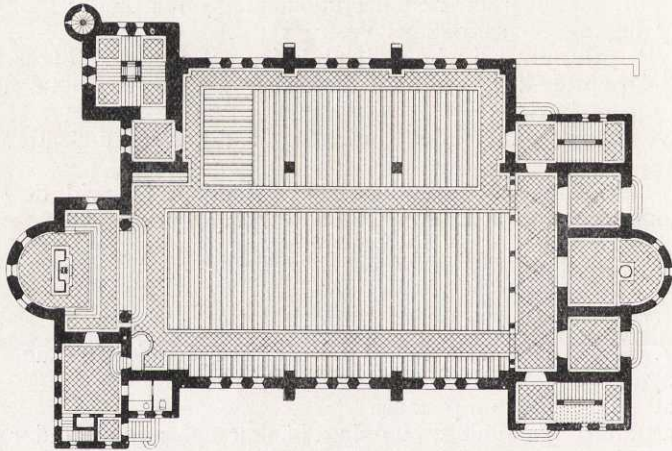
(2 o. 6) att någon indelning för att skilja koret från kyrkan icke göres, utan att kyrkan dekoreras enligt ritning bl. a. med en fris under gesimsen,

att kaminen flyttas till norra väggen.

Församl. godkänner delvis ändringarna, men beslutar, att läktartrappan skall bibehållas inne i kyrkan, hvarför nya vindfångsdörrar

§ SERTON A-E B.

Göteborg. Annedalskyrkan. Af ark. Th. Wählin. Plan och längdsektion.

bli öfverflödiga, samt att orgelläktaren icke bör sänkas. Den önskar utesluta frisen ur dekorationsförslaget, vill ha annan färg än hvit på väggarna samt fasthåller vid markeringen mellan kor och kyrka. Kan ej bestämma sig för kaminens plats.

Ö. I. Ämb. tillmötesgår församls önskingar utom beträffande markering mellan kyrka och kor samt uteslutandet af frisen. Anser, att förslag till kaminens placering senare bör inlämnas.

Göteborg. Annedalskyrkan. Af ark. Th. Wählin.

V. H. A. Akad. hemställer, att undersökning bör ske, huruvida rester af en äldre träkyrka funnit användning vid den gamla golfläggningen.

K. M:t stadfäster det af Ö. I. Ämb. omarbetade och förordade förslaget med Akad:s tillägg och föreskrifver, att förslag till kaminens placering skall till Ö. I. Ämb. inlämnas och af Ämb. stadfästas. K. Bref d. 21 dec. 1907.

Göteborg. Annedalskyrkan.

Församl. inlämnar ett af ark. Th. Wählin uppgjort ritningsförslag till ny kyrka.

Ö. I. Åmb. låter öfverstelöjtnant P. Ax. Lindahl kontrollera konstruktionerna och föreslår i anledning af hans anmärkningar vissa förändringar, som af församl. godkännas.

K. M:t stadfäster det ändrade förslaget och föreskrifver, att ritningar till inredningsföremål skola underställas nädig pröfning. K. Bref d. 31 dec. 1907.

Karlskrona. Fredrikskyrkan (Lunds stift).

Församl. inlämnar förslag till 6 målade fönster.

Ö. I. Åmb. anser sig icke kunna förorda förslaget, utan låter ark. Agi Lindegren uppgöra alternativa förslag, hvaraf det ena kompletterats af hofintendenten G. Lindgren.

Församl. antager det af Lindgren kompletterade förslaget, som af

K. M:t stadfästes gn. K. Bref d. 31 dec. 1907.

Karlskrona. Trefaldighetskyrkan (Lunds stift).

Församl. insänder förslag till ett måladt fönster.

Ö. I. Åmb. anser sig ej kunna godkänna förslaget. Låter uppgöra alternativa förslag af ark. Agi Lindegren och hofintendenten G. Lindgren.

Församl. antager Lindgrens förslag.

K. M:t stadfäster detsamma gn. K. Bref d. 31 dec. 1907.

Sigurd Curman.

SMÄRRE MEDDELANDEN, ANMÄLNINGAR OCH RE- CENTIONER.

»Observa autem» — — —

Ännu ett ord angående hr Weibulls Studier i Lunds domkyrkas historia.

I det nyligen utkomna häftet af »Kult och Konst» (1907 h. 3) har arkivarien Lauritz Weibull afgifvit ett s. k. »genmäle» mot min i årgångens första häfte infördä granskning af hans »Studier i Lunds domkyrkas historia», ett genmäle, som blott allt för mycket har karaktären af ett den store kammarlärdes häftiga vredesutbrott öfver att en obetydlig praktikus vågat vara af annan mening än han. På grund af den ton, han därvid anslår, måste jag lifligt beklaga, att jag indirekt varit anledningen till, att den högt aktade tidskriften sett sig nödsakad att för ett opus af denna halt upplåta så mycket af sitt hårdt anlitade utrymme. »Icke mindre än 19 stora oktavsidor är det utrymme, som han tagit i anspråk.» Emellertid måste jag anhålla om intagandet af följande slutord, som ju i någon mån kunna tjäna till belysning af hr Weibulls genmäle.

Jag har i ofvannämnda granskning uttalat min undran, när Laurentii-bröderna egentligen uppenbarat för hr Weibull, att Knut den helige grundade sin kyrka just år 1081? Hade hr Weibull rent ut bekännt och svarat, att han fått denna uppenbarelse i sömnen, så hade ju den saken varit ute af världen. Men nu säger han sig i stället skola »inskränka sig till att svara med orden i Nekrologiets konungalängd: 'Canutus sanctus qui nostram fundavit ecclesiam anno 1081' — Knut den helige, som grundade vår kyrka år 1081».

»Ingen må förtänka mig, om jag häpnade, då jag läste dessa ord.» Skulle verkligen den gamla, så många gånger lästa och omigen lästa handskriften gifva ett så klart besked i denna sak? Och skulle verkligen alla, säger *alla* de forskare, som hittills gjort studier i Lunds domkyrkas historia, ha förbisett denna uppgift, ända tills den fullt »modernt» skolade arkivmannen nu trädde fram för en häpnande värld tolkade de enkla och klara orden? Hr Weibull må ursäkta mig, att jag icke genast tog hans uppgift för god. Den »för vetenskaplig metod och vetenskaplig kritik fullständigt främmande» arkitekten var djärf nog att försöka granska den i »modern källkritik» väl förfarne arkivariens nya uppgift. Jag gick till Nekrologiet.

Ja, dess *ord* lyda verkligen i det närmaste så, som hr Weibull uppgifvit. Men inte riktigt. Och dessutom, hr Weibull, finnes det mera än blotta *orden* att läsa i handskrifterna. Skall *jag* behöfva säga en modern arkivforskare, att man äfven bör gifva akt uppå såväl det *sammanhang*, hvari uppgiften kommer, som den lilla obetydlighet, som kallas *kommatering*.

Att en uppgift icke får tanklöst ryckas ut ur sitt sammanhang, och att slumpen ej får vara bestämmande vid utsättande eller utelämnandet af *kommata*. Och att, *om* vidare — såsom just i detta fall — källskriften i ifrågavarande stycke förut tolkats af äldre forskare, man, sedan man är färdig med sin egen tolkning, bör jämföra denna med äldre tolkningar. Finner man då de gamla felaktiga, nåväl, så vederlägg dem; finner man dem riktiga, så har man genom jämförelsen *antingen* blifvit styrkt i sin egen uppfattning, *eller* — räddats från att begå en faute.

Genom välvilligt tillmötesgående från Lunds Universitets bibliotek har jag blifvit satt i tillfälle att här i facsimilé återge det ifrågavarande bladet i Nekrologiet, och jag ber nu hr Weibull egna detta blad ett litet noggrannare studium, än han förut gjort. Det är onekligen ganska intressant att för en gångs skull få vara hr Weibulls ciceron på detta område.

Först ber jag få påpeka för hr Weibull, att det här afbildade bladet, det hvarur han hämtat sitt citat, innehåller den s. k »Nekrologiets *konungalängd*» — »*Nomina regum catholicorum etc.*». Äro vi först fullt på det klara med detta, så synes det mig, som om det vore ganska lätt att se, att det årtal, som i denna *konungalängd* följer efter hvarje regents namn, betecknar denne regents *tronbestigningsår*, och att uppgiften angående Knut häri ej skiljer sig från de öfriga. Jag ber nämligen hr Weibull observera, att satsen »*qui nostram fundavit ecclesiam*» i handskriften är genom *punkt* skild ifrån såväl det förut som det efteråt anförda. Det är en parentes, inskjuten i en sats, som utan denna skulle hafva lydt: »*Canutus Sanctus Rex MLXXXI*». Att ordet *rex* nu ej blifvit utskrifvet, kommer sig tydligen helt enkelt däraf, att sedan parentesen oaktadt sina starka förkortningar tagit upp hela raden ut till marginalen, man tillät sig att för korthetens skull utelägna detta ord »*rex*» och blott tillfoga årtalet. Bokpräntaren har säkert aldrig ett ögonblick tveflat på, att meningen icke ändå skulle stå fullt klar t. o. m. för en modern källkritiker från 20:e århundradet.

I förbigående tillåter jag mig påpeka, att det af hr Weibull citerade ordet »*anno*» icke återfinnes i handskriften.

Vi slå nu upp samma ställe i *Langebeks edition* af Nekrologiet (*Scriptores rerum danicarum* III, 432) hvars källkritiska utredning af de i sig själfva så lättfattliga orden synes vara hr Weibull obekant. *Langebek* återger detta stycke på följande sätt:

SVENO Magnus Rex MXLIII. f. r. xxx.

HAROLDUS, filius ejus, Rex MLXXIII. f. r. vii.

CANUTUS Sanctus, frater ejus, qui nostram fundavit ecclesiam,
MLXXXI. f. r. vi (*)

OLAVUS, frater ejus, Rex MLXXXVII. f. r. viii.

Redan i *Langebeks* sätt att återge stället ligger ju en tolkning, och han har, fullkomligt riktigt, ersatt de båda *punkterna*, som begränsa satsen »*qui nostram fundavit ecclesiam*» med *kommata*, medan han icke ersatt öfriga årtalen innefattande eller uppdelande punkter med dylika. Och så har han till uppgiften om Knut fogat en not (s), som vi här *icke* skola förbi-

efter uppgiftens första nedskrifvande, ofvanför raden: »Haroldus» etc. inskref »f. r. VII» (fuit rex VII annos), en uppgift, som han fick genom enkel subtraktion: MLXXXI — MLXXIII = VII — till den siste — den framstående danske forskare, som f. n. förbereder en ny edition af Nekrologiet — alla äro de fullkomligt ense. Hr Weibulls sätt att läsa Nekrologiet är enastående.

Jag skulle dock möjligen kunna förstå, hvarifrån hr Weibulls uppgift om kyrkans grundläggningsår härleder sig, om blott hr Weibull ville erkänna, att han med förbigående af såväl handskriften själf som Langebeks edition hämtat sin kunskap om Nekrologiet ensamt från Lagerbring af fel vimlande läsart. Lagerbring sätter hvarken punkt eller komma efter »ecclesiam», så att en okritisk läsare här lätt kan råka i en fälla. Och det ser verkligen ut, som om det skett så i detta fall. Hr Weibulls »vetenskapliga metod» är synbarligen ej att rekommendera.

*
*
*

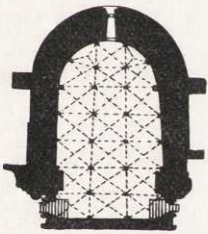
Jag kan ej annat än fortfarande råda hr Weibull till ett jämförande studium, då det gäller byggnaden, såväl som då det gäller handskrifterna. Hr Weibull beklagar, att hvarje verkligt jämförelsematerial saknas, men jag tror, att sådant finnes och finnes ganska nära till hands. Det händer ibland, att folk icke se skogen för bara träd. Jag hoppas snart få tillfälle att återkomma till detta ämne.

I sin ifver att samla bevis på släktskapen mellan domkyrkorna i Speier och Lund har hr Weibull funnit det så synnerligen märkligt, »att på ömse ställen korets östligaste hvalfafdelningar icke äro byggda som kvadrater utan afsevärdt smalare i riktning från öster till väster». Jag har sökt klargöra för honom, att detta icke kan bevisa någon släktskap. Ett kvadratisk eller rektangulärt rum låter sig lätt öfvertäcka med kvadratiske eller nära kvadratiske småhvalf, men då man vill genomföra kvadratsystemet in i en halfrund apsis, blir man fast. Man stöter på svårigheter, som en med aldrig så litet esprit d'arrangement utrustad byggmästare söker på bästa sätt lösa. Och här har man händelsevis löst samma sak på samma sätt. Nej, säger hr Weibull en nutida byggmästare söker att reda sig ur svårigheter. Så gjorde man icke på Donatus' tid. *Då hade man ännu icke esprit d'arrangement.* Då drog man sig icke för »unschöne Verschneidungen, såsom det heter hos Dehio och Bezold».

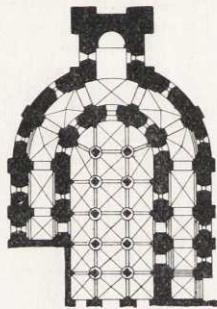
Jo förvisso hade man esprit d'arrangement redan då. Hvarken vår tid eller någon annan kan tillskrifva sig äran af att hafva uppfunnit denna egenskap, utan den har existerat, så länge mänskligt arbete förrättats på vår jord. Jag vill icke ens härvid göra något undantag för den romanska tidens konstnärer. Voro de icke tänkande och kännande varelser liksom vi? Skulle de icke likaväl som vi ha förmågan att bli varse en mötande svårighet och att åtminstone göra ett försök till densammes afhjälpande? Jo säkerligen! Hr Weibulls invändning i denna punkt är åter ett nytt exempel på det okritiska sätt, hvarpå han hämtar sina uppgifter. Då Dehio och Bezold skrifva: »es entsteht mithin eine schachbrettmässige Einteilung des Grundrisses, deren Fortsetzung in das Halbrund der Apsis freilich

oft zu unschönen Verschneidungen führt», så står den saken strax klar för hr Weibull: man fann sig i dessa »unschöne Verschneidungen»; man försökte ej undvika dem, ej att på något sätt arrangera för att göra dem mindre störande. De enda två exempel, där man försökt någon jämkning, äro Speier och Lund. De äro således ett par »ytterligt sällsynta undantag».

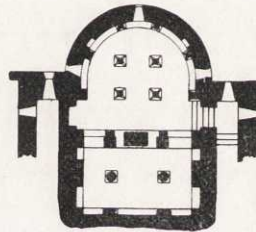
Men hade hr Weibull gjort sig den mödan att taga i närmare betraktande det rika material i detta ämne, som just D. o. B:s föreliggande arbete lämnar, så tror jag, att hans omdöme blifvit ett annat. Bland de många kryptplaner, som här äro reproducerade, finnes det *en*, säger *en enda*, som visar den egenskap, som hr Weibull tilldelar de romanska kryptorna öfver hufvud. Det är den för öfrigt mycket litet kända kryptan i *Trani* (Apulien) (Taf. 67.7 och Taf. 73.s) hvars öfverhålfning verkligen är gjord med en massa små kvadratiske hvalf, hvilka i obruten, blind likformighet fortsätta in i apsis, till dess de stöta emot och afskäras af dennas rundmur. Men detta är också det enda exemplet. Förgäfves har jag både hos D. o. B. och hos många andra förff. sökt finna ett motstycke härtill. I D. o. B:s arbete visas visserligen äfven kryptan i Speier, men jag har i min tidigare »granskning» sökt visa, att vi där liksom i Lund ha att göra med byggmästare, som sökt genom någon jämkning mildra det förvisso mycket osköna intryck en sådan anordning som den i Trani gifver. Och vi hafva flera sådana exempel. I kryptan i *San Michele* i *Pavia* har man liksom i Speier och i Lund ordnat kolonnerna längs efter den halfrunda absidmuren med jämna afstånd, och man har därtill placerat de båda fria kolonnerna i apsis på lika afstånd från sina grannar i öster och sina grannar i väster.

Plan af kryptan i Domen
i Trani (Efter Dehio
och Bezold).

Plan af kryptan i kate-
dralen i Auxerre (efter
Violett-le-Duc.)

Plan af kryptan i S. Avit
i Orleans (efter Violett-
le-Duc).

Följden här af är den, att den från öster räknadt första i norr och söder löpande arkadraden ej går i rak utan i bruten linje, och att vi här liksom i Lund och Speier icke hafva ett enda fullt kvadratisk hvalf i apsis. Alla äro de jämkade och omformade för att undgå den osköna verkan, den »unschöne Verschneidung», som ett blindt och oreflekteradt fortsättande af schackbrädesrutorna skulle ha medfört. Fullkomligt samma anordning

som i San Michele hafva vi i *S:t Avit i Orleans* och i katedralen i *Auxerre*. Jag tror dock ej, att det på denna grund skall falla någon in att bevisa »frändskap» mellan dessa båda sinsemellan eller emellan dem och S. Michele.

Vi hafva åter andra sätt, hvarpå de romanska byggmästarne visat sin esprit d'arrangement i denna punkt. Så är t. ex. *Wipertikryptan* i *Quedlinburg* »schackbrädmässigt» indelad i småkvadrater, men hvalfven äro icke krysshalf utan tunnhalf och fortsätta in i apsis — det mellersta såsom ett halfkupolhvalf och de båda yttre såsom ett rundt apsis löpande halftorusformadt tunnhalf. Samma anordning finna vi i Vilhelm Eröfrarens kapell i Towern.

I *Viborg* har man åter på ett annat sätt sökt jämka. Där äro alla småkvadraterna uttänjda på längden i öster och väster för att undvika den gytring af kolonner och de många olika och skefva bågar, som den regelrätta schackbrädelningen medför närmast korrundningen.

Efter hvad jag kunnat utleta har således det lilla Trani äran af att utgöra det enda befintliga exemplet på hr Weibulls »allmänna krypttyp». Hr Weibull förutsätter kunskap hos kommande kritici. Kunskap är en god sak äfven hos historieskrifvaren. Och han bör därutöfver äfven hafva en smula blick för de förhållanden han vill skildra och systematisera.

Att den uppdelning i småkvadrater, som i Lunds krypta genomförts, skulle förklaras eller bättre förstås genom det förhållande, att man icke ansåge korsarmarne ursprungligen byggda för att öfverhvalfvas, det går öfver min horisont. Äfven vill jag här tillbakavisa hr Weibulls påstående, att Brunius i hans senare år och Löffler skulle ansluta sig till en sådan mening. Löffler har i hvarje fall ej i tryck uttalat densamma, och ang. Brunius vill jag blott hänvisa hr Weibull till att genomläsa dennes mycket utförliga bevisföring för hvalfteorin i hans uttalande till domkyrkorådets protokoll af den 29 februari 1864, där han bl. a. säger: »Jag var den förste, som 1836 bekantgjorde denna iakttagelse (att hängkolonnerne i hvalfven ej voro ursprungliga) och yttrade, det man möjligtvis kunde däraf förmoda, att mellanskeppet och tvärbyggnaden samt koret ursprungligen haft platta trätak. Jag har likväl icke då vågat hysa en dylik förmodan utan fast hållre ansett, att nämnda partier ursprungligen haft takhvalf» — — — och längre fram: »Vid rifningen af södra korsarmen för ombyggnad af densamma visade sig på det solklaraste att där ursprungligen funnits takhvalf, och hvarken där eller annorstädes öfver takhvalfven visa sig murarna vara sådana, att de uppburit något bjälklag eller trätak.» Hr Weibull skall fåfängt söka visa, att Brunius senare ändrat mening i denna fråga.

*
*
*

Hr Weibull framhärdat i sin gamla taktik att jäfva de källor, som ej passa in i hans bevisföring. I noten å sid. 259 säger han: »*Kommissionens utlåtande är med oriktig tidsangivelse* tryckt i N. L. Höyens skrifter II, 231—251». Man stannar ovillkorligen undrande och spörjande: »Hör sådant också med till den 'vetenskapliga metoden'? Hr Weibull beskyller således Höyens gamle vän, professor Ussing, icke blott för att tvenne gån-

ger (i Höyens Skrifter II, 231 och i Höyens Levned 363) hafva oriktigt angifvit tiden för ifrågavarande artikels tillkomst, utan han påbördar honom också det svåra missgreppet eller rent ut förfalskningen, att såsom Höyens eget »Forslag til en Plan for Lunds Domkirkes Istandsættelse» angifva ett af tre personer (hrr professorer Hansen, Höyen och Meldahl) gemensamt afgifvet offentligt yttrande, till hvilket de alla tre gemensamt skulle stå som upphofsmän. Nej, hr Weibull får nog finna sig i att i detta stycke få anses mindre vederhäftig än professor Ussing.

Hr Weibulls ofvan citerade, kortfattade påstående röjer en fullkomlig brist på kunskap om kommissionens syfte och hela verksamhet och öfver hufvud om hela gången af de förberedande underhandlingar och arbeten, som föregingo det egentliga restaureringsarbetet; och samma brist kommer till synes i åtskilliga andra passus af hr Weibulls framställning. Jag skall därför taga mig friheten att härmed lämna hr Weibull en kort framställning af dessa förhållanden — detta med ledning dels af Zettervalls i min vård lämnade dagbok från åren 1860—1901, dels af den för hr Weibull tydligen okända brevväxlingen mellan Zettervall och Höyen, dels ock med ledning af från Domkyrkorådet och Länsstyrelsens arkiv hämtade uppgifter.

Redan i slutet af år 1861 vände sig Zettervall fullkomligt privatim till professor Meldahl för att af honom få råd och stöd för sitt arbete i Lund. Meldahl åtog sig emellertid icke själf saken utan *hänvisade Zettervall till professor Höyen*, och det var säkerligen just på grund af denna privata hänvändelse, och under sitt därmed inledda samarbete med Zettervall, som Höyen år 1862 uppgjorde det »Forslag», som nu läses i Höyens skrifter, och hvilket faktiskt låg till grund för Zettervalls första, den 12 mars 1863 inlämnade restaureringsförslag, och det var först för bedömande af detta projekt, som *kommissionen* tillkallades. Kommissionens arbete bestod under år 1863 hufvudsakligen i muntliga konferenser med Zettervall, hvaraf resultatet blef en den 17 okt. 1863 affattad »Fremstilling af den Maade, hvorpaa Restaurationen af Lunds Domkirke burde iværksættes». Denna »Fremstilling» innehöll ett *»program för en ny, vida radikalare restaurationsplan. Denna plan gick ut på ingenting mindre än ett förslag att återkalla till verklighet de primitiva formerna eller rättare gifva åt kyrkan sådana former, som hon skulle kunna hafva ägt före den stora bekanta branden 1234»*. Jag upprepar ännu en gång, att det är med dessa ord, som Zettervall i sina dagboksanteckningar karakteriserar *kommissionens program*. Det är således om denna punkt i *kommissionens program*, som hr Weibull säger: »Uttrycket är träffande. Det afslöjar sin upphofsmans fullkomliga brist på verklig historisk uppfattning.» Hvem är här upphofsmannen, om icke *kommissionen* d. v. s. hrr Höyen, Hansen och Meldahl? Märk väl hr Weibull, det är icke jag, som fällt den hårda domen.

Det var således på basis af detta program, som Zettervall uppgjorde sitt andra projekt, afgifvet den 1 febr. 1864, och det var slutligen om detta andra projekt, som kommissionen afgaf sitt den 6 febr. 1864 daterade utlåtande, så lydande:

»Hr Architekt Zettervall har havt den Godhed at forelægge os sit Projekt til en fuldstendig Restauration af Lunds Domkirke, en Suite af 9

Blade, saaledes som han selv angiver det i sin vedlagte Forklaring af 1 Februar 1864.

Det har været særdeles tilfredsstillende for os, ved at gennemgaae disse Tegninger, at lægge Mærke til den Eftertanke og den arkitektoniske Takt, hvormed hr Zettervall har benyttet sit Studium af Lunds Domkirke og af saadane Monumenter i Udlandet, som kunde veilede ham ved Udførelsen af de Partier, hvor Ildsvaade og ældre og nyere Reparationer have berøvet denne Bygning sit oprindelige Præg. Hans Project lader igien denne ærværdige Domkirke fremstaae som en konstnerisk Heelhed, og vi anbefale det derfor eenstemmigt og varmt til at blive udført. Men i det vi anbefale det, kunne vi ikke andet end tilføie vore Ønsker for, at der maa skienkes Konstneren den fornødne Frihed til i gennemførelsen af Enkelt-heder at opnaae den Fuldendelse, som hans Talent formaaer.

Kjöbenhavn 6 Februar 1864.

C. Hansen

N. Höyen

F. Meldahl».

Jag har här återgifvit detta yttrande för att visa hr Weibull, dels hur »kommissionens utlåtande» verkligen såg ut, och att det således icke har ringaste likhet med Höyens vidlyftiga afhandling: »Forslag til en Plan for Lunds Domkirkes Istandsættelse», dels huru innerligt nöjd »en af de finaste kännarne af nordisk medeltida konst», professor N. L. Höyen var icke blott med Zettervalls, af honom själf inspirerade första förslag utan äfven med det andra, »vida radikalare» förslaget, dels ock att samme kännare icke vid slutbedömningen hade annat än loford för detta förslag, som ju dock innefattade äfven nedrifningen och omdaningen af kyrkans västra parti.

Att kommissionens program och kommissionens slutliga utlåtande blefvo sådana de blefvo, det berodde helt säkert på, att Höyen var den ledande själen i kommissionen. Och att Zettervalls restaurering blef sådan den blef, det berodde helt visst därpå, att han följde den väg, som Höyen från början anvisat honom. Den minutiösa öfverensstämmelsen mellan Höyens Forslag af år 1862 och Zettervalls utförda arbete vore annars otänkbar. Men lika litet, som jag påstått, att Meldahl och Hansen voro utan eget omdöme, därför att de vid afgifvandet af kommissionens utlåtande visade sig vara fullt ense med Höyen, lika litet har jag påstått, att Zettervall var en nolla, som ej hade annan funktion än att utarbete Höyens idéer. Nej han var nog så själfständig som någon annan. Den saken torde ingen vilja bestrida. Hvad jag sagt, är ingenting annat än det, att *det första uppslaget till restaureringsfrågans lösning*, sådan den af Zettervall blef genomförd — jag har ännu icke talat om västgafvel och torn — var *Höyens* och icke Zettervalls. Det är »Höyens berömda namn», som därför får bära lejonparten af ansvaret — såvida det nu öfverhufvudtaget bör läggas på någon bestämd person.

Hr Weibull säger, att orsaken till, att han icke i sina »studier» nämnt »Höyens berömda namn», är endast och allenast framställningens korthet. Men så stort är väl icke detta namn, att det icke i en fråga, där det dock spelar en så viktig roll, kunnat få plats i ett häfte, hvars omfång hr Weibull fått bestämma alldeles efter eget skön. Mig synes denna under-

låtenhet hafva flera och djupare orsaker. Jag tror att Höyen tagit mycket mera del i arbetet med Lunds domkyrkas restaurering, än hr Weibull anar eller vill låtsas sig veta. Visserligen finnes icke i Höyens »Forslag», eller såsom hr Weibull envisas att kalla det, »kommitterades utlåtande», taladt om något nedrivande af västpartiet. Men tror hr Weibull, att det skulle generat prof. Höyen, om någon invändt, att det vore nödvändigt att rifva gafvel och torn för att genomföra idéerna från Worms, denne Höyen, som genomdref nedrivandet och återuppbyggandet af domkyrkan i Viborg, så bedrar han sig storligen. Hr Weibull känner tydligen icke det intensiva samarbetet mellan Zettervall och Höyen just angående västra partiet af Lunds domkyrka. Lifligast blef tankeutbytet mellan dem mot slutet af 1863, och Höyen sände t. o. m. Zettervall en på Höyens anmodan af prof. Hansen uppgjord skiss till västra fasadens behandling. Och den 1 jan. 1864 skref Zettervall till Höyen . . . »Nu får jag därför tacka för detta bref och den däri inneslutna krokien, som jag redan begagnat mig af för västra fasaden. Kyrkan blifver nu alltigenom så harmonisk, som det är möjligt, och vid jämförelse med det första förslaget behöfver man icke betänka sig för att gifva detta senare företrädet». Nog är således Höyens berömda namn också på det innerligaste förknippadt med såväl nedrivandet af det gamla som skapandet af det nya västpartiet. För hr Weibulls räkning vill jag upprepa, att jag hvarken nu i och med framläggandet af detta faktum, ej heller i min första granskning af hans »Studier» förnekat Zettervalls framstående egenskaper såsom arkitekt i allmänhet eller reducerat honom, såsom hr Weibull uttrycker sig, till endast »en utförare af Höyens planer». Men jag har sökt visa, i hvilket intimt samarbete han låg med den tidens »berömda namn», med den tidens »finaste kännare af vår medeltida konst». Och detta samarbete synes aldrig hafva störts af någon principiell olikhet i uppfattningen. Visserligen var meningsutbytet lifligt, såsom det bör vara, då viktiga saker afhandlas, och hvarken den ene eller den andre stack under stol med sin mening, utan man sade rent ut, såsom det anstår öppne och ärlige män, men aldrig förmärktes egentligen någon oenighet. Om hufvuddragen var man ju fullt ense, och då var det ju ganska lätt att jämka ihop meningarna angående detaljsakerna. »Det är alldeles nödvändigt för att restaurationen skall gå för sig», skrifver Zettervall till Höyen, »att vi i alla delar, äfven de obetydligaste, äro ense och kunna vid ritningarnes aflämnande stå starka som en man med det gemensamma yttrandet: så skall det vara och ej annorlunda». (De här kursiverade orden äro af Z. i brevet understrukna.)

Vill hr Weibull fortfarande uttala sin förkastelse om öfver Zettervall, medan han sätter Höyen på ofelbarhetens piedestal, så är detta ej annat än — »tendens», och han blir säkerligen ensam om en sådan dom. Nej, hr Weibull, lägg ansvaret för det sätt, hvarpå Lunds domkyrka restaurerades, på den tidens uppfattning, sådan den delades af den tidens mest framstående vetenskapsmän och konstnärer, och låt dem så båda, både Höyen och Zettervall, vara barn af sin tid, och låt dem såsom sådana bära lika stor del af ansvaret. Men tala icke längre med sådant sublimt förakt om »arkitekterna».

*
*
*

Hr Weibull beklagar sig öfver, att jag gjort anmärkningar på hans skrifsätt. Jag kan ju ej heller neka till, att jag på ett eller annat ställe gjort mig skyldig till en liten »gliring», som dock enligt min uppfattning är af ganska oskyldig art. Skulle jag, som sig bort, ha rättat hr Weibulls »kria», så hade det sannerligen blifvit en vidlyftig affär. Jag vädjar till läsaren. Nog förtjänar den kriaskrifvare sitt »vix», som kommer med sådana vändningar som t. ex. »att blicken där kom att falla på den katedral som den föll, är knappast att anse som en tillfällighet». Och litet längre ned på samma sida: »Men just i de tider, då Lunds kryptkyrkas byggnad föll, drog den i sällsynt grad uppmärksamheten till sig. Rhenflodens öfversvämningar hade skadat dess grundvalar». Nog är det för mycket rasande på en gång.

Men skämt å sido. Hr Weibulls skrifsätt i hans nya »kria» förtjänar än sämre betyg, men detta af helt annan anledning. Det är sådant, att man så litet som möjligt bör röra därvid. Kommentarer äro här öfverflödiga. Men det synes mig en smula oförsiktigt af hr Weibull att, samtidigt med det han både i sak och form uppträder på det sätt han gör, använda sådana uttryck som de, hvarmed han ansett värdigt afsluta sitt genmäle.

Mig gör detta ju ingen förtret. Det är endast hr Weibulls barocka sakliga uppgifter, som uppkallat mig till ny »granskning». Mycket hade kunnat vara att tillägga, men jag har med afsikt blott upptagit de viktigaste punkterna. Och jag anser det sagda vara nog för denna gång.

Att lofva, att detta skall bli mitt slutord i frågan om Lunds domkyrkas historia, det förbjuder mig nämligen min ställning till och mitt intresse för denna kyrka. Men med svar på »genmälen» af den art som hr Weibulls sista skall jag icke vidare trötta Kult och Konstns läsekrets.

Oktober 1907.

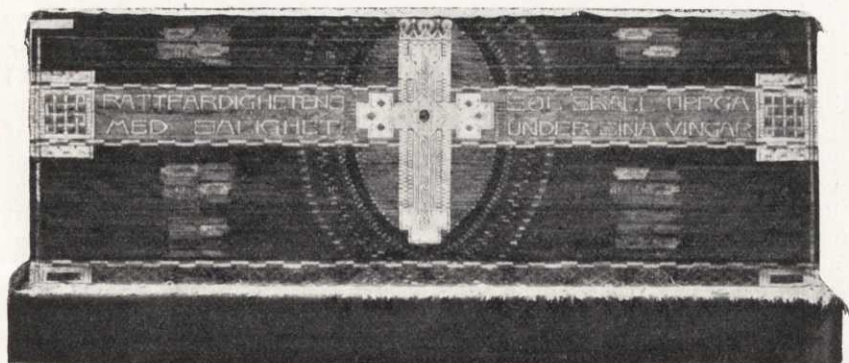
Theodor Wählin.

P. S. Sedan detta nedskrifvits, har jag sett, att hr Weibull utgifvit sitt »genmäle» såsom separatträck. Efter hvad jag vid ett hastigt genomögnande häraf kunnat iakttaga, har hr Weibull *icke* begagnat sig af tillfället att i denna edition korrigera sina i Kult och Konst gjorda uttalanden.

T. W.

På grund af bristande utrymme måste vi anse diskussionen i ämnet afslutad.

Redaktionen.

Antependium för Stockholms Storkyrka, komponerad af fröken M. Sjöström.

Handarbetets vänners utställning.

Föreningen Handarbetets vänner har under ett par veckor af mars månad å Akademiens för de fria konsterna lokal utställt en del textilföremål, resultaten af det gångna årets arbete. Den kanske märkligaste delen af denna så uppmärksammade utställning utgjordes af kyrkliga föremål. Genom dessa har föreningen klarare än någonsin förr markerat sin sträfvan i afseende, på denna del af sin verksamhet. Den kyrkliga textilkonsten har länge, i likhet med den kyrkliga arkitekturen, använt sig af stilformer, som tillhöra länge sedan döda epoker. Det religiösa lifvets storhetstider har med den starkares makt så kraftigt påverkat fantasien, att denna i sin konstnärliga skapelse ännu efter århundraden ej förmått frigöra sig från de uttrycksmedel, hvilka voro lefvande barn af den tid, som födde dem. Hur mången finns det ej som ännu år 1908 har klart för sig, att den 600 år gamla gotiken är den enda form, som på ett adekvat sätt förmår innesluta de religiösa föreställningarna från i dag!

Det är mot detta eftersägande antikvitetsträfvande som Handarbetets vänner medvetet vänder sig, icke agitatoriskt eller nedbrytande, utan i ett tyst konstnärligt arbete, som tar upp hvad det kan finna af lif i de gamla symbolerna, men innesluter dessa i en form, som ger dem en helt ny pust af aktualitet och personlighet. Det är helt naturligt att detta, liksom allt nytt, på sina håll ännu mötes af förvåning och misstroende. — Men en kommande tid må döma t. ex. det nya storkyrkoantependiet som god och lifskraftig konst, som dekadens eller som ännu något tredje — ett är dock säkert, att vår tids smak på ett långt *ärligare* sätt häfdar sig däri, än den förmått göra i en altarprydnad, som på det historiskt mest fulländade sätt anslutit sig till någon i kyrkan förut befintlig stil. Och är inte vår tid lika berättigad som någon af de föregående att skriva ett blad i den långa historiska berättelse, som heter Stockholms Storkyrka?

Det nämnda antependiet — en gåfva af fru Elsbeth Funch* — är komponerad af föreningens kända medarbeterska, fröken *Maria Sjöström*.

Redan i afseende på tekniken — haute-lisse jämte den särskildt i Skåne vanliga formen däraf, s. k. flamsk väfnad — har konstnärinnan här slagit in på vägar, som mig veterligt ej varit beträdda sedan slutet af medeltiden. I Bayerisches National Museum i München förekommer nämligen ett antal antependier utförda i haute-lisse och förskrifvande sig från 1400-talet.** Sedermera har som bekant för dylika föremål broderi och applikationsarbeten varit regel. Materialet utgöres här till största delen af silke och för öfrigt s. k. H.-V.-garn samt groft persiskt garn.

Utgångspunkt för kompositionen utgör ett profetiskt bibelspråk ur Malachias: »Rättfärdighetens sol skall uppgå med salighet under sina vingar». Detta är insatt i det ljusst blåvioletta språkband, som horisontalt sträcker sig tvärs öfver väfnaden och som avslutas af plåtar i hvitt och guld med Kristi latinska monogram. (Möjligen kan man här ur ikonografisk synpunkt opponera sig mot den annexplats, som denna centralt heliga symbol erhållit). Språkbandet afbrytes endast på sin midt och där af det krönte korset — den korsfäste, triumferande Kristus' symbol. — Det är i detta kors och dess bakgrund, som vi ha att söka kompositionens koloristiska knutpunkt. Korset koncentrerar i sitt guld och sina orangeröda stenar höjdpunkten af värme, som står lysande klart emot en bakgrund af starkt blått, insprängdt med något violett och guld. Guldets reproducerar sig rundt om korset medelst hachurer i en oval mandorla, och sedan tona de gifna elementen af värme och köld ut åt sidorna — i blåa nyanser, som ha något af intensiva snöskuggors kyla öfver sig, och i röda och gula skiftningar, som flamma likt en himmel före soluppgången. Två vertikala fält, hvilka på ett lyckligt sätt mildra kompositionens horisontalitet, förena i en ny kombination ingredienserna varmt och kallt. Dessa fält innehålla starkt sliliserade blad- och blommotiv i olika gröna toner, rörande sig mellan blågrönt och nästan grått. — Väggbonaderna på båda sidor om antependiet, hvilka tjäna som en undre fond, mildare och färgrikare än den blotta hvita väggen, till det stora »sifveraltaret», upprepa i enklare material och i väl beräknadt neddämpande af tonerna de i antependiet gifna motiven.

Alla i kompositionen ingående linjer äro raka, på ett organiskt sätt följande trådarnas lopp, som sålunda lefva sitt eget, af sin natur betingade lif. Vi möta här en textilkonst, som hvarken skattar åt en tydligt berättande måleriskhet eller åt dess motsats, en torr och flack yornamentik, utan som snarast torde kunna ställas vid sidan af den gamla goda gobelinväfnadskonsten, af hvilken den dock ingalunda lånat vare sig ensemble eller detaljer.

På väggen midt emot denna väfnad var utställdt ett antependium, tillverkad för *Skärkinds* kyrka i Östergötland och liksom det förra komponerad

* Som ett apropos kan jag påminna om att antependiets gifvarinna har en namne i den dam som skänkte den precht'ska predikstolen, hvilken bär inskriften »Elisabeth Funck Anno 1701».

** Enligt benäget meddelande af doc. J. Roosval.

af *fröken Sjöström*. Konstnärinnan begagnar sig här, på beställarnes uttryckliga begäran, af delvis samma former som i storkyrkoväfnaden. Korset, kronan och mandorlan ha i hufvudsak samma konturer som där; ett band, hvars horisontalitet något försvagas genom tvenne mindre pointerade vertikalfält, sträcker sig här som där öfver antependiets hela längd. Och dock huru olika! Och i hvilken hög grad har ej konstnärinnan här visat sin förmåga af variation, i detta fall bottnande i en intim känsla för de olika materialens uttrycksmöjligheter! Dessa äro här djupt röd sammet och guldråd samt sparsamt med silke i olika röda och blåa nyanser.

Hade vi där en ytkonst, som endast genom musten i konstnärinnans koloristiska fantasi räddades från en viss redbar torka, möta vi här redan i själfva stoffet ett immanent lif af ljus och värme. Sammeten med sitt aldrig hvilande spel af ljus och skuggor bildar den verksammaste folie till guldets distinkt dragna linjer eller fast sammanslutna massor. Å andra sidan gör den i sammeten inneboende värmen, att guldets aldrig står hårdt och oförmedladt däremot utan snarare ofta tycks realisera sammetens största förmåga af lyskraft och värme.

Den mer detaljerade behandling, som åtföljer broderitekniken, har medgifvit *fröken S.* att i vidsträcktare grad än i storkyrkoantependiet för sin komposition använda sig af religiösa symboler — kors, Kristi monogram, A och O, treenighetens tre sammanflätade ringar o. s. v.

Fröken Carin Wästbergs tre bonader, afsedda för *Gustaf-Adolfs-kapellet i Lützen* förtjänade en särskildt utförlig analys. Men för att denna ej skulle komma att hänga alldeles i luften, fordrades att den direkt anslöt sig till ett förstklassigt illustrationsmaterial. Och detta kunna endast konstverken själfva lämna. Det är nämligen *färgen*, som tycks utgöra det primära i dessa kompositioner; mönstret, som i en svart- och hvit-reproduktion kan synas godtyckligt och oorganiskt, har liksom födts fram ur konstnärinnans koloristiska syn och sedan kombinerat sig efter dess lagar. Och om dessa färger ge fotografier en helt förvirrande uppfattning. Dominerande äro gröna och blåa toner, som i reproduktion ge ett rökigt grått, och liksom tvärs igenom dessa grundfärger lyser bl. a. röda bokstäfver och fält, i sin glans liknande ljusdränkt vin eller aflägsen eld; af detta blir på reproduktionen ingenting eller blott svarta, döda fläckar.

Som bonaderna ha den dubbla funktionen af minnesgård åt de i Lützenslaget deltagande och dödade och af prydnader på orgelläktaren, äro däri inväfda dels sköldemärken, kronor och namn, dels begynnelseorden på de psalmer som Gustaf Adolfs trupper sjöngo före slaget. Den färggifvning konstnärinnan förlänat dessa verser tyckes mig innesluta mycket af egenarten i hennes konst-symbolistiska språk. Närmast ett gyllene kors, som belyser hela öfre delen af bonaden, äro orden »Förfäras ej du lilla hop» inväfda i ljust guldbemängdt grönt, som äger något af gossröstens klara timbre. Därunder står i djupt, mustigt rödt, som förmedlar intrycket af mansröster med deras mogna bärighet, orden: »Vår Gud är oss en väldig borg, Han är vårt vapen trygga.»

Bonaderna äro utförda i s. k. H.-V.-teknik, ett väfslag, som förenar något af den konstnärliga haute-lissens möjligheter af fri teckning med den enklaste väfsortens billigare arbetssätt. De ha sålunda tillverkats i vanlig väfstol med två trampor.

Det är svårt att profetera något om de nu nämnda textilernas hållbarhet i afseende på stoff och färg, men det torde ej vara allt för djärft att i dessa afseenden spå dem ett lika långt lif, som de förtjäna på grund af sina rent konstnärliga kvaliteter. Detta särskildt med tanken fäst på det oförtrutna arbete, som föreningen under de sista åren nedlagt på att få allt stoff, alla färger så vackra och hållbara, som det är möjligt. Inga förnuftiga förfaringssätt ha lämnats opröfvade, och i afseende på färgningsmetoderna ha ej blott gamla goda växtfärgningsrecept utan äfven vetenskapligt utbildade specialister rådfrågats.

Erik Wettergren.

Till frågan om »Den stora Örjanens» uppställning i Storkyrkan.

Så som nu Storkyrkans S:t Göransgrupp till kyrkans nyligen skedda återupplåtelse för allmän gudstjänst har blifvit uppställd — på träsocklar med målad tegelimitering — äro vidtagna anordningar blott afsedda som ett provisorium och till en pröfning af deras verkan. Man kan blott som glädjande hälsa denna förtänksamhet, då därigenom förhoppningar ingifvas, att den framtida definitiva lösningen af uppställningsfrågan blir en annan, än den här försökta. Det synes nämligen nästan otänkbart, att vederbörande myndigheter, sakkunnige som församling, ej under tiden måste komma till insikt om, hur litet tillfredsställande denna verkligen är, och att det omfattande projekt måtte i behaglig tid blifva inhiberadt, som redan föregående höst uppgjorts i nu förebådad riktning. Det är bara det, att man från mer än ett håll har sina erfarenheter af hur oroande lätt det tröga ögats åskådning låter sig aklimatiseras — äfven för det i konstnärligt hänseende mest fruktansvärda.

För öfrigt är det icke blott af konstnärliga hänsyn som förkastelse- domen öfver det förut planerade uppställningsförslaget torde, och det nog så skarpt, böra och kunna uttalas. Också de historiska vilja här få ett ord med i laget — och här som så ofta synas de båda komma att sammanfalla i ett bästa möjliga resultat. Betänkas bör, att bykyrkan i 1400-talets Stockholm var ingen katedral i detta renässansens Italien, där friskulpturen i egentlig mening varit bofast redan sedan långt tillbaka. Hela den cisalpinska, och framför allt den nordeuropeiska plastiken, romansk som gotisk, har aldrig, i stort sedt, helt kunnat befria sig från en känning med reliefen: den har alltid haft behof af begränsning, af bakgrund. Baldakinen och dorsalen släpper den icke gärna, och måste den det, skaffar den sig ersättning för förlusten på något annat sätt. Ryttnarstatyerna — de få som nord-Europa kan uppvisa i ursprunglig uppställning — utgöra intet undantag. Den s. k. Konrad III:s staty i domen i Bamberg erbjuder ett exempel. Märk hur här först mot murpelarens odekorerade yta den praktiga konturlinjen kommer till sin rätt!

Att äfven Bernt Notkes S:t Göran i Storkyrkan underordnat sig den allmänna regeln har genom tvenne artiklar i Svenska Dagbladet af docenten J. Roosval (den 13. oktober och den 28. november 1907) gjorts mer än troligt. Genom påvisandet af den dekorerade baksidan af de reliefer, som man ämnat låta ingå i den beramade nya sockelns dekoration, har denna åtminstone i den form, som den föreslagits att erhålla, visat sig

ingenting ha att göra med den ursprungliga, af konstnären beräknade placeringen. Artikelförf. har i stället hypotetiskt uttalat sig för en anordning med ett slags konsolartadt utsprång, hvilande på kragstenar eller träarkader, i det förra fallet med direkt stöd mot en vägg, i det senare måhända anslutande sig till högkorets skrank.

Hypotesen synes som sagdt antaglig, men man saknar ett: påvisandet af verkligt tillfyllestgörande analogier. Den enda, förf. pekar på, en S:t Görans i den gamla bankettsalen Arthurshof i Danzig, må väl gälla hvad den kan, men synnerligen mycket torde den ej bevisa. Och äfven om flere bättre stodo till buds från utlandet, är ju därmed icke ovedersägligen sagdt, att de främmande förhållandena direkt kunna tillämpas på våra svenska. Ändamålet med dessa rader är emellertid att fästa uppmärksamheten på ett par notiser, om också knapphändiga värtaliga nog, rörande några svenska — uppländska — kyrkor, genom hvilka man kan erhålla någon klarhet om andra Göransbilders uppställning och som i sin mån tyckas stödja det af doc. Roosval framförda antagandet. Visserligen härrör ingen af dem från medeltiden, utan ifrån så sen tid som 16- och 1700-talen, men torde ändå detta till trots kunna göra anspråk på en viss giltighet. Den egendomliga anordning, på hvilken antydes, synes knappast kunna blifvit vidtagen efter medeltidens slut; för de stackars papistiska trähelgonen, öfver hvilka de protestantiska kyrkomötena uttalade sig så strängt, och som på så många håll fingo vidkännas renlärighetsifrande biskopars och andra församlingsherdars hårdhändta behandling, gjordes väl knappast efter den tiden hedern af några särskilda arrangeringer.

Den första af dessa notiser är hämtad ur Fundbo kyrkas inventariet. I inventariet af år 1696 omtalas »i högkoret»: »En läktar med Riddar S. Jörans bälete.» (Enligt en anteckning från 1700-talets midt berättas den ha blifvit nedtagen vid en reparation något år efter 1738; bilden är nu försvunnen.) Att med denna läktare ej menats en dylik i vanlig bemärkelse för kyrkobesökare afsedd, är redan af dess plats, som tydligen angifvits — koret — uppenbart. Utan tvifvel har här afsetts en träställning, en arkad eller dylikt, stödd mot ena väggen, invid hvilken helgonets altare väl haft sin plats. Alltså en tydlig analogi till den placering, som doc. Roosval tänkt sig för Storkyrkans Örjan.

Ett ytterligare exempel i det närmaste lika tydligt som detta, gifver oss en anteckning i Peringskölds »Monumenta» (Mon. per Att., MS) om Adelsö kyrka; den lyder i sin helhet: »Nider i kyrkian finnes en hoop gamla Beläten och helgon på en bänk å rad bort åth hela norra väggen upstaplade och der ibland Ridder S. Jörans beläte och strid med draken, som för 20 år sedan varit upsatt fram öfver hög Choret, gifwandes tillkänna att kyrkian sosom en stridande Christi församling också varit til S. Jörans åminnelse inwigder och helgader.» Äfven här är den gamla placeringen otvetydig — en konsol utskjutande ur eller fäst vid muren har burit den ridande riddaren. Huruvida denna varit applicerad midt öfver triumfbågen framgår ej fullt tydligt; en anordning af detta slag synes väl en smula egendomlig, men var måhända analog med den som i den tryckta delen af Peringskölds »Monumenta» omtalas som gjord för en

Göransbild i G:a Uppsala kyrka, där gruppen satt »bak i kyrkian öfver dören». (Denna bild, som ännu nämnes i ett inventarium från 1694, blef antagligen ett rof för lågorna vid 1696 års brand, då inventariet af år 1703 berättar den vara »wijd Elden upbränd»); i Hemse kyrka på Gottland är drakstriden också målad öfver ingången till koret. Mera troligt är likväl, att den suttit på ena sidan om koröppningen. Så var fallet i Danmarks kyrka. En resenär på 1600-talet — den danskfödde gruf- och stadsmeknikern Gerhard Stalhoff från Falun — såg där »paa trallvercket mellom choret och kyrchen — midt öffr dörren et crucifix, på hues högre süde *ved muren* S. Jörgen strider med drachen, aff træ skoren» (Itinerarium Sveciæ, 1660 MS i Uppsala universitetsbibliotek, delvis tryckt i Upplands fornminnesförenings tidskrift band III).

I alla dessa fall är hufvudsaken klar: S. Göransgruppen har ingensstädes varit lyftad upp på någon sockel öfver golfvet, utan haft sin gifna plats vid väggen på en konsol eller en »läktare». Efter äldre dokument vitnessbörd känner åtminstone undertecknad intet fall där förhållandet varit annorlunda.¹

Måhända kunde i detta sammanhang ännu en sak vara att påpeka. Det gäller frågan om den stockholmska Örjanens prinsessa. Enligt »sockelförslaget» skulle äfven hon lyftas upp på samma plan som den kämpande riddaren. Emellertid är att märka att medan en hel del exemplar af mer eller mindre väl bibehållna skulpterade Görans-bilder i eller från svenska kyrkor kommit till våra dagar, är, så långt undertecknads kännedom sträcker sig, ingen prinsessa påvisbar lika litet som någon sådan omnämnes i de beskrifningar som ofvan anförts. Det tyckes alltså, som skulle hon i allmänhet på intet sätt som nödvändig behöft ingå i ensemblen. Antagligen icke heller i Storkyrkogruppen. Doc. Roosvals antagande — till hvilket han af flere skäl kommer — att hon ursprungligen ställts som krönfigur öfver det framspringande hörntorn, i hvilket de två sidorna af Göranskapellets träskrank lupit samman, där hon något aflägsnad och hufvudsakligen i egenskap af dekoration icke får tillfälle att träda i någon närmare kontakt med hufvudgruppen, tyckes hafva skäl för sig. Någon anledning, hvarken historisk eller estetisk, till att låta henne frånträda denna sin mera underordnade plats, synes alltså icke föreligga.

¹ Då Linné (i »Skånska resan») från Falsterbo kyrka berättar, hur »fram wid altaret stod S. Jöran *på golfvet* in effigie», finnes här ingen anledning att tänka på någon primär uppställning (på postament). Det antagliga är väl, att den afdankade stackars riddaren fått krypa i skamvrån vid sidan af och så godt sig göra lät skyld af altarbordet.

Olle Hjortzbergs hvalfmålningar i Klara kyrka i Stockholm.

I den nyrestaurerade kyrkan förtjäna hvalfmålningarna den största uppmärksamheten. Redan i tidskriftens föregående årgång sid. 51 ha vi meddelat två illustrationer som exempel på den dekoration, hvilken enligt uppgjort program om utförda profmålningar gillades af K. Maj:t. I hvarje hvalfkappa, med undantag af kor-utsprånget, finnes en figurkomposition, innefattad i cirkelrund ram. Öster om midtkvadraten äro följande ämnen behandlade: bebådelsen, Maria och Elisabet, födelsen, frambärandet i templet, de vise männens besök, Jesus vid 12 års ålder i templet, Jesu dop, bergspredikan — alltså, med undantag af de båda sistnämnda, Jesu barndomshistoria. Hans verksamhet fortsattes att skildras i långhuset väster om midtkvadraten genom följande framställningar: Han botar en spetälsk, talar med samaritiska kvinnan, (afb. här ofvan) välsignar barnen (afb. nedan). Därtill kommer en symbolisk bild: den gode herden. I det västligaste hvalfvet börjar passionshistorien: Intåget i Jerusalem, fotatvagningen, Getsemane, Pilatidomstol (afb. slutvignetten). Passionen fortsätter i södra tvär-

skeppet: Kristus på korset, vakten vid grafven, uppståndelsen. Kristuscykeln avslutas i norra tvärskeppet genom himmelfärden och vandringen till Emaus, hvartill sluter sig Paulus på väg till Damaskus. En kappas i vardera tvärskeppet och hela midtkvadraten är ägnad åt gamla testamentet: Daniels syn, Simson med stadsporten på skuldrorna, Abraham och Melkisedek, Moses slår vatten ur klippan, lagens taflor, drottningen af Saba hos Salomo.

Den kyrkliga konstens vänner och särskildt Klara församling ha anledning att glädja sig åt att Olle Hjortzberg här fått utveckla sin rika kompositionsformåga på ett område för hvilket han har så stora betingelser. Som de tre bifogade bilderna (och illustrationerna i årg. 1907 sid. 51 o. 52) visa, begagnar konstnären icke några gamla välkända schemata för sina framställningar. Hans fantasi går själfständiga vägar och har funnit material i orientens landskap och folklif, som han studerat på ort och ställe. Han har dessutom djup kännedom om den gammalkristna och bysantinska konstens former. Men denna lärdom resulterar icke i direkt efterhärming. Den har snarare verkat så, att den tvingat upp konstnärens fordringar med afseende på stämmingsinnehållet i hans konst. *Högtidlighet* är ett begrepp, som ofta fattas i kyrkliga konsten under nyare tid. Hos Hjortzberg finnes den åter. Hvardaglighetsluften är främmande för honom.

Det har under olika epoker förekommit, att man sökt kläda de bibliska hjältarne i sin tids och sin nations dräkter. Så äro t. ex. profeterna och andra figurer i de nederländska altarskåpen från omkr. 1500 iförda orientaliska dräkter, med element lånade från resandes beskrifningar. Den italienska renässansens generaliserade däremot dräkterna med en känsla af att lokalfärg vare en opassande bisak å så höga och världsomfattande ämnen.

Om denna dräktfråga kan fortfarande tvistas. Hvar målare bör måla sina figurer i den dräkt han mest finner behag i. Då blir resultatet det bästa. Tysken Gebhardt målar sina apostlar i dräkter från Dürers tid, därför att han lefvat sig så in i den tidens religiösa konst, att hans fantasi skådar bibeln i 1400- och 1500-talens färg. Udhe, münchnaren, och Albert Edelfeldt ha målat underbart sköna bibliska bilder med modern kostym och modernt sceneri. För den stora publiken tror jag emellertid att Hjortzbergs metod har en särskild tilldragningskraft, sedan väl den första förvåningen öfver den turbanprydda Kristus lagt sig. Den helt nya tolkningen, den starka färgen, det etnografiskt intressanta, detta utgör lockmedel, som komma åskådarne att noggrant taga bilderna i betraktande, se på dem en och en och tänka på hvad de föreställa. Kanske skall han då till sist tycka sig se i minnet en gammal biblisk historia med trasig pärm och ulligt dåligt papper med stora hundöron, och han skall minnas hur svårt det var att lära sig de många svarta orden. Han skall småningom se den lilla slitna boken förändras. I stället för svarta ord träda lysande färger. Palestinas sol skinar öfver dess små platta hus och grågröna klippiga landskap. Vid Jakobs brunn står den sköna samaritiskan, med breda armband på de bruna handlederna och skådar häpen på Honom, som säger sig vara lifvets vatten. I den trånga stadsgatan med de stora gatstenarna ser han Honom igen. Två små parflar i långa rockar och bara fötter stå bredvid Honom. Den ene är nästan gråtfärdig af blyghet. Människorna vill ju att han skall gå bort

från den goda handen som lagts på hans axel. Men han kniper tillitsfullt hårdt om Kristi mantel. Kristus liksom växer ur den genremässiga skildringen omkring honom upp till det majestät i blick och hållning, som tillkommer honom. Ju mer man studerar dessa bilder dess mera af innehållsrikt djup finner man i dem.

Det är stor skada att den öfriga dekoreringen i hvalfven icke står på de hjortzbergiska rundbildernas höjd. Den t. o. m. skadar figurbilderna i högsta grad. Ornamentens stora skala hindrar blicken att följa figurernas linjer. De breda banden som omrama scenerna äro snodda ihop med hvarandra på ett mycket oroligt sätt, som tyckes försätta de runda taflorna i en snurrande rörelse, ett sannskyldigt diabolospel. De stora hvita ytorna äta upp rundbilderna och göra deras (tyvärr redan i och för sig alltför) lilla format ännu mindre.

Kanske det kan komma en tid då Klara församling fullföljer den vackra konstnärliga gärning den påbörjat genom att låta konstnären fortsätta hvalfmålningen, dekorera koret och i de öfriga hvalfven fylla de nu hvita svicklarna med nya kompositioner. Det behöfver icke befaras att kyrkan genom de djupa färgerna skulle bli för mörk. Med den öfvermåttan starka elektriska belysningen på kvällarna och de stora fönstren på dagarna är det mer än nog sörjdt för ljuset.

Ännu, i förbigående, en anmärkning. Var det nödvändigt att förgylla upp de gamla epitafierna. Den ålderdomliga patinan har dock en särskild skönhet. Ock en annan sak: på orgelläktaren, som f. ö. är

prydd af skickligt snidadt rikt ornament, förekommer några figurskulpturer, som synas något generade för sin närvaro i samma rum som hyser Sergels änglar. Den handverksmässiga träskulpturen står f. n. icke på den höjd att den bör våga sig på figurer. Dessa anmärkningar röra dock bisaker. På det hela kan den unga kyrkliga konsten känna sig stolt öfver sitt verk i Klara kyrka. Och Hjortzbergs bilder borde genom färgreproduktion spridas landet rundt och sitta på folkskolans väggar.

Johnny Roosval.

Böcker och tidskrifter.

Hans Hildebrand. Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid,
andra omarbetade upplagan, Stockholm 1907.

Vi äro författaren och förläggaren tacksamma att de gifvit oss en ny upplaga af detta nyttiga arbete. Det är den enda sammanfattande framställning, som f. n. existerar, öfver någon större del af fosterlandets konsthistoria och såsom sådan oundgängligt nödvändig för hvar och en som sysselsätter sig med densamma. Särskildt vill jag här framhålla huru gagnelig boken är för präster som önska skaffa sig historiska upplysningar om den stora monumentskatt som svenska kyrkan äger och hvilken vårdare de svenska prästerna äro. Skada blott att priset är satt alldeles för högt, 8 kronor 50 öre för häftadt, 10 kronor för inbundet exemplar. Därigenom afstänges arbetet från en stor del af den läsekrets som det eljest skulle funnit. Måhända beslutar man sig för att utgifva en förkortad upplaga, som kunde säljas för 1 eller 2 kronor.

Trots titelns »omarbetade», står boken som helhet ungefär på samma ståndpunkt som dess första upplaga. Denna var för sin tid en bragd. — Jag har å en annan ort — i tidskriften *Ord och Bild* — jämfört Hans Hildebrands arbete i den svenska konsthistoriens tjänst med en Vega passage genom förut obefarna vatten, och jag begagnar mig af tillfället att bringa nestorn bland svenska konstforskare samma honneur äfven inför dessa raders läsare. — Men, då nu andra upplagan vid sitt framträdande visar sig i allmänhet icke ha upptagit några af den nyare forskningens fullt säkra och öfverallt erkända resultat, är det nödvändigt att vissa härpå beroende brister påpekas. Och detta just därför att boken är så användbar. Den måste t. ex. vid Uppsala universitet antagas vara i hvarje konststuderandes hand. Redan för deras skull är jag skyldig att i min granskning framhäfva de svaga punkterna.

Vid skildringen af byggnadskonsten omnämnas de stora katedrallerna blott i förbigående. Enligt företalet sparas deras behandling till afdelningen »Konsten» i författarens stora verk *Sveriges medeltid*. De på sista tiden så lifligt debatterade problemen om våra största båda stifts kyrkors byggnadshistoria ligga alltså utom framställningens ram. I stället få vi en öfversikt af landskyrkorna i de olika provinserna, mera statistiskt än historiskt affattad.

I kapitlet om bildhuggarkonsten är den romanska epoken karakteriserad genom några exempel, intressanta genom de gifna afbildningarna. Problemet om de äldsta skulpturernas ursprung vidröres, i det förf. åter-

tager en förut uttalad åsikt, att *Othelric*, som signerat en tympanonrelief i Västergötland skulle vara *engelsman*. Namnet är, säger han, tyskt. Detta är otvifvelaktigt riktigt och man måste äfven af andra skäl gifva rätt åt förf:s å andra ställen uttryckta mening att det engelska inflytandet i Sverige öfverdrifvits. I »Sveriges Medeltid» har förf. förut påvisat att det västgötska stiftet i början af dess tillvaro — 1000-talet — står i förbindelse med *Bremen*, under det att engelska namn i biskopslängden visa sig först inemot 1100 och under 1100-talet. Detta harmonierar godt med tillvaron af tyska präster under den första perioden och skulle kunna styrkas med andra skäl t. ex. tornanordningen i Husaby, som erinrar om Minden och Paderborn, ja t. o. m. om karolingiska förhallar.

På sid. 59 framskyntar ett åskådningssätt enligt hvilket den bysantinska konsten göres ansvarig för stelheten i de äldre romanska skulpturerna. »Utmärkande äfven för de bästa alstren af den tidigare romanska konstens skulpturverk är det högtidliga allvar, den strängt bundna stelhet, som utmärker de skulpterade gestalterna, hvilka påminna om skulpturverken inom det bysantinska riket, hvarest den stränga in i de minsta detaljer genomförda etikett, som utbildades inom kejsarhofvet, fick inverka äfven på konsten — och det i högsta grad.» Det är orättvist att beskylla den bysantinska konsten för denna stelheten. De figurframställningar i Sverige som stå i samband med den bysantinska konsten visa tvärtom en viss rörlighet. En stor dopfuntsgrupp på Gottland (till exempel Atlingbo-funten) visar på ett dylikt välgörande bysantiskt inflytande. I sammanhang härmed måste jag nämna, att målningen i Garda kyrka, som här kallas romansk men med bysantiskt tycke, faktiskt tillhör den (russo-)bysantinska konstkretsen. Den är troligen utförd af målare som arbetat i Kiev eller Novgorod.) Funten i Eke påpekas som en äldre typ än funten i Stånga, hvilken senare sättes till *slutet* af den romanska tiden. Det vill väl säga till c:a 1200. Men nu tillhör Ekefuntens samma grupp som den kända Åkirkebyfuntens, hvilken af Hildebrand själf i en recension öfver Wimmers Döbefuntens i Aakirkeby kirke daterat till 1200-talets förra hälft. På det sättet blir ej någon senare plats tom inom den romanska tiden för Stångafuntens. Det är naturligare att hänföra den till ett vida äldre skede. Den är troligen en af de äldsta funtar som finnas på Gottland. Att Ekefuntens figurer äro stelare bevisar intet. Chartresskolan i Frankrike på 1100-talet arbetar i en militäristiskt stel stram stil, under det att Hildesheimerportarna från c:a 1000 visa karrikytmässigt lifliga gestalter.

Till 1270-talet föras konsolrelieferna i Uppsala domkyrkas koromgång. De se verkligen ålderdomliga ut, men genom sitt nära samband med gottländska skulpturer från 1300-talets midt (i Visby domkyrkas Mariakapel) tvingas deras tillkomstdatum fram till denna tidpunkt. Såsom de två förnämsta verk som medeltidens träsnidarekonst kvarlämnat i Sverige framhåller förf. Karl Knutsson-statyetten i Gripsholm och S. Jöran i Storchholms Storkyrka. Altarskåpen i Strängnäs och de bormanska altarskåpen i allmänhet torde nog gärna vilja vara med bland denna elitkår. Men, hur som helst, säkert är att S. Jöran är vårt härligaste medeltida konstverk. Så mycket mer förvånande är, att förf. icke med ett enda ord nämner hvem som är mäs-

tare till dessa båda arbeten, S. Jöran och Karl Knutsson. Min attribution af dem till lübeckaren Bernt Notke har aldrig mött opposition här hemma och är för närvarande i Tyskland så vidt jag vet, oförbehållsamt erkänd. Förf. säger att S. Jöransbilden, sedan den blifvit färdig, tills vidare deponerades i Storkyrkan. Det är ett obevisadt påstående. Allt som hittills skifvits i frågan talar för att den skulpterades för att stå i Storkyrkan. Det synes t. o. m. som om vi ännu inom Storkyrkan skulle äga i behåll delar af själfva »S. Jörans kapellet», nämligen *det relieftrydda skrank*, med scener ur Jöranslegenden, som är i kyrkans ägo.

Den nederländska altarskåpsimporten begynner icke så sent som på 1500-talet. Den är på ett glänsande sätt inledd redan under det föregående århundradet genom ett af hela denna konstgrens allra utomordentligaste arbeten — det stora passionsaltarskåpet i Strängnäs domkyrkas kor, märkt med »gossehufvudet». Den ungefärliga tiden för dess tillkomst har jag påvisat i »Altarskåp i svenska kyrkor och museer.» Och det är icke det enda nederländska arbete från 1400-talet i Sverige. I detta sammanhang måste jag påpeka, att det två gånger upprepade omnämmandet af det *mellersta* altarskåpet i Västerås domkyrkas kor såsom nederländskt nödvändigtvis ger läsaren den föreställningen att det vänstra och högra altarskåpet icke med visshet kunna anses som nederländska. Men det kunna de alldeles säkert. T. o. m. mästaren för det vänstra skåpet är bekant, Jan Bormann.

Ett riktigt och viktigt förhållande påvisar författaren, då han konstaterar att cistercienserklostren särskildt under deras äldsta tider spridde omkring sig en corona af god konst. En Vrigstad-figur meddelas som exempel härpå, men egendomligt nog klandras samma flott och rörligt tecknade figur för sin brist på »ledighet» och »behag».

På ikonografiens område bör anmärkas att Ottravafuntens reliefer svårligen kunna tydas som prästbilder, åtminstone ligga »Johannes Döparen» och »Kristus som världsdomare» närmare till hands. Samt angående en förklaring på en bild från Råda kyrka. Originalen har en påskrift »hic angeli ferunt beatam virginem». Scenen förklaras i texten såsom att Maria »i själfva dödsstunden» skulle upplyfts till himlen af änglar. En så själfständig ombildning af Marialegenden behöfver dock icke antagas här. Marias lekamliga uppståndelse berättar legenden en del saker om. De italienska renässansmålarna bruka framställa detta så, att den tomma sarkofagen omgifven af undrande apostlar synes på marken och Maria själf sväfvande på moln därofvän. Den franska medeltidskonst som föregår Rådamålningarna har däremot för den lekamliga uppståndelsen en förtjusande skildring som står vår bild mycket nära. I Chartres, Senlis och på Notre-Dame i Paris se vi Maria upplyftad af änglar ur sarkofagen. Detta är ock ämnet för Rådamålningen. Det är troligen en sarkofag, på hvars kant den nyss ur döden väckta madonnan där synes sitta.

Dessa anmärkningar röra enskildheter. Bokens stora värde och praktiska användbarhet kvarstår trots dem. Antagligen har författaren haft helt och hållet praktiska syften med denna upplaga och önskar spara den behandling, som skall fylla de vetenskapliga anspråken

till »Sveriges Medeltid». Det praktiska syftet röjes också i tre stycken »Tillägg» d. v. s. en öfersikt öfver helgonbilders attribut, ett par ord om medeltida bokstafsformer och slutligen, viktigast, »Råd och upplysningar med afseende på behandlingen af äldre kyrkor och kyrkliga föremål». Där meddelas de gällande laga föreskrifterna om kyrkliga minnesmärkens vård och påpekas bl. a. den stora risken som medföljer det lättsinniga hemmarestaurelandet. Hvad som där säges om altarskåps renovering är så riktigt sagdt och så väl behöfligt, att jag tillåter mig att in extenso anföra det:

»De föremål i kyrkorna, rörande hvilka oftast restaureringsåtgärder sätts i fråga, äro de från 1500- och 1400-talen härstammande altarskåpen. Å dem förekomma dess värre icke sällan brister, delar af färgen å de skulpterade bilderna och från de målade dörrarna, mera framstående stycken af de skulpterade bilderna hafva försvunnit, bilder hafva genom ovarsamhet eller direkt våld sönderbrutits eller borttryckts. När man ser ett sådant altarskåp på nära håll, märkas bristerna. Om altarskåpet bevarar sin gamla plats på altaret, kan församlingen, samlad i kyrkans långhus — i koret sitta i regeln endast få personer — icke märka de brister, som förekomma. Det är därför det bästa att låta altarskåpet vara i fred. Dess brister kunna icke på minsta vis störa andakten — ingen tänker på dem. Att döma efter den erfarenhet man haft i Tyskland fordrar en god restaurering af ett större altarskåp med många figurer tusentals kronor. Det måste vara en mycket rik församling, som kan bekosta ett sådant ärligt arbete, och intet fuskarbete får förekomma. Jonsbergs kyrka i Östergötland hade en gång från den närliggande Häradshammars kyrka förvärfvat ett altarskåp af flamländskt ursprung — således från början af 1500-talet. Det ansågs bristfälligt och lämnades därför till en förgyllare i Norrköping att »renoveras». Till all lycka erhöj jag, ehuru väl sent, underrättelse om den pågående vandalismen. Altarskåpet finnes nu i Statens Historiska Museum, och hvar och en kan se, huru obyggliga de — till all lycka — få i Norrköping s. k. renoverade figurerna äro i jämförelse med dem, som fått behålla den ursprungliga fina, delikata färgbehandlingen och förgyllningen. Detta altarskåp är sålunda i ej ringa stor grad fördärfvad.»

Måtte nu den »Kyrkliga konsten» spridas bland hela landets prästerskap! Hvar den kommer skall den vara till gagn för konstintressets höjande och för förmågan att vårda de gamla monumenten. Många lekmän komma visserligen att stötas af bokens abrupta framställnings-sätt. Men detta hänger nästan nödvändigtvis i hop med en af förf:s förtjänster som populär skriftställare, som fördelaktigt skiljer honom från motsvarande danska populära kyrkliga konsthistorias auktor, nämligen att han söker leda själfstudiet på vetenskapligt approbåbla vägar. Han visar tydligt att han icke vill berätta annat än det som för honom utgör forskningens säkra resultat. Misstag i detaljer betyda här föga. Det är principen, som verkar uppfostrande på läsaren. Detta sanningsnit undviker naturligen alla konstgjorda nyanser i framställningen och då därtill kommer att Hildebrands stil redan i sig innehåller så mycket för moderna människor öfverraskande och besynnerligt i satsbildning, attribut-

val och ändelser, så blir resultatet säkert ofta fränstötande för en ovan bokläsare. Desto mera kunna de människor finna i hans språk, som äga tillräcklig bokbildning för att kunna uppskatta andra språkliga skönheter än dagens. De skola icke stötas bort af hans puristiska hårdhet. De höra att hans språk har en klang af den vise run-mästarens mejsel mot graniten, en klang, som är väl samstämd med mästarens hela person och verk.

J. R.

Ord och bild, illustrerad månadsskrift, utgifven af Karl Wählin.
Stockholm, 16 årg. 1907.

Af Ord och bilds rika innehåll under det gångna året märkes, såsom af särskildt intresse för medeltida kostymhistoria, Agnes Brantings artikel »Drottning Margaretas klädning» (i elfte häftet). Uppsala domkapitel har beslutat att låta gifva kyrkans rika skatt af gamla mässhakar och korkåpor en museal vård och en för allmänheten tillgänglig och pryddlig uppställning. Det är en åtgärd som länder domkapitlet till verklig ära. De stora biskopskyrkorna voro fordom konstens centra. Den nuvarande generationen i Uppsala-kapitlet vet hvilka traditioner den har att vårda. Fröken Branting som erhållit i uppdrag att biträda vid anordnandet af klädkammaren har därunder identifierat ett plagg, som i de senare inventarierna kallats »kåpa» med den synnerligen intressanta uppgiften i äldre inventar om »en räck eller mantel af gyllenduk som hört tll drottning Margarethas lifkläder. Från Roskilds domkyrka eröfrad och af Kon. Carl X Gustaf hemförd». En undersökning af dräkten visar att den verkligen är en gyllenduks-klädning från den period då Margareta lefde d. v. s. 1348—1412. Det är alltså nästan visst att traditionen har rätt. Uppsatsen belyses genom afbildningar af klädningen, af en dam iförd en rekonstruktion af samma plagg och af drottningens grafsten i Roskilde, där den döda är framställd liggande på sarkofagen iförd en likadan dräkt som den nu i Uppsala domkyrkas ägo befintliga. Fröken Branting antager att klädningen kommit att bevaras, emedan den ansågs som en relik. Drottning Margaretas minne är, säger hon, i Danmark heligt. Jag skulle vilja förmoda att klädningens bevarande sammanhänger med en under medeltiden förekommande sed, enligt hvilken en vaxbild, iförd den aflidnes kläder, ersatte liket på dess lit de parade sedan det begrafts. En sådan vaxbild var möjligen utställd i kyrkan till dess att den i sin ordning ersattes af marmorbilden på sarkofagen. Det var då naturligt att bildens dräkt förblef i kyrkans ägo.

J. R.

S. Mikael på långhus-portalens röste å Hørsne kyrka på Gotthland.

Foto. E. Wettergren.

Gottländska forskningar.

Af Johnny Roosval.

I.

Fasta utgångspunkter för dateringen inom perioden 1250—1350.

Brunius' Gottlands Konsthistoria har nu under ett halft århundrade varit forskarens vägvisare bland »den härliga öns» nittioen landskyrkor. Författaren, den svenska arkitekturhistoriens grundläggare, förklarar entusiasm för medeltidskonsten med den nyktraste vetenskaplighet. Han vet, att på den ståndpunkt, där hans vetenskap stod, kunde intet slutgiltigt författas om Gottlandsarkitekturen. Han vet, att hans arbete är ett föregångareverk, som framför allt bör bestå i ett samvetsgrant beskrifvande. Brunii samvetsgrannhet i detta hänseende är rent underbar. Med hjälp af den tydliga, ehuru i formen emellanåt något knaggliga terminologi, som han skapat, lyckades han gifva så fullständiga skildringar af kyrkorna, att den som känner några Gottlandskyrkor redan genom blotta läsandet af ett kapitel i Brunius får klart för sig hur det där beskrifna byggnadsverket ser ut. Äfven om man aldrig sett det i verkligheten eller i bild.

Det är mig ett behof att bekänna vördnad och tacksamhet inför Brunii verk, särskildt nu, då egna undersökningar tvinga mig att rätta ett misstag som Brunius fallit offer för vid dateringen af de byggnader han behandlar.

Jag ingår här icke på hans relativa kronologi, ehuru icke heller denna synes mig riktig inom de olika perioderna. Blott på den absoluta.

Brunius vet om flertalet Gottlandskyrkor att förmäla ett grundläggnings- eller invigningsår. Som källa för detta anför han en i *Scriptores rerum danicarum* tryckt medeltida förteckning öfver gottländska kyrkors invigningsår. Nu händer att han i denna lista för en helt sengotisk kyrka finner ett årtal från början af 1200-talet. Då hjälper han sig genom att antaga, det detta gäller en äldre anläggning. Då ytterst få Gottlandskyrkor äro homogena (många ha både kor, skepp och torn, ja delar af dessa delar, byggda i tydligt olika stilar och t. o. m. i olika skala) har ett dylikt antagande ju skäl för sig. Brunii dateringssystem är alltså detta: a priori bestämmes att romansk stil tillhör ett visst tidsrum, öfvergångsstil ett visst dito och gotik resten. Den gamla listans data gillas, försåvidt de passa in i de förut bestämda gränserna och genom dem fixeras stilskiftningen inom respektive perioder. Följden häraf är, att icke blott godtyckliga absoluta dateringar blifvit fästade vid stilperioderna i Gottlands kyrkbyggnadskonst, utan äfven att Gottlandsstilens organiska växt genom missdateringar inom perioderna råkat ut för en komplett felteckning.

Senare författare, som berört Gottlands konsthistoria, ha tagit Brunii årtal för goda. Dock säger H. Hildebrand, att de visserligen kunna användas, men med en viss reservation (*Antiqvarisk Tidskrift* II, 372). Att Hildebrand f. ö. icke heller är med om den Bruniuska kronologien i allmänhet visar ett uttalande i Sveriges medeltid om den »principiella oriktighet» som vidlåter B:ii dateringar.

Redan för de svårigheters skull som hvarje kyrkas många olika byggnadsperioder medförde, har jag undvikit att fästa något afseende vid den medeltida listan, utan sökt att bilda mig en föreställning om arkitekturens växt på Gottland, utan hjälp af något dokument, med ledning af monumenten själfva.

Ett härigenom vunnet system hängde emellertid, då det saknade absolut datering, i luften.

För att finna fästepunkter gick jag ännu en gång till den mistrodda listan och fann, att säkra fasta punkter dock funnos där, ehuru icke i så stor mängd som Brunius och andra antagit.

För att visa hvad listan innebär aftrycker jag här några rader

ur dess början från *Weström, Carolus Augustus, »De Visitationibus Episcoporum Lincopensium olim per Gothlandiam habitis»,* en Uppsala-dissertation af 1848:

1222	Forthingaboe	iiij mrk losn
	Henkybye	ij mrk
	Ekeby	iiij mrk
	Walgustein	iiij mrk
	Boghi	xx öre
1239	Helgawi	iiij mrk
1221	Bunge	xij öre
1211	Lethubro	vj öre

O. s. v.

Listan uppräknar i det närmaste alla landskyrkor på Gottland, alltjämt i ofvan aftryckta tabellartade form. Blott på sex ställen afbrytas kolumnerna af en i en utförlig latinsk sats meddelad notis angående någon kyrka, för hvilken dessutom en penningssumma, såsom för de öfriga, angifvits.

Bortser jag från dessa notiser, återstår en lista som har utseende af en sida i en räkenskapsbok. Det till penningssiffrorna fogade ordet »losn» (och äfven »decimantes») tyder på att listan är en förteckning öfver socknars utskylder till biskopen. Bevarade föreskrifter upplysa oss om denna saks innebörd. (Se nyssnämnda afhandling af *Weström*). Biskopen af Linköping hade skyldighet och rättighet att med vissa års mellanrum besöka Gottland. Vid hvart besök skulle han visitera halfva antalet kyrkor på ön, alltså hvar kyrka vid hvart annat besök på ön. Dessa besök hade betydelse för bestämmandet af de belopp som socknarna hade att erlægga till biskopsstolen. Ty de kyrkor som han gästade och visiterade betalade sin skatt till en del genom att underhålla honom och hans följe (hvilkets maximal-tal därför var fixerad), under det att de kyrkor han icke besökte lämnade desto mera penningar. Nu inträffade biskoparnes besök väl ingalunda så regelbundet, och det torde varit viktigt att hålla noggranna listor öfver när sista gången en kyrka visiterats och huru mycket kyrksocknen i fråga var skyldig att betala. Därigenom förklaras innebörden af årtalet framför kyrknamnet. Denna förklaring är dock helt och hållet försöksvis framställd och hör icke till min uppgift. Hvad det gäller, är att fastslå, det f. n. ingenting stöder det antagande, att årtalen skulle betyda invigningsår.

Hur ha de då fått denna betydelse t. ex. för Brunius? Jo däraf att listan, som återfinnes tämligen lika hos Langebek, Scrip-

tores rerum danicarum, där är betitlad: »Designatio omnium Gothlandiæ ecclesiarum et quo anno quælibet ædificata.» En undre titel lyder: omnium paræciarum insulæ Gothlandicæ divisiones, secundum quas alternatim tertio quoque anno Episcopus Lincopensis olim visitare solebat, ita ut sexto quoque anno ad quemlibet ministrum visitatione sua rediret.» Är då icke denna första rubrik ursprunglig? Nej, vi ha allt skäl att betvifla det. Langebeks källa angifves i Scriptores som obekant. Weström uppger däremot en afskrift af Jöran Wallin (efter en afskrift af Prosten Bielefeldt efter en »gammal bok» i en Gottlandskyrka) såsom sin hemul. Och han, Weström, har *icke* Langebeks första rubrik ofvanför sin lista. Hade denna första rubrik funnits på originalhandskriften skulle väl näppeligen de af Gottlands historia så intresserade herrarne Bielefeldt och Wallin försummat att medtaga den i sin afskrift. Nu har i denna lista (både i L:s och W:s edition) infogats ett par notiser om några däri nämnda kyrkor. Om dessa notiser gjorts samtidigt med listan i öfrigt eller af en senare samlare, hvilken ordnat in från annat håll hämtade notiser i en afskrift af visitationslistan, är t. v. icke behöfligt för oss att veta. Men notiserna äro oss viktiga af två skäl. För det första förklaras genom dem att listan uppfattats som en källa för alla kyrkors byggnadsår. Ty de meddela, att vissa kyrkor blifvit »ædificata» och »consecrata» det och det året. En kritiklös samlare har icke förstått meningen med första kolumnen siffror, utan antagit att de också voro byggnadsår, och han har därför försett sin afskrift med en titel som upplyst om hvilken märkelig uppgiftsserie han i det afskrifna dokumentet funnit. Troligen var detta en samlare från den danska tiden. Strelow eller någon med honom jämförlig. Så förklaras att listan först publicerats i ett danskt diplomatarium.

För det andra ha dessa notiser en större vikt för oss, emedan de flesta äga stora betingelser för att bli approberade såsom ur byggnadsdata.

De äro följande:

Anno 1290. Liber matutinalis in usum ecclesiæ Rute conscriptus.

A:o 1255 consecrata est ecclesia Stenkirke 15 Kal. Junii.

Trekumblum — — A:o 1276. 16 Sept. consecratum fuit.

Sundra — — — — A:o 1370 ædificatum.

»Anno milleno treceno septuageno

Hoc opus est Sundris per Vernerum fabricatum

In Brandborgh natum, subtiliter arte magistrum»

etc. (citeradt efter Brunius, III, 203.)

A:o 1280 ædificatum fuit Templum Folense.

A:o 1277. Locrumense Templum ædificatum.¹

Jag lämnar uppgiften om Rutes bok åsido, såsom utan betydelse för den föreliggande frågan. Uppgiften om Sunde har Brunius förklarat bero på ett missförstånd. Årtalet gäller ursprungligen blott en orgel. Enligt Hilfeling fanns nämligen på ett gammalt »positiv» i kyrkan en lapp med den ofvan delvis anförda versen. Då uppgiften alltså med skäl angripits, lämnar jag den åt sitt värde och förbehåller mig blott de fyra: *Träkumla, Stenkyrka, Fole och Lokrume*.

Under det att alltså den stora massan af årtal i listan f. n. icke kunna användas för byggnadshistoriska ändamål, så lära däremot inga allvarliga invändningar mot trovärdigheten af de nyss nämnda kyrkornas utförligt och bestämdt gifna dateringar kunna göras.²

Lyckligtvis äro icke dessa fasta punkter de enda. Det finnes arkivalisk belysning öfver en annan tidpunkt något längre fram i den gottländska byggnadshistorien.

Denna förut för detta ändamål icke begagnade källa är ett i Sv. Diplom. II, 421 tryckt klagobref från gottlänningarne, ställt till ärkebiskopen i Uppsala, dateradt i diplomatariet 1304. Gottlänningarne klaga här öfver att biskopen af Linköping vid invigningen af *Hörsne, Vestergarns* och *Sanda* kyrkor betungat församlingarna med ett mer än nödigt långt uppehåll å orten.³ Den 1304 regerande Linköpingsbiskopen var Laurentius. Hans företrädare dog 1291. Mellan tidigast 1291 och 1304 ligga alltså de nämnda kyrkornas invigningsår, och då den nya biskopen knappast *omedelbart* hunnit göra visitationer på Gottland, misstar jag mig icke för mycket, om jag som ungefärlig invigningstid för dessa kyrkor sätter år 1295—1304 eller *ungefär 1300*.

De så vunna årtalen ligga ju c. 50 resp. ungefär 25 år senare än de nyss anförda. Ehuru de sju tillsammans alltså borde kunna visa oss

¹ Här har Langebek 1287. Jag följer tills vidare den Weströmska upplagan årtal 1277, emedan W. i allmänhet förefaller att stå originalet närmare, t. ex. i flera kyrknamn, som äro oriktigt uppfattade hos Langebek och delvis latiniserade i stafningen. L. har också på en annan siffra (framför en af öfverskrifterna: Divisio) ett feltryck, under det att Weströms afhandling förefaller väl korrekturläst.

² Jag har här icke meddelat en utförlig redogörelse för denna för Gottlands historia så viktiga lista, icke heller ingått på ett om denna påminnande dokument som Stelow synes ha begagnat för sina kyrkodateringar, emedan det är mig bekant, att en forskare på den gottländska kulturhistoriens område förbereder en kritisk publikation af listan, som måhända härigenom skall kunna aftvingas ännu fler konsthistoriska uppgifter.

³ — In Hysne, Garnæ et Sandum consecraciones ecclesiarum altarium et cymiteriorum diuisit, ita quod una die ecclesiam, alia altare, tertia cymiterium dedicauit, in hoc ecclesias expensis, et parochianos incommodis plus solito aggrauando

rörelsen i Gottlandsarkitekturens utveckling, vore det önskligt att finna en fast punkt på ett längre afstånd från 1255. På arkivalisk grund kan jag blott uppvisa en sådan punkt på den hitre sidan om 1255 och detta icke ens bland landskyrkorna, utan i Visby. Visby kyrkor röja ofta, att liksom Visby politiskt stod i fientligt förhållande till allmogen, så voro också landets och stadens smak motsatta. Men domkyrkans södra kapellutbyggnad gör i detta fall undantag. Dess portal kan inordnas bland landsbygdens, och i dess arkitektur f. ö. finnas drag som i blygsammare former återfinnas på landsbygden. Detta kapells grundläggare erhöilo påffig tillåtelse till kapellets byggnad 1348. Byggnaden bör alltså hafva invigts efter 1348 och, då inget afbrott synes å bygget, har det troligen stått färdigt före Valdemars seger 1361, hvilken väl för någon tid åtminstone för lamade byggnadsverk af denna art. Jag får då som väl grundadt invigningsdatum *1350-talet*.

Jag har alltså vunnit följande data:

Stenkyrka	1255
Träkumla	1276
Lokrume	1277
Fole	1280
Hörsne	c. 1300
Vestergarn	c. 1300
Sanda	c. 1300
Södra kapellet vid Visby domkyrka	1350-talet.

En del af dessa äro fästade vid kyrkor som visa flera olika tillkomstperioder. En undersökning af hvilken del som bör beläggas med årtalet i fråga bör därför föregå årtalets fastslående. Den sista pröfningen finna slutligen dateringarna i en undersökning af samtliga gottländska monument. Visa årtalen sig rimliga, då man betraktar den europeiska stilutvecklingen i allmänhet och kunna de daterade verken utan svårighet fogas in i en organisk gottländsk utvecklingskedja, då äro de nu uppräknade data totalt säkra. Den gottländska egenart som behärskar alla öns sockenkyrkor, gör att vi icke behöfva frukta att de genom välvilligt öde daterade byggnaderna skulle vara undantagsfall. De äro alla länkar i den rent gottländska konsthistorien. Till undersökningar af den antyddade arten skall jag i de närmaste häftena af Kult och Konst återkomma.

II.

Madonnan i Viklau.

Om Viklaus kyrka heter det i herr Hamners Resehandbok öfver Gottland.

»Till följd af en del stilvidriga förändringar är kyrkan numera knappt värd ett besök 'såvida man ej vill se, huru en gammal helgedom kan vanställas'. (Brunius).»

Det är hårda ord, men väl förtjänade, då man betänker att den forna kyrkans halfrunda apsis, korets takhvalf och dess östra gafvelmur helt enkelt blifvit nedrifna och ersatta med ett fyrkantigt utbygge inrymmande dels sakristia, dels magasin.*

Så mycket mer förvånande är det, att i denna kyrka den lyckliga slumpen utan alltför svåra skador bibehållit en mycket tidig, vacker och intressant Mariabild.

Jag har sällan blifvit mer öfverraskad än då jag, vid inträdet i den lilla enkla kyrkan, får se denna person, ett öfversirligt snidadt, måladt och förgylldt underverk, sittande på en utskjutande kant i korets vägg. Hennes barn är borttappadt, tronstolen har förlorat benen, men själf är hon så sällsynt väl bibehållen. (Fig. 1 och 2.)

Hon är skuren i ett ljust träslag. Ansiktet är skärt, ögonen blå, håret brunt, blott kanten utmed panna och kind är förgylld. Dräkten: guld, fodret i de långa ärmarna brunrött, skorna svarta med

Fig. 1. *Madonnan i Viklau.*
Foto. J. Roosval.

* Det bör nämnas, att dylika vandalismer bess bättre höra till undantagen på Gottland. I regel vårda öns församlingar sina kyrkor med stor pietet, och man märker ett intresse för de gamla konstföremålen i kyrkorna, som skarpt kontrasterar mot det bedröfliga barbari, som så ofta röjes i skötseln af fastlandets kyrkor. Ett exempel på gottlänningens goda takt i detta hänseende är att på så många ställen de vackra slutna bänkarna i sina rika, af åldern mjukt dämpade färger alltjämt äro bibehållna. I regel har man en instinkt för, att ju mindre man »restaurerar», desto bättre vårdar man fädrens minnen.

Fig. 2. *Madonnan i Viklau.* Foto. Carl af Ugglas.

Fig. 3. *Kristi konungsliga förfäder och andra delar af Chartres-portalens skulptur-utsmyckning.*

guldprickar, fotplattan grön; vid urrenningen och på de vida ärmarna finnas bårder med upphöjda plattor, hvilka äro målade med omväxlande grön och röd midtruta; detsamma är fallet med kronans plattor; stolen är omväxlande röd och grön. Höjd: 66 cm.

Det är ett utomordentligt arbete af fransk skola på 1100-talet. Hon är i dräkt, ansiktstyp, proportioner, veckbehandling o. d. så lik vissa figurer i den berömda Chartresportalens arkivolter, att man är frestad att anse henne för skulpterad af samma mästare. Den intresserade finner jämförelse-materialet i *Vöge*, die Anfänge des monumentalen Stiles och i *Fondation Eugène Piot*, Monuments et mémoires Bd. VIII. Det förstnämnda utmärkta arbetet är källan för nedanskrifna meddelanden ur den franska konsthistorien.

Denna portal — den tredelade västra ingången till katedralen i Chartres — anses numer ha tillkommit något efter midten af 1100-talet. Där är för första gången den gotiska praktportalen fullt utbildad med statyrader framför posternas pilastrar, reliefer i tympanonfälten och småfigurer under baldakiner i arkivolterna. Redan genom sin komposition spelade alltså denna portal en stor rol. Men den gjorde det ännu mer genom sina statyer. För första gången i Frankrikes konsthistoria uppträder här den monumentala bildhuggarekonsten. Gestalterna börja frigöra sig från den forna reliefstilens tvång och ge ett påtagligt intryck af kroppslig verklighet. Chartreskolan spridde sitt inflytande vida omkring. I första hand märker man det å katedralen i Le Mans och på Notre Dame i Paris. Stilen utvecklas till ett allt friare behärskande af den mänskliga kroppens byggnad och ett riktigare och ledigare återgifvande af de veckrika dräkterna och framträder under sådana nya former i Amiens' och Reims' katedraler m. fl. ställen.

Tydligen bör också den Chartres'ska stenskulpturstilen inverkat på träsnidarkonsten. Däraf äro dock färre exemplar bibehållna i Frankrike. Här kan det svenska monumentförrådet fylla ett tomrum i den allmänna konsthistorien.

För att påvisa sambandet mellan Viklaumadonnan och Chartres bör jag fästa uppmärksamheten på likheter i detaljer. Den monumentalitet i uppfattningen, som är egen för Chartres (i jämförelse med dess föregångare, den sydfranska skulpturen särskildt i S. Trophimes i Arles), kan icke en liten trämadonna i en stol nå upp till. Den är förbehållen åt de stora stenbilderna. Vi gå alltså som sagdt till detaljerna.

Betrakta vi fötterna på Chartresfigurer, fig. 3, så äro de ställda på ett starkt sluttande plan, så att de synas glida utför detta. Detta har en naturlig förklaring hos stenstatyerna: de höggos ur en monolit, och då man ville tillförsäkra statyn den mest monumentala *längd*, så vredos alla horisontala linjer, så att de kommo i så nära parallellism med lodlinjen som möjligt; så skedde med dräkternas bårder, och så skedde äfven med fotplattans plan och med fötterna, som ju egentligen bort stå med vågrätt ställda sulor på en trygg och platt mark. Naturalismen fick vika för monumentaliteten. Gå vi vidare uppåt under granskningen af madonnan märka vi, att dräkten bemödar sig om att smyga till kroppen och framhäfva underbenens, knänas, magens och bröstens former. Detta ville också Chartresskulptörerna. Där kan man också iakttaga hur tyget stramar öfver kvinnornas bröst och vecken lägga sig i smala ringar däromkring, under det att dräktbehandlingen f. ö. visar skarpa, helst parallella och så mycket som möjligt lodräta veck. Vecken på madonnan äro dock friare än hos de bekanta Chartreskonungarna. En annan i samma portaler förekommande något yngre grupp har återigen en snarlik mjukare skildring af tygets fall (afb. 4), hos denna återfinnes också vår madonnans ansiktstyp. Det mycket skarpa begränsandet af bröstet och magen uppträder tydligast i ännu en annan grupp — Chartresportalernas nordligaste och sydligaste poster.

De tre skulpturgrupper som här användts för jämförelse med den gottländska jungfru Maria äro af Vöge tilldelade skilda skulptörer, som samtidigt eller med små tidsmellanrum arbetat i Chartres. De tillhöra alla samma skola, och det är icke *någon* särskild af de tre som jag nu vill tillskrifva Viklaumadonnan, utan en träskulptör som utbildats i samband med denna skola. Denne träskulptör står af de tre nämnda grupperna närmast den, till hvilken den atbildade *bebådelsen* hör. Att han stått i omedelbar beröring med Chartresskolan, därpå tyda likheter i kostymdetaljer, ända till det fint veckade linnet, som syns i den lilla trekantiga uringningen.

Dateringen af madonnan i Viklau följer häraf, men kan icke preciseras. Tiden för Chartresportalernas färdigställande har icke kunnat bestämmas skarpare än till c. 1150. Kostymens likhet råder oss att icke sätta madonnan för långt efter 1150. Jag kan alltså sätta Viklaumadonnan till 1100-talets senare hälft, troligen närmare till 1150 än till 1200.

Franska förbindelser hörde icke till hvardagsmaten i Gottlands medeltid. Urkundligen är föga bekant om handelsförbindelser mellan

Fig. 4. *Bebådelsen*, relief från västportalen i Chartres.

Frankrike och Gottland. Viklaumadonnan är också, så vidt jag vet, unik på Gottland, och dess förekomst beror troligen på en tillfällig kyrklig kommunikation med Frankrike. På dylikt ha vi ett exempel. Enligt Lindströms anteckningar om Gottlands medeltid skulle Roma kloster på 1100-talet en gång varit i förlägenhet för lämpligt abbotssämne. De vände sig då till klostret Clairvaux, urmoderinstitutionen, och erhöilo därifrån Brodren Petrus till abbot, »en man af dufvans enfald och utomordentlig fromhet». För öfrigt grundades de äldsta svenska cistercienserklostren, däribland Nydala, direkt från Frankrike (Clairvaux), år 1143. Om Roma kloster (grundadt 1162) äfven var dotter af det svenska Nydala, så bör dock i Nydala ännu 1162 funnits kvar flera af den första uppsättningen franska munkar. Att sätta utmärkta konstverk i förbindelse med cistercienserorden kan låta egendomligt för den som känner ordensreglernas puritanism i fråga om skulpturer och målningar: sådant fick icke finnas inom klostrets murar. Men detta hindrade icke att cistercienserna öfverallt utförde ovanligt godt arkitekturarbete samt dessutom tillverkade målningar och skulpturer för användning *utanför* klostret. Detta har Hans Hildebrand påpekat i en uppsats om Vreta kloster, där han ock anmärker att i cistercienserklostrens grannskap bruka förekomma goda konstverk.

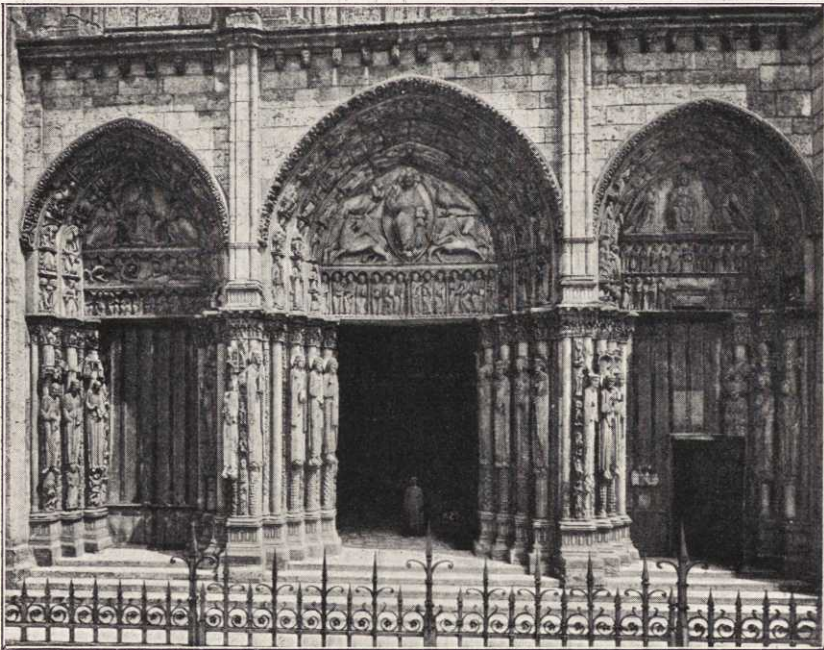

Fig. 5. Västra ingången till katedralen i Chartres.

Fig. 1. Kapitälrad å Fröjels kyrkas sydportal, Gotland.
Foto. J. Roosval.

III.

Gottländska dopfuntar vid Weichsel.

Vid genomseendet af Bau- und Kunstdenkmäler Westpreussens, häftena 5 och 9, öfverraskades jag af att finna tvenne afbildningar af dopfuntar, hvilkas former öfverensstämde med ett par gottländska. Visserligen är förut en gottländsk export konstaterad i Nord-Tyskland, men någon gottländsk funt af *denna* typ har hittills icke påpekats utom öns gränser. Denna typ har åttakantig cuppa, faserna äro skilda genom diamant-lister, en dylik åtföljer öfre randen och bildar (på de tyska exemplaren) äfven stickbågar öfver de af vertikallisterna begränsade fälten. De båda preussiska funtarna finnas i Kulm (fig. 2) vid Weichsel och i Graudenz vid samma flod. Den gotska besläktade funten står i Fröjels kyrka (fig. 4). Ett exemplar finnes äfven i Visby fornsal.

Har nu Weichsel-dalens konst skapat denna typ och utskapat den till Gottland eller tvärtom?

Inventarisationens¹ text gifver intet svar. Där stod blott uppgiften att funtarna äro af granit, hvilket vi från början betvivlat. Granitfuntar bruka icke ha så finhuggna ornament, och misstag kunna träffa äfven den tyska grundligheten. Många af de funtar, som Sauermanns nyttiga afhandling om dopfuntar i Schleswig-Holstein² visat vara af gotsk kalksten och gottländsk tillverkning, voro i vederbörande inventarisationsverk betecknade som granitarbeten.

¹ Heise, Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen, II Band, pag. 52 och 498.

² Sauermann, Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein, Lübeck 1904.

Fig. 2. Vigvattensbäcken i katolska kyrkan i Kulm, Westpreussen. (Ursprungligen dopfunt.)

Vi skola snarare se till hvad Fröjelsfunten har att förmåla. Dess cuppa är af röd kalksten, dess fot är af vanlig grå kalksten. Foten tillhör den från Hamra, Hogrän, Väte m. fl. kyrkor kända, på 1100-talet uppträdande byzantiniserande funt-typen (om hvilken mera i en under arbete varande uppsats). Skålen synes vara gjord senare för att passa i den förut befintliga foten, hvars ursprungliga skål spruckit eller af annan anledning förkastats. Drakarna på den nuvarande skålen ha nämligen ett rent ornamentalt utseende, de upprepas med en monotonitet som gör att de icke kunna anses ha en bestämd mening, och en sådan dekorativ användning af fabeldjur tillhör en senare tid än 1100-talet. Formerna äro redan halft gotiskt heraldiserande. Djuren kunna dock vara en imitation efter den gamla 1100-tals-skålen. Ty rekonstruerar man

Fig. 3. Kapitälrad å Eksta kyrkas korportal. Foto. J. Roosval.

denna efter mönster af andra Gottlandsfuntar med likadan fot, så finnes att den gamla skålen bl. a. bör ha visat framställningar af fantastiska odjur.

Äro motivets traditioner gottländska, så talar ju också orten och stenarten för Frøjelfuntens gotska ursprung. Kanske har den t. o. m.

Fig. 4. Dopfund i Frøjels kyrka på Gotland.
Foto. J. Roosval.

huggits på platsen af samma stenhuggare som huggit portalen. Jag är dock mera böjd att anta en något senare tid för funten och att dess tillverkare endast kunna sägas tillhöra samma period som portalmästaren. Dennes verk, korportalen i Frøjel, är typiskt gottländskt, och kan på grund af en portal-undersökning, som jag hoppas snart kunna publicera, dateras till c. 1290. Dess kapitäl visa liknande med träsnideriet besläktade allmogemässiga transkriptioner af de gamla

drak- och bladformerna, och de begagna diamantbanden på liknande naivt sätt.

Samma skola möta vi i Eksta kyrkas portal. Här synes en mera kultiverad hand ha huggit de yttersta halfkolonnernas kapital, under det de inre röja en mera hemslöjdsmissig teknik, exempel på en sorts provinsialism, om jag så får säga i fråga om en konst, som ingen hufvudstad hade. Af samme stenhuggares hand är troligen den västra kolonnens kapital i Fole kyrkas interiör.

Vi se alltså i Fröjel, Fole och Eksta exempel på en egenartad gottländsk dekorationsstil. Ehuru denna stil är för gottländska förhållanden ovanligt primitiv, se vi dess alster eftersökta och exporterade uppför Weichsels vattenväg långt in i Tyskland. Som tiden för denna stils blomstring kunna årtiondena 1290—1310 med tämlig visshet anses.

Frøjels- och Eksta-portalerna måste nämligen förläggas till c. 1290, och de båda tyska kyrkorna i fråga byggdes i början af 1300-talet (enligt inventarisations i detta fall trovärdiga uppgifter); och det finns ej skäl att tro, att icke funtarna tillkommit ungefär samtidigt med kyrkornas färdigställning.

Sedan ofvanstående skrifvits, har jag erhållit upplysning från två prästmän i Culm och Graudenz, att funtarna där äro af kalksten. Den ena funten är t. o. m. kemiskt pröfvad, och har det tydligt visat sig, att dess material var kalksten. För detta viktiga meddelande får jag härmed uttala min hjärtligaste tacksamhet till Herr Dr Poblock i Culm och Herr Kunert i Graudenz.

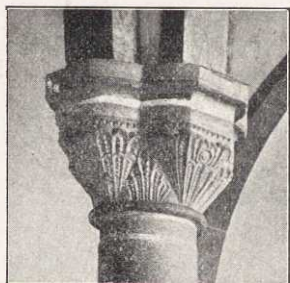

Fig. 5. Kolonnkapitel i
Fole kyrka. Gotland.

Foto. E. Wettergren.

Den gamla påskseqvensen: "Victimæ paschali" och dess afkomlingar.

(Slut från föreg. häfte.)

III. Påskseqvensens märkliga afkomlingar.

Att en liturgisk sång af så gedigen halt till både text och melodi skulle sätta djupa spår efter sig i kyrkosångens historia, torde man af det föregående lätt kunna ana. Textens pregnanta, sant kristliga påsktankar, framburna på melodians ädla och gripande tongångar, kunde ej annat än göra det djupaste intryck på alla, som sjöngo eller hörde — och förstodo dem.

»*Victimæ paschali*» blef ock därför synnerligen omtyckt samt fick snart den vidsträcktaste spridning och användning. Nödtorftigt tolkad på folkspråket blef den mot slutet af medeltiden t. o. m. den större allmänhetens egendom. Långt dessförinnan hade den i allehanda utvidgningar, ombildningar och efterbildningar skjutit en mängd friska skott. Ja, den visade sig ock vara ett lifskraftigt frö, hvarur alldeles nya, mera själfständiga andliga sånger uppspirade, hvilka från dess text och melodi blott hämtat de bärande och ledande motiven.

Bland dessa påskseqvensens »afkomlingar» hafva *tvēnne* till våra dagar bevarade ett synnerligen högt hymnologiskt och kyrkomusikaliskt värde. Typiska hvar inom sitt område, ha de ej blott spelat en framstående roll i kyrkosångens historia utan äfven visat sig så lifskraftiga, att de ännu lefva i den evangeliska församlingssången. Så är åtminstone fallet bland våra trosförvanter i Tyskland, dessa sångers ursprungliga hemland, där de ännu i dag sjungas med »schwung» under påskhögtiden.

Dessa afkomlingar äro: a) den gamla berömda »påskleisen» *Christ ist erstanden* från 1100-talet och b) Luthers berömda påskpsalm *Christ lag in Todesbanden*, hvilken, skrifven 1524, både till text och melodi

har sina lifsrötter i *Victimæ paschali* och *Christ ist erstanden*. Om dessa båda äkta pärlor från kyrkosångens äldre tider, deras historiska uppkomst samt deras typiska egenskaper i hymnologiskt och kyrkomusikaliskt hänseende, vilja vi nu lämna några meddelanden såsom närmare belysning till här bifogade texter med tillhörande musik.

a) Om medeltidens leiser och påskleisen: *Christ ist erstanden*.

Det har bland senare tiders protestanter varit en rätt allmänt utbredd föreställning, att någon andlig folksång och framför allt någon egentlig kyrklig, vid kulten använd församlingssång på folkspråket ej förekom under medeltiden. Detta är ej riktigt. Att församlingen fullt återinsattes i dess rätt till aktivt deltagande i den evangeliska kulten, särskildt medels den folkmässiga psalmsångens rituella fastställande såsom ett väsentligt och betydande moment däri, detta är LUTHERS och reformationens ovanskliga förtjänst. Men härvid kunde de anknyta sig till hvad som redan under medeltiden småningom trängt sig fram och faktiskt förefanns. MELANCHTON åberopar detta faktum i apologin. Så ock GUSTAF VASA i sitt bekanta svar på dalkarlarnes besvär öfver de svenska sånger och visor, som han lät få sjungas i Stora kyrkan i Stockholm. Klagomålen häröfver förundrade honom, då det — sade han — *af gammalt är sed i alla socknekyrkor kring om allt riket att kväda och sjunga på svenska*. Huru hade denna andliga folksång uppkommit och mäktat skaffa sig hemortsrätt t. o. m. i kyrkorna?¹

Man känner numera, att de gamla germanerna (liksom kelterna) ägde en mängd folksånger, som flitigt sjöngos dels vid deras hedniska kult, dels i dagliga lifvet, samt att en del af dem utfördes under rytmiska dansrörelser. Att deras hedniska religion och lifsåskådning togo sig många och stundom stötande starka uttryck i dessa folksånger, säger sig själf. Detta blef för kristna missionärer, munkar och präster en anledning att söka utrota dem och få dem ersatta af nya sånger i kristlig anda, stundom med bibehållande af melodin.² Ur kulturhistorisk synpunkt måste ju detta beklagas.

¹ Jämför skalden och litteraturhistorikern HOFFMANN VON FALLERSLEBENS ypperliga arbete: *Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit*, 3:e Auflage, Hannover 1861, hvilket här närmast följes.

² I 1697 års svenska koralpsalmbok hafva vi ännu i behåll en melodi, som med största sannolikhet forskrifver sig från vår hednatid. Vi skola framdeles i tidskriften behandla denna intressanta fråga samt de yttre och inre skäl, som tala härför.

Men att skapa nya kristliga sånger på folkspråket var lättare sagdt än gjordt. Den kyrkliga kultens och den liturgiska sångens språk var latinet. Och däraf förstodo de *germanska* folken platt intet. Från deltagande i den liturgiska sången voro de för öfrigt genom lag uteslutna. Menighetens uppgift vid kulten blef därför helt passiv, ett andäktigt *åhörande* af mässor, officier etc. samt den gregorianska sången därvid. Detta blef dock åtminstone *en kyrkomusikalisk åskådningsundervisning* af högst instruktiv och musikaliskt bildande art. Folkets sånglust stegrades, tonsinnet förädlades, och tonminnet riktades med många ädla tongångar och melodier.

För att tillmötesgå folkets allt ifrigare åstundan att sjunga med vid kulten hade man redan tidigt (historiska bevis härför ha vi redan från 600-talet) hittat på en utväg. Mässan hade då *en litanieartad inledning* med responsoriskt upprepadt »*Kyrie eleison*», »*Christe eleison*», »*Kyrie eleison*» (grekiska ord, som betyda: *Herre, förbarma dig* etc. och vittna om liturgins grekiska ursprung). Sjunget på enkla men gripande melodigångar lämpade sig detta svar synnerligen väl för folkets, församlingens deltagande. Dessa responsoriska anropanden lät man folket lära sig och sjunga. Denna lilla eftergift begagnades också med stor hänförelse, och troligt är, att allt flera och allt rikare utbildade melodigångar härvid efter hand kommo till användning. En mängd historiska notiser från 7:e t. o. m. 11:e århundradet låta oss ana, med hvilken hänförelse folket sjöng sitt *Kyrie eleison*.¹ Och det icke blott vid gudstjänster utan ock, såsom *refräng* till allehanda hymner, vid andra kulthandlingar, processioner, vallfärder etc. Präster, munkar och andra klerikala körsångare sjöngo sina hymner, davidiska psalmer m. m. på latin, och allt folket besvarade hvarje strof med sitt jublande eller klagande *Kyrie eleison*, efter hand förkortadt till *Kyrieleis*. Då man ej nöjde sig med att sjunga det *en* gång, upprepades det ofta otaliga gånger, ej sällan som *växelsång mellan kvinnor och män*.² Till och med som *fältrop och stridsång* dånade härens *Kyrie eleison* under stridens vilda tummel. Under tidens lopp kom det alltmer att blifva en folkets själfständiga klag- eller jubelsång med fast utbildade visartade melodigångar.

Liksom NOTKER BALBULUS (se ofvan afd. I!) af Alleluja-jubilationerna danade *seqvenserna*, så är det ock troligt, att man genom

¹ Jfr anf. arb. sid. 13—22!

² 836 hade den hel. Vitus' ben blifvit högtidligt bisatta i Corvei. Kort efteråt strömmade skaror af män och kvinnor dit för att förrätta sin andakt. Gående i procession omkring kyrkan och fördelade i tvenne körer sjöngo härvid män och kvinnor växelvis *Kyrie eleison* både dag och natt (a. a. sid. 16).

underläggande af *tysk text* under vissa melodier till detta folkets *Kyrieleis* danade *de äldsta andliga folksångerna*, hvilka i sin ordning till hvarje strof fogade ett refrängartadt »*Kyrieleis*». På grund af denna historiska upprinnelse och denna refräng fingo medeltidens äldre andliga folksånger snart det gemensamma namnet »*leiser*».

Om *de allra äldsta andliga folksångerna* känna vi, tyvärr, ej mycket mera än att några sådana funnos redan så tidigt, att de voro skrifna på *gammalhögtyska* (althochdeutsch). KARL DEN STORE och hans män (slutet af 700- och början af 800-talen) hade visserligen, drifna af ett brinnande, framsynt kulturintresse, verkat energiskt för uppammande af en nationell kultur och litteratur på kristlig grund och gammalhögtyskt språk. Af VALAFRIED STRABOS högst intressanta själfbiografiska anteckningar om studielifvet i Reichenaus berömda klosterskola finna vi, att man där i början af 800-talet bl. a. dref på nämnda språks flitiga studium samt på dess behandling både i prosaisk och poetisk form. I Reichenaus klosterbibliotek fanns bland dess af REGINBERT år 821 förtecknade böcker äfven ett helt band tyska dikter, hvaribland säkerligen också andliga folksånger. Trovärdiga historiska notiser gifva vid handen, att under 10:e och 11:e seklen andliga sånger lefde på folkets läppar, fast de aldrig blefvo upptecknade och med tiden gingo förlorade. Därom vittnar äfven VIGBERT (eller Vipo, den förutnämnde auktor till *Victime paschali*) i sin lefvernebeskrifning öfver kejsar Konrad d. II Saliern. Sedan hans val (1024) var afslutadt, heter det där, skyndade alla med honom till Mainz för hans högtidliga kröning. Glada tågande in i staden, sjöngo prästerna latinska sånger, lekmännen tyska, hvar på sitt vis. Det dröjde emellertid ännu bortåt tre århundraden efter den karolingiska tidens storslagna ansatser för nationell kultur, innan tysk andlig folksång började kraftigt uppspira och få allännare användning.

De äldsta bevarade *leiserna* tillhöra 1100- och 1200-talen. Utmärkande för dem är, att de äro tämligen korta, strofisk-metriskt byggda, folkvisartade sånger. Texten är på en gång folkligt enkel och koncist gedigen, bestående af en till tre, någon gång flera strofer, som hvardera sluta med ett refrängartadt *Kyrieleison* eller *Kyrieleis*, någon gång utbytt mot ett *Alleluia*. Melodin röjer stor inflytelse af den gregorianska sången och går merendels i någon af de gamla kyrkotonerna, vanligen dorisk eller mixolydisk, men stundom i nästan ren dur. Repetitioner äro mindre vanliga, och melodibyggnaden är, inom ett lagom begränsadt tonomfång, oftast af synnerligen ädel och gedigen halt i fortlöpande motiv. Såväl på grund af ålder som

af ovanskligt musikaliskt värde utgöra leiserna ett dyrbart och oförgånligt musikaliskt arf.

Den till både ord och melodi bevarade äldsta tyska leisen är just den urgamla påskleisen »*Christ ist erstanden*». Af en mängd strödda historiska notiser framgår, att den varit känd, flitigt och allmänt sjungen ända sedan korstågens tid. Dess uppkomst torde knappast kunna sättas senare än till omkring 1150 — en respektabel ålder. Författaren-tonställaren är okänd. Leisen hör till de många kärnfulla andliga folksånger och psalmer, som, ehuru »faderlösa», på grund af sitt ovanskliga värde med den muntliga traditionens underbara makt i århundraden lefvat på folkets läppar, allmänt kända, älskade och sjungna, utan att någonsin kunna bli »utsjungna».

Någon uppteckning af ord och melodi från de första århundradena af dess tillvaro finnes, mig veterligen, icke. I *handskrift* föreligger den först från 1400-talet. *Tryckta* föreliggande text och melodi först i luterska sångböcker från 1530-talet. Redan århundraden förut sjöngs den med stor hänförelse allmänt, framför allt vid påsken, i alla lager af folket. Redan tidigt torde den ock trängt sig fram till användning äfven i påskens gudstjänster. Uppvuxen ur påskseqvensen *Victimæ paschali*, var den på 1400-talet liturgiskt upptagen i många *agendor* (= handböcker), hvilka föreskrefvo, att då *Victimæ paschali* sjöngs af kören på latin, skulle den tyska sången *Christ ist erstanden* mellan hvarje vers sjungas af folket. Så skedde äfven i Sverige, i det den s. k. »versen»: *Christus är uppstånden af döda* sjöngs af folket mellan hvarje afdelning af *Victimæ paschali* (se musiken härtill i föreg. häfte). Hvilken roll påskleisen spelade äfven i den allmänna folkseden visar en berättelse af augustinerpriorn Johan Busch (från omkr. midten af 1400-talet). Markgrefve Fredrik af Brandenburg hade inbjudit honom att fira påsken hos sig i Giebichenstein. Sedan markgrefven välkomnat sin gäst och tvättningen till middagsbordet försiggått, sjöng hela det samlade hofvet först ljudeligen den gamla tyska påsksången *Christ ist erstanden*, hvaraf han citerar 1:a versen sålunda:

*Christus ist uferstanden
von des todes banden;
des sollen wir alle fro sein,
got wil unser trost sein.*

Kyrieleison.

Sedan man sjungit hela sången tvenne gånger, satte man sig till bords. I de äldre luterska sångböckerna lyder texten sålunda:

1. Christ ist erstanden
von den marterbanden,
des soll'n wir alle fro sein,
Christ will unser trost sein.
Kyrieleis.
2. Wår er nicht erstanden,
die welt die wår vergangen,
seit dasz er erstanden ist,
so lobn wir den vater Jesu Christ.
Kyrieleis.
3. Haleluia, haleluia, haleluia!
des soll'n wir alle fro sein,
Christ wil unser trost sein.
Kyrieleis.

Texten består således af trenne strofer, hvardera slutande med refrången *Kyrieleis*. I enkla, kraftiga ord utsjunger författaren först sin visshet om Kristi uppståndelse. Därtill sluter sig en maning till alla att vara glada däröfver och öfver att Kristus vill vara vår tröst. I andra strofen framhäfver han kraftigt sin förvissning om, att därest Kristus icke vore uppstånden, så vore hela världen förlorad, medan den nu, sedan Kristus uppstått, har allt skål att lofprisa Fadern. Tredje strofen är en jublande lofsång jämte en förnyad erinran om, hvilken rik anledning till tröst och glädje alla ur uppståndelsens faktum kunna hämta. Efter denna textförklaring anse vi ingen ny öfversättning nödig utan meddela genast den doriska *melodin* med den sättning för 4-stämmig blandad kör a capella, hvori den gamla påskleisen otaliga gånger med utomordentlig framgång utförts på konserter med uteslutande gammal kyrkomusik på programmet både i gamla och nya världen af *den världsberömda Rötigska solokvartetten för kyrkomusik*. Den underlagda svenska texten, använd vid historiska kyrkokonserter af Östermalms kyrkokör, är visserligen ej tadelfri men åtminstone tämligen ordagrann. Leisen bör sjungas i värdigt högtidligt men ej släpigt tempo, första versraden långsammare, Halleluja lifligare än medeltempot; Kyrieleis sjunges långsamt och pianissimo med bortdöende slutackord. Sjunges den väl — den kan naturligen ock utföras af unison kör med diskret orgelackompanjemang —, skall leisen, i all sin enkla objektiva hållning och koncisa pregnans till tankar och musikaliska motiv, icke undgå att verka mäktigt gripande och stämmingsfullt uppbyggande.

»Påskleisen.»

(»Christ ist erstanden.»)

Fyrstämmig kör a capella.

Sättn. enl. Rötigska solokvart.
f. kyrkomusik, Leipzig.

f

1. Krist är upp-stån - - - den, Fri från nöd och vån - - den. Ty

f

må all sorg nu fa - - ra! Krist vår tröst vill va - - - ra. Ky-

f

ri - e - - - leis! - 2. Lå - ge han i graf-ven kvar, All

världen då för - - - gången var. Då han är upp-stån-den visst, Så

p

lof - va vi vår Her-re Krist. Ky - - - ri - e - - - leis! 3. Hal - - le -

lu - - - ja! Hal - le - - - - lu - - - ja! Hal - le - - - - lu - - - ja.

Ty må all sorg nu fa - - ra. Krist vår tröst vill va - - - ra. Ky -

- - - ri - e - - - - leis!

Ann. Den i samband med musiken till »*Victimæ paschali*» i föreg. häfte meddelade »*Versen*» med dess musik är, såsom man lätt finner, blott en egendomlig svensk variant af »*Christ ist erstanden*» och säkerligen sjungen redan under medeltiden.

Att *påskleisen* både till ord och melodi har sina lifsrötter i *påskseqvensen*, är omisskänneligt. Den förra skulle ej ha tillkommit utan att den senare gått före. Mellan bådas tillkomst ligger föga mer än hundra år, eller en tid som *då* varit nödig för att *Victimæ paschali* skulle blifva allmänt känd och sjungen. Leisens upphofsman har tydligen känt sig djupt gripen och uppbyggd af seqvensen. Under påverkan af den religiösa lyftning och hänförelse samt de mäktiga folkrörelser, som föregingo och åtföljde korstågen, har han känt sig inspirerad och manad att kläda seqvensens tankar och toner i en *för folket* passande, trösterik och jublande form. Och så framväxte på folkspråket i äkta folkton *Christ ist erstanden*.

Den var som enkom skapad för tiden. Och den blef också genast *en folkets allmänna sång* såsom ingen annan förut. Uppståndelsens segerjubel och frälsningströst trängde, burna af leisens pregnant, anderika tankar och toner, till tusendens och åter tusendens, af medeltidens yttre och inre nöd kvalda människohjärtan, skänkande ljus och tröst och tändande hänförelsens eld. Man sjöng den om och om igen och kunde aldrig sjunga sig matt på den, i den stilla ensamheten och det dagliga lifvet såväl som vid stora folksamlingar på flera tiotusental, ej minst under korstågen. En stråle äkta evangeliskt ljus lyste medels densamma in i tusentals själar, som suckade under medeltidens andliga mörker, trældom och vidskepelse. Ej under, att *Christ ist erstanden* blef en folkets allmänna tillhörighet, blef dess älsklingsång. Den har således haft en utomordentligt stor mission att fylla århundraden igenom. Hvem kan, när man tänker sig in häri, sjunga den sången utan en särskild underbar stämning och rörelse?

En sådan sång måste få den vidsträcktaste användning och blifva af allmän kulturell betydelse. Vi ha ofvan visat, att den redan århundraden före reformationen förvärfvat *sig* och därmed äfven den förut utestängda *folksången* hemortsrätt t. o. m. i liturgin, där den af folket sjöngs alternerande, afdelning för afdelning, med den af kören på latin sjungna påskseqvensen, *Victimæ paschali*, tillsammans bildande ett helt af högsta värde. Den röjde därmed väg dit för flera sina något yngre syskonsånger: pingstleisen »*Nun bitten wir den heiligen Geist*» (= 1:a strofen af vår sköna pingstpsalm 135; de tre följande stroferna tillagda af Luther), julleisen »*Gelobet seistu, Jesu Christ*» (= vår psalm 62) m. fl.

Såsom *Victimæ paschali* satte äfven påskleisen af sig flera lifskraftiga skott i *utbildningar* och *efterbildningar*. Flera dylika an-

föras af HOFFMANN VON FALLERSLEBEN i hans förut citerade litteraturhistoriska verk (sid. 175—178, 189—191). Särskildt märklig är efterbildningen i en leis afsedd för *Kristi himmelfärdsdag*, i flera äldre och yngre former, hvaraf en lyder så:

(Im Ton: Christ ist erstanden.)

1. Christ fuhr gen Himmel.
Was sandt er uns hernieder?
Er sendet uns den heiligen Geist
Zu trost der ganzen Christenheit.
Kyrie eleison.	3. Er befahl ihnen gar eben,
Sagt ihnen vom ewigen Leben,
Und: täufet alle Volker gmein,
Auch Evangeli lehret rein!
Kyrie eleison.
2. Christ fuhr mit Schallen
Von seinen Jüngern allen,
Gesegnet sie mit seiner Hand
Und benedeiet alle Land.
Kyrie eleison.	4. Hilf uns lieber Herre
Durch deiner Auffahrt Ehre,
Und führ uns in das Himmelreich
Dich zu loben ewigleich!
Kyrie eleison.
5. Alleluia, alleluia, alleluia etc.
(= sista strofen af *Christ ist erstanden*.)

Men äfven utom kulten och det egentliga religiösa lifvet fick *Christ ist erstanden* ymnig användning. Så äfven, likt det gamla blotta *Kyrie eleison* (se ofvan!), såsom stridssång. I det blodiga slaget vid Tannenberg i Preussen den 14 juli 1410 sjöng hela tyska ordenshären, sedan den efter långvarig kamp bragt konungen af Polen med sina hedningar att vika, *Christ ist erstanden*. I *påskspelen* (ludi paschales) fick den en stående plats. Så delvis äfven i *passionsspelen*. Naturligtvis såsom en folkets, åskådarnes sång.

Från håll, där man minst bort kunna vänta det, nämligen från herrar »kyrkomusiker», så i landsorten som i Stockholm och vid Musikaliska akademins konservatorium, ha i våra dagar ofta förnummits ej blott förvånade utan rent af förlöjligande och hånande beskärmsler öfver, att undertecknad och liktänkande inom sällsk. »Kyrkosångens Vänner» vilja gå så långt tillbaka, att vi vilja återupplifva gammal »omöjlig» kyrkomusik från tider före HANDEL och BACH, ja ända från *reformations-tiden* och *medeltiden*(!). Man tycks icke ha en aning om, att flera af våra härligaste koraler uppstått och af folket sjungits redan långt tillbaka i medeltiden, och att vår gamla vanliga melodi till »*Herre, förbarma dig*» sannolikt hör till de allra uräldsta gregorianska melodier, som finnas, och då förskrifver sig från tiden före GREGORIUS DEN STORE, som dog 604(!). Äkta

kyrkomusikaliska pärlor blifva aldrig *gamla* i bemärkelsen omöjliga, onjutbara för vår tid. Och till dessa äkta pärlor hör äfven *Christ ist erstanden*. Därför sjunges den f. n. med stor förtjusning och »schwung» bland våra trosförvanter i Tyskland, både vid gudstjänster och eljes.

Männe den icke, med *väl* återgifven text, förtjänade en plats äfven i vår psalmbok, i vår koralbok, vid våra påskgudstjänster?

b) Luthers påskpsalm: »Christ lag in Todesbanden».

»Christ ist erstanden gebessert» kallar Luther själf denna äkta evangeliska ombildning af den gamla påskleisen. Ty en sådan ombildning är den egentligen, på samma gång den vid närmare undersökning visar sig till både ord och melodi hafva sina djupaste lifsrötter i den gamla påskseqvensen »*Victimæ paschali*». Såsom en sannskyldig afkomling af densamma måste den därför betraktas. Ja, den kan med rätta anses vara den högsta spetsen, själfva blomman af den gedigna och lifskraftiga växt på den kyrkliga hymnologins mark, som utgöres af »*Victimæ paschali*» och »*Christ ist erstanden*».

Historien om dess och de äldsta luterska psalmernas uppkomst, deras poetiska och musikaliska gestaltning, deras första framträdande i tryck samt deras liturgiska användning visar bäst, med hvilken fördomsfritt sund och klar blick för utvecklingens lag — »evolutionslagen», för att använda en modern term — Luther och den luterska reformationens män gingo till sitt stora verk och genomförde det. Några kortare antydanden härom, med tillämpning på ifrågavarande psalm, må här vara på sin plats.

Luthers ungdomshistoria liksom hans rika poetiska och musikaliska begåfning samt hans grundliga musikaliska bildning äro numera rätt väl kända. Om den förra var han länge själf omedveten. I de skolor, där han fick sin utbildning, spelade sångundervisningen en högst betydande roll. En timme dagligen undervisades den tidens »scholarer» såväl i musikens teori som i praktisk sång. Teorin gällde dels »*cantus choralis*», den unisona gregorianska sången, dels »*cantus figurativus*», den flerstämmiga, konstnärliga körsången i den yngre nederländska skolans rikt utbildade och svåra motettartade former, den s. k. »*mensuralmusiken*». Bådadera tillämpades ymnigt vid skolkörens trägna användning i den tidens mångfaldiga gudstjänster.

Därtill kom ytterligare en för tiden egendomlig sånginstitution, den s. k. »*currendan*». Den bestod däri, att fattiga scholarer, vid

högtiderna, under ferierna och äfven under pågående skolterminer, måste gruppvis gå från hus till hus i staden, från gård till gård på landet för att medels unison eller flerstämmig sång, på latin eller modersmålet, sjunga in de pengar och matvaror, de behöfde för att kunna fullfölja sina studier. Så måste äfven Luther i ur och skur löpa omkring som »currendán» och sjunga sitt »panem propter deum» (bröd för Guds skull). Att han därvid med sina gelikar äfven ofta sjöng äldre och nyare, andliga och världsliga sånger på tyska, säger sig själf. Och så har han säkerligen hundratals gånger med sin klara röst och sitt andäktiga utförande sjungit både »*Victimæ paschali*» och »*Christ ist erstanden*». I Eisenach blef denna hans sång medlet för hans upptagande i fru Ursula Cottas förmögna och människovänliga hus, där han fick och lärde sig spela både flöjt och luta, instrument i hvilkas traktering han förvärfvade sig framstående skicklighet.

Den musikaliska bildning och skicklighet, han sålunda dyrt förvärfvat, kom honom längre fram i tiden väl till pass, då han genom Guds underbara skickelse och ledning var vorden den store reformatorn. Det skulle föra mig för långt att här berätta hela historien om, huru Luther blef den evangeliska kyrkosångens fader. Den har jag förut utförligt berättat i »*Kyrkosången 1904*», och torde jag nu få inskränka mig till att dels hänvisa därtill, dels i korthet anföra följande.

Sommaren 1523 hade Luther funnit sig nödsakad att taga itu med »mässans», gudstjänstens evangeliska reformering. Härvid borde, enligt hans mening folket, församlingen, helt återinsättas i sin ursprungliga rätt att med egen mun på modersmålet sjunga och lofva Gud. I fråga om härtill tjänliga andliga sånger föll, helt naturligt, hans tanke först på *de gamla andliga folksångerna från medeltiden, leiserna*. Och han öste först och främst ur denna för honom så välkända källa. Hithörande sånger föreföllo honom oftast dock väl korta. Flera hade ock genom allehanda senare tillsatser af obibliskt, oevangeliskt innehåll mer eller mindre förvanskats. Ännu omedveten om sin egen stora poetiska och musikaliska skaparetalang, sökte han öfverallt efter skickliga poeter och musici, som skulle komma honom till hjälp. Men ingen anmälde sig. Så inträffade reformationens första blodsdop (de tvenne martyrerna i Bryssel), hvilken händelse grep Luther och strängade hans lyra, så att han (kort efter midsommar 1523) i äkta ballad- eller folkvisestil sjöng *den förträffliga visan om dessa båda martyrer*, hvarvid ord och melodi föddes sam-

tidigt. Nu vorden medveten om sin sångargåfva, sjöng och utgaf han kort därpå *sin första evangeliska psalm*: »*Nun freut euch, lieben Christengmein*» (= vår sv. ps. nr 46), hvartill han genom ombildning af en äldre världslig folkviseton snart fogade en präktig, lättsjungen melodi. Text och melodi, båda typiska för evangelisk-lutersk psalmsång, mottogos, spridda som flygblad, öfverallt med outsägligt jubel och lågo snart på allas läppar. Nu hade »sångens ande» kommit öfver Luther, och med ursprunglig, oefterhärmlig poetisk och musikalisk skaparekraft flödade den ena psalmen och psalmmelodin efter den andra ur hans penna, de senare dels gamla mer eller mindre ombildade folkmelodier, dels nykomponerade. Redan påföljande år, 1524, hade Luther skrivit ej mindre än 24 nya evangeliska psalmer. Bland dessa är också hans ifrågavarande mäktiga påskpsalm: »*Christ lag in Todesbanden*».

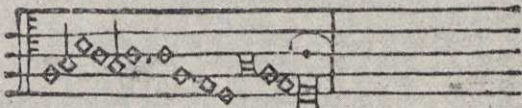
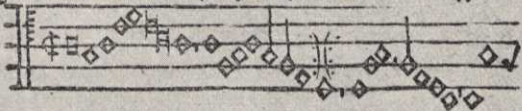
Redan 1523 hade Luthers första psalmer jämte några andras, som efter Luthers exempel strängt sin harpa, samlats och utgifvits i ett litet häfte af 8 psalmer (den s. k. »*Achtliederbuch*»). På föranstaltande af JUSTUS JONAS m. fl. samlades och utgäfvos 1524 ett större antal i en för folket, församlingen, afsedd liten volym under titel: **Enchiridion**, oder *eyn Handbuchlein eynem yetzlichen Christen fast nützlich bey sich zu haben etc.*, tryckt i Erfurt, den såkallade *Erfurterenchiridion*, den luterska reformationens första egentliga psalmbok för menige man, i hvilken vi ha det första trycket af Luthers påskpsalm. Endast ett enda exemplar af detta tryck hade bevarats till vår tid och fanns i Strassburgerdomens bibliotek. Vid Strassburgs bombardering under fransk-tyska kriget 1870 blef detta bibliotek, trots iakttagen varsamhet, skjutet i brand och förstördt och därmed äfven detta dyrbara reformationsminne. Lyckligtvis hade redan 1848 ett fullständigt *facsimile* af detta *Erfurterenchiridion* och det därmed i ett pergamentband sammanbundna s. k. »*Strassburgerkirchenampt*» (en liten mässbok med choralnotation af gotisk neumtyp) blifvit förfärdigadt på bekostnad af mecenaten KARL RHEINTHALER. Ur detta enchiridion meddela vi härnedan ett *facsimile* af den sida, hvarå Luthers påskpsalm: »*Christ lag in Todesbanden*» återfinnes med melodin ofvan texten (noterna icke satta med lösa typer utan skurna i trä). Andra repressen gifver en melodivariant, som är alldeles olika den af Luther själf i alla senare sångböcker fastslagna. I och för sig god, är denna variant dock afgjordt underlägsen den senare ensamt rådande melodiformen. Mera härom längre ned.

worht die huet vnnb weyde ist/die alles volck
erhalten. In r-chter ban zu waller.

Es dancke Got vnd lobedich/ das volck in
guten thatten. Das landt bringet frucht vñ
bessert sich/ dan worde ist wol geratten. Vns
s gen vater vñ der ion/ vns jēgē got der herlig
geyst. Dem alle wie die ehre thun/ für ym sich
fürchtz allermeyst. Tu spruch vō hertzen Amō

In Lobfanta

Das lyed Christ ist erst andē Gebessert.

Christ tag in todtes bandenn/ für vnser sund
gegeben. Der ist wider erstanden/ vñ hat vns
bracht das leben. Des wir sollenn frölich sein.
Got loben vnd danckbar sein vñ singen/ Alle.

Der tode nyemand zwingen kund/ bey al er
menschen kinden. Das macht alles vnser sund
kern vnnschuldte war zu finden. Darvon kam
der tode so bald/ vnd nam vber vns gewalt/

Såväl på grund däraf, att denna psalm upptagits i nämnda första Erfurterenchiridion, som af andra skäl torde man få räkna den till en bland den store reformatorns tidigaste originalpsalmer. Skärskådade mot bakgrunden af den tidsmiljö, de tillhöra, måste redan dessa väcka både förvåning och beundran. Och det ej mindre i afseende på formen än innehållet. I bådadera framstår Luther som den sannskyldige store evangeliske »mästersångaren». Ej utan skäl hade HANS SACHS, den berömde »mästersångaren» till yrket, i en 1523 utgifven liten bok hälsat Luther såsom »den wittenbergska näktergalen» (dess titel var: »*Die Wittenbergisch Nachtigall, Die man jetzt höret überall*») och ägnat honom en hyllningssång, hvars första strof på vårt språk torde kunna tämligen troget återgifvas så:

»Vak upp! Till dag det börjar gry!
 I grönan lund en sång helt ny
 jag hör från ljuflig näktergal.
 Dess klang går genom berg och dal.
 Sig natten sänker ned i väst,
 och dag går åter upp i öst;
 ur dystra moln sig bryter röd
 den klara morgonrodnans glöd.»

Och »en ny sång» var det, som Luther sjöng i morgongryningen af en uppvaknande ny tid. Den klang öfver berg och dal och fann en jublande genklang i tusentals hjärtan. En ny sångens tid bröt in med andlig lyftning och frigörelse. Kristi evangelium, sådant Paulus förkunnat det och Luther i äkta paulinsk anda fattade och tolkade det, visade sig åter vara den mäktigaste af alla kulturmakter, och det ej minst i den evangeliska folksångens form.

Ofvan är antydt, huru högt Luther värderade flertalet af de gamla medeltida leiserna, särskildt påskleisen »*Christ ist erstanden*», hvilken han fortfarande ville hafva oförändrad bevarad och sjungen. Men den kräfdes en rikare evangelisk utveckling till innehållet och en ännu lättfattligare visartad form. Den borde både till text och melodi ombildas i den folkliga kyrkovisans form. Denna form, balladformen, hade Luther med ett lika genialiskt som praktiskt säkert grepp funnit och tillämpat i martyrvisan och den förutnämnda första egentliga psalmen. Den utomordentliga framgång, dessa första försök rönt, förvissade honom om, att han borde fullfölja den inslagna vägen. Då de gamla jul-, påsk- och pingstleiserna redan tillkämpat sig en stående plats vid dessa högtiders festgudstjänster, var en anknytning till eller ombildning af dem en helt naturlig och gifven sak. Till de korta,

enstrofiga jul- och pingstleiserna fogade han ett antal präktiga nya strofer. Påskleisen, som borde lämnas orörd, fick genom en beundransvärdt lycklig ombildning en alldeles ny dotter- eller syster-sång uti påskpsalmen *Christ lag in Todesbanden*. Att den utgjorde en dylik ombildning, angifver Luther uttryckligen själf därmed, att han betitlar den: »*das Lied Christ ist erstanden, gebessert*».

När Luther skref denna sin påskpsalm, har han tydligen tillgodogjort sig först andan och stämningen i de gamla välkända påsk-sångerna *Victimæ paschali* och *Christ ist erstanden*, både till ord och melodi, och sedan de mäktiga skriftord, uti hvilka Paulus, nästan i jubelsångens form, förkunnar uppståndelsens trösterika evangelium på försoningens grund. Huru förtrogen var icke Luther med de paulinska bilderna och uttrycken, och huru kära voro de honom icke, huru innerligt sammanvuxna med hela hans inre troserfarenhet och troslyf! Och så formar sig snart *innehållet* i den nya sången till en logiskt välordnad serie af bibliskt evangeliska påsktankar (jämför texten här nedan!).

Lika naturligt gifver sig, vid innehållets konciperings, antagligen samtidigt, både *den strofiskt-metriska versbyggnaden* och *den musikaliskt-rytmiska melodiomklädnaden*. Det är beundransvärdt att se, med hvilken träffsäkerhet och klarhet Luther väljer och genomför sina poetiskt-metriska och musikaliskt-rytmiska former. Hans mästarekap häruti, särskildt för sin tid, har man först i våra dagar lärt sig bättre förstå och uppskatta. Att det är den borne och skolade *musikerns* fina känsla för och relativa herravälde öfver *de senare*, som härvid hulptit honom att så lyckligt bemästra äfven *de förra*, är uppenbart. Poetisk metrik hvilar ju i grunden på musikalisk rytmik, är denna senares användning på språket som material. Luthers mångsidigt harmoniska begåfning röjer sig äfven däri, att han var ett helgjutet språkligt, poetiskt och musikaliskt geni. Äfven i dessa trenne riktningar blef han en vägröjare och nydanare.

Vid närmare undersökning af Luthers psalmer visar det sig, att han är klart medveten om de metriska lagar, han följer, och att han äfven tillämpar dem med en regelbundenhet, som vid första påseendet döljes af den naturligt kraftiga och skenbart fria språkbehandlingen. Såsom doktor LAMPA i sina uppsatser i denna tidskrift uppvisat, är OLAUS PETRI i sin svenska psalmdiktation en Luthers genialiske efterföljare.

Den metriska form, Luther valde för sin påskpsalm, blef sju-radiga strofer med ganska regelbunden stafvelseräknande byggnad

⁸¹⁵/₀₈. *Kult och konst*. 1908.

samt ett refrängartadt jublande *Halleluja*. Uppställningen, som torde vara ny och egendomlig, följer detta skema:

|| $\tilde{7} \cdot \tilde{7}$ || $\tilde{7} \cdot \tilde{7}$ || $\bar{7} \bar{7} \bar{8}$ || $\bar{4}$ || (Jämför texten här nedan!)

Endast första strofens sista rad har 7 i st. f. 8 stafvelser. I gengäld har 3:e strofens 3:e rad och 5:e strofens 1:a rad 8 stafvelser. 6:e strofens 1:a rad har ursprungligen 7 stafvelser (*hoh* i st. f. *hohe*). De med bågar öfver siffrorna utmärkta versraderna äro upptaktiga (»jambiska»), de med streck öfver icke (»strocheiska»). Då melodin (se musiken nedan!) i 1:a och 3:e versraderna har 8 toner, så är den här icke »syllabisk», utan *två* toner sjungas på *en* stafvelse. Denna tvåtoniga stafvelse har icke alltid samma plats i versraden. I första strofen är det den näst sista, i andra strofen den 2:a stafvelsen i versraden, i andra strofer någon annan, som med aktgifvande på orden lätt finnes. Sådan sammandragning och växling, liksom en tons uppdelning i tvenne korta toner (|—○○| i st. f. |—|, såsom i 7:e versraderna), generade icke alls gamla tiders »rytmiskt» (med rytmisk takt och betoning) sjungande människor. Det skänker ock textförfattaren fördelen af en friare språkdiktion. Noggrant iakttagande af de rytmiska betoningarna är härvid hufvudsaken. Och däruti felade icke Luther. Vår påskpsalm är sålunda typisk för Luther och den äldre luterska psalmdiktningen.

Melodin (se musiken här nedan!) är uppenbarligen Luthers egen genialiska ombildning och utbildning af några korta motiv ur de likaledes doriska melodierna till *Victimæ paschali* och *Christ ist erstanden*. Att Luther såsom vid sina psalmtexter (vi hafva kvar korrigerade psalmmanuskript af hans egen hand) äfven i fråga om melodibildningen iakttog sträng själfkritik och, där han ej var fullt belåten med en först nedskrifven melodiform, ytterligare bättrade och fullkomnade den, tills den blef fullt tillfredsställande, framgår däraf, att 2:a reprisens melodiform i första trycket (se ofvan afbildade sida ur Erfurterenchiridion!) lyder helt annorlunda och är betydligt svagare än den form, Luther redan 1524 hade klar och upptog i senare sångböcker, särskildt den af honom själf slutgiltigt redigerade, af Bapst 1545 tryckta sångboken, och hvilken senare form sedan blef den ensamt rådande.

Då vi nu meddela Luthers originaltext, ha vi förmånen att därvid kunna väsentligen följa dess form i den Bapstska sångboken af 1545. För oss ligger nämligen den store forskaren CARL VON WINTERFELDS praktupplaga i stor folio af »*Dr Martin Luthers deutsche Geistliche Lieder nebst den während seines Lebens dazu*

gebräuchlichen Singweisen etc.», tryckt och utgifven 1840 af Breitkopf & Härtel till firande af den 4:e jubelfesten till minne af tryckerikonstens uppfinning, rikt och konstnärligt illustrerad. Denna upplaga följer Bapsts. För att texten dock icke genom sitt ålderdomliga stafsätt m. m. må blifva svårfattlig, följa vi häruti en af de nyaste, i detta stycke allra varsammast reviderade tyska psalmböckerna.

Psalmen uppträder i *svensk öfversättning* första gången i 1567 års svenska psalmbok, troligen öfverflyttad af denna psalmboks utgifvare, LAURENTIUS PETRI, och upptogs sedan med smärre redaktionsförändringar i alla svenska psalmböcker t. o. m. 1697 års koralpsalmbok och följ. editioner af den s. k. gamla psalmboken, däri den har n:r 163. I 1819 års Wallinska psalmbok blef den utsluten, medan dess melodi däremot upptogs till ps. 103, hufvudsakligen i den form, nyssnämnda koralpsalmbok har den (musiken däri är redigerad hufvudsakligen af professor HARALD WALLERIUS). Den företer en *svensk variant i 5:e versradens melodibildning*, hvilken vi svenskar, då den onekligen är värdefull, ej ha anledning att frångå. I HÆFFNERS koralbok af 1820 har dock melodin beröfvats sitt ursprungligt rytmiska lif och därigenom blifvit stel, tråkig och med släpigt sångsätt nästan »omöjlig».

Försök att för vår församlingssång återbörda denna till sin historia så intressanta och till sitt hymnologiska och kyrkomusikaliska värde oomstridda härliga påskpsalm af vår store reformator hafva ej saknats. Psalmbokskomitén upptog den (n:r 75) i sitt »*Förslag till reviderad psalmbok för svenska kyrkan*» af år 1896 i en form, som dock är allt för svag för att förtjäna defintivt antagas. EDVARD EVERS återgaf den i sitt psalmboksförslag af 1902 i en åtskilligt förbättrad form. I sitt förslag till psalmbokstillägg af år 1906 har han emellertid meddelat fem strofer däraf i en nästan alldeles ny, i det hela förträfflig form, som blott på ett par, tre ställen torde kräfvat en ytterligare förbättring. Skada blott, att han här stympat originalet genom att alldeles utesluta 4:e och 7:e stroforna, hvilken förlust ej ersattes genom att låta hans 5:e strof sluta med det ej korrekt återgifna slutet af originalets 7:e strof. Då denna Evers' öfversättning i alla händelser är den bästa vi äga på svenska, upptaga vi den här, strof för strof ställd invid originalet. De af honom uteslutna stroforna upptagas i ett af undertecknad, delvis i anslutning till Evers' första form, vågadt försök till öfversättning. Vi förstå, att Evers funnit sista strofens bilder något realistiskt vågade. Men hvarför kan inte Luther få stå för hvad han skrifvit?

Mina tillagda öfversättningsförsök äro, för att särskiljas från den Everska öfversättningen, satta inom klammer, hvilka torde observeras. Att ett par versrader ha 8 stafvelser, är ej ett förbiseende utan fullt afsiktligt enligt Luthers egen friare versbildning, hvilkens föredöme i denna del vi gärna kunde följa.

För att — kantänka — få *sången* rent syllabisk (en ton mot hvarje stafvelse) hafva de svenska öfversättarne uppställt metern efter detta skema:

|| 8 . 7 | 8 . 7 || 7 . 8 . 7 || 4 ||

hvilket innebär en onödig förändring af Luthers meterform.

Koralen upptages slutligen efter en af undertecknad och JOHN MOREN på anmodan utarbetad, 1907 utgifven »*Koralbok till Evers' psalmbokstillägg*». Melodin är troget återgifven enligt formen hos Bapst 1545 med undantag af andra reprisens fyra första toner, hvilka äro enligt den ofvan angifna svenska variantformen 1697 och 1820. Harmoniseringen följer strängt den doriska kyrkotonens inneboende lagar. Reproduktionen af noterna — en sida i nämnda koralbok — är verkställd genom *autotypi*, ett hos oss troligen alldeles nytt reproduktionssätt för hela notstycken.

Luthers påskpsalm: Christ lag in Todesbanden.

”Christ ist erstanden, gebessert.”

(D. Mart. Luther 1524).

<p>1. Christ lag in Todesbanden,
für unsre Sünd gegeben;
der ist wieder erstanden
und hat uns bracht das Leben.
Des wir sollen fröhlich sein,
Gott loben und dankbar sein
und singen: Halleluja,
Halleluja!</p>	<p>1. I dödens band låg Herren Krist,
för syndens skull utgifven.
Uppstånden är han nu förvisst
och är vår frälsning blifven.
Därför vi med tacksam fröjd
må lofva Gud i himmelshöjd
och allt Guds folk uppstämma:
Halleluja!</p>
<p>2. Den Tod niemand zwingen könt
bei allen Menschenkindern;
das macht alles unsre Sünd,
kein Unschuld war zu finden.
Davon kam der Tod sobald
und nahm über uns Gewalt,
hielt uns in sein'm Reich gefangen.
Halleluja!</p>	<p>2. Ej fanns på jorden någon man,
som kunde döden tvinga,
ty öfver oss låg syndens bann
och rena funnos inga.
Däraf döden fått sin makt
och hade allt sig underlagt.
Nu segern oss är gifven.
Halleluja!</p>

3. Jesus Christus, Gottes Sohn,
an unsrer Statt ist kommen
und hat die Sünde abgetan,
damit dem Tod genommen
all sein Recht und sein Gewalt;
da bleibt nichts denn Todsgestalt,
den Stachel hat er verloren.
Halleluja!
4. Es var ein wunderlich Krieg,
da Tod und Leben rungen;
das Leben behielt den Sieg,
es hat den Tod verschlungen.
Die Schrift hat verkündet das,
wie ein Tod den andern frass,
ein Spott aus dem Tod ist worden.
Halleluja!
5. Hie ist das rechte Osterlamm,
davon wir sollen leben;
das ist an des Kreuzes Stamm
aus heisser Lieb gegeben.
Des Blut zeichnet unsre Thür;
das hält der Glaub dem Tod für,
der Würger kann uns nicht rühren.
Halleluja!
6. So feiern wir das hohe Fest
mit Herzensfreud und Wonne,
das uns der Herr scheinen lässt;
er ist selber die Sonne,
der durch seiner Gnaden Glanz
erleuchtet unsre Herzen ganz,
der Sünden Nacht ist vergangen.
Halleluja!
7. Wir essen und leben wohl,
in rechten Osterfladen.
Der alte Sauerteig nicht soll
sein bei dem Wort der Gnaden.
Christus will die Koste sein
und speisen die Seel allein;
der Glaub will keins andern leben.
Halleluja!
3. Ty Faderns Son, som var oss huld
och i vårt ställe trädde
och bar all världens syndaskuld,
sig döden ock iklädde.
All dess makt och all dess rätt
är nu en suck, en sömn så lätt.
Sin udd har döden mistat.
Halleluja!
- [4. Hur underlig den tvekvamp var,
när döden stred mot lifvet!
Men lifvet segern dock hembar;
uppsvulgen döden blifvit.
Ty, som skriften hafver sagt,
en död den andra nederlagt,
hans makt på skam är kommen.
Halleluja!]
5. Här är det rätta påskalamm,
som Gud oss velat skänka,
som tillredt blef på korsets stam,
hvars blod oss vill bestänka.
När det vid vårt hjärta rör,
då hålles döden utanför
och kan oss intet skada.
Halleluja!
6. Så fira vi vår påskafest
med hjärtans fröjd och gamman;
där Kristus är vår höge gäst
och gläder allesamman.
[Han, vår sol, med nådens ljus
upplyser helt vårt hjärtas hus,
och syndens natt är förgången.
Halleluja!]
- [7. Vi äta nu och lefva väl
i rätta sötebrödstider.
Den gamla surdeg ej vår själ
vid nådens ord mer lider.
Kristus själf vår själaspis
allen vill vara; till Guds pris
blott däraf tron vill lefva.
Halleluja!]

I dödens band låg Herren Krist.

I dö-dens band låg Her-ren Krist För syndens
 skull ut - gif - ven. Upp - stån - den är han
 nu för - visst Och är vår fräls - ning blif - ven.
 Där - för vi med tack - sam fröjd Må lof - va Gud i himmels - höjd
 Och allt Guds folk upp - stäm - ma: Hal - le - lu - ja!

Lento.

Förestående koral bör, med undantag af det refrängartade *Halleluja*, sjungas och spelas tämligen raskt med den accentuering, som ligger i $\frac{3}{2}$ -taktan, här fattad som stigande sextakt. *Den rytmiska sextakten* har 6 rytmiska tidsenheter, hvilka räknas och betonas sålunda: || 1 2 3 4 5 6 ||, således med tonvikt på 1, 3, 5. Är den *fallande*, ligger starkaste tonvikten på *första* tidsenheten (1); är den *stigande*, såsom här, ligger starkaste tonvikten på *tredje* tidsenheten (3), någon gång t. o. m. på den *femte* (5).

Luther nöjde sig dock icke med att genom *melodisångböcker* (psalmtexterna med intryckta melodier) sätta *folket, församlingen* i stånd att med egen röst såväl vid gudstjänsten som i hemmen unisont sjunga de nya evangeliska sångerna (»psalmerna»). Därtill var han en alltför stor vän och beundrare af *musiken fattad såsom konst*, härvidlag af *den konstnärliga flerstämmiga körsången*. Själf var han en skolad, säker körsångare, som från bladet sjöng sin stämma i den tidens ytterst svåra, motettartade körsättning, där, enligt nederländska skolans manér, ingen stämma följde den andra i samstämmande ackorder, utan hvarje stämma, ehuru imiterande den vanligast i *tenoren* liggande *hufvudmelodin* (»cantus firmus»), gick sin egen, ofta melismatiskt rikt utsirade gång (den s. k. »*polyfona stilen*»). Men för att utföra sådan polyfon körsättning kräfdes en i dess och »*mensuralmusikens*» mysterier djupt bevandrad och skolad musiker, en tonsättare till yrket. En då ännu ung men framstående sådan tonsättare fann han i den sachsiske kurfurstens kapellmästare i Torgau JOHANNES WALTHER. Denne kallades 1524 till Wittenberg, där Luther under trenne veckors daglig samvaro införde honom i sina idéer, meddelade honom texter och melodier till de dittills skrifna evangeliska sångerna och anmodade honom att för den såsom *kyrkokör* fungerande *skolkörens* räkning arrangera dem för konstnärlig, flerstämmig kör. Walther utförde uppdraget så skyndsamt, att redan samma år (1524) utkom från trycket den första evangeliska *körsångboken*, »**Wittenbergisch Geystlich Gesangbuch**»,* ett stordåd för sin tid och uppslaget till hela den storartade, konstnärliga körsångslitteratur, luterska kyrkan äger från de första 150 à 200 åren af sin tillvaro.

För mig ligger nämnda af Walther utarbetade körsångbok i en af professor OTTO KADE ombesörjd ny partituruoplaga, utgifven

* Nya förbättrade upplagor, likaledes i särskilda stämböcker, utgäfvos 1525, 1537, 1544 och 1551. En af dessa (om jag ej minns orätt, den sista) finnes på universitetsbiblioteket i Upsala.

1878 såsom 7:e bandet af *Publikation alterer praktischer und teoretischer Musikwerke herausgegeben von der »Gesellschaft für Musikforschung»*. Det utgör ett häfte om 106 sidor stort notformat och innehåller 43 nummer, af hvilka de 4 sista äro andra kyrkliga körsånger med latinsk text. Luthers påskpsalm »*Christ lag in Todesbanden*» förekommer under numris IX, X och XI i trenne olika sättningar i ofvan angifna polyfona stil. Den skulle således enligt Luthers önskan äfven ljuda såsom *festlig körsång* i den mest konstnärliga form, tiden förmådde skänka. Af dessa trenne sättningar har *den första* melodin enligt Luthers första form i Erfurterenchiridion (se facsimilet häröfvan!), de tvenne öfriga enligt den sista melodiformen.

Huru intressant det ock skulle vara att här meddela äfven ett aftryck af dessa Walthers körsättningar till Luthers påskpsalm, måste vi dock af flera skäl afstå därifrån. Än mindre kunna vi här redogöra för de sköna, konstnärliga fem- och fyrstämmiga körsättningar, koralen senare erhöi af de berömda tonsättarne JOH. ECCARD (1594) och HANS LEO HASLER (1608), eller huru både psalm och koral ännu längre fram i tiden utnyttjades af den store JOHANN SEBASTIAN BACH i en af hans berömda kyrkokantater. Vi våga emellertid hoppas, att våra läsare genom den märkliga hymnologiska och kyrkomusikaliska utveckling alltifrån 1000-talet t. o. m. början af 1500-talet, som denna uppsats haft till uppgift att följa, skola finna, huru kulturhistoriskt rik och intressant kyrkosångens historia i själfva verket är.

Richard Norén.

Ölands kyrkliga minnesmärken och deras vård.

Af **William Anderson.**

Lusten att förstöra en gången tids kulturminnen har gammal häfd på Öland. Talrika fientliga infall och oroligheter, okunnighet hos befolkningen och ett förstörelsebegär, som är svenskarne eget, äro de främsta orsakerna härtill. Hvilken mängd af stensättningar och andra minnen från förkristendomen har icke här gått all världens väg! Huru ha icke kyrkorna blifvit vandaliserade, ombyggda eller helt enkelt nedrifna, så att knappast någon återstår i sin ursprungliga romanska form! Och slutligen, hvilka massor af kyrkliga inventarier, af grafstenar och medeltida fynd hafva icke blifvit spridda för alla vindar, utkastade, bortauktionerade eller försålda till kringresande schackerjudar.

Därför gör det fåtal minnesmärken, man nu ser, betraktaren icke glad. Han kommer ständigt att tänka på de värdefulla och oersättliga kulturminnen, som här förlorats och som generation efter generation arbetat för att få bort ur sin synkrets. De hafva också lyckats i sina sträfvanden att utplåna det förflutna.

Den, som något sysselsatt sig med forskning efter medeltidsminnen på Öland, skall snart finna, att denna tids skatter blifvit mest styfmoderligt behandlade. I främsta rummet gäller detta de kyrkliga dyrbarheterna och kärLEN; de äro nu alldeles försvunna. Att Öland med sina lifliga handelsförbindelser under denna tid varit i besittning af dyrbara krucifix, monstranser, kalkar m. m., är otvifvelaktigt, ehuru hvarje spår af dem nu är bortsopadt.

Hvart hafva nu dessa tagit vägen? En knapphändig upplysning härom gifver nedan relaterade händelse.* I september 1503 hade Sten Sture i sin tjänst en tysk legotrupp, mest ryttare, hvilka i slutet af månaden inkvarterades i Kalmar. Utan tillstånd utkräde

* Styffe: Skandinavien under unionstiden.

dessas en brandskatt på Öland, ihjälslögo 14 af Hemming Gadds svenner, plundrade husen där de bodde, röfvade kläder m. m. Då riksföreståndaren Svante Nilsson kom till Kalmar för att rannsaka, härskade där fullkomligt uppror. Knektarne skreko öfverljuddt att utfå sin lön, eljest skulle de ihjälslå alla borgare med hustrur och barn, såvida de icke innan solnedgången nästa dag fått 4,000 mark. Herr Svante måste gå in på deras fordringar, men hade emellertid icke så mycket penningar, utan nödgades låna af borgare, klostret och kyrkorna, hvarvid äfven kalkar, patener och monstranser måste tillgripas för att utfylla summan. Hvad som fanns i Kalmar af detta slag, förslog ej, utan skickades bud öfver till Öland att där hopsamla hvad som fanns af dessa kyrkliga dyrbarheter. Det var förmodligen på dylikt sätt de kyrkliga kärnen gingo förlorade för Öland.

Troligen fick Öland aldrig betaldt för dessa saker. I ett bref från biskop Matthias af 13 april 1504 ser man, att herr Svante tillskrifvit honom, att han ännu icke kunnat betala hela summan, och vid anklagelserna mot herr Svante på rådsötet i Strängnäs hösten 1511 framkom äfven, att han utan ersättning tagit monstranser, kalkar och »diskar» (patener) från kyrkorna i Kalmar län och på Öland.

Så kommo oroliga tider, och när Gustaf Vasa tillträdt styret, kunde det icke vara tal om att han skulle betala gamla skulder till kyrkor och kloster. I stället gjorde han tidt och ofta framställningar till dem om »yttermera sölf», och på en dylik begäran svarar biskop Brask från Linköping på S:t Bartholomei dag 1523 bl. a. följande: * »Och kunne Hans Nåde haffua thet sticktet fordragh epter thet hvar man wett att wore Kyrkior på Ölandh och i Calmar län haffua ähn inthet igenn fångett för then dell ij Herr Svantes tid utlentes till Cronones behoff att återlössa Calmarna aff the ryttere hender, kunne vare myckitt nyttogtt på alle sider, som vi förmode ij så well som wi förståndit haffue — — —.»

Äfven själfva kyrkorna foro illa under unionstiden. De blefvo påbyggda i försvarssyfte och bemannades till värn mot fientliga anfall. I ett bref från Svante Sture 1507 klagar han öfver danskarnes utpressningar på Öland och berättar: »Och haffuer Ottho Ruth, som höffvitzmannen ær paa Ölandh, beskanseth III kyrkior: Torslunde, Replinge och Köpungh, ther the skole haffue sin tillflycht.»

* Linköpings Bibl. Handl. 1795. Del II.

De flesta eller alla af Ölands kyrkor äro tydligen uppförda i försvarsändamål. I de starkt byggda tornen sökte församlingsborna skydd under oroliga och laglösa tider, och flera af dem visa spår af att de varit bebodda. Långhusets fasta murar skyddade dem för det första anfallet, och om belägrarne slutligen lyckades intränga där, återstod den smala och låga dörren till tornet, hvilkets smala trappor icke gaf plats åt mer än en fiende åt gången att tränga upp till dess våningar. Återstod alltså för belägrarne att uthungra tornets innevånare, men som dessa dit medfört proviant, skulle en belägring taga alltför lång tid i anspråk. Om sockenborna därför i god tid blifvit underrättade om den annalkande fienden, hade de således ett jämförelsevis säkert skydd i sin kyrka. Ännu så sent som 1511 flydde folket upp i kyrktornet, då fienden nalkades, och i Svante Stures kungörelse till allmogen i Östergötland berättar han om danskarnes härjningar på Öland och fortsätter: »5 bönder gaaffue sigh op paa en kirkæ, them feladhe kongens folk vtaff med en falsk dagtingan, som theres gamble plægsiidh varith haffuer, och strax mördha och sloge thæm ömcklige i hæll, i samme leijde och felighet, moth all æra och rædelighet, ther Gudh sigh vtoffuer forbarme, ath oss Swenske men aff thæm skall holdes hvarken ordh eller loffwen.»

I maj 1596 företog den stränge Abraham Angermannus sin räfst och visitationsresa på Öland, och protokollen meddela, att han äfven här flitigt använde sig af spö, hudstrykning och vatten till straff för de papistiska »trulldumar» och bruk, som insmugit sig i landet under Johan III:s regering. Att det var en mängd helgonbilder som vid detta tillfälle blefvo förstörda, kan man taga för alldeles gifvet.

Men värst illa foro kyrkorna under danskarnes plundringar på ön 1677. Från en mängd kyrkor borttogs kalkar, mässkläder m. m., ja t. o. m. den huggna stenen i muren kring Köpings kyrkogård. En upplysande bild om deras framfart gifver en kollektansökning från Resmo. I denna heter det bl. a.: * »Den grymme fienden har alldeles inuti ruinerat kyrkan, oppbrändt och borttagit, först hafwa wi mist bägge våra klockor, den ena wardt köpt året före ön bränt blef, och gäfwö för henne 900 Daler kopparmynt och hafwe till bemälte klocka lånt af Mörbylånga Kyrka en hoop penningar, som vi nu måst betala; för det andra hafwa wi mist all Kyrkans skrud både Kalk och mässhakar, prädikstol, stolar samt allt som i Kiörkan fanns, så att dett inte war likt något Gudz huss: utan en röfware-

* Ahlquist: Ölands historia och beskrifning, II. Kalmar 1825.

kula, så att orenlighet af creatur och folk gick öfver foten, beläten i Kyrkan skyte de till måls åt och brukade narre spel; ja dhe skönte inte licken, som lågo i grafwin, der en stor del af allmogen hade förwardt sin egendomb i Kyrkian och alltsammans borttagit och taket på den ena sidan af fienden samt af owäder fördärfvadt, alltså äro wi så fattiga, at wi icke förmå henne uprätta m. m.»

Så kom 1700-talet med dess lust att hvitmura och öfverkalka alla starka färger. Ett flertal Ölandskyrkor hade väggmålningar i koret, hvilka nu för det mesta äro förlorade. Koret i Gärdslösa var prydt med framställningar ur Birgittalegenden, och under den affallna hvitmurningen kan man se spår af dem ännu i dag.

Därefter kom det stora ombyggnadsraseriet, som likt en sjukdom härjade på Öland under slutet af 1700- och början af 1800-talet. Hela, fastän fullt användbara kyrkor nedrefvos till grunden, på andra blefvo långhusväggar och torn raserade, pelare nedbrötos och utkastades, och tornens öfversta del måste lämna rum för en lanternin af trä. Dessa målades i de bjärtaste färger och ansågos för en stor prydnad. Ingen församling ville vara sämre än den andra, och alla ville ha lanterniner på sina kyrkor. Det var en vandalism utan gräns, som här fick fortgå ostörd under en lång följd af år, och den torde vara utan motsvarande exempel på andra håll. Under en tidrymd af cirka 50 år blefvo icke mindre än 22 kyrkor ombyggda, raserade eller ändrade, och bland dem fanns det flera, som undergingo reparation 3 gånger med få års mellanrum. Resultatet af denna ombyggnadsmani kan man lätt förstå. Alla Ölandskyrkor äro byggda i romansk stil, och allt karakteristiskt och ursprungligt är förloradt. Af dem som ännu stå kvar är det endast Gärdslösa, som är i besittning af sin ursprungliga form. Den är dock byggd i öfvergångsstil, men i mer än ett hänseende märklig, ty den äger en del konstnärliga detaljer, som med undantag för några få mycket enkla portaler icke påträffas vid öfriga Ölandskyrkor.

I de romanska torn, som finnas kvar, har förödelsens styggelse gått fram, och mest i Löt. Uppgången till tornet är från vapenhuset, men som en egendomlighet kan anmärkas, att den förr var från kyrkan enligt hvad en tillmurad dörröppning visar. Den gamla trappordningen utefter tornväggarna leder upp till första våningen. Härifrån och upp till den tredje våningen har man genombrutit tornhvalfven och inlagt trappor af trä. Hvalfven i alla tre våningarna hafva lagts i kyrkans längdriktning och af genombrytningen kan man se deras tjocklek, cirka 2 alnar. I andra våningen synes en

tillmurad utgång till långhuset. De gamla trapporna, betydligt raserade, finnas dock ännu kvar, och genom dessa kan man komma upp i öfversta våningen. Ofvanpå den har man byggt lanterninen med klockorna. Här uppifrån lysa de genombrutna hvalfvens öppningar som stora, gapande sår och berätta om en vandalism, som till och med på Öland är utan motstycke.

Fordom ägde Löts och Böda kyrkor krenelerade långhusmurar, men dessa äro nu försvunna. I Källa ödekyrka kan man emellertid ännu se denna anordning, hvilken otvetydigt berättar om att den varit befäst. Kyrkan har dock icke, eller synes aldrig haft något torn. Såsom denna kyrka vårdas, är den en svår anklagelse mot de myndigheter, som fått sig tillsynen öfver densamma anförtrodd. Alla fönster äro utslagna och låta regnet och blåsten draga in i det tomma rummet. Dörren står vidöppen, utan lås, och inbjuder får och annan betande boskap till besök i det gamla templet. Golfvet har borttagits, och marken är täckt af ris, fågelsmuts och kreaturspillning. Altarskrankets kvarstående del befinner sig också i det ömkligaste skick, och allt annat är prisgifvet åt okunniga händer. En undersökning af takstolarna torde också snart vara af behofvet påkallad, ty genom det söndriga spåntaket nedsipprar regnet och arbetar långsamt men säkert på takstolarnas förruttnelse. Men främst borde naturligtvis fönstren iordningställas eller helt enkelt tillspikas samt kyrkdörren förses med lås för att hindra vidare förstörelse, ty det är väl icke myndigheternas mening att låta gudshuset alldeles förfalla och blifva ruin? Äfven en ödekyrka behöfver tillsyn och bevaras i det skick den befinner sig för att icke gå mot undergången. Att den nu användes till höupplag och fårhus är visserligen symboliskt och praktiskt för mången, men alla sig om gamla kulturminnen intresserade måste starkt reagera mot denna uppfattning af det gamla gudshusets ändamål.

Samma förödelse som de gamla kyrkorna har äfven vederfarits en stor del af dessas inventarier, grafstenar o. dyl. Vid en stor del kyrkor finnas romanska byggnadsfragment, kapitäl, pelare, trifoliebågar utkastade i hörnen på kyrkogårdarna, utsatta för daglig förvittring. Medeltida grafstenar ligga fortfarande som golfplattor, utan någon matta till skydd, och vid Gärdslösa ligger, sönderslagen, ute på kyrkogården en grafsten, som berättar att Olaus Plerinus, prost öfver Öland, dog här den 16 oktober 1311. Ja, man har exempel på att församlingsborna blifvit tillsagda att bortköra grafstenar från kyrkogårdarna, och ännu i dag har man det blandade nöjet att läsa

mystiska, halft utplånade tecken å trappstenar vid ladugårdar och boningshus. Romanska dopfuntar med bibehållna ornament och hörnblad hafva utflyttats på kyrkogårdarna, där de göra tjänst som solvisare-socklar. Mångenstädes äro de upp- och nedvända, så att funtfotens grinande drakhufvuden blicka ned mot marken. En del hufvuden äro afslagna eller hafva mist näsor eller andra delar, tack vare okynniga händer, och på Köpingskyrkogården användes den romanska funtskålen till brunnskar. Helgonbilder, stundom sönderskurna och lemlästade, ligga flerstädes uppe på vindar, undankastade bland smuts och damm, i stället för att de borde tagas ned, rengöras och uppsättas snarast möjligt. Andakten skulle icke lida däraf, och man går hellre i en konstnärligt prydd kyrka än i en enkel hvitmenad, utan prydnader. Och stundom påträffar man här och hvar altartaflor, undanställda i dammvrår och utsatta för fukt och förstörelse.

Ett skydd till förekommande af dylikt är högt på tiden. Man skyller på att allmogen icke har något intresse för sådana saker. Hvarför? Därför att den icke har någon aning om deras värde! Den behöfver undervisning. Men huru åstadkomma denna? Ett vidgande af föreläsningsföreningarnas intressesfär är här ett oeftergiftigt villkor. Kulturhistorien har hittills blifvit alldeles försummad, hembygdskunskapen också. Skolorna hafva härvidlag en stor mission sig förelagd. Ännu finnes vid en del kyrkor ett rikt åskådningsmaterial, som kan användas. Då nu de flesta museer torde vara fyllda af det mest representativa, vore det önskvärdt, om de kyrkliga inventarierna finge förblifva på sina gamla platser. Efter genomgången teoretisk kurs går läraren med sina elever ut på falten. De se bautastenar och hela stensättningar, runstenar, grafrösen och tomtningar efter bostäder. »Hjalmar lät resa en sten öfver sin fader, står det i boken. Här står också en sten, som en annan Hjalmar eller Björn har rest, och just här bodde många sådana, stora, goda och tappra som Hjalmar. Där nere i viken låg hans drakskepp, och när tiden blef honom för lång, tog han tjänst hos jarlen, som bodde i den borg, hvars ruin ännu synes där uppe på backen.» Eller också går läraren med sina elever till kyrkan. Hvad läraren icke vet, få kyrkoherdarne förklara, ty, hvem vet, man skall nog lyckas vinna äfven dem för upplysningsarbetet och förmå dem att meddela sitt vetande åt andra i hvad som angår kyrkan och de inventarier, de ju blifvit satta till att vårda och efterse. När undervisning i kyrklig konst blifver obligatorisk för teologer vid universiteten,

skall detta gå lättare än nu. Då skall hvarje kyrka — långt mer än nu — blifva en samlingsplats för kunskapstörstande och församlingsherden komma i mera intim beröring med det unga släktet. Undervisningen i kulturhistoria skulle då blifva mera instruktiv och lärorik, än en kort föreläsning, ett hastigt besök i ett museum nu kan vara. Kulturföremål äro ämnade att noga studeras i lugn och ro, att vidga tanken till flykt, men detta förekommer minst af allt vid våra fornminnesmuseer med sin knappt tilltagna visningstid och där en orolig tjänsteande alltid står bakom en, ständigt färdig att öppna dörren till det fria — för att lika hastigt valla en ny skara med dess obligatoriska drickspengar.

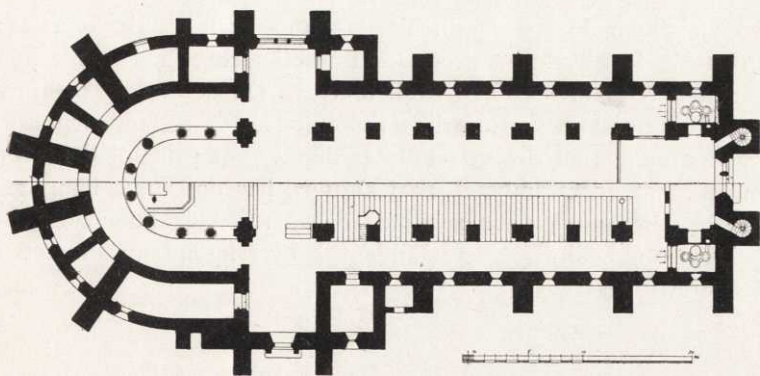
Den pietetslöshet, som ännu råder ute på landsbygden — ja, äfven i städerna —, måste bekämpas och motarbetas med alla till buds stående medel. Vi äro tyvärr fortfarande värdiga söner af ett folk, hvars innersta önskemål alltid varit att förstöra och rifva ned och bryta länken med det gamla, vi fått i arf. Medan man i det stora Germanien, trots den framstormande jakten efter modernitet på alla områden, dock troget bevakar allt gammalt — hvilket bl. a. tagit sig uttryck i att nästan hvarje stad har sin förskönings- och minnesförening, som med rörande pietet värnar om det bestående —, äro våra intressen inriktade på helt andra håll. Till och med i det lilla Danmark, där det brutala nutidslifvet slår en i ansiktet mer än annorstädes här i Norden, har det gjorts ofantligt mycket under de senaste årtiondena för bevarandet af det gamla och för fasthållandet af traditionerna. Må vi hafva aldrig så storfamnande amerikanska idéer och tankar om framtiden, vi hafva dock en mångtusenårig kultur att förvalta och vara stolta öfver och som det stora landet i väster, trots alla sina dollars, aldrig skall kunna lyckas föra öfver Atlanten.

Varnhems klosterkyrka från nordost. Efter teckning af ark. G. Pettersson 1888.

Kungl. Bref angående restaurering af Varnhems klosterkyrka.

Varnhems klosterkyrka är en af vårt lands allra intressantaste och vackraste kyrkor. Den tillhörde under medeltiden cistercienserna och har en af de plantyper, som äro karakteristiska för denna orden. Det karakteristiska partiet är koret, som är halfrundt, med omgång och därutanför en sammanhängande kapellkrans. Detta är

Varnhems klosterkyrka. Plan. Den nya uppvärmningsanordningen inritad.

den rikaste af cistercienserordens kortyper och är egentligen en för-
enklaad transformation af den senare cluniacensertypen. Dess mest
kända och sannolikt äfven äldsta representant är det tredje korbyg-
get i Clairvaux, invigdt 1174. Med detta som mönster uppfördes
några få andra cistercienserkyrkor, under det att det stora flertalet
har en mycket enklare korplan, hvars mest bekanta representant i
Sverige är Alvastra. Utom den under revolutionstiden rifna kyrkan
i Clairvaux känner undertecknad endast 7 andra exempel på denna
typ i Europa, däraf 2 i Frankrike (Pontigny och Le Breuil-Benoist),
2 i Spanien, 1 i Portugal, 1 i Tyskland (Heisterbach, nu ruin) samt
Varnhem. Dessa spridda exempel kunna förklaras endast genom ett
direkt inflytande från moderklostret i Clairvaux. I all synnerhet är
ett så rikt utbildadt bygge som Varnhems alldeles otänkbart i vårt
land vid början af 1200-talet, om man icke får tänka sig några fran-
ska conversi (lekbröder) från Clairvaux såsom arbetsledare och handt-
verkare. Endast därigenom kan det förklaras, att ett enstaka exem-
plar af denna sällsynta plantyp så tidigt letat sig väg upp till
Sverige.

Det är icke meningen att här ingå på Varnhems ännu icke fullt
utredda byggnadshistoria, utan blott att i detta sammanhang fram-
hålla, huru enastående denna kyrka verkligen är.

Flera restaureringsförslag hafva varit uppgjorda, bl. a. ett af ar-
kitekten Gustaf Pettersson från år 1889. Det synnerligen genom-
gripande och radikala projektet blef emellertid öfvergifvet, sedan
riksantikvariern Hildebrand utsatt det för en ingående kritik och på-
visat dess olämplighet. Frågan har sedan hvilat, tills församlingen

år 1905 inlämnade ett af ark. Tessing uppgjort mindre omfattande, men dock för kyrkans utseende viktigt ändringsförslag, för hvilket här nedan redogöres i det kungl. brefvet. Då detta bref är af ovanligt intresse genom sin utförliga redogörelse för restaureringen samt i synnerhet genom det utlåtande af delvis rent principiell innebörd, som öfverintendentsämbetet däri afgifvit, har det synts lämpligt att meddela detsamma in extenso med några förtydligande bilder.

Det kungl. brefvet är ställt till öfverintendentsämbetet och lyder som följer:

GUSTAF etc.

Vår ynnest etc. Med eget yttrande den 6 december 1905 har domkapitlet i Skara till nådig pröfning öfverlämnat en af Varnhems församling i underdånighet gjord, af ritningar och kostnadsförslag m. fl. handlingar åtföljd ansökning om tillstånd till vidtagande af vissa restaurerings- och andra åtgärder beträffande församlingens kyrka.

Efter härå erhållen nådig remiss hafven I uti underdånigt utlåtande den 19 november 1907 anfört hufvudsakligen följande:

Vid kyrkostämman med församlingen den 4 september 1905 hade beträffande församlingens kyrka beslutits nedannämnda åtgärder, nämligen ombyggnad af det stora tornets stomme och dess täckande med kopparplåt, omtäckande af de båda västliga spirorna likaledes med kopparplåt, af kyrkans tak — efter ombyggnad af en del takstolar — medelst skiffer med kopparbeslag samt af stråpelarnas fall med kopparplåt, anskaffande af innerbågar med glas i kyrkans samtliga fönster, inläggande af nytt kalkstensgolf uti sidogångarna i kyrkan och af trägolf under bänkarna, anskaffande af nya bänkar med dörrar samt anordnande af värmeledning med lågtrycksånga.

Kostnaden för de beslutade reparationsarbetena och för den nya bänkanordningen vore beräknad till 76,000 kronor, hvartill dock borde läggas det angifna omkostnadsbeloppet för värmeledningen, upptaget till 15,360 kronor, då kostnaden i sin helhet skulle komma att uppgå till 91,360 kronor, hvarifrån likväl borde afdragas 400 kronor för anbringande af ett vindfång, hvilket arbete församlingen emellertid beslutat icke skola bringas till verkställighet, hvadan totalkostnaden i verkligheten kunde antagas komma att bestiga sig till 90,960 kronor.

Vid granskning af detta ärende och bedömande af de föreslagna åtgärdernas lämplighet torde man, efter Edert förmenande, böra utgå från den principen att söka så mycket som möjligt bevara Varnhems ålderdomliga klosterkyrka sådan den för närvarande befunne sig. Det torde numera få anses öfverflödigt att framhålla omöjligheten af att söka återställa byggnaden i dess ursprungliga skick. Redan tolkningen af nyssnämnda begrepp kunde i förevarande fall blifva ganska svår. Fråga kunde nämligen blifva, om åt kyrkan borde gifvas det utseende, hon hade före eller efter branden år 1234, eller om man skulle söka återställa henne i det skick, hvari hon framstått, innan Magnus Gabriel De la Gardie åren 1668—1671 lät grundligt reparera henne, d. v. s. sådan hon tett sig, efter det konung Johan III och hertig Karl af Södermanland låtit »uppbypa och renovera» det 1566 afbrända klostret. Det vore nog sant,

att någon ingående och fullt vetenskapligt ordnad undersökning af kyrkobyggnaden i fråga och af marken däromkring tyvärr ännu icke utförts; men det måste dock medgifvas, att, så intressanta och upplysande svar på åtskilliga spörsmål rörande vår medeltid en sådan undersökning säkerligen skulle gifva, densamma dock icke kunde lämna några fullt uttömmande upplysningar om huru byggnaden under de olika tidsskedena i alla sina detaljer framträdde. Hvarje försök till rekonstruktion måste alltså till någon del grunda sig på mer eller mindre osäkra antaganden och af denna orsak ur historisk och arkeologisk synpunkt blifva så godt som fullkomligt värdelöst.

Varnhems klosterkyrka, sådan den nu stode där efter alla olika, mer eller mindre våldsamma restaureringar, ombyggnader och tillbyggnader, vore i allt fall ett af våra dyrbaraste arkitektoniska minnesmärken, som till sitt yttre vore ovanligt måleriskt och till sitt inre måhända bildade ett af vårt lands mest stämmingsfulla kyrkorum.

De nu ifrågasatta åtgärderna afsåge i hufvudsak att rekonstruera den stora tornspirans stomme, iståndsätta takkonstruktionerna, ersätta nuvarande täckningsämnet spån med skiffer och kopparplåt samt att utbyta de nuvarande järnugnarna i kyrkan mot en mindre vanprydande uppvärmningsanordning; någon ändring af kyrkans former afsåges icke härmed.

På grund af genom Eder försorg verkställda undersökningar på platsen haden I kommit till den öfvertygelsen, att någon rekonstruktion af den stora tornspiran icke vore af behovet påkallad, utan att tornspirans konstruktiva stomme genom föga vidlyftiga och relativt särdeles billiga reparationsåtgärder kunde sättas i ett för dess framtida bestånd fullt tillfredsställande skick. Det besiktningensutlåtande, hvarpå kyrkostämmans beslut, enligt hvad remisshandlingarna gifve vid handen, stödde sig, talade icke heller om annat än att spiran, oaktadt gjorda förstärkningar af den inre träställningen, »i betänkelig grad lutade mot såväl söder som öster». Denna lutning torde emellertid så långt ifrån kunna kallas »betänkelig», att den likaväl syntes kunna vara ursprunglig likasom de lika påtagliga skefheterna och oregelbundenheterna uti spirans former i öfrigt.

Under sådana omständigheter funnen I Eder icke för Eder del kunna till nådigt bifall förorda församlingens anhållan om tillstånd att rekonstruera den stora tornspiran, utan villen I underdånigst föreslå, att tornstommen finge undergå en grundlig och fullt sakkunnigt verkställd reparation.

Beträffande vidare församlingens förslag till ombyggnad till en del af takstolarna öfver kyrkan haden I icke något att däremot erinra, utan torde den därför beräknade kostnaden få anses behöflig.

Förslaget att använda annat täckningsmaterial för spiror och tak än det nuvarande måste gifvetvis betraktas såsom en icke oväsentlig förändring af kyrkobyggnadens nuvarande utseende och konstruktion samt såsom stridande mot den uppställda principen att söka bevara kyrkan i dess nu framträdande skick. Ehuru de af församlingen föreslagna täckmaterialen, koppar och skiffer, måste anses såsom de ur teknisk synpunkt bästa och minsta eftersyn fordrande, kunde dock icke mot ett fortsatt begagnande af det i vårt land af ålder brukade materialet spån några svårare invändningar göras, förutsatt att den spån, som funne användning, vore af fullgodt virke, rätt tillverkad och pålagd samt att taket sedermera under tidernas lopp, såsom i allmänhet hitintills skett, väl underhölles genom regelbundet återkommande strykningar med tjära.

I ansågen Eder därför icke i detta fall och i all synnerhet sedan fullständig ombyggnad af tornstommen visat sig obehöflig, böra tillstyrka ett utbyte af det ursprung-

liga taktäckningsämnet, utan föreslog i underdånighet, att såväl spiror som tak och konterfortfall finge fortfarande blifva täckta med samma sorts ekspån, som där ursprungligen kommit till användning, och att den gamla spånen finge kvarligga och begagnas i så stor utsträckning, som det visade sig möjligt.

Då, såsom känt vore, koppar lätt angreps och oxiderades af feta ämnen, såsom asfalt, tjära och dylikt, torde det vara mindre lämpligt att vid spånbetäckning använda kopparplåt för rännalar, gafvelbleck, nockar och andra dylika beslag. I ansågen Eder af denna anledning böra för dessa partier förorda blyplåt.

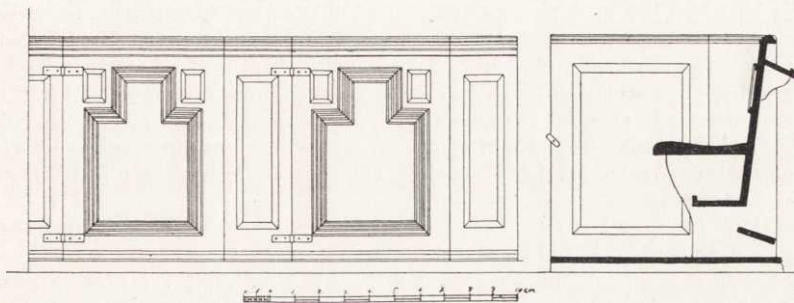
Med afseende vidare å den föreslagna värmeledningen torde böra erinras, att pannrummet, som förlagts under norra transeptarmen, med sitt golf antagligen komme så djupt under kyrkans grundmurar, att det kunde vara förenadt med en viss risk för byggnadens bestånd att utföra densamma; under alla omständigheter syntes dess anläggande å platsen i fråga medföra ganska vidlyftiga och dyrbara förstärkningsarbeten för de omkringliggande grundmurarna samt dräneringsarbeten af alltför betydande omfång och kostnader. Antagligt vore väl ock, att man såväl vid pannrummets anläggande som vid framdragandet i kyrkans golf af rörledningarna icke skulle kunna undgå att vanhelga ett större antal gamla grafplatser. Af nu nämnda skäl och då därtill lades det störande intrycket af de talrika i kyrkan uppställda värmeelementerna, ville det förefalla, som om det föreslagna uppvärmningssättet icke borde komma till utförande.

Att i en sådan kyrka som Varnhems helt undgå att profanera gamla grafvar vid utförande af en centralvärmanläggning torde vara hart när ogörligt. Det syntes dock, som om man skulle kunna inskränka denna olägenhet till den minsta möjliga genom att använda sig af de två på ömse sidor om hufvudingången belägna utrymmena till värmekammare och i dem anordna kalorifärer på sätt Edert utlåtande bifogad, af ingenjören H. Theorell upprättad ritning utvisade samt uppdraga skorsten till takåsen mellan de båda västra småtornen, där man torde kunna påräkna bättre drag än i en skorsten belägen så nära under det stora midttornet som den, hvilken skulle afleda röken från de under norra korsarmen föreslagna pannorna. De båda för den af Eder föreslagna uppvärmningsanordningen behöfliga utrymmena hade visserligen sedan början af 1700-talet varit upplåtna till grafkor, det ena åt ätten Leijonstolpe och det andra åt kronfogden Wahrenberg — död i början af nyssnämnda århundrade — och det vore möjligt, att jordiska kvarlevor af bemålde grafinnehafvare eller andra befunne sig ofvan korens golf. Om så skulle vara fallet, torde dessa kvarlevor, sedan på öfligt sätt arfvingarna blifvit kallade att anmäla sig, böra nedsättas i hvalf under golven i de respektive rummen. Sedan varmugnarna därefter i sagda rum insatts, behöfde någon annan ändring i det nuvarande utseendet af skiljeväggarna mellan omhandlade utrymmen och kyrkan icke förekomma, än att vid golfvet hål måste öppnas för insläppande till ugnarna af den afkylda luften i kyrkan.

Församlingen anhölle äfvenledes, såsom redan förmäls, om tillstånd att anordna innanfönster, delvis omlägga kyrkans golf samt insätta nya bänkar.

Emot anordnande af innanfönster och härför uppgjord ritning haden I icke något att invända.

Kyrkans golf, som för närvarande låge i ett och samma plan, dolde de västliga pelarnas baser, men icke de till östliga pelarna hörande. Detta berodde enligt af f. d. riksantikvarien H. Hildebrand lämnad utredning därpå, att golfvet i kyrkans västliga halfva ursprungligen legat ett trappsteg lägre än i dess östra, där golfvet nu befunne sig i sitt ursprungliga läge. Då det icke här gällde att återställa kyrkan i dess forna

Varnhems klosterkyrka. Ritning till de gamla bänkarnes ombyggnad med bibehållande af de gamla dörrarna.

skick och man redan för länge sedan af bekvämlighetsskäl höjt golvet i västra delen, torde ändring af dettas nivå nu icke vara att förorda. Att höja sockeln på de västliga pelarna vore lika litet att tillstyrka, då det ju vore tack vare dessas läge, man numera kunde konstatera, att kyrkans golf en gång legat i två olika plan. Ingendera af dessa åtgärder, hvilka tidigare varit ifrågasatta, inginge dock i föreliggande förslag, som allenast afsåge att, utan rubbning af stengolfvets nuvarande nivå, inlägga nytt stengolf i sidogångarna samt trågolf ofvanpå stengolfvet under bänkarna. Vid Eder tillstyrkan till nådigt gillande af dessa åtgärder torde blott böra erinras om önskvärdheten af att vid uppbyggnaden af det nuvarande golfvet noggranna undersökningar och anteckningar borde göras icke blott angående den eventuella förekomsten af grafvar utan äfven beträffande rester af äldre grunder och murar.

Församlingen hade för sin del antagit ritningar till nya bänkar och bänkdörrar, emedan de nuvarande bänkarna befunnits obekväma. Då emellertid dessa senare vore ställda på ett afstånd från hvarandra af nittio centimeter och önskvärd bekvämlighet kunde vinnas redan med ett bänkafstånd af 85 centimeter samt då vidare de nuvarande bänkarna hade en vacker indelning med fyllningar och ramstycken, syntes det lämpligare att, med användande af de nuvarande bänkdörrarna och i samband med erforderlig reparation af dessa, ombygga bänkarna på sätt en Eder utlåtande vidlagd, hos Eder uppgjord ritning gifve vid handen, med lutning åt ryggstödet och med sitsen 40 centimeter djup.

Fasadritningarna visade kyrkan befriad från puts, beklädd med kalksten samt fogstruken. Kyrkans gamla stomme, som vore utförd af kalksten, torde under långa tider hafva stått oputsad. Stråpelarna, hvilka tillkommit på 1600-talet, hade däremot sannolikt aldrig varit afsedda att stå oputsade, och kalkstenen i kyrkans fasader torde under årens lopp hafva blifvit betydligt angripen af tidens gnagande tand. De å ritningarna angifna åtgärderna i förevarande afseende skulle sålunda helt säkert fordra en högst väsentlig höjning i arbetskostnaden. Dessa åtgärder förekomma ej heller med ett enda ord omnämnda i de till ärendet hörande handlingarna och torde därför icke föranleda annan erinran, än att vid ritningarnas eventuella nådiga gillande förklarande tillika borde lämnas att godkännandet icke gällde ifrågavarande detalj, utan att kyrkans yttre allt fortfarande skulle vara putsadt.

Hvad därpå rörde kostnaden för de af Eder förordade arbetena villen I framhålla, att kostnaden för reparation af den stora tornspirans stomme torde kunna beräknas belöpa sig till

en summa af 3,000 kronor; att för nyläggning och reparation af spånbetäckningen torde åtgå en omkostnadssumma af 15,000 kronor, samt att, enligt af ingenjören Theorell till Eder afgifvet yttrande, värmeapparaterna i kyrkans båda västligaste utrymmen skulle kosta 5,200 kronor och att öfriga med denna anordning sammanhängande arbeten, såsom uppdragande af rökrör och skorsten, upptagande af hål mellan kyrkan och varmkammarna, eventuellt anordnande af grafvar för kistors och bens förvarande under nyssnämnda kammare m. m., torde föranleda omkostnader, uppgående till cirka 2,800 kronor.

Med iakttagande af nu anförda förhållanden skulle kostnaderna för de ifrågasatta åtgärderna, utförda på sätt ofvan angifvits, ställa sig sålunda:

Reparation af den stora tornspirans stomme	Kr. 3,000:—
Nyläggning och reparation af spånbetäckningen å spiror, tak och konterfortfall >	15,000:—
Beslag af blyplåt	> 7,000:—
Ombyggnad af en del takstolar och lagning af andra	> 5,800:—
Innerbågar med glas	> 1,500:—
150 kvadratmeter kalkstensgolf i sidogångar å kr. 4: 50	> 675:—
270 kvadratmeter trägolf under bänkarna å 7 kr.	> 1,890:—
Ändring af de gamla bänkarna	> 2,000:—
2 st. varmapparater	> 5,200:—
2 st. varmkammare jämte skorsten	> 2,800:—
Oförutsedda utgifter	> 4,935:—
	<hr/>
	Summa Kr. 49,800:—

eller omkring 41,000 kronor mindre än enligt församlingens förslag.

En åtgärd, som icke finnes upptagen bland de af församlingen framställda önskemålen, men hvars behöflighet starkt framhållits såväl af arkitekten Gustaf Pettersson i dennes förslag till restaurering af Varnhems kyrka af den 23 januari 1889 som jämväl af riksantikvarien i det af honom afgifna yttrande öfver berörda förslag, vore nedschaktning af den kyrkan omgifvande marken samt dennas dränering. I följd af kyrkogårdens planering och påfyllning med jord hade kyrkans sockel delvis blifvit dold, och omkring södra korsarmen och dess tillbyggnader samt koret hade en falsk sockel blifvit anbragt, bestående af emot muren på högkant resta kalkstenshällar, hvilka icke hindrade markens fuktighet att suga sig upp i murarna och inuti kyrkan visa sig såsom fuktfläckar på väggarna, och till följd af bristande dränering hade nedre partierna af en del bänkar genom fukt starkt angripits af röta. Utom de estetiska och arkeologiska skäl, som talade för ett återgifvande åt byggnaden af dess sockel genom sänkning af den omgifvande marken, förefunnes alltså mycket tungt vägande praktiska skäl, som fördrade genomförandet af berörda åtgärd samt markens dränering, hvilken senare på grund af terrängförhållandena icke torde möta några svårigheter i samband med nu förestående restaureringsarbeten, och då, såsom ofvan visats, nyssnämnda arbeten torde kunna utföras för en summa, som vore cirka 41,000 kronor lägre än den af församlingen beräknade, torde icke heller medel saknas för utförandet af nu senast af Eder påyrkade åtgärder.

Slutligen torde kraftigt böra framhållas vikten däraf, att under hela den tid, arbeten fortginge vid Varnhems kyrka, på platsen finnes en arkitektoniskt och äfven historiskt bildad man, som hade till uppgift att öfvervaka och kontrollera arbetena och företa de undersökningar, uppmätningar och studier, som under restaureringsarbeten vid en byggnad af ifrågavarande art gifvetvis måste komma att visa sig i allra högsta grad

önskvärda. Varnhems klosterkyrka vore utan gensägelse en af våra värdefullaste byggnader från äldsta tid, och någon fullt genomförd undersökning och uppmätning af densamma hade, såsom ofvan påpekats, icke ägt rum och icke heller förut kunnat utföras med samma framgång som nu i samband med pågående restaureringsarbeten, då man vid ett dylikt tillfälle, genom förefintligheten af ställningar och lättare tillgång till arbetskraft äfvensom af den anledning att kyrkan under tiden icke vore i bruk, med större lätthet och mindre kostnad samt mera ostörd kunde fullfölja undersökningarna och mätningarna. Resultatet af dessa skulle icke blott vara af största intresse ur historisk och arkitektonisk synpunkt, utan det skulle också blifva afgörande för bedömandet af de ytterligare åtgärder för byggnadens iståndsättande, som förr eller senare måhända torde visa sig behöfliga.

Då en sådan kontrollant torde få anses bevaka det allmännas intresse och hans uppmätningar och beskrifningar torde böra stanna i Vår Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademis eller Eder arkiv, syntes det Eder icke vara mer än billigt, att den ersättning, som borde tillkomma honom, utginge af allmänna medel. Denna kontrollant torde böra utses af Eder samt å vissa bestämda mellantider insända rapporter angående arbetenas fortskridande och rörande sina iakttagelser, uppsatta i två exemplar, ett för Vitterhetsakademiens och ett för Eder räkning.

På grund af församlingens förevarande framställning och hvad I därom ofvan andragit, villen I för Eder del tillstyrka nådigt medgifvande, att nedannämnda åtgärder beträffande Varnhems klosterkyrka finge vidtagas, nämligen:

att den stora tornspirans stomme grundligt och på ett fullt sakkunnigt sätt reparerades;

att såväl spiror som tak och konterfortfall täcktes med samma sorts ekspån som förut där användts, hvarvid den gamla spånen finge så mycket som möjligt begagnas, och att för alla beslag användes blyplåt;

att innanför nuvarande fönstren insattes innerbågar med spröjsverk och glas, på sätt af församlingen lämnad ritning närmare utvisade;

att nytt kalkstensgolf inlades i sidogångarna samt trågolf ofvanpå stengolfvet under bänkarna, hvarvid, där nuvarande golf behöfde uppbrytas, noggranna undersökningar och anteckningar skulle göras icke blott angående tilläfventyrs förekommande grafvar, utan äfven beträffande rester af gamla grunder och murar;

att, med bibehållande och reparerande af de nuvarande bänkskärmarna och dörarna, själfva bänkarna för vinnande af större bekvämlighet ombyggdes i enlighet med hos Eder utarbetad ritning;

att ny uppvärmningsanordning utfördes i öfverensstämmelse med af ingenjören Theorell uppgjord, den 22 juni 1907 dagtecknad ritning, enligt hvilken de två på ömse sidor om hufvudingången i kyrkans västra del befintliga grafkoren apterades till varmkammare, sedan på vederbörligt sätt grafkorens ägare kallats att anmäla sig och de i grafkoren förvarade kistor eller dylikt blifvit, med iakttagande af största varsamhet, nedsatta i jorden;

samt att i samband med anordnande af sagda grafkor till varmkammare murade rökrör uppdroges till en öfver västligaste delen af takåsen ställd skorsten.

Utöfver hvad församlingens föreliggande framställning innehöller haden I ansett Eder vidare böra på i det föregående åberopade skäl tillstyrka, att marken omkring kyrkan nedschaktades och dränerades, hvadan I i underdånighet hemställden om åläggande för församlingen

att, i sammanhang med ofvan omhandlade restaureringsarbetens utförande, nedschakta den kyrkan omgifvande marken, så att sockeln på alla sidor af kyrkan framträdde till den höjd, den ursprungligen varit afsedd att äga; samt

att genom dränering sänka grundvattenståndet i marken vid kyrkan till sådant djup, att olägenhet af fukt i kyrkan icke vidare behöfde befaras.

Sedan jämväl Vår Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademi den 3 mars 1908 afgifvit infordradt underdånigt utlåtande i detta ärende, hafva VI vid föredragning af detsamma funnit godt medgifva, att de af Eder föreslagna åtgärderna beträffande Varnhems klosterkyrka må komma till utförande med skyldighet för församlingen att därvid verkställa de af Eder ifrågasatta schaktnings- och dräneringsarbetena.

Därjämte hafva VI med anledning af hvad I och akademien hemställt velat *dels* förordna,

att I ägen att för öfvervakande af restaureringsarbetet och utförande samtidigt af undersökning och sorgfällig uppmätning af kyrkan utse lämplig person, för hvilken I hafven att utfärda instruktion;

att akademien äger välja en representant för att jämte nyssnämnda af Eder utsedda person verkställa undersökning och uppmätning af kyrkan;

att ett exemplar af uppmättningsritningarna och redogörelse för undersökningen skall öfverlämnas till akademiens arkiv; samt

att om under restaureringsarbetets gång mindre ändringar i det nu fastställda förslaget visa sig nödiga, sådana må verkställas, därest öfverintendenten och riksantikvarien därom enas; *dels ock* för bestridande af kostnaderna för restaureringsarbetets öfvervakande samt för kyrkans undersökning och uppmätning ställa till Edert förfogande ett belopp af tretusen kronor.

Detta, äfvensom att Vårt statskontor nu anbefalles att berörda belopp till Eder på rekvisition utbetala, meddela VI Eder till kännedom och efterrättelse samt vederbörandes underrättande, jämte det till ärendet hörande ritningar, tre kostnadsförslag samt beskrifning öfver värmeledning bifogas; börande hvad af dessa handlingar för restaureringsarbetets utförande erfordras af Eder tillhandahållas församlingen. Stockholms slott den 3 april 1908.

GUSTAF.

HUGO HAMMARSKJÖLD.

Som synes, har öfverintendentsämbetet här gifvit ett kraftigt stöd åt de moderna restaureringsprinciper, för hvilka äfven denna tidskrift vid olika tillfällen gjort sig till tolk, och Kungl. Maj:t har genom att i alla punkter stadfästa ämbetets förslag uttalat sitt gillande däraf. Glädjande är äfven anslaget, som beviljats till noggrann uppmätning och undersökning af den intressanta kyrkan.

S. C.

Kungslena kyrka. Efter teckning.

Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag. Januari—mars 1908.

Uppsala Domkyrka.

Domkap., som gn. K. Bref 22 mars 1907 (Kult och Konst 1907 sid. 161) fått tillåtelse att inreda vissa lokaler till textilmuseum, inlämnar af intendenten Ax. Nilsson uppgjorda ritningar till skåpinredning och monter för detta museum.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 18 jan. 1908.

Kungslena (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. anhåller om statsbidrag till omtäckning af kyrkans 3 spånklädda spiror med koppelplåt.

V. H. A. Akad. anser, att de böra omklädas med spån och tillstyrker statsanslag på grund af dels den egendomliga anordningen med 3 tornspiror, dels den betydelse dessa spiror hafva för folktraditionen.

Ö. I. Ämb. instämmer på det lifligaste med *V. H. A. Akad.* och hemställer, att spånen skall vara handklufven och af vinterfäldt ek eller furuvirke.

K. M:t beviljar 1,500 kr. till omtäckning i enlighet med myndigheternas villkor. *K. Bref* d. 18 jan. 1908.

Foto. 1902.

Ytter-Enhörna kyrka.

Segerstad (Karlstads st., Värmlands l.).

Församl. inlämnar ett af byggmästaren J. Lindberg i Seffle uppgjort reparationsförslag omfattande:

- 1) yttre omputsning, ny taklist, omtäckning af skiffertaket,
- 2) nytt golf, ny innertakpanel, nya fönster och dörrar, nya bänkar,
- 3) inre dekorerings och målning.

Ö. I. Ämb. låter ark. B. Almqvist uppgöra ny bänkritning och utarbete promemoria för målnings- och dekorationsarbetet.

Församl. antager Ämb:s förslag, som af *K. M:t* stadfästes gn. *K. Bref* d. 18 jan. 1908.

Ytter-Enhörna (Strängnäs st., Södermanlands l.).

Församl. inlämnar ett af dekorationsmålaren T. Pettersson uppgjort förslag till målningsdekorerings af korets väggar och hvalf samt af skeppets fönstersmygar och hvalfringar.

Ö. I. Ämb. anser, att kyrkan helst borde bibehållas hvitkalkad, men vill dock icke motsätta sig korets dekorerings.

Församl. vidhåller hela sitt förslag.

V. H. A. Akad. har intet att invända mot hela förslagets utförande. *K. M:t* stadfäster församl:s förslag gn. *K. Bref* d. 18 jan. 1908.

Barlingbo (Visby st., Gottlands l.).

Församl. anhåller att få inrätta centraluppvärmning med ånga.

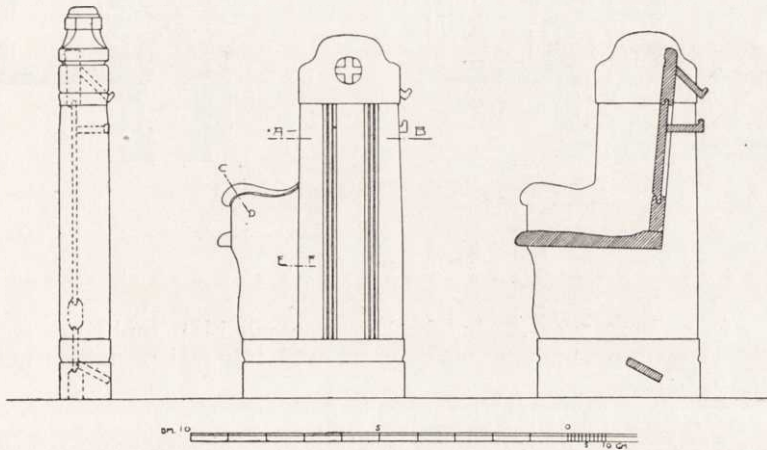
Ö. I. Ämb. gör några smärre erinringar rörande själva värmeapparat.

K. M:t stadfäster förslaget med Ämb:s tillägg gn. K. Bref d. 18 jan. 1908.

Kisa (Linköpings st., Östergötlands l.).

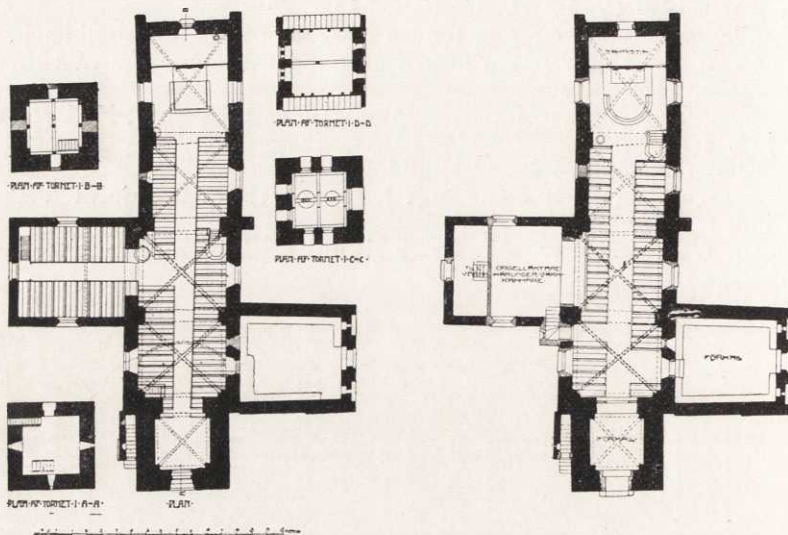
Församl. inlämnar ett af ark. J. Lagerström uppgjort förslag till inre restaurering.

Ö. I. Ämb. låter ark. Fr. Falkenberg uppgöra nytt förslag, omfattande:

Kisa kyrka. Nya bänkar af ark. F. Falkenberg.

- 1) nytt golf af kalksten i vapenhuset, af trä i kyrkan; korgolfvet 15 cm. högre än öfriga kyrkans golf,
- 2) väggarnas puts lagas och vattrifves; det hvälfda innertakets träpanel, hvars breda bräder med varierande mått gifva karaktär åt hvalfvet, återuppsättes efter spontning,
- 3) läktarbarriären förändras, nya läktartrappor, nytt vindfång;
- 4) gamla altarringen förses på båda sidor med s. k. mäklare; predikstolen flyttas närmare koret och förses med trappa och trappräcke, gamla orgelfasaden förses med nödiga tillägg för att dölja ett nytt större verk; nya bänkar uppsätts,
- 5) taket målas i matt, hvit oljefärg, väggarnas öfre del i ljust grå kalkfärg; nedre delen i oljefärg, som svagt kammass eller marmoreras utan att indelas i stenar; bänkar och dörrar målas i träimitation, öfriga inredningsföremål i hvitt och guld,
- 6) värmeledning införes.

Uppmätning före restaureringen.

Restaureringsförslag af ark. Wählin.

Burlöfs gamla kyrka.

Församl. antager Ämb:s förslag, men vill blott ombygga nuvarande läktartrappan; vill spika ny spontad träpanel på takets nuvarande panel.

Ö. I. Ämb. tillmötesgår församl:s önskan.

V. H. A. Akad. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster Ämb:s förslag gn. K. Bref 24 jan. 1908.

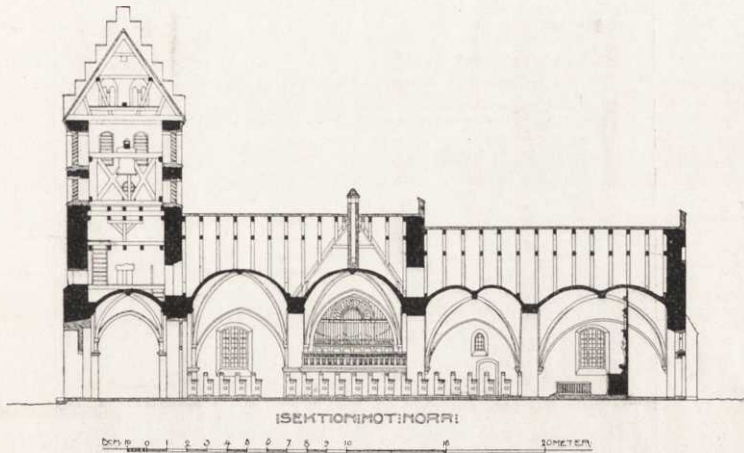
Burlöf. Gamla kyrkan. (Lunds st., Malmöhus l.)

Församl. inlämnar ett af ark. Th. Wählin uppgjort förslag till iståndsättande af kyrkan, omfattande:

- 1) ny sockel af granit; 2 gamla fönster och 1 dörr återupptagas; samtliga fönster förses med solbänkar af kalksten; yttre afputsning,
- 2) gamla takstolarna repareras; tak, gafveltinnar och sträfpelare täckas med tegel i st. för nuvarande blybetäckning,
- 3) nytt golf af kalksten; gamla orgelläktaren i väster rifves, ny uppföres i norra utbyggnaden, hvarvid bågöppning och närmaste hvalfkappa höjes,
- 4) nya dörrar och nya fönster med katedralglas,
- 5) restaurering af altarpuppsten, ny altarring, flyttning och restaurering af predikstolen, nya bänkar, ny orgel,
- 6) väggarna afputsas, äldre hvalfmålningar restaureras,
- 7) varmluftsuppvärmning med värmekammare under orgelläktaren.

Endast en del af förslaget skall omedelbart utföras.

Ö. I. Ämb. anser, att granitsockel ej bör anbringas, samt att i st. för katedralglas bör användas gammalt, grönaktigt fönsterglas.

Burlöfs gamla kyrka. Längdsektion. Restaureringsförslag af ark. Wählin.

Hemställer att ritningar i för pröfning nödig skala af de nya inredningsföremålen underställas K. M:t, samt att målningsrestauratörens kompetens pröfvas af V. H. A. Akad.

V. H. A. Akad. instämmer med Ö. I. Ämb.

K. M:t stadfäster i öfverensstämmelse med Ämb:s hemställan gn. K. Bref d. 24 jan. 1908.

Sundborn (Västerås st., Kopparbergs l.).

Församl. insänder förslag till ny orgelfasad.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 24 jan. 1908.

Kärråkra (Skara st., Älfsborgs l.).

Församl. inlämnar ett restaureringsförslag omfattande:

1) ny tornbyggnad med kopparklädd huf,

Foto. 1907.

Burlöfs gamla kyrka. Altarpopsats.

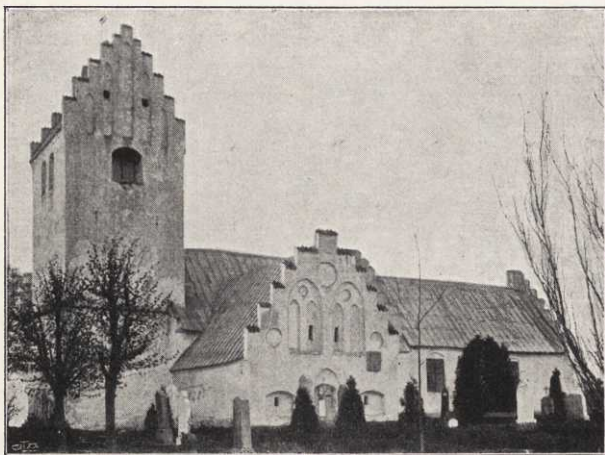

Foto. A. Nilsson.

Burlöfs gamla kyrka från söder.

- 2) nya solbänkar af sten i fönstren, som förses med nya dubbla bågar; nya dörrar,
- 3) nytt trägolf, reparation af taket, ny läktare,
- 4) renovering och uppsättning af en äldre altarprydnad, ny altarring, reparation af predikstolen, nya bänkar,
- 5) inre omputsning, väggarna strykas med kalkfärg, taket oljemålas.

Ö. I. Ämb. låter ark. Axel Lindegren efter besök på orten omarbete förslaget, hvarvid tornhufvens form ändras, likaså läktarbarriärens. Vidare föreslås insättande af fönster med dubbla glas, dubbla slagdörrar mellan kyrkan och tornet, enkel dylik vid södra porten, hvarjämte ritning lämnas till nya bänkar samt till den gamla altarprydnadens komplettering. Väggarna anses böra strykas med gräddhvit kalkfärg. Om den gamla predikstolen ej låter sig repareras, bör ritning till ny insändas till pröfning.

Församl. antager Lindegrens förslag.

K. M:t stadfäster detsamma gn. K. Bref d. 24 jan. 1908.

Vintrosa (Strängnäs st., Örebro l.).

Vid inspektion, förrättad af ark. A. Lindegren å Ö. I. Ämb:s vägnar i aug. 1907, befanns, att församlingen i flera afseenden frångått de af *K. M:t* d. 31 dec. 1906 fastställda ritningarna till restaurering (se Kult och Konst 1907, sid. 59).

Församl. uppmanades att genast söka *K. M:ts* tillstånd, hvarför den inlämnade anmälan, att vissa af de stadfästa åtgärderna icke utförts, samt anhöll att få göra öppna bänkar med gångar utefter väggarna och att få bibehålla kaminen på nuvarande plats, men inhugga rökröret i muren.

Ö. I. *Ämb.* har intet att invända.

K. *M:t* stadfäster ändringen gn. K. Bref d. 14 febr. 1908.

Sibbarp (Göteborgs st., Hallands l.).

Församl. anhåller om tillstånd att få uppföra torn af trä vid västra gaveln eller ock ett vapenhus af trä med dubbelarmad trappa till läktaren.

Ö. I. *Ämb.* låter ark. Ch. Lindholm besöka kyrkan och anser sig på grund af därigenom vunna upplysningar icke kunna tillstyrka ansökan, i synnerhet icke om torn af trä. Föreslår vapenhus af sten, hvilket ej skulle bli dyrare än trätorn.

Församl. beslutar då att endast begära att få utföra torn af trä (sic!). Kyrkoherden reserverar sig och föreslår ett mindre vindfång af trä.

Ö. I. *Ämb.* påyrkar bestämdt afslag ang. trätorn på grund af K. förordn. 31 juli 1776. Har intet emot vindfång af trä, om ritning till sådant insändes för K. *M:t*s stadfästelse.

K. *M:t* afslår församl:s ansökan att bygga torn eller vapenhus af trä. Skrifvelse d. 14 febr. 1908.

Södra Härene (Skara st., Älfsborgs l.).

Församl., som gn. K. Bref d. 26 juli 1907 fått stadfästelse på ritningar till ny kyrka (se årg. 1907 sid. 314), inlämnar af ark. G. Améen utförda ritningar till altare, altarring, predikstol, bänkar, läktare och orgelfasad.

Ö. I. *Ämb.* har intet att erinra.

K. *M:t* stadfäster gn. K. Bref d. 28 febr. 1908.

Båraryd (Växjö st., Jönköpings l.).

Församl., som inköpt en altartafla, gör framställning om tillstånd att med vissa förändringar bibehålla nuvarande altarpuppställning såsom omramning till den nya taflan.

Ö. I. *Ämb.* låter för vinnande af bättre stilhållning ark. Th. Thoren omarbete ritningen, hvilken af församl. antages.

K. *M:t* stadfäster den omarbetade ritningen gn. K. Bref d. 6 mars 1908.

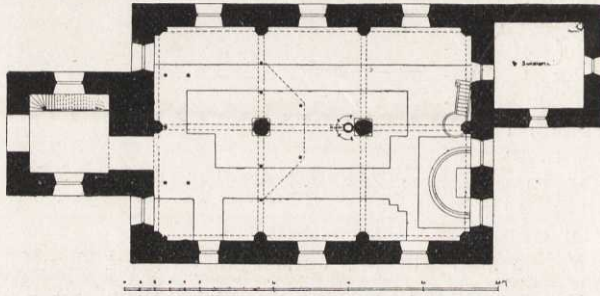
Kärråkra kyrka. Äldre altarpuppats. Kompletterad af ark. Axel Lindegren.

Floda (Västerås st., Kopparbergs l.).

Församl. inlämnar ett af ark. Fr. Eckert uppgjordt förslag till iståndsättande af kyrkan, omfattande:

- 1) murytorna skrapas, lagas, vattrifvas och kalkfärgas; sockel spritsputsas med cementblandadt bruk, stensatt rännsten anlägges rundt kyrkan; fönsterbänkarna beläggas med plåt,
- 2) trätaklisten repareras, spåntaket lagas, tornlanterninen beslås med kopparplåt,
- 3) nytt trägolf; cementgolvet vid altaret utbytes mot kalksten,
- 4) väggar och hvalf skrapas, lagas, vattrifvas och kalkfärgas; inre fönsterbänkar cementstålslipas,
- 5) all inredning ommålas, gamla nummertaflo uppsätts.

Församl. har dock beslutat följande afvikelser, näml.: taket omfattes med svartplåt och förses med hängrännor, hvarför rännstenen borde uteslutas, lanterninen klädes med svartplåt i st. för koppar.

Floda kyrka. Plan. Uppmättningsritning af ark. Eckert.

Ö. I. Åmb. anser de sistnämnda afvikelserna synnerligen olämpliga ur såväl praktisk som estetisk synpunkt och hemställer, att Eckerts förslag oförändradt måtte stadfästas.

K. M:t stadfäster Eckerts förslag oförändradt gn. K. Bref d. 13 mars 1908.

Ransäter (Karlstads st., Värmlands l.).

Församl. insänder ett af ark. B. Almquist uppgjordt förslag till reparation, omfattande:

- 1) grund och källare lagas, vägglutningar försträvas med järnankare, tornafslutningen lagas och förstärkes,
- 2) golf inlägges i 1:a tornvån., kyrkgolvet omläggas med ny underpanel och det gamla golvet återinlägges däröfver; innertaket repareras,
- 3) bröstpanel uppsättes rundt kyrkan, nya inre dörrar och inre omfattningar; innanfönster i koret och på läktaren,
- 4) altarpåställningen repareras, predikstolsuppgången prydes med en äldre skulptur, gamla dopfunten af trä lagas och uppsättes,
- 5) värmeugnen flyttas och uppsättes tillika med en ny vid tvärskeppets västväggar, en på hvardera sidan,

6) yttre och inre målning.

Ö. I. Åmb. och *V. H. A. Akad.* hafva intet att erinra.

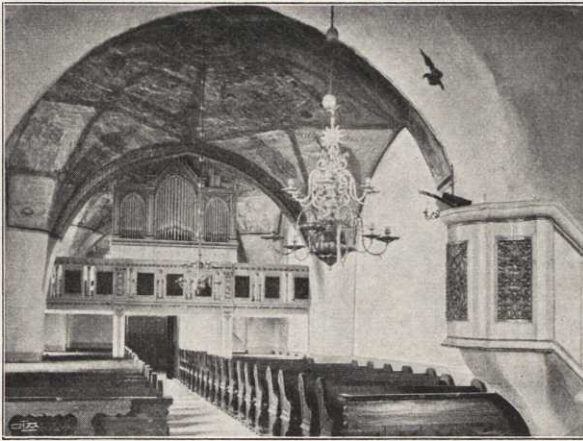
K. M:t stadfäster gn. *K.* Bref d. 13 mars 1908.

Knista (Strängnäs st., Örebro l.).

Församl. insänder ett af lektor *A. Kjellström* uppgjortt restaureringsförslag, omfattande:

1) rifning af orgelläktaren, orgeln uppställes på en estrad framför västra ingången, som minskas med igenmurning,

2) det västligaste stora fönstret på södra långsidan upptages till hufvudingång; det lilla rundfönstret närmast tornet förstoras, nya fönster med dubbelt glas i hela kyrkan,

Knista kyrka. Interiör mot väster.

Foto. 1907.

3) kortaket (af trä) förändras till formen, putsas och dekoreras med målning; gamla målningar i skeppets östliga hvalf renoveras; dess västliga hvalf afbilas delvis, putsas och kalkfärgas,

4) inredningsföremålen målas.

Ö. I. Åmb. låter ark. *Axel Lindegren* på orten granska förslaget, och på grund af hans utlåtande föreslår *Åmb.*, att orgelestraden förlägges 45 cm. öfver golfvvet, att tvärgången framför nya ingången belägges med kalksten, att de gamla fönsterbågarna med blyinfattade rutor bibehållas och nya bågar med nytt hvitt glas fästas på karmarnas innersidor. Då inga praktiska skäl fordra korets ändring och det bildar ett vackert prof på 1700-talets byggnadssätt, anser *Åmb.*, att det bör bibehållas oförändradt. Vidare böra målningarna i skeppet endast rengöras, ej uppfriskas. Borthuggande af puts bör af hänsyn till möjligen befintliga äldre väggmålningar endast tillåtas, om gn. undersökning af *V. H. A. Akad.* visas, att sådana ej finnas.

V. H. A. Akad. instämmer med Ö. I. Ämb.

K. M:t stadfäster med Ämb:s ändringar gn. K. Bref d. 13 mars 1908.

Västerlösa (Linköpings st., Östergötlands l.).

Församl. anhåller att få upptaga en ny dörr till sakristian.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 13 mars 1908.

Knista kyrka. Hvalfmålningar.

Foto. 1907.

Ullånger (Härnösands st., V. Norrlands l.).

Församl., som gn. K. Bref d. 21 dec. 1906 fått stadfästelse på ritningar till utvidgning (se årg. 1907 sid. 58), insänder nu ritning till altare med ring, läktare, orgelfasad och bänkar af ark. G. Hermanson. Den gamla predikstolen bibehålles.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 20 mars 1908.

Backaryd (Lunds st., Blekinge l.).

Församl. anhåller att få utbyta nuvarande spånbetäckning mot tak af svartplåt.

Ö. I. Ämb. anser sig kunna i detta fall tillstyrka plåttak, emedan sådant här synes harmoniera med kyrkans stil.

K. M:t tillåter plåttak gn. K. Bref d. 27 mars 1908.

Visnum (Karlstads st., Värmlands l.).

Församl. anhåller att få utbyta nuvarande spåntak mot tak af plåt.

Foto. 1906.

Ullånger. Interiör före utvidgningen. Altarprydnad och bänkar skola nu försvinna ur kyrkan!

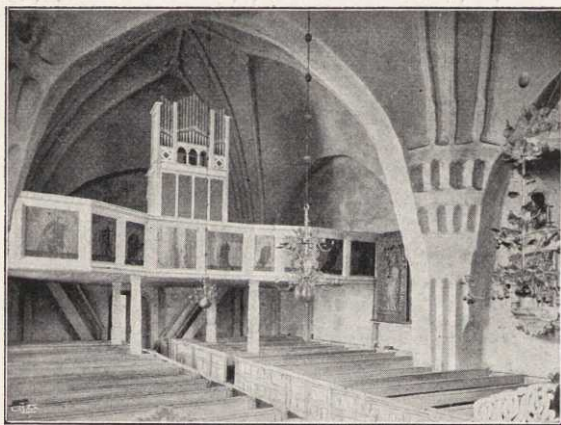
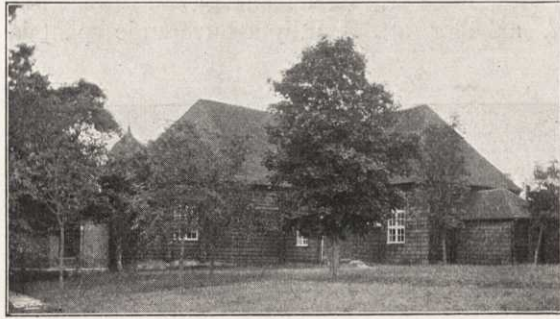

Foto. 1906.

Ullånger. Interiör före utvidgningen. Läktaren med målade fyllningar skall utrifvas!

Ö. I. Åmb. anser det synnerligen olämpligt, då kyrkan, som är af trä, äfven har väggarna spånbeklädda.

K. M:t afslår församl:s begäran. Skrifvelse d. 27 mars 1908.

Visnums kyrka.

Foto. 1907.

Tofteryd (Växjö st., Jönköpings l.).

Församl. insänder ett i orten uppgjordt restaureringsförslag.

Ö. I. Ämb. anser förslaget lida af väsentliga brister i konstnärligt hänseende och icke motsvara kostnaderna för dess utförande. Låter ark. F. Falkenberg besöka orten. Han uppgör nytt förslag omfattande:

1) nytt trägolf öfver det gamla; innerväggarna lagas och vatt-rifvas; under fönstren uppsättes en list; taket (segmentformadt) lagas med träribbor,

2) fönster och dörrar repareras; läktartrapporna inklädas och repareras, svängdörrar insätts mellan vapenhus och kyrka,

3) altarprydnaden renoveras, ny fond målas af kompetent person; predikstolen sänkes, dess dörr göres högre; dopfunten uppställs i koret med nytt metallfat; nya bänkar,

4) väggarna hvitkalkas ofvan mittelbandslisten; målas under densamma i grågrön oljefärg, som kammars; taket hvitmålas i matt oljefärg; äldre inredningsföremål ommålas i öfverensstämmelse med nuvarande utseende; bänkarna målas i kraftigare grön ton.

Församl. antager förslaget, men vill själf bestämma bänkfärg.

K. M:t stadfäster Ämb:s förslag och föreskrifver, att församl. vid målning af bänkarna skall ställa sig till efterrättelse arkitektens anvisningar. K. Bref d. 27 mars 1908.

Sigurd Curman.

Utställningar.

Kyrklig textil konst.

Den välkända textilanstalten Licium i Stockholm hade i början af maj månad en utställning i Konstnärshuset därstädes. Som bekant har Licium den kyrkliga och heraldiska textilkonsten till sin specialitet, och det var också endast dithörande föremål som voro utställda. Anstaltens konstnärliga ledarinna, fröken Agnes Branting, har genom mångåriga studier utbildat sig till en af våra förnämsta kännare af kyrklig textil konst, och hon har också af domkapitlet i Uppsala erhållit det ansvarsfulla uppdraget att undersöka, konservera och museimässigt ordna domkyrkans stora och dyrbara samling af textilföremål. Den kyrkliga textilkonsten kan ju tillgodogöra sig traditionen mera än annan modern textil konst; den har ofta anledning att ansluta sig till den kristliga konsten från äldre tider. En historisk kunskap sådan som den fröken Branting äger är därför af största betydelse. Licium äger dessutom en hel stab af konstnärliga och tekniska förmågor, bland hvilka här endast må erinras om fröken Sofia Gisberg.

Bland de utställda föremålen märktes i första rummet Gustaf-Vasakyrkans i Stockholm tre antependier, som voro färdiga redan vid denna kyrkas invigning för något år sedan. Som bekant prydes kyrkan af det praktfulla barockaltare, som förr haft sin plats i Uppsala domkyrka. På grund af det gamla altarbordets form och rika dekoration hafva antependierna måst göras jämförelsevis små. Största praktiken har nedlagts på det hvita antependiet: midten prydes af en figural kartusch, »Herdarnes tillbedjan», omgifven af en strålgloria, och vid sidorna löpa två stående bårder med motiv af hvita liljor och gyllene blad. Synnerligen förnämt i all sin enkelhet är Vasakyrkans svarta antependium med ett silfverkors omgifvet af ett par gröna palmkvistar och orden: »Det är fullkomnadt.»

Ett praktfullt sorg-antependium var det, som utförts för Borås nya kyrka; midpartiet upptogs af den gamla Frälsare-symbolen, det blödande Lammet, och sidopartierna af modernt hållna, präktigt stilerade tistlar, det hela i diskreta färger, lilas, grönt och silfver. — Dessutom funnos åtskilliga andra antependier, i hvilka med enkla medel och för billigt pris åstadkommits goda konstnärliga resultat.

Den vanligen använda tekniken i föremål af denna art är ju broderi af olika slag. En mindre ofta förekommande teknik representerade ett antependium, beställt för Gustafsbergs kyrka å Värmdö. Det var nämligen väfdt i haute-lisse- (eller flamsk) teknik af en af Liciums många skickliga väfverskor. Dess nedre del, i rödt i olika nyanser med en rik ornamentik af Kristusmonogram och evangelistsymboler, indelas af en rad

smäckra stiliserade stammar, uppbärande gröna palmkronor med gyllene frukter, som utgöra antependiets öfre bård. Färgerna och mönstret äro utomordentligt väl afvägda, och antependiet verkar både praktfullt dekorativt på afstånd och erbjuder samtidigt på nära håll sedt en mängd intressanta detaljer. Tekniken gör, att det torde vara hardt när outslitligt.

Antependierna intogo helt naturligt genom sin storlek och prakt den förnämsta platsen på utställningen, men därjämte funnos äfven mässhakar, bokdynor, kalkkläden, dopfunstäckan, dophanddukar m. fl. till kyrkskruden hörande föremål, alla utförda på beställning för olika kyrkor. I former och färger rådde här detta jämviktsförhållande mellan tradition och modern anda, som man måste fordra hos denna art af konst.

Teknikens och materialets soliditet spelar helt naturligt en ytterst viktig roll, när det gäller föremål sådana som dessa, som skola gå i arf från släktled till släktled. Vi hafva all anledning att antaga, att alstren från Licium i detta afseende skola hålla måttet och visa sig lika goda som det bästa gamla. Den detaljerade kännedomen om gångna tiders tekniska metoder har här varit af stor betydelse, hvarjämte man naturligtvis också lägger sig vinn om att endast använda bepröfvade materialier.

Slutligen må i detta sammanhang erinras om den *atelier för konservering af äldre textilföremål*, som under fröken Agnes Brantings ledning för någon tid sedan startats och som äfven den har den kyrkliga textila konsten till sin specialitet. Som bekant befinna sig dessa ofta ytterst sällsynta och i flera afseenden dyrbara prof på gångna tiders konstskicklighet mången gång i betänkligt skadadt skick och löpa fara att helt och hållet förintas, om ej förstörelsen på lämpligt sätt och af sakkunnig hand hejdas. Många af våra kyrkor, äfven de smärre, äga just bland sina svårast åtgångna skrudföremål skatter af högt både konstnärligt och kulturhistoriskt värde, som det är en bjudande plikt att söka bevara. — Ett dilettantmässigt lagande och »restaurerande» af dessa föremål är synnerligen riskabelt och kan innebära en fullständig förvanskning af beklagligaste slag. — Uppsala domkyrka har föregått med ett utmärkt exempel genom att, som nämndes, uppdraga åt fröken Branting att i sådant afseende taga hand om dess rika samling af mässhakar, kåpor och dylikt. Föremålen lagas och konserveras efter modernaste museala principer och komma därefter att förvaras i monterskåp. En synnerligen märklig upptäckt gjorde fröken Branting för icke länge sedan, då hon bland domkyrkans textila föremål återfann unionsdrottningen Margaretas († 1412) kjortel af guldbrokad, som hitkommit som krigsbyte från Roskilde under Karl X Gustafs krig, en i sitt slag enastående dyrbarhet.

Konserveringsarbetet hos fröken Branting står under kontroll af flera museimän, hvaribland dr Otto Janse vid Statens Historiska Museum och föreståndaren för Lifruskammaren frih. R. Cederström. De prästmän, som hafva i sin vård gamla kyrkliga textilföremål af ofvannämnda slag, kunna därför med största trygghet lämna dem i fröken Brantings vård. — I samband med konserveringsarbetet fotograferas alla de märkligare föremålen för Stockholmsmuseernas räkning, hvarigenom forskningen samtidigt erhåller ett viktigt material.

Gustaf Upmark.

Bysanz i Nordiska Museet.

I Nordiska Museet stängdes nyligen en specialutställning, som trots sitt ringa omfång var väl förtjänt af stor uppmärksamhet icke blott af etnografen och kulturhistorikern utan äfven af konsthistoriens idkare. Den östeuropeiska och asiatiske konsten, som för hvarje år stiger i betydelse inom de utländska museerna och litteraturen, både för sin egen skull och för den rolls skull, som den spelat vid den västeuropeiska konstens daning, fanns här representerad — ett rart fall i våra museers annaler. Och dessa — mest mindre-asiatiska — föremål voro till på köpet resultat af en svensk vetenskaplig expeditions samlaremödor, amanuensen d:r Ture Arnes föregående år afslutade resa. Utom de uppgifter, som lågo d:r Arne som arkeolog närmast, uppmärksammade han ock alstren af den bysantinska konsten, och det är på några af dessa som jag särskildt vill fästa uppmärksamheten, därvid citerande ett välvilligt orienterande bref af d:r Arne: »De två brons- eller kopparplattorna, som finnas anförda i katalogen under numret 268, väckte mitt stora intresse. Den ena — — äkta (den tyngsta och bäst bibehållna) är inköpt i Konia och uppgafs härstamma från klostret Sanasoun i närheten af Cæsarea (Kaissaryék). — — Två dylika finnas i det museum, som tillhör den evangeliska skolan i Smyrna, men båda ge intryck af att vara förfalskningar — — tydligen beslagsplattor, men till hvad? — — Troligen framställa de Konstantin och Helena på ömse sidor om det heliga korset. Bakom dem ses obeliskan och ormpelaren från 'at meidani' i Konstantinopel, den forna hippodromplatsen. Å plattan synas tre ormhufvuden — dessa äro å original-ormpelaren försvunna sedan 1600-talet. Du vet kanske, att denna pelare ursprungligen var en ateniensisk votivskänk, som upprestes efter slaget vid Plateæ — —.» Ja tack, det vet jag. Är icke möjligen denna platta en rå efterbildning efter en elfenbensplakett? Dess form och baldakinen öfver scenen återfinnas på bysantinska elfenbenstriptyka från 1000- och 1100-talen. Det intressanta fenomenet, att man, som på ett annat vykort, afbildat två af hufvudstadens sevärdheter, obeliskan och ormpelaren, är icke sällsynt. En stor grupp af små träskrin, klädda med elfenben, som anses mestadels stamma från 1100-talet, äro ofta försedda med afbildningar af antika konstverk, som prydde Konstantinopels gator och palats. Jag fortsätter att citera d:r Arnes bref: »St. Mikael af silfver på en läderplatta, väl en sen kopia, är inköpt i Konia. Martin förmodar, att också n:r 270, en silfverskål med 12 apostlabilder rundtom lammet med korsfanen i midten inuti, är en replik, gjord på 1600-talet. Stilen är ju eljes 1000-talets. Ett litet elfenbenslejon i rundskulptur köpte jag i Konstantinopel. Det erinrar om tidiga romanska dito —. Det breda ansiktet om vissa sassanidiska stensulpturer. 'Daniel i lejongropen' är en sällsynt och värdefull pjäs, som inköpts i stycken af Martin och torde vara funnen i Mindre Asien (n:r 272). De 2 ampullorna, de bysantinska 4 sigillringarna, örhängena af silfver och bronsskifvorna äro inköpta af Martin i Konstantinopel. Det kuriösa tjurhufvudet med två handtag och ett ringkors under förmodar jag vara bysantinskt om ej äldre — jag köpte det i Konstantinopel —.»

Sedan undertecknad besökte utställningen, tillkom en stor bysantinsk stenplatta med reliefter af apostlasymboler m. m. och diverse växtornament, som tillhör d:r Martin. Den förefaller efter beskrifning intressant och kan kanske senare bli föremål för utförligare omnämmande i tidskriften.

En del af de bysantinska föremålen komma att tillfalla Anders Zorns museum i Mora. Resten tillhör Historiska Museet, som är att lyckönska för detta i princip viktiga steg — att söka förvärfva bysantinsk konst icke blott ur svenskt område, utan äfven från detta konstgebets egen källa.

Jag begagnar tillfället att hjärtligt tacka d:r Arne för de viktiga upplysningar, hvarmed han i brefform kompletterat den kortfattade katalogen.

J. R.

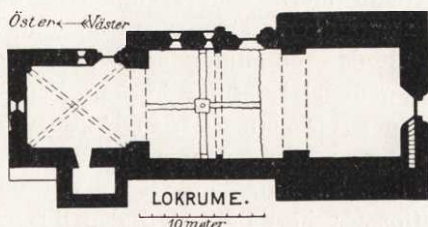

Fig. 1. Plan af Lokrume kyrka. Midtkolonnen i skeppet med de från densamma utgående 4 tvärbågarna betecknar en äldre hvalfkonstruktion = byggnadsperioden II. Provisoriskt uppmätt af förf.

Gottländska forskningar.

IV.

Lokrume kyrka.

Vid medeltida ombyggen af gottländska kyrkor bemödade man sig om att bibehålla den grund, som första gången vigts och som århundradens användning i heligt ändamål gjort allt mer värnadsvärd.

Man gjorde därför nybyggnader i flera repriser, började t. ex. med att rifva det gamla koret och i dess ställe uppföra ett nytt och större. Under tiden begagnades skeppet till gudstjänst, och sedan, medan detta ombyggdes, var det koret som blef interimislokal. Den fasta linjen, å ömse sidor om hvilken dessa byggen skedde, var den gamla triumfbågen och gafvelröset öfver denna. Det kunde hända, att detta icke refs, utan användes som kärna för de större rösten som de nya husen kräfde. I dylika fall bruka skarfvorna mellan äldre och yngre delar komma tydligt till synes, om man betraktar röset ifrån långhusets eller korets vind. I Stenkyrka kan man afläsa 3 dylika fogar: kyrkan, hvars namn tyder på att den varit ett af Gottlands äldsta stenbyggda tempel, berättar härigenom tydligt att minst två »stenkyrkor» i ordets dubbla mening funnits före den nuvarande. Dylika skarfvor, som göra en snarlik tjänst för kyrkornas datering som årsringarna för en trädstams ålderberäkning, äger också Lokrume gafvelröste ofvan triumfbågen (fig. 2).

Fig. 2. Lokrume. Röset mellan korets och skeppets vindar. Schematisk bild. Provisorisk uppmätning af förf.

Betrakta vi detta inifrån korets vind, visar det en fog ungefär så, som min skiss angifver. Den *inre* triangeln, byggd af *huggen* sten, under det att dess omgifning är *tuktad*, utgör ett spår af en liten liten mycket gammal Lokrume kyrka. Betraktas den långhusmur (den norra), som står närmast triangeln, se vi att där finnas två små fönsteröppningar, numera genom igenmurning förvandlade till nischer. Det är mer än antagligt, att en del af denna nord-vägg med dess lilliputfönster hört ihop med den lilla triangeln. Rekonstruktionslinjen, punkterad, å fig. 3 anger huru detta bör tänkas.

Fig. 3. Lokrume kyrka från nordost, med rekonstruktion i prickade linjer af det äldsta långhuset. Teckning af förf.

Denna lilla kyrka, om hvars utseende f. ö. vi intet veta, blef småningom otillräcklig, och man beslöt att ersätta den med en större. Som vanligt började man med att rifva det gamla koret och uppbygga ett nytt betydligt större — det nuvarande. Redan vid korets bygge hade man bestämt hvar det nya *skeppets* murar skulle gå. Den norra skulle sammanfalla med den gamla kyrkans nordmur, men den södra skulle gå betydligt utanför densamma. Därför lades också koret, såsom fig. 2—3 visa, med sin mittlinje en meter sydligare än det gamla skeppet. Detta kor — *perioden n:o 2* i Lokrume kyrkobygge — visar helt och hållet rundbågiga former. Anmärkningsvärd för dateringens skull är den innersta port-bågens utsirning med två stafvar, som framifrån sedt bilda två små trissor fästade på bågens kontur i höjd med kolonkapitälerna (fig. 6). Då portalens plan och profiler nästan öfverensstämmer med Stenkyrka skeppsportal och då denna senare äfven är dekorerad med (tre) trissor, är det antagligt att de båda ingångarna tillhöra ungefär samma tid. Vid Stenkyrka skepp är året 1255 fästadt, Lokrume kor eller Lokrume kyrkas 2:a byggnadsperiod ligger alltså i närheten af 1255. Den 1:a perioden, som nöjde sig med en så mycket mindre byggnad, bör tillhöra en betydligt äldre tid.

Fig. 4. Lokrumme kyrkas nuvarande skeppsportal. Tillhör perioden IV, under det att fönstret tillhör perioden III. Foto E. Wettergren.

Vid denna tid bör kyrkan haft ett kuriöst utseende, som åskådliggöres, om man tänker bort det nuvarande skeppet och tornet, så att blott den prickade rekonstruktionen å fig. 3 samt koret återstå. Längre kan icke detta tillstånd ha varat — men dock började icke uppförandet af ett nytt skepp omedelbart, ty den bestämda skillnaden mellan korets sockel och skeppets (se fig. 6) tyder på att en ny byggmästare tagit saken om händer.

Det nya skeppet begagnade sig, som vi förut antydtt, af den gamla skeppsnordmuren, men höjde denna. Den andra långväggen drogs ett par meter längre söderut. Triumfbågen i denna kyrka var densamma, som nu är kvar. En nu omotiverad konsol ofvan dennas slutsten visar, att här som i så många andra gottländska långhus en skiljebåge varit spänd i öst-västlig riktning från triumfbågens hjässa till en midtkolonn. Å båda långväggarna sitta ännu kvar hvar sin konsol — något öster om den nuvarande långhuslängdens midt —, som med all önskvärd tydlighet visa, huru denna kyrkas långhusplan och hvalf varit beskaffade. (Se planen, fig. 1, där en ungefärlig rekonstruktion försökts.) I väster slutade detta långhus något tidigare än det nuvarande, så att det fönster som nu på ett så underligt sätt tränger sig på sydportalen får sin goda förklaring såsom hafvande tillhört denna *period n:o 2* (se fig. 4). Den därvarande portalen är af senare datum. På den platsen lär dock enligt vanan en ingång funnits. Den finns säkerligen bevarad i den under ett senare skede som tornportal bevarade ingången — rundbågig, med inställda kolonetter liksom korportalen, men sirad med en ring å den rundstafviga arkivolten och försedd med naturalistiska löf å kapitälerna (fig. 7).

Detta skepp bildar den 3:e perioden och ligger alltså i tiden något senare än det »i närheten af 1255», som utmärker koret.

Vår plan fig. 1 ger en föreställning om Lokrume kyrkas utseende vid denna tid, utom att vi ingen upplysning kunna gifva om dess västra fasad, om torn fanns eller ej. Interiören bör ha gifvit ungefär samma intryck som Hangvar och Halls kyrkor, ehuru mätten här äro större.

I detta skick kvarstod byggnaden dock icke länge. Det tycks, som om just nu den utbildade gotikens smak fattat spiran på Gotland, med fordran på vidare och ljusare rum och på höga torn.

Nybyggnader i andra socknar eggade väl Lokrume-männen, och sedan en gotisk byggmästare tillkallats, göres en omändringsplan upp, hvare ett stort tornbygge ingår. Nu — i perioden *n:o 4* — tagas skeppets fyra hvalf ned och på de åt väster något förlängda

Fig. 5. *Ekeby kyrkas skeppsportal.* Efter fotografi i Historisk-topografiska arkivet.

murarna spännes *en* enda skiljebåge, mot hvilken två hvalf, hvardera 8 meter bredt, stödjå sig. Midtkolonnen, som *vi* tycka vara en ståtlig tillsats i Gottlandskyrkorna, ansåg man då som en krycka, som man var glad att kunna undvara. En ny portal fick sydväggen, spetsbågig. Det röste, som denna efter spetsbågportalers sed på Gottland borde fått, blef aldrig upprest, ty en fönsteröppning från perioden n:o 3 satt i vägen, och på slutet upptäcktes att kyrkan blef för mörk, om denna öppning skulle täppas för (fig. 4).

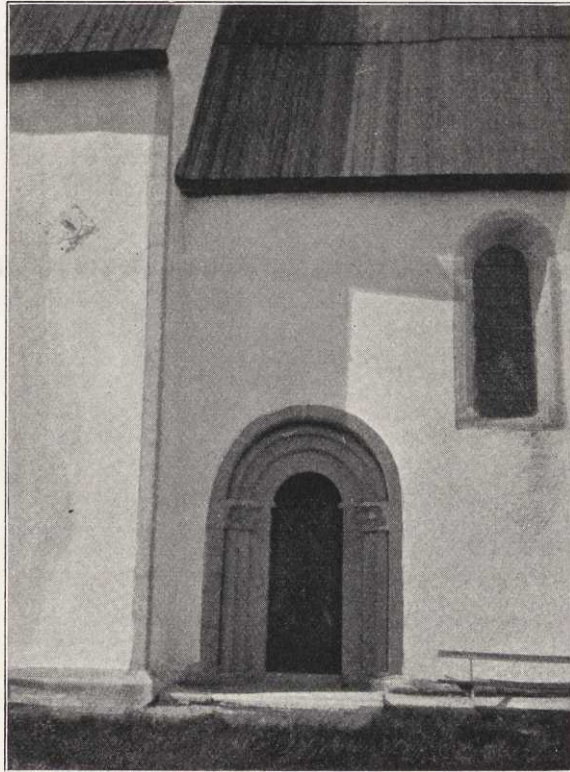

Fig. 6. Lokrume kyrkas korportal. Tillhör perioden II. Foto förf.

Troligen omedelbart härefter skedde det nuvarande tornets bygge, där äfven, som sagdt, den gamla skeppsportalen fick plats som västportal (fig. 7).

Huru lång tid förflöt emellan perioderna n:o 3 och den sist skildrade — n:o 4 —? Blef n:o 3 verkligen färdig, så som jag ofvan

framställt saken, så bör det ha förrunnit en viss tid, innan man hunnit bli så led vid de trånga hvalfven, att man åter rifver dem. Det kan ock hända, att bygget n:o 3 blott hann upp till hvalfkonsolerna, och att vid denna punkt den äldre ledningen aflöstes af en yngre, gotiskt skolad, som då föranledde en ny plan med luftigare betäckning.

Jag ber läsaren att uppmärksamt betrakta den alltså till sista perioden hörande portalen. På dess poster reser sig ett tympanon, hvars kant visar fyra buktiga urfräsningar; de två nedre ha en kvartscirkels kontur, de öfre en halfcirkels. Urfräsningarna skiljas af trissformiga kroppar. På de båda innersta murhörnen »uppstår», för att tala med Brunius, ett »fält med tre mångflikiga knoppar». Dylika fält, som sänka sig öfver tympanon liksom en portiär- eller gardinkappa, har jag brukat kalla *kappa* för korthetens skull, emedan det är fråga om en för Gottlands arkitektur egendomlig lem, som för bekvämlighetens skulle fordrar sin särskilda term. Med sina elastiska buktningar gör den intryck af att kunna vidgas eller förträngas efter behag, liksom bländaren framför kameranlinsen eller munnens eller ögats *Musculus orbicularis*. En särdeles expressiv prydnad alltså för en dörr — en byggnads ljusöppning, bokstafligen motsvarande kamerans linshål eller ögat, själens port. Baserna på högra sidan siras af en rad med bladbildningar, som i murhornbasernas framskjutande vinkel växa upp till små trotsigt uppåtbuktade hörnblad, alltså icke enligt den vanliga arkitektoniska katekesen förmedlande öfvergången mellan en rund bas och en kvadratisk plint, utan accentuerande en vinkels framåtspringande riktning — som en gallionsbild på en båtstäf.

Kapitälerna ha dock ingen dylik expressiv sirning. De äro klädda i ett dekorativt flätverk af sex-kantiga stjätkar, som långsamt vrida sig om hvarandra i symmetriska kurvor och nu avslutas af små romanska blad. Mönstret är på den högra kapitälraden mycket tätt och alla dess delar höja sig ungefär lika svagt öfver bottenytan. Den vänstra raden är troligen skulpterad af en annan hand. De här runda stjätkarna göra ännu långsammare akantus-rank-artade buktningar, mönstret är betydligt mera luckert.

För att erfara huru röstet på denna ingång ursprungligen var tänkt få vi gå till Ekeby kyrka, hvilkens skeppsportal i hög grad liknar Lokrumes. Hvad kapitälornamentet angår, är det Lokrumes östra kapitälrad, som öfverensstämmer med Ekeby-kapitälerna (f. ö. äfven Ekeby korportals). Eget nog synas nya afsikter ha rådt, då Ekeby skeppsportals västra hälft höggs. Kapitälens profiler, som alltid

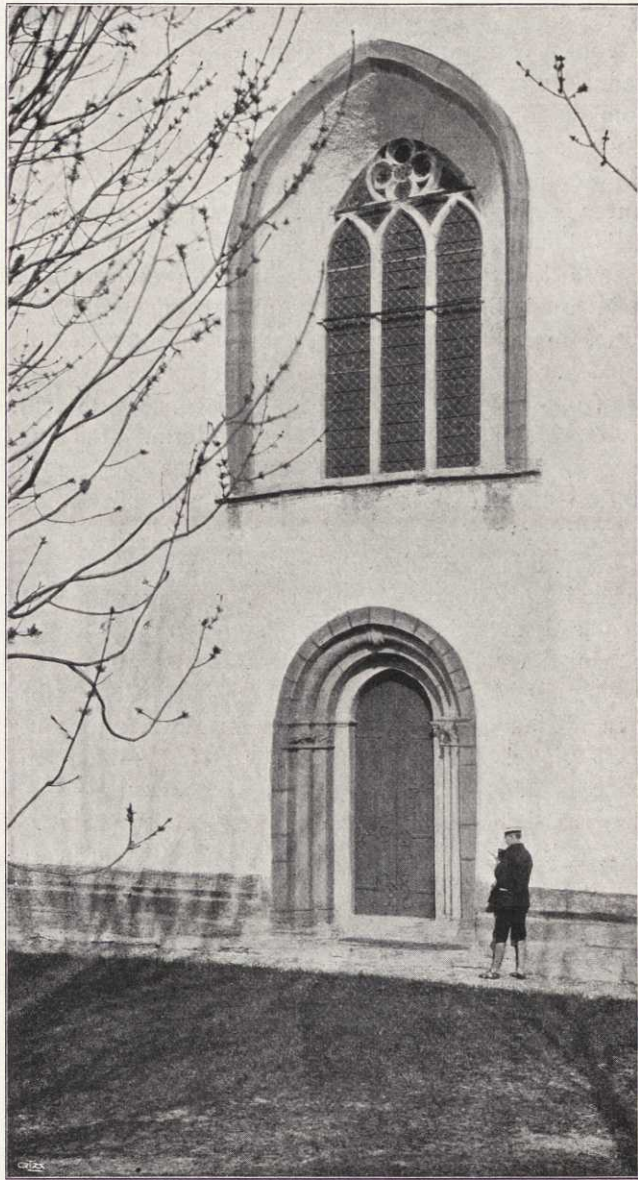

Fig. 7. Del af Lokrume kyrkas västra (torn-) fasad. Foto E. Wettergren.

ju bruka vara lika till vänster och höger om samma ingång, differera här högst betydligt. Dock är själva ornamentet likt sig i båda kapitälraderna. Det ser ut, som om mästaren velat göra *bättre*, att han funnit högra raden för klumpig. Såsom nu portalen är, erinrar den om arkitektoniska mönsterkopparstick, där de båda hälfterna framställa alternativa lösningar af samma problem. Det är anmärkningsvärdt, att Ekebyportalen (fig. 5) å röstets nedre ändar har (nu afbrutna) vattenkastarefigurer. Dylikt var vid 1200-talets slut en nyhet i Gottlandsarkitekturen. På den med Ekebys så nära besläktade Lokrumes 4:e period hade tornet i sitt ursprungliga tillstånd dylika vattenkastare i sina fyra öfversta hörn (finnas nu delvis kvar på kyrkogården). Arkitekten i Ekeby, förtjust i denna nymodiga prydnad, anbringar den på portalens röste, då han icke har tillfälle att bygga ett torn.

Vi ha nu konstaterat 4 perioder, hvaraf den 2:a ligger vid närheten af 1255. Det vid Lokrume enligt artikeln i förra häftet fästade årtalet 1277 bör alltså tillhöra perioden 3 eller 4. Skulle perioden 3 helt ha afslutat sitt verk, måste årtalet tillhöra denna. Ty det går näppeligen att få rum med perioden n:o 2:s invigning, period n:o 3:s byggnad och invigning, föråldrande, rifning och period n:o 4:s byggnad och invigning inom åren 1255—1277.

Skulle åter perioderna 3 och 4 enligt den ofvan gjorda gissningen sammanfallit till tiden, men skilt sig genom olika mästare, så tillhör året 1277 i stort sedt båda perioderna, men närmast n:o 4. Jag är dock böjd att antaga det förra fallet, då alltså Lokrumes byggnadshistoria tabellariskt uppställd skulle blifva denna:

- I. Före 1255. Romansk kyrka af huggen sten med ytterst små fönster i långhuset tätt under taklisten. Norra långhusmuren med dess yttre fönsternischer och öfre delen af långhusets östgafvel bevarade.
- II. Omkring 1255. Det nuvarande koret tillkommer. Rektangulärt med kolonetter i hörnen och rundstafviga hvalfstrålar. Ett rundbågigt korfönster. Rundbågig portal med två små trissor å innersta bågen. Hela detta kor kvarstår.
- III. 1276. Nämnda kor kompletteras med ett rektangulärt långhus med midtkolonn och fyra kvadratiska krysshvalf. Kvar: långmurarna med ett, något förändradt, fönster invid ingången; portalen (nu flyttad till tornet), har naturalistiskt löf å kapitälerna och ring å rundstafvig arkivolt.

- IV. Efter 1276. Tornbygge med gallerier, dels rundbågiga, dels spetsbågiga gluggar. Skeppet förlänges och får nya hvalf utan midtkolonn, nytt spetsbåigt fönster med murverk och en spetsbågig portal med inbuktningar i tympanon och därtill svarande »kappa».

Fig. 8. Östra kapitälraden på Träkumla södra skeppsportal. Foto förf.

V.

Träkumla öde.

I Gottlands Allehanda d. 13/7 1899 förekom en artikel, som med författarens* och tidningens benägna tillstånd här delvis citeras.

»År 1866 utgaf Brunius tredje delen af sin Gottlands konsthistoria. Här säger han om templet i Träkumla:

'Kyrkan är så illa underhållen, att stora droppfläckar märkas å takhvalfven. Vi ha med synnerligt vemod försport, det orsaken till en sådan vanvård är, att denne helgedom skall såsom obehöflig lämnas åt sitt förfall och således bli en öde kyrka. —

* Arkivarien Fil. Dr Vennersten.

— — — — Sedan ingen gudstjänst numera hålles i kyrkan och meningen är att låta henne förfalla, så hedrar det stiftets biskop, att en och annan nattvardsgång får där förrättas och kyrkogården begagnas till begrafningar, hvadan således ingen rifning nu i fråga kommer. Skeppets och korets vattentak samt tornets spira äro beklädda med bräder, hvilka till stor del äro förruttnade. Fastän omgifningsmurarne och takhvalfven äro föga skadade, så kunna de genom nederbörd inom få årtienden fördärfvas. Det tyckes alltså vara för kyrkans bibehållande lika välbetänt som föga kostsamt att nedtaga den odugliga spiran och i dess ställe upplägga ett simpelt kroppåstak och på samma sätt skydda den öfriga byggnaden.

Så långt den gamle, nitiske tempelforskaren Brunius . . . Hvad skulle han väl ha sagt, om han ännu lefvat och varit i tillfälle att besöka Träkumla öde? Huru ser den nu ut? Tornspiran är borta, kroppåstaket försvunnet och tornklockan upphängd i en afskyvärdt ful träställning. Af fönstren i skepp och kor finnes intet i behåll. Detta rörande det yttre. Och det inre — ja, gå bort till den strax norr om kyrkogården boende klockaren, han som en gång öppnade tempeldörren för Brunius, medan kyrkan ännu

användes som sådan. Han går visserligen inte så Provisorisk uppmätning af förf. raskt, men fort nog för att hinna före er, det är ej för drickspengar han går utan för att möjligen kunna intressera någon »främling» att lägga sig ut för hans kära kyrka, så att han än en gång som i forna, lyckliga dar skall kunna få ringa samman till gudstjänst inom dess murar. — Pojkarne ha varit framme och förstört låset, och det dröjer en stund, innan nyckeln fritt kan vridas i dess rostiga osmorda gångar. Så går dörren äntligen upp på sina gnisslande gångjärn, och ni kan komma in. Och där — förödelsens styggelse! Vinden far in och ut genom de öppna fönstren och genom dörren och rör upp damm och visnande löf, som ligga på golvet täckande massor af murbruk, som ramlat ned från hvalfven och lagrat sig på de ännu kvarstående bänkarna i skeppet. Bry er inte om dammet, gå framåt, klättra öfver de gamla bräder och kasserade skolbänkar, som blifvit inkastade vid triumfbågen. Där framme på väggen har murbruket lossnat och hänger färdigt att dela takrappningens öde, dock det är ännu lyckligtvis ej mer än det öfversta lagret. Det undre sitter än tämligen säkert, om ock här och där genomdraget af stora remnor, och visar präktiga prof på medeltidsmålningar — minst så intressanta som Hemseskilderierna och kanske mera konstnärligt utförda. Å vänstra gafvelpartierna af skeppet samt å triumfbågen och en stor del af koret äro de rätt mycket blottade, och dessutom går öfver dessa partier ett fortlöpande halfmeterbrett, midt mellan golf och takfot löpande band med en inskription utförd i ståtliga majuskler, svag men ännu ej omöjlig att dechifrera. Ännu en höst och en vinter med dess stormar, fukt och temperaturväxlingar, och allt detta är kanske utplånadt och ett nytt blad rifvet ur våra kyrkors historia. Hvad ej naturen gör, skola okynniga pojkar veta att göra. Ha de inte tid att klättra in genom korfönstren — deras vanliga väg — så ha de minnsann inte glömt, att man kan slunga in stenar genom dessa, och otur skulle det nog vara, om ej ett doft eko ur kyrkan talade om för dem att stenen träffat och bringat en om ock liten del af den gamla rappningen att rasa. Huru de vanhelga helgedomen, när de ha tid att göra ett besök, vilja vi förbigå. Vi ta i stället innan vi gå en total öfverblick af templet från dess altarrund utan att fästa oss vid förödelsens styggelse eller vid

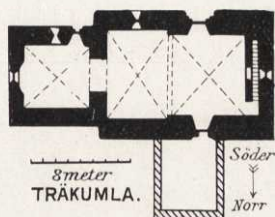

Fig. 9. Plan af Träkumla kyrka. Provisorisk uppmätning af förf.

några små detaljer, och vi se då framför oss ett fullödigt prof på hvad den romanska stilens byggmästare kunde åstadkomma. Enligt gamla säkra anteckningar skall kyrkan vara invigd anno 1276 den 16 september eller samtidigt med att gotiken började hålla sitt intåg här på ön. Och när man äntligen med dröjande steg bereder sig att gå och kastar blicken framför sig ut genom dörren och därute på gräsmattan ser, huru korsen och grafkullarna vittna om att Träkumlas folk där än bäddas ned till den sista vilan, kan man ej frigöra sig från den frågan, hvarför skola de nödgas fara långa vägar bort till andra kyrkor härifrån för att få sina aflidne bisatta och vigda åt jordens sköte, när de med en ringa kostnad åtminstone skulle kunna få sin gamla kyrka reparerad och apterad till ett det allra ståtligaste grafkapell.

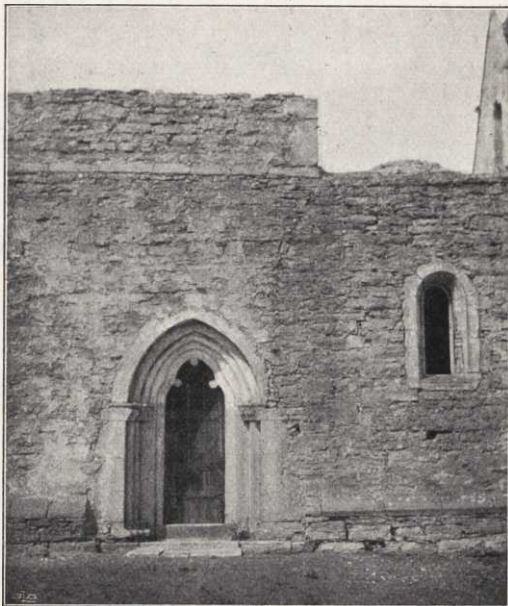

Fig. 10. *Träkumla skepp, sedt söderifrån.* Foto förf.

tusen kronor af det väldiga kapital, som gått åt för att fylla t. ex. Dalhems kyrka med en anspråksfull och på samma gång dåligt utförd dekoration som har så föga med kyrkans ursprungliga väsen att göra, kunnat i stället ha gått till Träkumlas räddning?

Redan nu äro målningarna i det inre fördärfvade. Endera dagen störta takhvalfven in, om de icke i tid konserveras.

Trots detta elände kan man dock iakttaga kyrkans byggnads-sätt. Det är en helt liten annexkyrka. Med sina små fönster på de stora af inga utskjutande delar brutna, ouppdelade väggarna liknar

Och tar man, väl kommen ut på kyrkogården, än en öfverblick af templet, är man färdig att af fullaste hjärta instämma i Brunius' ord: 'Då kyrkan nära 6 århundraden ansetts vara behöflig och kunnat under långvariga fejder mot svenskar, danskar och tyskar, under fetaliebrödernas hemsökelse och under tryckande förlänningar samt under förödande pesttider upprätthållas, så synes det, som hon ganska väl kunde och borde bibehållas, då Gottland alltjämt tilltager i välmåga, och hon efter blifvande enskiftning och förbättrad odling samt ökad folkmängd snart blir rent af nödvändig.'>

Hur är det möjligt, att på Gottland, där dock medeltidskonsten är älskad och uppskattad, något sådant kan förekomma? Skulle icke ett par

hon nästan ett snickare-arbete, ett skrin. Ljus puts har klädt alla murar. På skeppet har det ljusa brutits af de mörkare kalkstensomfattningarna å spetsportalen och det rundbågade fönstret, på koret ha södra fönstrets och dörrens runda bågar varit slagna af tegel, som stått i sin naturliga färg.

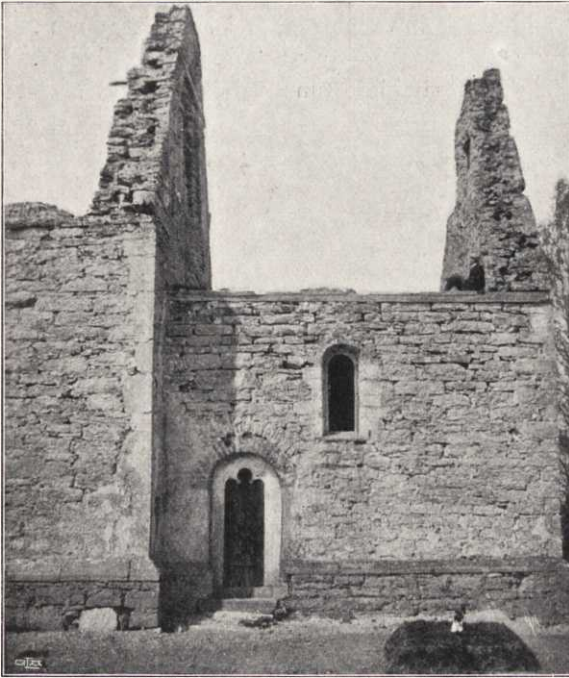

Fig. 11. Träkumla kor söderifrån. Foto förf.

Skeppet har en enkel rundbågig portal åt norr, nu dold af ett sockenmagasin, och en rikare ornerad åt söder (fig. 10 och 8). Ehuru spetsbågig svär denna icke mot kyrkans stil för öfrigt. Den är så liten och ligger helt och hållet inom murens ytterlif, så att hela Träkumla kyrka förefaller verkligt helgjuten.

Koret har ett rundbågigt fönster på sin utåt rakslutna östsida. Inåt finnes en tydlig ehuru rudimentär absid. (Se planen fig. 9). Skeppet, täckt af två krysshvalf, förökar sin murtjocklek något i västra hälften, för att där kunna bära ett torn — om hvars öfre delars utseende, ifall det nånsin fullbordats, vi dock icke nu kunna veta något.

Å skeppets västvägg, i dess norra hörn är en ingång till en vindstrappa, som löper inuti sagda mur. På midten af sin väg belyses trappan genom ett åt väster vettande spetsbågigt fönster (af samma storlek som sydfönstret), som motsvarades af en nu tillmurad rundbågig fönsteröppning inåt skeppet, bildande alltså ett stycke galleri af samma art som de i större stil utförda i *S. Lars* i Visby. *Ala* kyrka har alldeles samma anordning i sin västra mur. »Galleriet» i Träkumla hade af bevarade spår att döma ett plant golf på bjälkar och var täckt af ett särskildt tunnhvalf med stöd i väster och öster.

Fig. 12. Träkumla korportal. Foto förf.

Vid en granskning af taket och de där uppstående röstena finnes den mot väster vettande ytan af röstet mellan skepp och kor vara putsad (fig. 14), icke helt och hållet, utan blott till så stor del som motsvaras af korets takhöjd. Denna putsade del är omramad af två bjälkar. I putsen är ett kors prydligt inristadt.

Denna yta måste alltså ha stått synlig, hvilket förklarar naturligt därigenom, att koret stått färdigt före skeppet och därför måst ha sin — inom skeppets vind ännu icke dol-

da — gafvel snyggt ytbehandlad. Nu begriper man också de båda bjälkarna såsom den västligaste takstolen i koret, efter gottländsk vana inbakad i gafvelröstet. (Denna sed har iakttagits på kyrkor äfven i andra landskap, det är, kan man säga, en sorts korsvirkeskonstruktion.) Diverse små skillnader mellan detaljer i skepp och kor understödja denna observation. Rundbågen härskar i koret uteslutande, icke så i skeppet. Tegeldekoration förekommer blott i det förra. Korssockelns västligaste sten (iakttaget i sydvästra hörnet af koret) är visserligen huggen i vinkel, visande att ett skepp såsom det nuvarande

från början afsågs; men skeppets sockel har dock blifvit något större än korets (se fig. 12!) och berättar därigenom om ett afbrott i byggnaden. Att detta afbrott sträckt sig öfver en afsevärd tid — icke bara ett eller två år — bevisas af att man gjort sig möda att såväl putsa västgafveln som förse den med en korsdekoration. Då byggnaden dock ser så homogen ut och den nya sockeln fortsattes ungefär i den gamlas form, böra dock korets och skeppets byggen ligga inom samma generation. Äfven inom skeppsbygget tror jag att en paus förekommit, men af så kort varaktighet, att jag icke här behöfver närmare orda om den. (Före pausen skulle skeppets rundbågiga öppningar ligga, efter densamma de spetsbågiga och tornet.)

Kyrkans datering — 1276 — stämmer nästan på året med den ofvan behandlade Lokrume kyrka, där 3:e byggnadsperioden afslöts 1277, och ligger heller icke långt aflägsen från tiden för Fole kors färdigställande 1280.

Med dessa monument öfverensstämmer icke Träkumla skeppsportal (om icke i en detalj: kapitelornamentiken i Fole korportal och Träkumla skeppsportal äro någorlunda lika). Där emot visar den sistnämnda ingångens hela profil och de båda innersta bågarnas dubbeltrifolieform stor öfverensstämmelse med Ekeby korportal, hvilken som ofvan nämnts tillhör samma grupp som Lokrume 4:e period, d. v. s. *senare* än 1277.*

Alltså bör »1276» afse *koret*. Här är ingången rundbågig liksom Lokrume 3:e-periods-portal af 1276, och tympanons kontur är buktad i samma fasoner som Fole korportal af 1280.

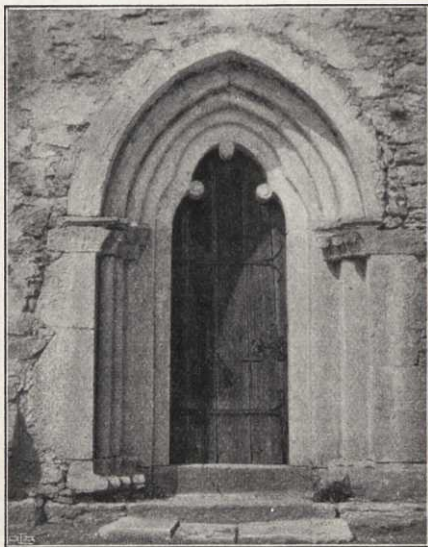

Fig. 13. Träkumla södra skeppsportal. Foto förf.

* Denna dubbel-trifolieform (som i fig. 13) förekommer på Gottland, för såvidt jag känner, endast i de båda nämnda fallen, Träkumla skepps och Ekeby kors portaler.

Alltså sätta vi året 1276 öfver ingången till Träkumla kor och datera skeppet något senare, dock som sagdt *icke* en hel mansålder senare, d. v. s. yngre än 1276, äldre än 1300 = omkring 1285.

I Träkumla stod fordom en vacker dopfunt af en typ, som jag tror bör sättas till 1100-talet. Hur såg den kyrka ut, för hvilken

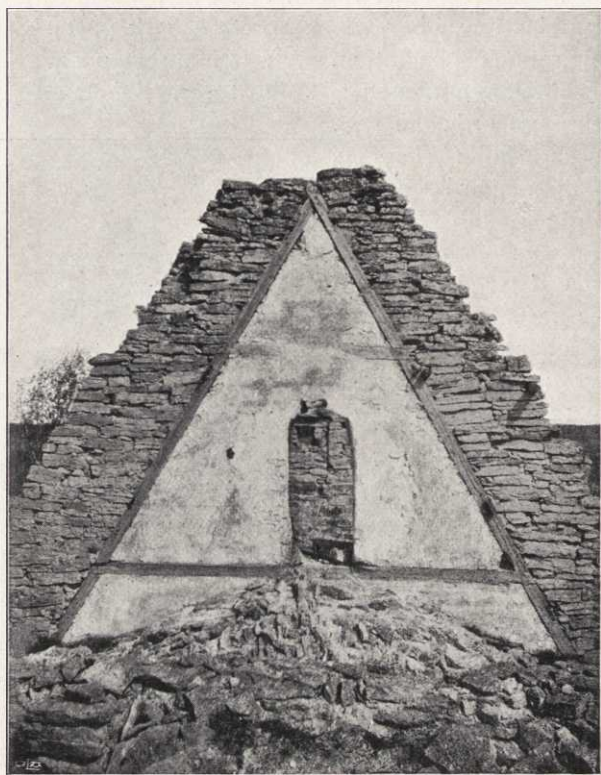

Fig. 14. Gafvelröset ofvanför triumfbågen å Träkumla kyrka. Foto förf.

denna funt tillverkades? Då det nuvarande bygget icke innehåller det ringaste spår af minnen från någon äldre stenkyrka, torde det få anses som mycket troligt, att 1100-talskyrkan var byggd af trä.

Träkumlas byggnadshistoria är alltså, öfversiktligt upprepad, denna:

I. En träkyrka, hvaraf intet annat än ett inredningsföremål, dopfunten, återstår, 1100-talet.

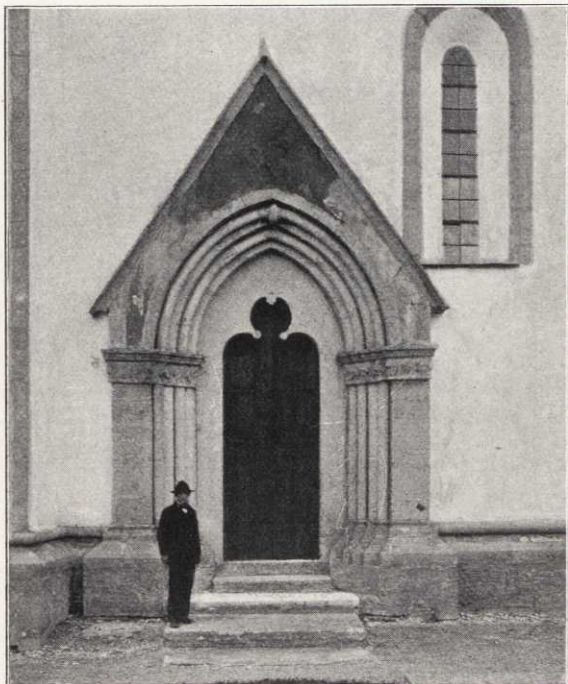

Fig. 15. *Fole kyrkas korportal.* Foto E. Wettergren.

II. Det nuvarande koret, vigdt 1276, med putsadt och dekoreradt väströste, kanske begagnadt i förbindelse med någon kvarstående del af träkyrkan.

III. Nuvarande långhuset, färdigt troligen omkring 1285.

Johnny Roosval.

Fig. 1. Den korsfäste med Maria och Johannes, framställda i applikation, målning och broderi å botten af siden. Tillhör Vadstena klosterkyrka.
Foto Justus Cederquist.

Roger van der Weyden och ett par broderier från Sveriges medeltid.

Af **Axel L. Romdahl.**

Ett af de föremål, som vid den kulturhistoriska utställningen i Norrköping år 1906 tilldrog sig den största uppmärksamheten från de besökande, var helt visst det stora broderade krucifixet från Vadstena klosterkyrka. Man greps ovillkorligt af det innerliga allvaret,

den veka och dämpade sorgen i denna bild af Maria och Johannes vid korsets fot, och man beundrade den ädla teckningen, den trots seklers medfart ännu vackert harmoniska färgstämningen. Säkert önskade också mången att vinna klarhet öfver det åtminstone i vårt land enastående arbetets ursprung och öden.

I sitt förtjänstfulla verk »Medeltidsminnen från Östergötland» ägnade utställningens ordnare doktor Otto Janse ett vackert ljustryck och en kort beskrifning åt Vadstenabroderiet (fig. 1). Sedermera har fröken Agnes Branting under rubriken »Textilkonst i Vadstena Kloster och Kyrka» offentliggjort en undersökning af detsamma i Svenska Slöjdföreningens Tidskrift årg. III, 1907 h. 2 sid. 38—41. Jag tillåter mig att ur denna anföra följande: — — — »Det är prägladt af personlighet, tecknad af en mästarehand, som jag föreställer mig tillhört någon af invånarne i Vadstena kloster. Arbets sättet är mycket enkelt. Det är hvad jag tror Nic. Ragvaldus och Peder Månsson skulle kalla 'sætterverkskonst'. På ett groft lärftstycke har man tecknat hela den figurala framställningen. Teckningen är gjord med färg, liksom man äfven färglagt eller »bemålat» en del af de ytor, som sedan skulle fyllas med sömnad. När detta är gjordt, har man utklippt figurerna och satt upp dem på ett annat stycke lärft, något gröfre än det förra. Därefter har man börjat utsyningen. Sömnaden har här noga följt målningen och tjänar att göra det hela rikare och fylligare. Alla nakna delar å figurerna utgöras af linnebotten, så godt som osydd, alla teckningar i ansikte och händer äro gjorda med fin sepiafärg, som sedermera skärpts genom en fin och känslig sömnad. Hår och skägg äro mörkt brunröda, utförda i fin kedjeliknande söm, följande formen. Törnekransen är gulaktig, något blodig. Korset är sydt med brunt silke i träfärg. Spikarna och inskriftsbandet af sifver. Skriften svart med röda prickar mellan bokstäfverna. Kristusfiguren är realistiskt hållen, hans drag äro lidande, en skymt af tänderna komma fram; kroppen något blodbestänkt. Maria är klädd i hvit underklädnad och blå mantel med guldkant och guldspänne, Johannes i grön underklädnad och röd mantel. Dräkternas veckfall är markeradt med tjockt strimmadt silke, som aftonas med klufvet silke af samma sort. Håret på Maria och Johannes är svagt gulaktigt med fina mörka linjer. När nu detta broderi blifvit afslutadt, har man klippt underlärfttet efter figurernas form och placerat alltsamman på en sidenbotten, som i sin tur sitter på ett stadigt lärftfoder för att kunna bära det hela. Den yttre konturen å figurerna är fastsydd vid sidenbotten medelst täta fäll-

styggn, hvilka döljas genom en kraftigt sydd linje af svart yllegarn, åtföljd af en guldsnodd. Broderiet är bleknadt, och en stor del af de färger jag skildrat kunna icke upptäckas annat än vid en mycket nära granskning. Hvad man emellertid snart märker är att botten-tyget är vändt. Först trodde jag, att man af estetiska skäl valt sidenets matta yta i stället för dess glansiga atlasbotten, men efter hand märkte jag, att undersidan också bar tydliga spår af broderi och att man vändt sidenet, då det blifvit urblekt. Genom denna vändning har emellertid en viss skefhet uppstått i de afsprättade figurerna, särskildt har Kristusfigurens ena arm blifvit missriktad. I sin ursprungliga färg var sidenbotten djupt violett, såsom den ännu är på alla de ställen, där ornament täckt densamma, under en mellanperiod har botten varit blå, nu är den alldeles grå.» — — —

»Skulle det förhålla sig så som jag framställt saken, så få vi i broderiets sällsynta skönhet och känslighet icke endast se kloster-systrarnas stora konstnärlighet utan äfven deras vackra tanke att vilja med egna händers verk pryda drottning Filippas graf.»

Medan den noggranna och sakkunniga redogörelsen för verkets teknik är af synnerligt värde för forskningen, kan detsamma däremot knappast sägas om den på fri hand och med friskt mod framställda hypotesen om broderiets utförande af Vadstenanunnorna. Ej ens ett försök till bevis för densamma har delgifvits läsaren. För en ytlig betraktare kunde det ligga nära till hands att finna ett vittnesbörd om arbetets härkomst i det redan af doktor Janse påpekade förhållandet, att de öfver bakgrunden strödda stjärnorna återfinnas på tvenne andra i Vadstena befintliga föremål, en korkåpa (Medeltidsminnen fig. 59) och relikskrinet (fig. 53). Men äfven förutsatt att dessa stjärnor på grund af sin sömnadsteknik skulle visas vara utförda inom samma verkstad, det vill här säga inom klostret, kunna de ju ha blifvit anbragta å ett broderi, som färdigt införskrifvits från utlandet. (Att stjärnorna, enligt hvad fröken Branting haft vänligheten att meddela i bref, varit fastsydda å broderiet redan innan sidenet vändes, försvårar icke detta antagande.) Ett exempel på ett dylikt tillvägagående erbjuder just den nyssnämnda korkåpan (se fröken Brantings uppsats *Textilkonst i Vadstena kloster och kyrka* sid. 37 och 38). Lämnande möjligen påvisbara textilt tekniska bestämningsgrunder å sido, vill jag försöka att genom en formal stilistisk granskning bestämma bildverkets konsthistoriska plats. Redan första ögonkastet säger oss, att vi ha att söka inom den nederländska 1400-talskonsten, om vi vilja påträffa frändskap och likhet. Och genast inställer sig också

minnet af en viss bestämd mästare, af honom som i sin Kristi graf-läggning i Escorial mer gripande än någon skildrat vespertimmans andaktsfyllda och återhållna vecklagan, Roger van der Weyden. Om honom erinrar den bildstodslika hållningen hos de båda sörjande, draperibehandlingen, händerna och icke minst ansiktstyperna. Mariatypen är genomgående i så godt som alla mästars verk men återfinnes kanske allra tydligast i altaret med Konungarnes tillbedjan i Münchens pinakotek (fig. 4). Älskningsaposteln bär öfverallt där han möter oss i Rogers arbeten, det må vara fråga om original, repliker eller kopior, samma sjäfulla anletsdrag, hvarmed han å Vadstenabroderiet blickar upp till den korfäste. Jämföra vi slutligen Kristusfiguren med motsvarande gestalter hos Roger och i repliker efter honom, så bli vi i tillfälle att konstatera en nära nog absolut identitet. Anletsdrag och kroppsbildning öfverensstämma såväl med Grafläggningen i Escorial som med sakramentsaltaret i Antwerpens Museum, Johannesaltaret och Mariaaltaret i Berlins Kaiser Friedrichmuseum. Den största likheten hvad hela figurens ställning vidkommer finna vi emellertid i Korsfästelsen i Hofmuséet i Wien. Vissa detaljer, t. ex. händerna och benen, öfverensstämma dock närmast med bilden i Antwerpen. Viktigare likväl än alla detaljöfverensstämmelser är det afgjorda intryck af Rogers stil och anda, som hela framställningen gör. Detta säger oss äfven — hvad ju en analys af de särskilda figurerna och en jämförelse mellan dem och Rogers verk ger vid handen —, att vi ej här ha att göra med en osjälfständig kopia utförd när och hvar som helst. Kompositionen ger sig själf vitsord att vara afsedd just för detta ändamål och just denna yta. Teckningen är samlad, klar och monumentalt fast utan den oroliga liffullhet i detaljer — fladdrande ländduk, flikiga draperier, sträckta armar — hvilken vore på sin plats i en målning men ej i ett verk som detta. Ej minst detta lugn bidrager i väsentlig grad till arbetets skönhet och förebygger den vid applikationsteknik eljest lurande faran, att figurerna te sig som utklippta pappersdockor. Ytfördelningen är äfven af en beundransvärd skönhet och måste vara resultat af medvetet skapande, ej af opersonligt kopierande. De båda sörjandes figurer, hvilka i detta hänseende genom sin slutenhet och sina obrutna vertikallinjer äro af så stort värde, låta sig ju icke heller påvisa i Rogers korsfästelsebilder, ehuru de äga motstycken äfven hvad hållningen angår i andra hans verk, såsom t. ex. Johannesaltarets vänstra flygel. Allt som allt ledas vi till antagande, att kartongen till Vadstenabroderiet eller måhända rent af dettas målning blifvit

utförd af Roger van der Weyden, eller om detta låter för djärft, af någon konstnär i hans omedelbara närhet.

Det torde i detta sammanhang lämpligen böra erinras om att Roger mer än en gång fått tjäna den textila konsten. Ett känt exempel utgöra de praktfulla s. k. Burgundertapeterna i Bern, hvilka

Fig. 2. Mässhake tillhörig Styrestads kyrka i Östergötland, med broderad framställning af korsfästelsen. Foto Justus Cederquist.

schweizarne erhöilo som byte i Karl den djärfves läger efter slaget vid Granson. De äro utförda efter Rogers rådhusmålning i Bryssel, uppbrunna 1695 och kända endast genom beskrifningar. Ett annat exempel är en gammal nederländsk tapet i Louvren, hvarå återgifvas figurerna å den visserligen på senare tid såsom original af Roger

omstridda taflan med S:t Lukas och Madonnan i Münchens Pina-
kotek.*

I båda dessa fall ha vi alltså, i motsats till hvad fallet är med
Vadstenabroderiet, att göra med direkta och fullständiga kopior efter
målningar, modifierade endast af material och teknik.

Fig. 3. *Korsfästelsen*. Oljemålning af Roger van der Weyden
i Madrid, Pradomuseet.

Ytterligare ett exempel hämtadt från vårt eget lands medeltida
textilskatt åskådliggör ännu ett annat förhållande. Bland »Medeltids-
minnen från Östergötland» afbildas och beskrifves en mässhakel från
Styrestads kyrka (fig. 2), prydd å ryggen med ett rikt broderadt
kors, hvarå afbildas Kristus på korset, tre änglar uppsamlande blodet

* Se Karl Voll, *Die altniederländische Malerei von Jan van Eyck bis Memling*.
Leipzig 1906 sid. 290.

från såren i händer och fötter, en grupp sörjande samt vid broderiets fyra ändar evangelistsymbolerna inom fyrpass. I sin korta text uttrycker doktor Janse den förmodan, att gruppen sannolikt är sydd efter någon målning. Det visar sig också, att detta antagande är riktigt, om än blott i viss mån. Å en Korsfästelse i Pradomuséet i Madrid, tillskrifven Roger van der Weyden och i hvarje fall en skolbild, replik eller kopia efter honom, anträffas Styrestadsbroderiets Mater Dolorosa-grupp i det hela identisk. Maria sjunker vanmäktig ned i alldeles samma ställning, stödd på samma sätt af Johannes, hvars sätt att hålla hufvudet dock afviker något — i Madrid profil, i Styrestad en face —, och bakom båda synes ännu en helig kvinna, äfven hon olika i fråga om dräkt och ställning. Öfverensstämmelsen mellan mässhakeln och målningen är slående trots detaljernas skiljaktighet, hvilken torde böra förklaras så, att icke Madridexemplaret utan en annan varierad replik varit den omedelbara förebilden för broderiet. Den korfäste, änglarne och evangelistsymbolerna äga däremot alls intet gemensamt med ifrågavarande komposition eller öfver hufvud med Roger van der Weyden. Snarast synes mig stilen i dessa partier, såvidt fotografien tillåtit ett bedömande, hänvisa på Tyskland. Upptäckten, att Mater Dolorosa-gruppen lånats från en komposition af Roger van der Weyden och, lösryckt ur sitt sammanhang, fogats till den öfriga framställningen, ger förklaringen till det otillfredsställande i Styrestadsbroderiets anordning. Taflan i Madrid visar oss gruppen af Maria, Johannes och den heliga kvinnan placerad till vänster och icke rakt under korset samt motsvarad på högra sidan af en grupp bestående af Magdalena och en annan kvinna. De båda grupperna balansera hvarandra utan att vara strängt symmetriska och åstadkomma samman med krucifixet en ädel linjerytm. Någon sådan spåras däremot alls icke i broderiet, där det tomrum, som uppstått på höger sida vid korsets fot, tafatt fylles af en liten änglafigur, och där den korfäste ryckts undan det samband med de sörjande, hvilket i målningen är af så gripande verkan. Ännu en sak att märka. Medan Johannes och den heliga kvinnan bakom honom i likhet med Kristus bära stora runda nimbuskifvor, saknar jungfru Maria, den heligaste af helgon, detta äretecken. Orsaken härtill är blott den, att det original, hvarifrån gruppen lånats, liksom taflan i Madrid saknat dessa symboler. Dessa hafva icke dess mindre anbragts å mässhakeln, vare sig för den dekorativa verkans skull eller på grund af traditionens makt, men därvid har man icke i den slutna gruppen af lärjungen och modern kunnat få plats för någon

nimbus kring den senares hufvud. På så vis vinna vi en enkel och påtaglig förklaring af något, som eljest måste te sig såsom en besynnerlig ikonografisk anomali.

Det torde icke behöfva framhållas, hur fullkomligt okonstnärlig hela anordningen af Styrestadsbroderiet är, hur famlande och osammanhängande, och samma underhaltighet präglar också i rätt hög grad utförandet af arbetet, om än detta kan afvinna den nutida betraktaren den beundran vi så ofta måste skänka svunna tiders öfvade och samvetsgranna konsthandverk. Kvalitetsskillnaden mellan Vastenakrucifixet och mässhakeln i Styrestad är både hvad komposition, sjäsligt innehåll och konstnärlig skönhet beträffar omätlig.

Fig. 4. *Jungfru Maria*. Detalj ur R. v. d. Weydens Konungarnes tillbedjan i Münchens pinakotek.

Två nya psalmboksförslag.

- Joh. Johansson, Nytt förslag till reviderad psalmbok**, 430 s., pris 1,50 samt **Motivering** 226 s., pris 1 kr.
Paul Nilsson, Förslag till reviderad psalmbok, 154 sid., pris 1,75.

Då jag för någon tid sedan anmälde (i Bibelforskaren 1907, h. 6) två nyutkomna psalmboksförslag af just här ofvan nämnda utgifvare — det ena, Johanssons, innehållande både »revision» och »tillägg», det andra Nilssons, blott »tillägg» —, uttalade jag mina betänkligheter mot tanken på ett tillägg, som sedan senaste kyrkomötet haft åtskilliga förespråkare och som redan 1906 ledde till Evers' tilläggsförslag, och yttrade vidare: »För min del tror jag, att det enda praktiska och riktiga allt fortfarande är att söka åstadkomma en enda systematiskt genomförd ny psalmbok med uteslutande af ett mindre antal svagare psalmer, med en möjligast varsam, hufvudsakligen från innehållets synpunkt företagen revision af de psalmer, som ej synas kunna behållas oförändrade, och med införande af ett ej alltför stort antal behöfliga nya psalmer på vederbörliga platser.»

Detta uttalande — och förmodligen andra därmed öfverensstämmande — ha de båda utgifvarne behjärtat och hvar i sin stad skyndat sig att sammanställa och utgifva fullständiga och enhetliga psalmboksförslag under de ofvan anförda titlarna.

Hvad den allmänna principens närmare utförande beträffar, inta de emellertid ganska skilda ståndpunkter så väl med afseende på den formella anordningen som den sakliga gestaltningen.

Från sin idé i förra förslaget att bibehålla den nuvarande psalmbokens nummerantal och nummerordning har J.* ej velat afstå, ehuru den bör ha vållat honom oändlig omtanke och möda och betydande olägenhet. Uppenbarligen ha rätt många psalmers så väl uteslutande och införande som placering i psalmboken föranledts endast häraf.

* I det följande skall jag använda dessa beteckningar: J. = Johansson, J = dennes förslag, N. = Nilsson, N = dennes förslag, W = psalmboken af 1819, F = finska psalmboken.

Knappast skulle han väl eljest nu kasserat ett antal psalmer, som i förra förslaget ingingo oförändrade eller så godt som oförändrade, såsom 116, 233, 337, 379, 390, 422, 448 och 476, eller begränsat de nya missionspsalmerna till blott 5 stycken, eller placerat psalmer på vissa *mindre* årliga högtidsdagar i spetsen för högtidspsalmerna,* för att nu blott nämna några exempel. Att han sålunda lyckats anbringa mer än 200 af våra psalmer och därtill i allmänhet de mest bekanta och sjungna under deras nuvarande nummer, är verkligen prof på en skicklighet, som förtjänat nedläggas på en värdefullare sak. Det skulle ju för öfrigt vara en stor märkvärdighet, om man i verkligheten behöfde utesluta och insätta just samma antal psalmer, och om vid psalmernas anordning just den gamla platsen skulle bli den ändamålsenligaste. N., som icke pålagt sig detta besvärliga band, har vid psalmernas urval och placering endast behöft taga hänsyn till rena saksål. Hans anordning synes ock i flere punkter vara att föredraga, äfven om det måste erkännas, att det icke skadar, om man mera kan bibehålla själfva schemat i W. I själfva verket har J. icke genom sin anordning tillgodosett något verkligt behof inom församlingen, utan blott lagt an på människors bekvämlighet. Hos oss 1819 och i Finland 1886 ombyttes dock numren utan olägenhet, sedan man just af saksål måst uppgifva sina tidigare försök att behålla de gamla numren.

I den yttre anordningen för öfrigt äro de båda förslagen äfven rätt olika. N. har helt aftryckt endast de nya psalmerna och af de gamla de verser, där någon ändring gjorts, samt utmärkt allt det nya och ändrade med kursiv stil, en anordning, som verkligen gör det synnerligen lätt för läsaren att orientera sig i förslagets alla detaljer och som också förut af mig rekommenderats i företalet till min broschyr om Evers' psalmboksförslag af 1902. J. har låtit sitt förslag utgå som en fix och färdig psalmbok, men genom den bifogade vidlyftiga motiveringen har han ju dock i hög grad underlättat läsarens möda med att sätta sig in i förslagets nyheter. En anordning, sådan som N. vidtagit, skulle väl för öfrigt medfört, att större delen af J:s förslag måst kursiveras. Ingendera har fullständiga register. Hos N. saknas register från W, hos J. till W (motiveringen hjälper dock här).

För att nu öfvergå mera till sak, befinnes N. vara betydligt försiktigare än J. Denne har uteslutit så väl som nyintagit 123 num-

* Huru G. E.—m kan kalla denna plats »organisk» (se Vårt Lands bil. för den 11 september), förstår jag icke.

mer, N. har uteslutit 55 (däraf 47 gemensamma med J.) och infört 71, så att psalmantalet hos honom stiger till 516. Jämförelsevis må nämnas, att de motsvarande siffrorna voro för kommitténs första förslag 70 och 97, för dess andra förslag 33 och 103, för Evers' förslag 44 och 184 och för Alins förslag 170 resp. uteslutna och införda.

Medan N sålunda i fråga om förändringar i psalmstocken är något mera konservativ än kommitténs första förslag, är J vida mer omhvälfvande och öfverträffas i detta afseende endast af Alins radikala förslag. Att under sådana förhållanden med biskop Ullman säga, att J:s »ståndpunkt gent emot *status quo* utmärker sig genom moderat konservatism» (se Vårt Lands bilaga för den 28 aug. 1908), blir orimligt för den, som icke hyllar de ytterlighetsåtgärder, som Ullman redan 1871 förordade. J. själf tänkte sig i fjolårsförslaget företal endast omkring ett 50-tal uteslutna. Männe ej den stora ökningen nu till väsentlig del beror på den själfpålagda nödvändigheten att balansera antalet uteslutna mot den påträngande skaran af nya psalmer? Ser man på författarne till de uteslutna psalmerna, finner man ej blott 17 af Ödmann, 6 af Adlerbeth och 8 af Åström, utan äfven 4 af Franzén och — 62 af Wallin. N. har blott uteslutit 15 af Wallin och ingen af Franzén (13 af Ödmann, 9 af Åström). Af de uteslutna psalmerna äro många i sin helhet eller delvis verkliga värdefulla. Till den förra kategorien höra t. ex. 159, 233, 243, 267 (Dav. 99), 281, 350, 365, 379, 390, 392, 419, 448 (Dav. 39), 476. Ingen af dessa är utesluten i N, och de böra ej heller uteslutas i en reviderad psalmbok. Bland den andra kategorien påpekar jag endast 70: 12—13, 74: 6—7, 130: 8, 327: 3. Att utesluta dylika verser måste anses otillbörligt, äfven om psalmerna i deras helhet ej synas kunna bibehållas. Äfven i N saknas de tre första af dessa psalmer. De 8 psalmer, som N. men ej J. uteslutit, nämligen 6, 13, 39, 72, 95, 158, 279 och 356 i W, äro visserligen ej vidare värdefulla, men att de kunna stå kvar — om än reviderade — framgår af J:s åtgärd vid dem.

Ser man på de båda utgifvarnes sätt att revidera de bibehållna psalmerna, finner man, att N. behållit 194 nummer oförändrade samt i 56 nummer blott ändrat ett ord (oftast blott en språklig modernisering); endast 5 nummer — 181, 246, 320, 463 och 468 i W — äro mera grundligt bearbetade. Huru många nummer J. behållit oförändrade, är alltför mödosamt att undersöka, men många tiotal torde det icke vara (i förra förslaget var det 43). Alin behöll dock 92 oförändrade och är således i denna punkt vida mer konservativ

än J. Omkring ett 50-tal äro i J mer eller mindre grundligt omarbetade, resten mer eller mindre ändrade. Äfven i denna punkt skulle man sålunda snarare vara böjd att kalla N. moderat konservativ än J., ehuru J. visserligen på många ställen, där andra — t. ex. Alin — gjort ändringar, försvarat den nuvarande redaktionen. Men så har han å andra sidan ändrat mycket, som Alin lät stå kvar. J:s ändringar hafva hufvudsakligen till syftemål: 1) att förbättra i kristligt afseende otillfredsställande partier, 2) att tillgodose sammanhang och tankegång, 3) att undanrödja språkliga och verstekniska ålderdomligheter och brister samt 4) att låta öfversatta psalmer bättre afspegla originalen. Teoretiskt taget kan väl ingen egentligen invända något mot dessa principer för revisionen; men det kommer an på huru de utförts.

Vänder jag mig först till den tredje, den formella, synpunkten, så måste jag beklaga, att J. fortfarande så skoningslöst nagelfar hvad som i psalmboken finnes af ålderdomliga böjningsformer, orena rim, metriska och stilistiska svagheter. Han röjer därvid en ömtålighet, som mången gång ter sig som futtighet och kink. När han t. ex. mot 281 (= 207 W): 2 *Gif, att jag gör med flit Allt det, som mig tillhör* anmärker: »många enstafviga ord efter hvarandra, utan att något är starkare betonadt», och ändrar: *Gif nåd, att jag med flit Gör allt hvad mig tillhör*, så känner man en verklig leda, helst hans anmärkning ej är sann (båda verserna börja i själfva verket koriambiskt, en i svensk vers, icke minst i psalmboken, mycket vanlig oregelbundenhet). Till 115 anmärker han: »Hvarför låta alla v. 4—5 börja med *Han*? Ingen dylik enformighet i den tyska eller den äldre svenska öfversättningen». Har rektor Johansson aldrig hört talas om den figur, som kallas anafora? Själff har han i 146: 4—6 just infört det »enformiga *Han*» i början af alla verserna! Flerstädes anmärker J., att samma rim återkommer två gånger på ringa mellanrum, och ändrar på grund häraf. Han visar dock icke samma sensibilitet gent emot själf och sin medhjälpare. Så insätter han i 4 (= 6 W) rimmet *är*, som förut finnes i v. 3 och 8, äfven i v. 1, 4 och 5, och i 222 af medhjälparen (W. Söderström) rimmas i alla verserna utom en på *dig* och *mig*. Undanskaffandet af ålderdomligheter och orena rim anser J. som mycket maktpåliggande. Men hur kan han då ibland låta dem stå kvar t. ex. *nåde* — *våde* 137: 1, *all knän* 64: 2, *rykand' veke* 191: 7, rimmen *därtill* — *mild* och *tog* — *ihåg* 23: 1 och 2, *syndat* — *förblindat* 442: 8 o. s. v.? Duga de i »mycket använda» psalmer (anfördt som skäl vid 137: 1),

hvarför skulle de då ej duga i mindre använda? Emellertid händer det ej sällan, att i samma psalm motsatta principer följas, t. ex. i den nyss anförda 442, där *hvila* — *skyla* (v. 4) ändras, och 429, där rimmet *befriat* — *förnyat* (v. 5) får passera, men *hafver* — *gåfvor* (v. 7) ändras. Mest retsamma bli dylika ändringar, när därvid tanke eller uttryck i öfrigt försämrats, hvarpå ingalunda saknas exempel. Jag skall blott anföra 188: 5: *Men se, det ljufva lifvets ord Ditt hjärtelag aftäcker(!)* och 47: 3, där för bortskaffande af »felrimmet» *förvandlat* — *samlat* insatts ett groft språkfel: *Mig skyldig(!)gjort till evig död Med(!) synden, som jag öfvat*. Med det nu anförda vill jag visst ej säga, att inga ändringar af arkaismer och språkliga felaktigheter skulle få ske. Jag har själf i min skrift *Den svenska psalmbokens revision* klargjort min ställning i denna fråga. Jag bör ej heller lämna osagdt, att J. gjort många lyckade ändringar af detta slag; jag påpekar exempelvis 54 (= 62 W): 3, 133: 4, 142: 4, 338 (= 313 W): 7 m. fl. ställen. Men jag har velat protestera mot en hyperkriticism, som ställer andra och strängare fordringar på psalmens språk, än som ens kan komma i fråga beträffande profan vers, allrahelst som, enligt hvad jag redan antydt och ytterligare skall visa, utg:s egen språkbehandling ingalunda uppfyller alla fordringar.

Tydligen är J:s synpunkt vid uniformerandet af äldre språkformer och språkstil till de i vår tid gällande alltför trångsynt. Att språkriktighetssynpunkten enligt de nu lefvandes uppfattning ej får urgeras i en bok, som innehåller alster från flere århundraden, är tydligt nog. Ingen begär ju, att rimorden *länger* och *minder* eller formen *Gudi* hos Tegnér skola genom bearbetning aflägsnas, eller formen *utöfver* ändras till *öfver* i Tegnérns *nu steg Halfdan in Utöfver koppartröskeln*, såsom J. gjort i 364: 4: *Förbarmat har du dig utöfver alla kranka*. Endast folkpedagogiska skäl kunna betinga en ändring, nämligen om den ursprungliga texten erbjuder svårigheter för den rätta uppfattningen.

Något betänkligare är det ju, när en äldre tids stil ej längre stämmer med våra ideal, t. ex. när i psalmboken det gustavianska stilsättet framträder i öfverdrifna apostrofer eller vändningar sådana som »*detta hjärta*» i st. f. *mitt hjärta* m. m. Här får en sund takt afgöra, hvad som ej längre utan att stöta vår religiösa känsla kan bibehållas, men för en något ovan diktion, som dock icke innebär något från folkpsykologisk synpunkt anstötligt, bör man bevara en historiskt förstående uppfattning, så att man ej gör ändringar

blott i en som nödvändig förmodad uniformitets eller »normalstils» intresse. J. synes mig mer än någon föregående psalmboksförbättrare ha gjort ingrepp på grund af sådan missförstådd uniformitetssträfvan, ehuru han annars dock visar sig ha en historisk blick på psalmboken.*

Hvad de öfriga, de mera reella, synpunkterna för revisionen angår, kan man ju med vida större sympati betrakta J:s åtgöranden, eftersom det här gäller religiös sanning, sammanhang och historisk trohet. Särskildt förtjänstfullt är, att han, där så kunnat ske, med trogen och trägen flit vid revisionen tillämpat det »historiska förfarande», som äfven jag flere gånger, speciellt i min skrift om Evers' psalmboksförslag (s. 28 ff.), framhållit såsom öfverensstämmande med sunda kritiska grundsatser. En ändring får då mängen gång karaktären af ett bevarande, ej ett bortskärande. Äfven där ett sådant förfarande ej varit möjligt, såsom i modernare psalmer, af hvilka blott en affattning föreligger, har J. i det hela gått till väga med omsikt och grundlighet (så har han noga tagit reda på och begagnat andras kritik) och nedlagt prissvärd möda och talang på deras förbättrande.

Icke desto mindre måste jag från min ståndpunkt beteckna äfven denna sida af hans revision såsom ett uttryck af öfverdrifven finkänslighet och ängsligt felfinneri. På hundratals ställen äro obehöfliga ändringar vidtagna, i den omfattning, att det flerstädes är nästan omöjligt att känna igen sin psalmbok, äfven om ett stort antal psalmer påträffas under sina gamla nummer. Det går ju an, när dessa ändringar i det hela äro förbättringar eller åtminstone icke försämringar, men hvad skall man väl säga om de många, som äro försämringar i det ena eller andra afseendet? Jag anser mig skyldig att med några exempel styrka den sista satsen. I 244: 4 har vår psalmbok insatt »motgångs bölja» och »dimmor» i st. f. originalets »satan», som J. därför återinfört, dock i sällskap med flere språkliga svagheter: *mörkrets välde* (hvad menas därmed?) säges vilja »*slå ned*» människan, men liksom »satan själf» nödgas »*fly med skam*» (är det sålunda en person?), till *hjälpa fram* saknas objektet *dig*, som ej kan lånas från adverbialiet *dig* i föregående versrad. I 219: 5, 314: 5 och flerstädes har insatts det språkligt stötande (*älska*) *för*

* Hvad som i stilistiskt afseende minst tilltalar mig i vår psalmbok, är den högtrafande, för gemene man svårfattliga diktion, som förekommer i vissa psalmer, med vändningar sådana som: *Vänmakt tecknar våra spår*. Denna rad står emellertid kvar hos J. och har t. o. m. i 12 (= 19 W): i framkallat imitationen: *Sanning tecknar dina fjät*. Jag skulle gärna vilja höra J:s förklaring af denna versrad.

annat allt i st. f. framför (eller öfver) allt annat. Vårslösheter som nästan min, synden min, o Jesu min möta flerstädes, likaså stilvidrigheter och plattheter, såsom 73 (= 72 W): 4: *Faderns famn(!) åt människors barn du öppnat(!)*, 147: 3: *Nej, huldt han till oss vändt(!) Sitt fadershjärta(!) ömma* (Här har N. med ringare ändring en vida bättre vändning: *Han på vår frälsning tänkt Och vill vår synd förglömma*), 373 (= 345 W): 5 *Den späda(!) själen(!), som fick gå Till dig*, lagdt i en faders eller moders mun, ett patetiskt ja, som omotiveradt stickes in här och där och ger psalmen en viss andaktsstundston, t. ex. i den omarbetade 11 (= 39 W): 5 och 7, 175: 7 (det återfinnes äfven hos medarbetaren W. Söderström t. ex. 305: 3, 335: 2). Ännu mindre kan man vara med, när tankegång, sammanhang och tydlighet blifvit lidande på ändringen. Äfven härpå några exempel! I 3 W utvecklas v. 1—3 högstämtdt, huru hela skapelsen prisar Guds makt. I v. 2 är nu insatt: *I ljuflig klarhet månen nalkas, Ett vittne om din trofasthet(!)*. Denna tanke passar ej synnerligen på stället, och man förstår ej heller, hvarför just månen skulle vittna om Guds trofasthet. I v. 3 ändras: *själen ... får(!) med andakt ... närma sig ... dig*. Afbryter tanken; och hvarför skulle människan här framställas sämre än den öfriga skapelsen, då det i v. 1 heter: *vi alla nederfalla och Ditt lof från våra hjärtan går* (ej: *får gå*)? I 10: 4 ändras: *Ja, Herre o. s. v. Missförstånd!* Sammanhanget är: »Herre, hämnas på de fräcka (v. 1—2); Herren kan det (v. 3). Dock — icke som jag vill, utan som du vill; får jag också lida, är du min tröst» (v. 4—6). 153: 13 *O, låt mitt hjärta ej bli kallt...! Därpå(!) jag kännas skall igen*. Tankegången osammanhängande efter ändringen af versens början till bön. I 281 (= 207 W): 8 har införts den ändringen, att ej blott kroppen utan äfven själen(!) uppväckes »ur jordens mull». I 342 (= 318 W): 2 låter J. den väljande menigheten säga: *Låt vår gärning med sig bära Ewigt gagn, ej nöd(?) och kval*. Obegripligt! N. har här det åtminstone begripliga: *Låt oss ej ur templet bära Frön till split och samvetskval!* I 423 har J. — tämligen ljusskyggt — utelämnat v. 2 om solen, som brinner lika skön nu som »öfver Edens lunder». Men därmed har *i alla tider* i v. 3 förlorat sin hållpunkt, liksom äfven början af v. 5, där det talas om den stund, när solens ljus »*ej mer*» röjer sig för blicken. 440: 1 har J. funnit allt för poetisk och ändrat på följande sätt: *Nu hafver denna dag, O Gud, till (!? efter?) ditt behag Sin ända äfven nått; Och nattens stilla tid Af dig, o Fader blid, Till ro och frid vi fått* samt ute-

lämnat v. 2 såsom »egentligen endast en upprepning af v. 1 och delvis ganska prosaisk»(!). Emellertid är detta en missuppfattning, ty senare hälften af v. 1 talar om den *innevarande* natten som motsats till »*denna dag*», medan v. 2 talar om (dagen och) natten i allmänhet som en inrättning af Gud. Genom att denna senare tanke insatts i v. 1 blir tankesammanhanget klen. I 255 (= 257 W):6 har J. alldeles ombytt originalets tankegång. Hos Ollon stå v. 5—6 och 7—8 i motsatsförhållande: när vi ha framgång och lyckligt uppnå en hög ålder — när vi dö »i halfva dagar» eller få en skröplig ålderdom. J. har i v. 6 insatt den motsatta tanken: när lifvet är fullt af sorger och motgångar. Detta ger icke något lämpligt sammanhang med följande vers. Och »pieteten gent emot författaren» (se motivering s. 196)?

För att visa, huru revisionen ter sig i sitt sammanhang, vill jag slutligen genomgå de anmärkningar, som kunna göras mot omarbetningen af ett par särskilda psalmer. 220 är en psalm, som i vår psalmbok visserligen betydligt skiljer sig från originalet, hvarför ock psalmbokskommittén i sina båda förslag upptagit en trognare tolkning (i det senare förslaget jämte den nuvarande psalmen), medan Evers bibehållit den nuvarande versionen och J. i sitt första förslag nöjt sig att något omarbete denna. Nu har han dock slutit sig till kommittén, i hvars tolkning han äfven haft ett godt förarbete. Vid sin egen redaktion har han dock infört följande brister: V. 1 *för(!) allt dig hafva kär*, v. 2 *om jag miste Allt hvad mig här kan fägna än(!)* (*än* hör väl till *om?*), v. 3 det identiska rimmet *fattat* — *fattat* beror väl på tryckfel, men är ej *din kärlek skattat*, *Du högsta skatt* väl vitsigt? V. 4 *det* i näst sista raden är olämpligt insatt för meterns skull, v. 5 *bojan*, hvilken? V. 7 *Gud, min fägnad(!) I... fröjd(!) och sorg*, denna bakvända klimax finns ej i originalet. Slutligen en viss enformighet och omsägning: utom *nådesol* i v. 1 och 7 *ljus* v. 5 och *himlaljus* v. 6, *ro* v. 3 och *frid* v. 5, *fröjd* v. 5 och *fägnad* v. 7. Den, som lärt sig älska särskildt v. 5 i psalmens nuvarande form, skulle ej vilja utbyta den mot J:s nya psalm, om denna aldrig så mycket står närmare originalet. N. gör blott en liten ändring i v. 6. 378 (= 364 W) är också en alldeles omarbetad psalm (endast 3 rader af 28 äro orörda). Denna utgör ursprungligen ett bönerop af en plågsamt sjuk människa (i de ursprungliga v. 2—6 beskrivas närmare sjuklingens plågor), som önskar snar förlösning. Utg. tillropar emellertid psalmisten: »tålamod!»

och ändrar i öfverensstämmelse härmed v. 1 och 5—7 (*sist, förbida nöjd, till sist*). Är det då så okristligt att sucka: »Herre, kom snart!», att »pieteten gent emot författaren» måste uppgifvas? Till v. 2 *endast du kan slå* anmärkes: »lämpligt uttryck? Sant?» Detta är en rätt typisk anmärkning. Det står i själfva verket: *endast du kan både slå och hela*, hvilket just är hvad som det ifrågavarande bibelstället innehåller, men man lösrycker uttryck för att få sak med psalmen. Sådant är ett ej alldeles ovanligt rön i psalmboksrevisionsens annaler. Lämpligt? Rätt? (Alin behåller stället oförändradt.) V. 3 *Du känner ... Blott du förstår*, mindre god parallellism, antingen bör det stå *blott* på båda ställena eller på intetdera. V. 4 *Du mången hulpit har och glömmar mig ej heller*, rätt matt och platt! *Vår sveda; Vår* har intet att syfta på, sedan *alla kränka* bortfallit. V. 6 *nöd och strid*; det är ju fråga om sjukdom (»värk»). Dessutom upprepningar: *nåd* (v. 2), *nåd* (v. 3), *nådig* (v. 4), *benåda* (v. 7), *fröjd* tre gånger v. 5 och 6. Jag föredrar versionen i W, som äfven Alin bibehållit nästan oförändrad, möjligen med de par obetydliga ändringar, som N. infört i sitt förslag. (Han utesluter v. 7, hvilket dock synes obehöfligt.)

Naturligtvis har J. helt omskrifvit 437. Om denna psalm skriver han: »I hvarje fall måste pieteten gent emot författaren omöjliggöra dess kvarstående i nuvarande starkt omarbetade form, där själfva grundtanken i originalet, att all naturens skönhet och härlighet förbleknar inför glansen af Guds kärleks uppenbarelse, är fullständigt skjuten åt sidan.» Detta är dock ej sant. I Lindschölds psalm förekommer ej ett ord i den riktningen, och något dylikt har ju ej heller J. själf fått med. Originalpsalmen kan kallas för en hänförd nattvaka i känslan af Jesu närvaro, fast ögat ej ser honom, och under prisande af honom, till hvars lof äfven månskenet och dagg-glittret bidraga. Wallin har som dyrkans föremål framställt ej »Lammet» utan »Herren» och »Skaparen», men f. ö. behållit de bärande grundtankarna, hvaremot han uteslutit v. 6—8, hvori förf. säger sig ämnas vaka under natten (v. 6—7), ja, äfven under sömnen prisa Gud(!) (v. 8.), hvilka verser i själfva verket genom sin öfverdrift synas störande för det hela. — J:s bearbetning är icke antaglig. V. 1 ansluter sig ingalunda »nära till originalet», rad. 3 och 4 ansluta sig till Wallin, men försämrade, då det ej säges hvad som är Guds tron och fotapall. Senare hälften af versen är frihandsteckning, som ej har motsvarighet hos förf. (*nådesorden* är ett omotiveradt tillägg; hos Lindschöld är allt omedelbar skädning utan dog-

matiska sidoblickar). V. 2 är något närmare originalet, men har många svagheter. Hur kan månen minna om Guds godhet (jfr ändringen i 3 W)? Originalet talar ej om stjärnor, än mindre om blommor, hvilka senare ju ej framtråda för ögat under natten. Att stjärnorna stråla »på hans bud», går ifrån sammanhanget, som är: glimma, måne, och »Lambsens loff föör fort och fort». Detta har Wallin uttryckt. L. säger vackert, att hvarje daggdroppe (ej blomma!) »är en spegel och ett fast Demant-Insegel Til hans Tro och Kärlighet, Til hans Macht och Härligheet». V. 3 står i klent sammanhang med det föregående, hvartill väl mest bidrager den besynnerliga raden *Tala, Herre, till mig så*, medan originalet har *Tala du min Tunga så*. I v. 4 är ordet *smärta* obehörigt; förf. är ju lycklig och jublar. Orig. har *svårheet* d. v. s. tyngd, dåsighet; men hela versen kan saklöst utgå, ty dessa plötsliga invändningar i retorisk frågeform, som ej synas ha nog motiv, äro störande för stämningen. I sista versen är raden *När du, Herre, är mig nära* (obefintlig i originalet) olämplig: Herren är ju honom alltid nära! Det asketiska uttalandet om *jordens glädje* passar ej att inläggas i denna psalm, som helt är uppfylld af Herren och ej har rum för en dylik tanke.

I det hela taget finner jag denna omarbetning, som är föga lindrigare än Wallins, oändligt underlägsen dennes. N. ändrar i psalmen blott ett ord, *känsla till bön*, tämligen onödigt, ty *känsla* står i motsats till *tankar* i första raden. Snarare är då den föregående raden: *Jag i stilla andakt tiger* något känslösam och möjligen i behof af ändring; kanske vore det nog att ändra *stilla* till *helig* (så Wallin 1816).

Naturligtvis har J också flere bearbetningar som äro goda. Som sådana kunna t. ex. 80, 96 (= 95 W) och 189 betecknas.

Öfvergår man till N, finner man ju äfven här rätt många moderniseringar och likaså ändringar af sakliga skäl, men vanligen blott omfattande ett eller annat ord eller en enstaka rad. Det är ju ej säkert, att en sådan återhållsamhet alltigenom beror på noggrant genomtänkande, den kunde ju vara en så att säga godtköpsätgård af en, som ej senterar bristerna eller ej vet, huru han skall finna en förbättring. Jag vill nu ej påstå detta om N., men som prestation betraktadt kan i alla händelser dennes förslag ej gärna sättas öfver J:s noga genomarbetade verk. Ställer man sig emellertid på samma ståndpunkt, som kyrkomötet hittills intagit, synes det nog icke desto mindre, som om man i princip måste inrymma ett bestämdt företräde åt N, helst J, såsom jag sökt visa, trots sina stora förtjänster

i kritisk riktning ingalunda är så fritt från felaktigheter och svagheter, som det vid ett första betraktande kan förefalla.

Jag kommer nu till de nya psalmerna. Enligt min, f. ö. med kyrkomötets uttalande harmonierande mening, böra endast från ämnessynpunkt verkligt behöfliga samt på grund af sitt bestående värde eljest outhärliga psalmer upptagas. Det hjälper ej att påpeka, att den eller den psalmen är »god» eller »verkligt god» eller »synnerligen god» eller »tilltalande» o. s. v.; man måste göra fullt allvar af sina fordringar och framför allt ej sänka psalmbokens nivå. Ställer man sig på en bestämdt objektiv, fördomsfri ståndpunkt, måste man säga, att ett stort antal af de i J införda psalmerna ingalunda förtjäna plats i vår psalmbok framför en hel del af de uteslutna.

Jag skall taga ett pregnant exempel, 6 i J, en psalm af Runeberg, som insatts i stället för 11 W. Ehuru Runeberg ju är en framstående psalmist, är psalmen dock hvarken i sakligt afseende här mera passande eller kan i formellt afseende mäta sig med den nuvarande psalmen. I vår psalm äro Dav. ps. 139: 1—18 troget och koncist återgifna. »Men där saknas 23—24!» Ja, ty dessa verser höra strängt taget ej till det valda ämnet. Märk, att Runebergs psalm, just på grund däraf att dessa medtagits, i F står bland — »bot- och bättringspsalmer!» Äfven sista strofen hos Runeberg, som innehåller lofprisning af Guds råd, makt, nåd och hjälp och som ej har någon motsvarighet i den Davidiska psalmen, hör ej till detta sammanhang. J. erkänner ju med rätta själf i företalet till förra förslaget, att »hela det kristliga trosinnehållet ej behöfver komma till uttryck i hvarje psalm». Bland formella brister i Runebergs psalm må påpekas: V. 1 *hvar helst jag är, är jag för dig(!?)* dunkelt språk, v. 2 dålig klimax: ord, mening, gärning; i vår psalm vida bättre: gärning, ord, suck, v. 5 *där* har i det föregående intet lokalt att syfta på, *natten i regn och stormar sjuder(!)*, för rimmets skull, v. 7 *så fjärran liksom(!) nära*, för meterns skull, så äfven *fly intill(!) din fann* i v. 9, v. 8 *hvad mina tankar mena*, tungt och tautologiskt i st. f. *hvad jag menar, mitt hjärtas grund(!)* för rimmets skull, *Led mig att jag ej kommer här(!) i evig(!) nöd och fara(!) Med de fördömdas skara*. Kan jag *här* komma i *evig* nöd? Äro de fördömda blott i *fara* och äro de det *här*? Äfven här synes rinnöd ha förelegat. Sanningen bjuder till sist att påpeka, att denna svaga form nästan ej alls förskrifver sig från Runeberg; den har påförts psalmen vid bearbetningen i F (hvarvid äfven v. 6 tillagts), och

psalmen borde rättvisligen signeras: efter Runeberg. Redaktörerna af F synas i allmänhet ej varit starka i behandlingen af språket och mest tänkt på det kristliga innehållet. För min del måste jag anse den införda psalmen underlägsen den kasserade. N bibehåller denna oförändrad.

Jag vill nu gifva en jämförande återblick — samtidigt bifogande några kritiska anmärkningar i parentes — af de nya psalmerna i båda förslagen, dock så att jag hufvudsakligen blott fäster mig vid de psalmer, som jag anser både behöfliga och verkligt goda. Jag skall därvid följa uppställningen i J.

På kyndelsmässodagen 26 = 90 N, af Alin, är en enkel och innerlig psalm, välkänd är äfven 28 = 91 N, af Stenbäck; goda äro på allhelgonadagen 35, af Schenk; på reformationsdagen 38 = 108 N, af O. Petri, och 39 = 110 N af Alin; julpsalmen 58 från medeltiden; passionspsalmen 72 = 51 N, efter Runeberg (att i v. 3 låta en rad sluta med komparativkonjunktionen *än* — så hos båda utg. — synes språkligt och rytmiskt betänkligt); passionspsalmerna 82 samt 86 = 52 N, af Gerhardt, ha båda sitt stora värde, men frågan är, om de kunna bearbetas så, att de fullt lämpa sig för oss, de här lämnade versionerna kunna ej anses fullt lämpliga (märk exempelvis i 82 det omöjliga uttrycket, att Jesu blod är »mitt strängaspel, min fröjd», äfven formella svagheter, såsom i 86 *förr, ack(!), så skönt och hedradt*, där *ack* — ungefär = tyvärr — är orimligt); missionspsalmerna 126 = 111 N och 127 = 114 N, af Luther och Skarstedt, äro välkända, hos N finnas ytterligare de goda psalmerna 112, af Skarstedt, *Så långt som hafvets bölja går*, som väl ej bör förbigås, 115, af Cavallin, och 116, af Nilsson själf, äfven 201 N vid missionsinviqning, af Nilsson, är god; likaså doppsalmerna 149 = 167 N, af Wirsén (J:s ändring i v. 3 torde ej vara lämplig, jfr äfven rimmet *späda*, som finnes i föregående vers), och 150 = 165 N, af Cavallin, samt ytterligare 164 N, af Luther; nattvardspsalmen för botfärdiga sjuka 162 = 183 N, af Alin, har förtjänster, men äfven brister, såsom tankeupprepningar (och språkfel t. ex. *märk på* = lyssna till m. m.) och bör ej få uttränga den nuvarande psalmen, som lätt kan förbättras, den behålles ock i N; trospsalmen 199 = 257 N, af Nilsson, är god, men kanske ej nödvändig (J. har gjort en misslyckad ändring i v. 1, hvarigenom *mänskor säga* och *här* blir utan mening, i v. 2 har N. en sådan vändning, att Jesu förnedring utsträcket äfven till det, som hör till hans upphöjelse); 204 = 256 N, af Rothe, äfven en trospsalm, bör däremot komma in i psalm-

boken (raden *där läkas själaskador svåra* i J behöfver ändras); 206 är en god bearbetning af Nohrborgs trosvisa men knaggliga psalm; äfven 208, af Evers, ter sig här vacker; Dav. 23 ps. 218 = 281 N, här i Runstedts versifiering, bör ej saknas, kanske ej heller Dav. 1 ps. 312 N, lyckligt versifierad af Hultgren; helgelsepsalmen 282 af Evers är innerlig och god; den ståtliga 292, af Spegel, är en vinst (märk *brutit* och *brytas* i v. 4), 345 N mot dryckenskap, af Svedberg, är nu gifven i en någorlunda antaglig form; fosterlandspsalmen 313 = 405 N, af Runeberg, må förvärfvas åt Sverige (men J. bör ej utesluta de 3 verser, som i v. 5 motivera orden *detta kära land*; f. ö. får han då enformigt rim!); vid riksmöte 315, från 1700-talet, ganska god (men *vall kring åldrig bygd och stränder* ej tillfredsställande); 319 = 470 N, af Wallin, en vacker bön; för ungdomsgudstjänst har J. lämpat skolpsalmen 337 = 396 N genom att ändra *dessa salar* till *ljusets salar*, men *vår kunskap* i v. 1 så väl som *allt vi lära* och *här* i v. 2 syfta ännu tydligt på skolan och dess uppgift (f. ö. har psalmen som de flesta af Topelius sina formella brister, såsom upprepandet af tankar och uttryck: *kunskap, ljus, leda* o. s. v.); en verkligt god skolpsalm är 397 N, af Melin (J har inga skolpsalmer); prästmötespsalmen 345 = 205 N, af Torén, är hjärtlig och må kunna upptagas; konfirmationspsalmen 347, af Alin, är välkommen, likaså 185 N, af Nilsson, och 186 N, af Rambach; sammalunda vigselfsalmerna 351 = 194 N, af Runeberg (v. 3 *här lefs ej städs i rosegård* bör ändras) och 352 = 195 N, af Evers; vid begrafning på sjön behöfs ju en psalm, men 362 = 220 N, af Topelius, är ej formellt oklanderlig (N. har förbättrat början af v. 2, men v. 1 behöfver ytterligare upphjälpas); kyrkogårdsinviingspsalmen 363, likaså af Topelius, har trots bearbetningen ännu *många* svagheter, N. har i dess ställe under 209 infört ett psalmförsök af mig, hvarom jag ej kan själf döma; en from tjänares bön 370, det enda bidraget af Johansson själf, en sorts förbättrad upplaga af Wallins 334, är utmärkt af en viss enkel hjärtlighet, men saknar ej formella brister (v. 1 *hög — högt*, v. 2 det stumma rimmet *fräl-sare — tjänare, i(?) jordens nöd*, v. 3 *sträcker mitt begär*, v. 5 *allt(!) annat*, är det sant?); vacker är ungdomspsalmen 389 = 370 N, som dock ännu ej i någondera versionen har fullgod form (märk särskildt meterfelet i v. 6 hos J); till samma grupp hör 369 N, af Franzén, dock i en ej alldeles lycklig bearbetning; vårsalmen 446, af Topelius, är rätt vacker (en oegentlighet i v. 4 är *strid*, jämfördt med v. 2 *dvala matt*), men Wallins psalm 392 kan och bör bibehållas, om

v. 2 utelämnas; om Gerhardts berömda sommarsång 448 = 432 N gäller detsamma, som förut sagts om dennes sånger, att en för oss fullt antaglig bearbetning ej är lätt att åstadkomma (hos J äro särskildt v. 3 och 10 svaga, däremot v. 5—7 bättre än hos N); 452, af Wallin, är ju en ståtlig höstbetraktelse liksom 453 = 439 N, af Topelius, en intagande vinterpsalm (men jorden kallas *mörk* klädd i *vintersnö*); psalmen om lifvets korthet 462, af Wallin, hör kanske dock ej hemma i psalmboken, åtminstone ej framför den mycket likartade 391, som uteslutits; Toréns hemfärdssång 485 = 510 N är ju medryckande, men är den ej för subjektiv? (*det stora fröjdehus* v. 1 måste ändras, så har skett i N, i *ljusets famn* v. 4 är rimmöd, äfven förbättradt af N.); 486, af Topelius, är oblandadt vackert; 487, Elle Andersdatters psalm, må upptagas; Meyfarts psalm om färden till det himmelska Jerusalem 493 vill man ej heller sakna (formella brister i öfversättningen, v. 1 *jord och(!) värld(!)*, slutet af v. 4 obegripligt, jfr *nu, här, omsider*, v. 7 *ej täljas*, meningen är: ej kunna täljas); 498 N, Franzéns enkelt gripande dödspsalm från 1847, har med skäl fått inflyta; slutligen torde Celanos dompsalm 494 böra upptagas.

Jag har här ofvan påpekat mellan 30 och 40 nya psalmer hos hvardera utgifvaren, tillsammans utgörande ett femtiotal, som torde förtjäna ett rum i vår psalmbok. Nästan alla dessa ha förut ingått i det ena eller andra förslaget. Kanske ännu några här ej nämnda kunnat tilläggas, men i alla händelser är det ett stort antal, i synnerhet i J, hvilkas införlifvande med vår psalmbok jag måste bestämdt afstyrka. Icke heller någon af medhjälparens (W. Söderströms) 12 hos J. meddelade psalmer har jag kunnat bestämdt tillråda att upptaga. Jag anser det emellertid icke vara af nöden att här underkasta dessa obehöfliga eller mer och mindre svaga psalmalster en granskning.

Naturligtvis finns det psalmer, som hvarken upptagits af J. eller N., men som i en framtida ny psalmbok otvifvelaktigt äro värda ett rum. Många goda psalmer finnas exempelvis begrafna bland vår profana diktning från 1800-talet. Anmärkningsvärdt är ock, i huru ringa mån vår gamla psalmbok af 1695 fått bidraga till riktande af psalmstocken.

En del nytillkomna verser, som äro hämtade just ur denna källa, må i detta sammanhang påpekas: 177: 5—8, 424: 4—5 (448 N: 4—5), 434: 3, 477: 3—4, 490 (= 484 W): 4. De nytillkomna verserna i 424 ha hos J. mycket klen form, slutet af v. 4 är ej ens begripligt:

För(?) afund och hat, han till själarna bär, Af favor vi städse omgifvas. I N äro de vida bättre formade. Uttrycket i 434:3 *förlåt mig allt(!)*, som för öfrigt insatts äfven i andra psalmer (t. ex. 363:4), låter underligt och tillgjordt.

Vill jag nu fälla ett slutomdöme om de båda utgifvarnes gestaltning af det i psalmboken nyinförda, utfaller det så, att J har både de största förtjänsterna och de största bristerna i detaljerna, medan N är på samma gång mera anmärkningsfritt och mera jämnstruket i det hela.

En sak har J, som innebär en verklig epokgörande åtgärd med afseende på vår psalmbok, jag menar revideringen af uppgifterna om de olika psalmernas författare. Dessa uppgifter ha ursprungligen varit mycket bristfälliga, och de senare årtiondenas psalmboksförslag ha besynnerligt nog icke tillgodogjort sig de rikhaltiga och pålitliga uppgifter, som meddelats i Beckmans monumentala psalmhistoria. Johansson har emellertid icke nöjt sig blott härmed utan äfven anlitat utländska historiska verk och gjort själfständiga forskningar i ämnet, så att vi nu ändtligen ha fullständiga, pålitliga och lätt tillgängliga uppgifter i detta afseende. Svenska författares psalmer, som undergått en större förändring, och öfversatta psalmer, som grundligare bearbetats, ha — i öfverensstämmelse med mitt förslag — erhållit beteckningen »efter» före författarnamnet eller tillägg af bearbetarens namn, en nödvändig åtgärd af pietet. Däremot har ej öfversättarens namn upptagits, då psalmen ej vid öfverflyttningen undergått någon betydligare förändring. Det kunde dock vara af intresse att äfven i detta fall känna öfversättarens namn. Vid några psalmer saknas ordet »efter», där det enligt J:s principer bort utsättas, t. ex. vid Prudentius' af Wallin bearbetade hymn och ett par i F starkt förändrade psalmer af Runeberg.

Jag har nu i möjligaste korthet sökt gifva en jämförande granskning af de båda psalmboksförslagen, äfven i fråga om enskildheter. Mycket, som kunde förtjäna påpekas, har jag dock måst förbigå för att inskränka uppsatsens omfång. Såsom ett resultat af det föregående torde emellertid framgå, att intetdera förslaget som sådant utan vidare förtjänar att antagas till svenska kyrkans psalmbok. För mig personligen ter sig Nilssons förslag principiellt taget vida mer acceptabelt än Johanssons, hvarmed jag dock ingalunda vill nedsätta det senares betydelse och värde. Måhända har jag i det före-

gående alltför mycket dröjt vid dess brister. I så fall har det skett, emedan jag förutser, att just detta förslag skall komma att från vissa håll utbasunas som den länge väntade lösningen af psalmboksfrågan och därigenom blifva en verklig fara för den lösning af frågan, som åtminstone hittills varit kyrkomötets program. För min del kan jag ej låta bli att finna J:s förslag i sina metoder, om än ej i sin anda, jämförligt med de psalmbearbetningar af Choræus och Wallin från omkring hundra år sedan, som snart utdömdes som alltför omskrifvande. Om förslaget sålunda icke kan och bör få upphöjas till psalmbok, har utg. dock i mångt och mycket arbetat den nya psalmboken i händerna, icke minst genom den vidlyftiga »motiveringen», där en mängd värdefullt material finnes samladt och hvori de förda resonemangen kasta ett — stundom mer, stundom mindre tilltalande — ljus öfver de synpunkter, som med afseende på psalmboksrevisionen gjorts eller kunna göras gällande.

Det vissa är, att psalmboksfrågan nu börjar mogna för ett afgörande.

Linköping, i sept. 1908.

Bernhard Risberg.

Henrik Adolf Köstlin och Ludvig Hallwachs.

Tvenne lifsbilder från den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen.

Några ord till inledning.

»Vi lefva i en tidsålder af storartad musikalisk renässans. I och med våra kritiskt behandlade upplagor af stora tonmästares samlade verk, i och med våra talrika publikationer af 'Denkmäler alter Tonkunst' framdragas och återupplifvas oupphörligt nya skatter af den gamla musiken, och alltmer imponerande framstår för oss bilden af gångna tiders rika musikaliska alstring. Om ock dessa praktiska upplagor och dylikt praktiskt återupplifvande af den gamla konsten utgöra de viktigaste faktorerna uti vår nutida musikrenässans, så väckes dock helt naturligt i jämbredd härmed och just härigenom äfven intresset för musikhistoriens mera teoretiskt-historiska framställning häraf. Själfva musikrenässansen har ju för resten i denna musikhistoriska forskning tagit sin utgångspunkt.»

Med dessa ord inleder musikhistorikern doktor EUGEN SCHMITZ förordet till den af honom förträffligt omarbetade, i år utgifna nya editionen af EMIL NAUMANNNS »*Illustrierte Musikgeschichte*».* Gäller detta om musiken i allmänhet, så gäller det framför allt om kyrkomusiken. Allra största delen af denna gamla, ur sin mer än hundraåriga graf återuppståndna musiklitteratur, som redan tagit kolossala dimensioner, utgöres ju af *kyrkomusik*, härrörande från 16:e, 17:e och 18:e sekulens berömda mestare i kyrkans tjänst eller omfattande tusentals ypperliga melodier ur nämnda sekels kyrkliga melodisångböcker. Häpnande och beundrande stå nutidens sakkunniga musiker inför dessa nyuppdagade skatter af mestadels *gedigen, skön och oförgänglig mu-*

* Detta på den nyare musikhistoriska forskningen hvilande lättlästa och tidsenligt ypperligt illustrerade verk om 810 sidor stor oktav är utgifvet af »Union Deutsche Verlagsgesellschaft», Berlin, Leipzig, Stuttgart, och kostar inbundet 18 kronor.

sikalisk konst, som ställer nutidens armod, ytlighet och banalitet i den bjärtaste dager. Och att allt detta nu ligger framlagdt till beskådande och studerande samt tillgängligt för ny användning, därför ha vi att tacka framför allt 19:e seklets storartade musikhistoriska forskning, hela denna rad af entusiastiskt hängifna, i det tysta troget verkande, utomordentligt flitiga och samvetsgranna arbetare, som vigt hela sitt lif, alla sina krafter åt *denna art af konsthistorisk forskning*.

Om också både England och Frankrike tagit en ärofull del häri, så är och förblir det dock Tyskland, som gått i spetsen för och alljämt obestriddt intager främsta rummet i denna musikhistoriska forskning. Tyskarne äro dock den musikaliska, musikidkande och musikbildade nationen par préférence. Att den nutida musikrenässansen, speciellt den kyrkomusikaliska, tagit sin början i Tyskland, där vuxit sig stor och stark, samt där redan uppnått betydande resultat, det ligger således i sakens natur.

Egendomligt är att iakttaga, huru på *detta* område tyska luteraner, reformerta och »unerade», »konservativa», »liberala» och »moderna», utan afseende på skilda konfessioner, åskådningar, stånd och klasser, ädelt, tolerant och fridsamt täfla, ja, samarbeta med hvarandra uti sträfvan det att främja den goda saken, kyrkosångens, kyrkomusikens höjande. Denna synes nära nog te sig för dem alla som ett »commune bonum», stående öfver och tämligen oberoende af konfessioner och moderna teologiska partislitningar. Den kyrkomusikaliska konsten tyckes medels denna renässans- och föreningsrörelse nära nog arta sig till att i det religiöst och teologiskt sönderslitna, stridsfyllda nutidslifvet därute spela rollen af en modern Margreta Fridkulla — en skön uppgift, som ju helt naturligt bör ligga den ganska nära.

En storartad yttring af och en mäktig häfstång för den kyrkomusikaliska renässansrörelsen i Tyskland utgör *den stora allmänna tyska evangeliska kyrkosångsföreningen* (»Evangelischer Kirchengesangverein für Deutschland»). Tjugufem år hafva i dessa dagar (slutet af september) förflutit, sedan denna allmänna förening *konstituerades*. Redan i oktober 1907 firade den emellertid sitt 25-årsjubileum med en storartad *kyrkosångsfest* (»Kirchengesangvereinstag») i Stuttgart, hvilket motiverades däraf, att tjugufem år då förflutit, sedan beslut om dess bildande först fattades (i Stuttgart 1882).

Ingendera af de båda utmärkta män, som haft äran af att vara den allmänna föreningens grundläggare och mångåriga ledare, fick emellertid upplefva denna för föreningen betydelsefulla dag. Upphofs-
mannen till och själen uti hela den tyska kyrkomusikaliska förenings-

verksamheten, den ovanligt rikt utrustade, allmänt högt uppburne och innerligt afhållne professorn m. m. HENRIK ADOLF KÖSTLIN, hvilken deltagit i förberedelserna till 25-årsjubileet och skulle medverka därvid, blef oförmodadt och hastigt bortkallad i början af juni samma år. Köstlins trofaste vän och energiske medhjälpare, f. chefen för hessiska justitieministeriet excellensen LUDWIG HALLWACHS, allmänna föreningens mångåriga ordförande, hade gått bort redan i början af 1903.

Enligt styrelsens afsikt skulle 25-årsjubileet i Stuttgart såväl i dess festliga firningsstunder som i dess arbetande förhandlingar framställa en glad *skördefest*. Dennas musikaliska del skulle nå sin höjdpunkt i utförandet af HENRIK VON HERZOGENBERGS stora berömda, i sträng kyrkostil hållna *skördefest-oratorium*, hvilket redan flere år förut med stort bifall gifvits vid en föreningens kyrkosångsfest (i Strassburg 1899). Det i förhandlingarna ingående egentliga jubileumsfesttalet skulle hållas af Henrik Köstlin. På samma plats, där tanken på bildandet af en kyrkosångsförening omfattande hela det evangeliska Tyskland första gången offentligt uttalades, skulle den man, som obestridd hade största förtjänsten om denna tankes förverkligande, uppvisa huruledes af de dagarnas blygsamma begynnelse blifvit det stora verk, hvari de alla nu fingo medarbeta. Sakens förste säningsman skulle aflägga räkenskap öfver hela det stora skördefältet, och denna jubileumsdag skulle — så tänkte sig hans vänner — för Köstlin blifva den festliga kronan på hans lifsverk. Men Gud hade beslutat annorlunda.

Hederspresidentens oförmodade fränfalle d. 4 juni 1907 nödgade styrelsen att frångå skördefestidén och alldeles omlägga hela jubileumsfirningen. Det festtal, som skulle kasta en återblick på föreningens historia, förvandlades till ett åminnelsetal öfver Köstlin, hvars hållande uppdrogs åt hans vän och själsfrände, professorn i kyrkohistoria vid universitetet i Bonn, dr KARL SELL, hvilken redan kort efter dödsfallet skrifvit en sympatisk nekrolog i föreningens tidskrift och organ: »*Correspondenzblatt des evang. Kirchengesangvereins für Deutschland*». I stället för Herzogenbergs oratorium upptogs å programmet dennes och Köstlins store väns, JOHANNES BRAHMS' berömda »*deutsches Requiem*» jämte densammes *begravningsång* för kör och orkester (op. 13) m. fl. kompositioner, hvilka i form af en »Gedenkfeier für Brahms» († 1897) fingo ett präktigt utförande af den gamla, renommerade »*föreningen för klassisk kyrkomusik*» i Stuttgart. I detta ovanliga firningssätt af ett jubileum låg en fin antydning om, att det i själfva verket innebar föreningens stämmningsfulla »*requiem*» öfver dess egna bortgångna oförgätliga upphofsmän och ledare, en Henrik

Köstlin, en Ludwig Hallwachs, en Teofil Becker m. fl., och ur tusendens hjärtan uppsteg säkert ett innerligt, vemodigt: »*requiescant in pace!*»

Äfven öfver Ludwig Hallwachs hade förutnämnde professor Karl Sell skrifvit en vacker nekrolog, hvilken kort efter hans fränfalle 1903 stod införd i den af professorerna SPITTA och SMEND i Strassburg talangfullt redigerade tidskriften: »*Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst*». Den i föreningens eget organ, »*Correspondenzblatt*», samma år införda dödsrunan öfver honom var ristad af hans trofaste vän och vapendragare, professor Köstlin själf. Vid teckningen af dessa tvenne män och deras betydelse för den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen i Tyskland ha vi således förmånen att kunna hufvudsakligen hålla oss till ofvannämnda nekrologer och åminnelsetal,* dels öfversättande, dels refererande, dels bearbetande och kompletterande med tillägg ur andra källor.

Henrik Adolf Köstlin

föddes d. 4 sept. 1846 i den härligt belägna universitetsstaden Tübingen i Württemberg. Han var ett slående exempel på, huru rika anlag nedärfvas. Af sin fader, den såsom rättslärd, skarp-sinnig tänkare och känslig skald bekante juris professorn C. R. Köstlin, hade han ärft djup aktning och lifligt intresse för all grundlig vetenskaplig forskning och en omiskännelig poetisk ädra. Af sin farfar, som äfvenledes varit professor i Tübingen och slutade som öfverkonsistorialpresident, hade han sin fasta tillit till den evangeliska folkkyrkans välsignelserika betydelse, sin stränga rättrådighet och plikttrogna punktlighet i alla åligganden samt en

Henrik Adolf Köstlin
född d. 4/9 1846; död d. 4/6 1907.

* Det sistnämnda är tryckt i en utgifven s. k. »*Denkschrift*» öfver »*Der zwanzigste deutsche evangelische Kirchengesangvereinstag zu Stuttgart am 8. und 9. oktober 1907* (Leipzig, Breitkopf und Härtel).

betydande organisatorisk talang. Af sin moder, den kända rikt begåfvade tonsättarinnan Josefine Lang,* Mendelssohns älsklingslärjunge, hvilkens mor och mormor varit berömda sångerskor och musiklärarinnor, hade han sin stora musikaliska begåfning, sitt lif i tonernas värld.

Att detta rika anlagskapital utvecklade sig till en så djupt innerlig och harmonisk personlighet, därtill bidrogo de allvarliga, tunga öden, som drabbade familjen och bestämde hans ungdomslif. Af icke mindre betydelse för utvecklingen af hans fridsamma religiösa natur blef nog ock den omständigheten, att den varmt älskade modern var och förblef katolik, men dock en from kristinna, som blott i fråga om nattvarden var skild från sina barn.

På ett gladt barndomslif i ljus och toner gjorde faderns alltför tidiga bortgång, då Henrik var 10 år, ett dystert slut, så mycket mer som flere högt begåfvade äldre bröder drabbades af obotlig sjukdom och efter hand dukade under (den äldste blef sinnesrubbad och dog på hospital). Tillgångarna voro knappa, och under tunga sorger och djupa bekymmer måste modern utnyttja sin konst (som musiklärarinna) för att skaffa familjen dess nödtorftiga uppehälle. För yngste sonen blef det nu en plikt att tidigast möjligt kunna stå på egna ben och blifva modern ett stöd. Och så betvingade han sin brinnande häg att få helt ägna sig åt den musikaliska konsten, hvari han under uppväxtåren fått en grundlig både teoretisk och praktisk utbildning. I stället hängaf han sig åt grundliga filosofiska och teologiska studier och tillbragte 1864—68 vid »Tübinger-Stift» några år fyllda af arbetsflit och arbetsglädje. I filosofien fördjupade han sig i synnerhet uti SPINOZA och KANT. Af de teologiska disciplinerna fängslade honom i synnerhet de historiska. Bland de teologie professorerna gjorde den berömda JOH. TOBIAS BECK det djupaste intrycket på honom genom sin kraftfulla, helgjutna etiska personlighet, sin själasörjare-visdom. Med sin djupa psykologiska blick hänvisade Beck honom under en tid af teologiskt tvifvel till — HERDER och GOETHE. Dessas inflytande lärde Köstlin att med hvartannat förbinda bibel, fri kritisk vetenskap samt lifligaste intresse för praktisk folklig kristendom och konst. Såsom frukt af den kris och utveckling, han genomgick, vardt det honom förunnadt att vinna den väsendets inre harmoni, som framgick ur en innerlig sammansmältning af alla rika, väl utbildade intellektuella och konstnärliga krafter å ena sidan samt en djup och oskrym-

* Om hennes betydande kompositionstalng vittna ett större antal i tryck utgifna häften sånger med pianoack. samt pianostycken, alla (hållna i den Mendelssohnska stilen) förträffliga och omtyckta.

tad, i uttrycken finkänsligt reserverad men i grunden varm och klippfast biblisk fromhet å den andra.

Sedan han efter aflagda filosofiska och teologiska examina under en kortare prästerlig tjänstgöring 1869 öfvervunnit sin första rädsla för prästämbetets utöfvande, tog han emellertid af inre dragning till lärarekallet redan samma år anställning som privatlärare hos württembergiske ministern i Paris, von Wächter. Det fint bildade umgängelivet i detta förnäma och ädla diplomathus, världsstadens lysande kultur- och konstnärslif under kejsardömets sista dagar samt de mäktiga förebilderna af fransysk värtalighet från både profana och kyrkliga talarestolar — allt måste helt naturligt utöfva ett starkt inflytande på hans inre utveckling, framför allt i konstnärligt hänseende. Det uppfostrarekall, hvaråt han under denna tid dock framför allt med odelad kärlek hängaf sig, förde honom emellertid till klart medvetande om, att hans egentliga lifsuppgift var *själasörjarens*. Människo-själens oändliga värde samt vikten af en psykologiskt sann utveckling af alla dess anlag och krafter, framför allt de religiöst-sedliga, slog och uppfyllde hans samvete. »Allt trädde nu» — säger han i sina självbiografiska anteckningar — »framför mig i ett nytt ljus; hvad som tidigare forefallit mig vara bisaker, det fick nu för mig en afgörande vikt och betydelse; hela min världs- och själfbetraktelse undergick en förskjutning till förmån för en teologisk världsåskådning.»

Under denna inre utvecklingskris inträffade världshistoriska händelser, som med ens försatte honom i alldeles nya förhållanden. I juli 1870 utbröt det stora fransk-tyska kriget. Den tyske gesanten återkallades, och hans unge huslärare gjordes till fältpredikant vid andra württembergiska fältbrigaden. I denna egenskap deltog han uti hela kriget med alla dess gräsligheter. Hvad han därunder fick upplefva har han på ett ingående och gripande sätt skildrat i åtskilliga skrifter, allmänt kända och lästa i Tyskland. I sina självbiografiska »*Lebenserinnerungen*» sammanfattar han vinsten af denna bistra tid i följande ord: »Slagfälten vid Wörth, Sedan, Montmesly och Champigny hafva för teologen på ett så gripande och öfvertygande sätt utlagt det »*locus*», som handlar »*de articulis fundamentalibus*»,* att ingen bok och ingen professor förmår göra det efter. Det omedelbara dagliga umgänget med soldatståndet först under intrycken af själfva kriget och senare under fredens inbrytande solsken, den ansträngande tjänstgöringen i fältlasaretten först utanför Paris, därefter

* Uttrycket är hämtadt från den gamla dogmatikens latinska terminologi och be-tecknar här *lifvets »fundamentalartiklar*», dess allra viktigaste grundläggande frågor.

i Rheims, allt i förening med en mängd andra erfarenheter och iakttagelser, kunde mer än väl uppväga många föreläsningar i pastoralteologi». Vi kunna tillägga: allt detta har senare kommit hans pastoralteologiska föreläsningar till godo. Ett särskildt minne från krigets dagar utgör en samling fältpredikningar under titel: »*Aus ernsten Tagen*» (1871).

Då han efter krigets slut, prydd med järnkorset, fått med sin brigad återvända hem, fick han först prästerlig tjänstgöring i Stuttgart. Här kom han snart i intimt förhållande till den äfven hos oss välkände berömda teologen och predikanten, »*Palmbladens*» älsklige skald, doktor KARL GEROK och hans familj samt blef förlofvad med hans dotter Sofie, hvilken efter ett par år blef honom en fullt förstående, alla hans lifsintressen sympatiskt delande maka. Hågen drog honom dock åter till universitetet och snart finna vi honom som »repetent» vid Tübinger-Stift (71—73).

Härunder fördjupade han sina studier, särskildt de musikhistoriska, och höll äfven en serie mycket uppmärksammade föreläsningar i musikens historia. Dessa lågo till grund för hans första betydande arbete: »*Geschichte der Musik im Umriss*» (1:a uppl. 1874). Detta förträffliga arbete, beundransvärdt såsom prestation af en så ung författare, dokumenterade honom såsom en begåfvad, vederhäftig historisk forskare och författare. Fullt behärskande det oerhörda stoffet låter han här med genialisk historisk djupblick musikens utvecklingsformer och mästare framträda i deras kulturhistoriska miljö och visar, hurusom hvarje tids andliga lif, till dess djupaste motiv, just i tonkonstens verk finner sitt adekvata konstnärliga uttryck. Så mycket betydelsefullare blir detta arbete, som dess unge musiklärd författare, oförvillad af alla skrufvade romantiska teorier, visar sig ha fattat tonkonstens väsen strängt exakt och realistiskt såsom *en formernas konst*, som först i följd af kulturutvecklingen och genom dess innebörd erhåller ett visst utprägladt stämmings- och känslö- (eller »gemüts»)-värde. Framställningen är objektiv, fin och fångslande. Arbetet har sedan utkommit i många upplagor (den sista 1899 utvidgad och omarbetad) och torde vara nutidens i hela världen mest kända och lästa musikhistoriska handbok.

Under åren 1873—74 framträdde han äfven som begåfvad och rutinerad tonsättare, t. ex. »*Der Troubadour*», en sångcykel af *Emanuel Geibel*, för sång och piano (73) och »*Drei Lieder im Volkston*» för blandad kör (74). Att musiken vid samma tid så lifligt sysselsatte honom, torde nog delvis få tillskrifvas den dagliga sammanvaron

med modern, den framstående musikaliska konstnärinnan. Hennes betydelse som tonsättarinna och musiklärarinna har den hängifne sonen fint och talangfullt tecknat i en musikhistorisk monografi (»*Josephine Lang*», 1881) året efter hennes bortgång.

Hans håg torde vid denna tid ha legat åt den akademiska banan. Att någon tillräckligt aflönad dylik befattning för tillfället ej stod till buds, måste vi med afseende på hans lifsuppgift anse som en lycka. I stället gick han först att efter hvartannat tills vidare bekläda ordinarie prästerliga befattningar i Sulz am Neckar, Maulbronn, Friedrichshafen och slutligen i Stuttgart. Denna praktiska verksamhet ute i församlingen blef för hans lifsuppgift af största betydelse, i det han härunder kom i nära beröring med både stads- och landtbefolkningen och fick djupare blicka in i det schwabiska folkklivet (schwabarne äro kända för utpräglad folklig konservatism och kyrklig fromhet) samt erfara det liturgiska och kyrkomusikaliska armodet i württembergiska kyrkans kult. För honom, estetikern och musikern, måste detta armod vid den söndagliga enformiga upprepningen kännas så mycket smärtsammare, som han såsom musikhistoriker väl kände, hvilken rikedom den evangeliska kyrkan i dessa hänseenden fordome ägt och hvilket härligt kyrkomusikaliskt arf från forna dagar, som ännu fanns i behåll. Så väcktes hos honom en tanke, en idé, som allt mera klarnade och om hvars stora betydelse han snart blef fullt medveten: *kyrkosångsföreningens idé*.

Men innan vi redogöra något närmare för denna rörelses uppkomst och utveckling, vilja vi i förbigående omnämna, att han under åren 1875—78 äfven hann utöfva en ej obetydlig litterär verksamhet. I musikhistoriska monografier behandlade han (75) »KARL MARIA VON WEBER» och »FRIEDRICH SILCHER», hvarvid särskildt studiet af den sistnämnde förde honom rätt in i ett annat stort ämne, hvilket han senare (i »*Zeitfragen des christlichen Volkslebens*», 1878) särskildt behandlade, nämligen: »*Die Musik als christliche Volksmacht*». Samma år behandlade han mera musikvetenskapligt i »*Die Tonkunst; Einführung in die Ästhetik der Musik*» musikens estetik. Härtill kan läggas, att han redan 1875 under titeln: »*Kandidatenfahrten*» i en lätt genomskinlig, humoristiskt lekande novellform, skildrat sin egen studieväg.

Det var under verksamheten i Sulz som kyrkosångsföreningstanken väcktes och först antog form.* Den unge musikentusiastiske prästmannen bildade här (slutet af 1873) *en frivillig kyrkomusikalisk*

* Redan i broschyren: »*I kyrkosångsfrågan*» 1890 (»huru en liten gnista blef en stor eld») och sedan utförligare i tidskr. »*Kyrkosången 1904*» har jag berättat härom.

^{815/08.} Kult och konst. 1908.

sångförening af musikbegåfvade folkskolelärare jämte män och kvinnor af skilda klasser bland folket. Hänförelsens eld meddelade sig från ledaren till kören, hvilken senare genom den förres öfverlägsna musikaliska kapacitet snart nog kunde utföra äfven mera kräfvande äldre kyrkomusikaliska saker. Detta var ju intet nytt; så blef däremot föreningens uppgift och den form Köstlin valde för dess offentliga verksamhet. Uppgiften skulle blifva *kultens lyftning* genom rikare, ädlare kyrkosång, särskildt flerstämmig körsång. Och formen skulle blifva *icke* konserter utan *liturgiskt musikaliska uppbyggliga gudstjänster under församlingens medverkan*.

Gnistan i Sulz visade sig äga en underbart tändande kraft. Under liknande hänförelse och med samma mål bildades snart dylika föreningar i grannstäderna Calw och Nagold. Den 21 september 1875 samlades alla tre föreningarna till en första gemensam *kyrkosångsfest i Sulz*, hvarvid Köstlin valdes till ledare. Nya dylika följde samma dag i Nagold 1876 och i Calw 1877. Till denna senare hade rikskyrkostyrelsen sändt den framstående musikprofessorn IMMANUEL FAISZT, ledare af den stora *Stuttgarterföreningen för klassisk kyrkomusik* (en konsertförening) för att taga kännedom om den unga rörelsen. Efter samråd med Faiszt framlade Köstlin här första gången förslaget till en förening omfattande hela Württemberg. Köstlin utarbetade ett förslag till stadgar, och i oktober s. å. kallade kyrkostyrelsen flera fackmän att samråda öfver detsamma. Detta ledde till omedelbart utfärdande af en inbjudning till bildande af smärre lokalföreningar och dessas sammanslutning till *en allmän evangelisk kyrkosångsförening för hela Württemberg*. Resultatet blef öfverraskande: en mängd lokalföreningar bildades landet rundt, och d. 24 juni 1878 höll den allmänna föreningen under stark tillslutning och allmän hänförelse sin första gemensamma kyrkosångsfest i Maulbronn, där Köstlin då var »Pfarrer». Hans idé hade slagit igenom.

Det nya härvid var dels den organisatoriska sammanslutningen af likasinnade föreningar kring ett gemensamt mål, kyrkosångens renässans, dels den för rörelsens syfte funna, synnerligen gynnsamma liturgiskt-musikaliska gudstjänstformen. Köstlin hade kommit därtill, emedan han själf var ej blott präst utan en bildad och utöfvande *musiker* och därför icke kunde umbära den bästa och skönaste af all musik, musiken i gudstjänsten. Och tusenden delade hans mening och känsla. Gnistan började blifva en eld, hvars heligt flammande lågor stego allt högre. Skenet började synas och uppmärksammas allt vidare omkring, och lågorna sträckte sig tändande från land till

land för att slutligen famna snart sagdt hela det evangeliska Tyskland.

Men härtill behöfdes ännu en kraft, en man som förenade Köstlins hänförelse för kyrkomusikens lyftning och hans tändande eldsjäl med en ännu större organisatorisk och propagandarisk talang och energi, en statsmannamässigt skolad politiker med framskjuten, ansedd samhällsställning. Och denne man fanns redan; ja ehuru »lekman» och innehafvande ett högre juridiskt statsämbete hade han vid denna tid i samverkan med ett par andra t. o. m. redan själfständigt och utan kändedom om rörelsen i Württemberg startat en kyrkosångsförening. Det är intressant att iakttaga, huru, när tiden för en mäktig kulturrörelse är mogen, idén liksom spontant framträder nära nog samtidigt på vidt skilda punkter och framlockar sina bärare samt huru dessa sedan finna hvarandra för att räcka hvarandra handen.

Hösten 1877 hade ryktet om kyrkosångsföreningsrörelsen i Württemberg och Köstlins namn såsom dess bärare nått den man, vi här äsyfta. Han skrifver genast ett hjärtligt bref till den för honom fullkomligt obekante »Pfarrern» i Maulbronn, räcker den schwabiske prästen brodershanden och anhåller om hans kamratskap i den gemensamma stora saken. En intressant brefväxling uppstår mellan de båda föregångsmännen, som aldrig sett hvarandra. Denna leder därtill, att Köstlin formligen inbjuder sin nyvunne medarbetare till den förutnämnda första allmänna württembergiska kyrkosångsfesten midsommaren 1878. Här i det gamla Maulbronns berömda klosterhallar* uppträdde främlingen första gången som gäst bland schwabarne och tog genast allas hjärtan med storm genom det inspirerade, tändande tal, som han höll i Maulbronns refektorium. Från den stunden knöts mellan honom och Köstlin ett vänskapsband, hvars trofasthet aldrig vacklade.

Denne man, hvars namn oupplösligt knutits vid historien om den kyrkomusikaliska renässansrörelsen i Tyskland, var ministerialrådet LUDVIG HALLWACHS från Darmstadt.

(Forts. i nästa häfte).

* Maulbronn är en liten obetydlig stad, som för sin tillvaro helt och hållet har att tacka det gamla berömda medeltida cistercienserklostret med samma namn. De vidsträckta, på medeltida byggnads- och konstminnen utomordentligt rika byggnaderna med klosterkyrkan, allt under Landauers ledning restaureradt, anses vara en af de bäst bibehållna gamla klosteranläggningar i hela Tyskland och användas numera som lokaler för ett evangeliskt teologiskt seminarium.

Sällskapet Kyrkosångens Vänners verksamhet år 1907.

a) **Centralkommittén.**

Sitt *årssammanträde* höll Centralkommittén den 31 juli i Jönköping under ledning af vice ordf. — Styrelsemedlemmarna omvaldes för följande året.

Åt prosten R. Norén, folkskoleinsp. J. A. Franzén och kyrkoh. G. T. Lundblad uppdrogs att utarbета en till K. Seminariekommittén ställd adress rörande önskvärda förbättringar i den kyrkliga sångens öfning vid seminarierna och folkskolorna. Adressen, underskrifven af ord. ordf., insändes före d. 15 aug.

Beslöts, att afdrag af den i »Kult och konst» införda årsberättelsen skulle tillställas kretsarna i så stort antal, att hvarje medlem erhöle ett ex. gratis.

För att främja spridningen af tidskriften »Kult och konst» beslöts en adress till rikets konsistorier med vördsam anhållan om deras rekommendation för inköp till kyrkoarkiv och kyrkliga boksamlingar.

Fortsättningen af preludiesamlingens utgifvande måste af ekonomiska skäl tills vidare inställas.

Nästa förbundsfest skulle firas i Kalmar.

b) **Kretsarna** (ordnade efter deras ålder).

1. **Skara stiftskrets.**

Vid årssammanträdet d. 25 juni i Stenstorp återinvaldes samtliga styrelsemedlemmar.

Förslag väcktes af sånganföaren om anordnande af lokalkörer inom kretsens område i anslutning till hvad som förekommer inom Växjö och Luleå kretsar. Frågan bordlades.

Den 26 s. m. hade kretsens prästkör sångmöte i Dala pastorat. I Borgunda kyrka gafs ett sångföredrag och hölls af sånganföraren ett kort föredrag om »huru vi böra sjunga våra psalmer», illustreradt med gemensam afsjungning af typiska koraler. I Dala kyrka hölls en talrikt besökt vespergudstjänst. Följande dag hade kören ett offentligt diskussionsmöte samt sångföredrag å Mösseberg. Diskussionen rörde sig omkring dels »skillnaden mellan koralen och den allmänna andliga visan», dels »koralens rätta utförande», båda frågorna inledda af sånganföraren, kyrkoh. Lundblad. Gemensam uppsjungning belyste den senare frågan.

För öfrigt har man inom kretsen hvar på sin plats sökt att främja kyrkosångsaken. Hvar och en för den intresserad man eller kvinna har ock numera rätt att som verksam medlem vinna inträde i stiftskretsen.

2. Kalmar stiftskrets.

Något större möte har under året icke hållits. Verksamheten har i hufvudsak bedrifvits på det sätt, att genom enskilda kretsmedlemmar anordnats liturgiska gudstjänster ute i församlingarna hvarigenom bl. a. intresset för den kyrkliga sången blifvit väckt och underhållet.

I styrelsen har efter domprosten J. A. Eklund till ordförande valts kontraktsprosten J. M. Lindstedt.

3. Linköpings stiftskrets.

Då biskop Charlevilles begrafning i början af verksamhetsåret firades i Linköping, bidrog manskören med några stämmingsfulla sånger till förhöjande af begrafningshögtidligheterna. — Vid föreningens sammanträde d. 4 febr. i ordförandens hem diskuterades lifligt frågan om kyrkosångens samband med församlingslifvet; följande dag hölls en kyrkosångsafton i historisk stil inför en tacksam åhörarskara, som till sista plats fyllde domkyrkan, hvarvid, förutom manskören, domkyrkoförsamlingens kör under ledning af dess organist dir. R. Darell synnerligen förtjänstfullt medverkade. Det goda resultatet torde äfven få tillskrifvas några läsvärda historiska tidningsartiklar i anslutning till sångaftonen.

Den 2 juli hölls i Söderköping ett kyrkosångsmöte tillsammans med stiftets organistförening. Därvid diskuterades följande fråga: »Hvad bör göras för höjande af den enstämmiga sången öfver hufvud, men särskildt den kyrkliga, bland vår tids ungdom?», hvilken in-

leddes af kantor F. Engström i S:t Lars och regementspastor E. Malmberg från Norrköping. Efter en mycket liflig diskussion enades man om följande af kantor A. Svensson föreslagna resolution: »Den unisona sången bör tidigt börja öfvas i hemmen, flitigt och planmässigt bedrifvas under ledning af skolans och kyrkans dugande män i folk- och konfirmationsskolorna, goda urval af sånger af religiöst och profant innehåll göras tillgängliga för billigt pris, ungdomen samlas till öfning på lämplig tid och plats samt den värnpliktiga ungdomen beredas tillfälle till sångöfning på lägerplatserna». Därefter demonstrerades en ganska rikhaltig utställning af litteratur i kyrkosångsfrågan, såväl inländsk som utländsk, af kyrkoherdarne F. M. Allard och G. T. Lundblad. Den senare höll till sist ett med lifligt bifall mottaget föredrag om »den lutherska vespern». På aftonen gafs en kyrkosångsafton i stadskyrkan af manskören tillsammans med kyrkokören med benäget biträde af dir. R. Darell och organisten Alb. Gustafsson från Söderköping. Sångaftonen, som äfven denna gång bar historisk prägel, belystes af ett kort föredrag af kretsens v. ordf. Templet var fylldt af en tacksam publik. De två följande dagarna höllos sångföredrag i Ringarum, Gusum, Gryt och Valdemarsvik.

4. Strängnäs stiftskrets.

Utom de vanliga ordinarie styrelse- och årssammanträdena hafva inga offentliga möten, anordnade af stiftskretsen, under året förekommit.

Under augusti månad var dock ett allmänt möte beslutadt att hållas i Södertälje, men måste inställas, emedan Strängnäs stifts-afdelning af Svenska kyrkans mission hade vid den tiden i nämnda stad anordnat ett större missionsmöte med därtill hörande gudstjänster. Det afslutades med en i Södertälje kyrka hållen högtidlig vesper, anordnad af K. S. V. och på dess initiativ.

För öfrigt hade medlemmarna äfven under detta året hvar i sin stad sökt verka för kyrkosångens höjande och för föreningens syfte.

5. Växjö stiftskrets.

a) *Växjöafdelningen* har i öfverensstämmelse med sällskapets stadgar varit samlad en gång under hvarje kvartal till sångöfning och därjämte anordnat mera omfattande sånggudstjänster i skilda delar af Kronobergs län, såsom i Nottebäck den 12 mars (passionsgudstjänst), i Tolg och Asa den 4 och 5 juli (reformationsguds-

tjänster), i Urshult den 12 december (adventsvesper). I alla dessa församlingar hafva kyrkorna vid våra besök varit öfverfyllda af andäktigt lyssnande och tacksamma åhörare. Särskildt var det glädjande att höra i Asa församling, huru kraftigt församlingen instämde i de rytmiska koraler, som vid tillfället förekommo. Organisten på stället, en verksam medlem af vår kretskör, hade något förberedt församlingen på dessa melodier. Det af Norén-Morén utgifna vespermaterialet har städse strängt följts med inpassande af manskörer ur K. S. V:s sångsamling. Då barnkörer förekommit, har musiken därtill hämtats ur Liber Cantus.

Den 11 sept. hölls sällskapets årssammankomst i Växjö. Därvid godkändes hvilande stadgeändringar, genom hvilka alla aktiva medlemmar af sällskapet tillerkändes rätt att deltaga ej allenast i öfverläggningarna, utan jämväl i besluten. Förut hade uteslutande de prästerliga medlemmarna beslutanderätt. I sammanhang med årssammankomsten höll kyrkoherde Lundblad från Trollhättan ett sakrikt och väckande föredrag om den rytmiska koralen. Talaren formulerade ämnet för sitt föredrag sålunda: »en jämförelse mellan kyrkosångens vänners koralbok och Joh. Lindegrens koralverk», och han kom till det resultat, att K. S. V:s koralbok representerar i koralfrågan den gyllene medelvägen. Efter föredragets slut uppsjöngos några typiska koraler i reviderad rytmisk form.

Den 11 december hölls ock en koralafon i Växjö, till hvilken en icke ringa del stadsbor infunnit sig. De deltog med lif och lust i samsjungningen.

b). *Jönköpingsafdelningen*. Intresset för verksamheten tycks bibehålla sig varmt så väl bland medlemmarna inom sällskapet som inom de församlingar, där gudstjänster med rytmisk psalmsång kunnat anordnas. Sångarne ha varit kallade till öfningar som vanligt, och hafva därvid förberedelser till vespergudstjänster förekommit. Sådana hafva under året hållits i Nässjö (passionsvesper), i Jönköping (skörde- och adventsvesper) och i Bankeryd (adventsvesper). Vid alla dessa tillfällen hafva blandade körer och skolbarn medverkat. Det vunna resultatet och den synbara glädjen i församlingarna öfver vespergudstjänsterna uppmuntra till fortsatta ansträngningar för kyrkosångens höjande.

6. Lunds stiftskrets.

Under år 1906 hade kretsens styrelse satt sig i förbindelse med styrelsen för Lunds stifts organist- och kantorsförening för att söka

åstadkomma ett samarbete mellan de båda föreningarna på sätt i föregående årsredogörelse sägs. Efter åtskilliga förhandlingar de båda styrelserna emellan förekom ärendet på organist- och kantorsföreningens möte den 9 och 10 juli 1907, därvid föreningens medlemmar uttalade sitt intresse för att präster och kyrkomusiker måtte sammankomma till gemensamma förhandlingar, dock ej under den af Lundakretsen föreslagna formen. Däremot beslöt föreningen, att K. S. V. skulle anmodas att omedelbart efter avslutandet af organist- och kantorsföreningens stiftsmöte tillsammans med kyrkomusikerna öfverlägga om kyrkosångens höjande och därtill nödiga åtgärder. Styrelsen för Lundakretsen har, i afvaktan på den sålunda bebadade anmodan, sökt förbereda samarbetet genom att till sina kyrkosångsmöten inbjuda organister, kantorer och skolans lärare och lärarinnor.

Den 15 april 1907 hölls ett sådant kyrkosångsmöte i Eslöf med ganska stor tillslutning af traktens organister, lärare och präster. Ordföranden, professor O. Holmström, höll ett föredrag om »kyrkosång och församlingslif», hvarefter prebendekomminister K. Gustaf Hauffman inledde frågan om »rytmisk koralsång». Sedan de närvarande gemensamt öfvat koralsång efter »Valda koraler», uppstod en liflig öfverläggning rörande den gammalrytmiska koralsången, därvid särskildt betänkligheter uttalades mot den växlande betoningen. På aftonen hölls vesper i V. Sallerups härliga tempel, därvid docenten J. Sjöholm i korthet belyste Paul Gerhardts psalmdiktning.

Den 21 maj sammanträdde kretsen i Lund för att öfverlägga om hvilka åtgärder, som kunde och borde vidtagas till förbättring af den fosterländska och kyrkliga sången på lägerplatserna. Till detta sammanträde hade särskildt inbjudits regementspastorerna inom stiftet. Frågan inleddes af f. regementspastorn, kyrkoherde V. Norström, som förordade,

- att obligatoriska sångöfningar må hållas på lägerplatserna,
- att lämpliga psalm- och sånghäften må anskaffas,
- att psalmerna till söndagens gudstjänst må bestämmas redan på fredagen och under lördagen inöfvas under ledning af musiksergeanter och musikkorporaler,
- att meddelanden i god tid lämnas rörande ämnen af fosterländsk eller annan art, öfver hvilka föredrag skola hållas, så att lämpliga sånger kunna väljas och inöfvas för att vid föredraget afsjungas,
- att regementspastor söker inverka på befäl och manskap för att väcka intresse för sången, samt

att Kyrkosångens Vänner söka väcka frågan till lif hos regementspastorerna.

Kretsen beslöt att låta trycka inledningsföredraget och utsända det till samtliga regementspastorer samt uttala önskvärdheten af att Centralkommittén t. ex. i samråd med styrelsen för föreningen »Sjung, svenska folk» må åstadkomma ett soldathäfte, innehållande marscher, färdevisor och fosterländska sägner och psalmer samt försedt med noter.

Ett andra kyrkosångsmöte under arbetsåret hölls den 5 december i Trelleborg, med föredrag af professor O. Holmström om »kyrkosång och församlingslif» samt af stadskomminister Lars Tyrell om »några drag ur den evangeliska sångens historia». Efter gemensamt uppsjungande af koraler i gammalrytmisk form öfverlades om införandet af en rikare rytm i församlingssången. På aftonen hölls adventsvesper med föredrag af hofpredikanten E. G. Olbers.

7. Uppland-Stockholmskretsen.

Årsmötet hölls i Enköping den 17 december och var talrikt besökt af ortens präster och organister några d:o från Stockholm samt en hel del intresserade stadsbor. Sedan v. ordföranden belyst en hel del framlagd litteratur och vanliga föreningsärenden behandlats, företogs på förmiddagen frågan: »*Hvad kan och bör göras för psalm-sångens höjande i våra bygder?*» Direktör Morén från Stockholm inledde densamma. Under den väckande och lifliga diskussionen lärom framhöll en talare vikten af att redan vid seminarierna eleverna gjordes förtrogna med denna viktiga församlingssak. Eljest kunde det gå för många som för talaren. Han hade först därigenom att han råkat få plats i en församling, där pastorn var förtrogen med K. S. V:s sträfvanden, kommit att göra bekantskap med en sak, som han sedan funnit vara af så stor betydelse för gudstjänst- och församlingslif.

Efter intagen gemensam middag å stadshotellet samlades man på eftermiddagen i den nyrestaurerade vackra kyrkan, där prostén *Norén* först talade »*Några inledande ord om nutida sträfvanden för kyrkomusikens renässans*». — Omedelbart därefter vidtog en högtidlig adventsvesper. Därvid medverkade en större kör af herrar och damer från staden under ledning af direktör *Wedin* i Enköping. Som liturg tjänstgjorde kyrkoh. *Fredlund* i Järlåsa, och teol. assistenten *J. Th. Bring* från Uppsala höll en kort adventspredikan.

8. Karlstads stiftskrets.

Den offentliga verksamheten har fortfarande måst hvila dels på grund af ekonomiska svårigheter, dels af brist på samförstånd från herrar kyrkomusikers sida.

9. Västerås stiftskrets.

På grund af sommarkurserna i Stockholm och Uppsala samt åtskilliga organist- och prästkonferenser, som under året rikligen togo tid och krafter i anspråk, hade kretsen under året 1907 icke anordnat något möte i större stil utan endast ett mindre dylikt den 16 sept. i Västerås för behandling af stadgeenliga ärenden samt frågan: »*Huru skall en fruktbringande samverkan mellan K. S. V. och Organistföreningarna åstadkommas och ordnas?*» Frågan diskuterades lifligt men uppsköts för fortsatt behandling vid gemensamt möte 1908 mellan de båda föreningarna.

10. Göteborgs stiftskrets.

Med det gångna året har ett nytt steg till kyrkosångens främjande tagits.

Medlemsantalet utgjorde vid årets slut 163.

Verksamheten har i det stora hela fortgått på samma sätt som förut. Ett par koralaftnar ha hållits i Göteborg under stor tillslutning från allmänhetens sida, hvarjämte en serie uppsatser börjat utgifvas i tryck.

Den sista april afhölls ett större *offentligt möte* i Göteborg å Realläroverkets högtidssal under biskop Rodhes ordförandeskap. Härvid höll dels prostén R. Norén ett utförligare föredrag om »*Utgångspunkterna och grunderna för den svenska koralbokens revidering*», dels direktör John Morén ett föredrag öfver ämnet: »*Helig eller profan musik i våra tempel*», hvari äfven belystes och kritiserades de af herrar J. Lindegren och Fr. Hjort utgifna koralverken. Detta senare föredrag ingår i den ofvannämnda serien och finnes i tryck tillgängligt på Bolinders förlag, Göteborg.

Följande dag, den första maj, vidtog en längre, synnerligen liflig diskussion i koralfrågan därvid i synnerhet prostén R. Norén, kyrkoherden G. T. Lundblad och pastor G. A. Ankar framgångsrikt förde K. S. V:s talan under stark opposition af hr Fr. Hjort m. fl.

Om än inga direkta resultat af detta möte kunna påvisas, så torde det dock vara ett allmänt omdöme, att det kraftigt bidragit att klarställa de olika riktningar, i hvilka sträfvandet för kyrkosångens höjande går, samt att det hos mer än en gifvit impulser, som kunna blifva fruktbärande till kyrkosångens och därmed ock gudstjänstlivets höjande i vårt stift.

II. Lule stiftskrets.

Arbetet har under detta år bedrifvits under ungefär samma former som under begynnelseåret, d. v. s. genom lokalföreningar i kyrkbyarna och genom psalmaftnars anordnande af kretsens sångledare. De förra hafva fört fram och sjungit in den gammalrytmiska psamsången i kyrka och skola samt förhöjt högmässan vid »kyrkhelgerna» med hymner och anordnat vespergudstjänster, konserter och sångstunder. *Åsele* K. S. V., som bland annat haft en konsert och en bibelvesper vid missionsmöte, har dessutom verksamt understödt därvarande folkbildningsförenings arbete.

I *Vilhelmina* K. S. V. har rörelsen under fröken A. Dahlstedts ledning varit synnerligen liflig med ända till 80 öfningar under året och talrika uppträdanden. Utom föreningen i Kyrkbyn hafva två byföreningar bildats. I samband med kyrkosångsarbetet ha föreningarna befordrat ungdomsrörelsens framåtskridande.

Stensele K. S. V. har äfven varit i ifrigt arbete. En psamlafton och en passionsvesper har anordnats. Sedan medel till ett antependium insjungits, hafva föreningens damer förfärdigat ett sådant efter mönster af antependiet i Östermalms kyrka. Det pryder nu altaret i Stensele kyrka.

Gellivare K. S. V. kör har fullföljt sitt arbete med psalmsångens reformering. Förberedande arbeten hafva i betydlig omfattning förgått i *Sorsele* lappmarksförsamling. Där har hållits flera psalm-aftnar och sångöfningar. All psalmsång vid undervisningen af konfirmanderna och skolbarnen i fasta folkskolan har skett enligt K. S. V:s koralbok, hvilken äfven oftast användts i kyrkan af den för kyrkosångens förbättring intresserade organisten O. Selinus. Tre vespergudstjänster hafva under året anordnats: en reformationsvesper, en missionsvesper och en adventsvesper. En lokalförening af K. S. V. är här under bildning. Lifligt intresse för gammalrytmisk psalmsång här äfven uppstått i *Tärna* fjällförsamling efter de 5 psalmaftnar, som under sommaren anordnats af stiftskretsens sångledare. Lämplig

ledare på stället saknas. En lärarinna arbetar dock träget för den gammalrytmiska psalmsångens införande. — I *Bjurholms* kyrka användes K. S. V:s koralbok i stor utsträckning af organisten, som där infört den. I *Fredrika* kyrka har en psalmafton hållits. — De nyblifna prästmännen arbeta i allmänhet för sången i K. S. V:s riktlinjer och hafva därvid vanligen börjat med konfirmanderna. I *Luleå* domkyrka arbetar domkyrkoorganisten med att föra fram en och annan rytmisk koral.

Vid Västerbottens läns prästkonferens i Nordmaling höll kapellpredikanten A. Thorelli föredrag om kyrkosångens reformering. Det rytmiska sångsättet demonstrerades af stiftskretsens sekreterare. I den därpå följande lifliga diskussionen deltog biskop O. Bergqvist, kyrkoherdarne G. Edström, d:r F. Öberg, R. Markgren, Hj. Fjällström, A. J. Rothén m. fl. Samtliga talare förordade den gammalrytmiska psalmsången, och alla närvarande prästmän ingingo i stiftskretsen.

Liturgiska, hymnologiska och kyrkomusikaliska frågor vid kyrkomötet.

1908 års kyrkomöte har i jämförelse med sina föregångare utmärkt sig för en ovanlig rikedom på uppslag och initiativ, och det i en mängd olika riktningar. Om flertalet torde kunna sägas, att de åsyfta välbetänkta och betydelsefulla reformer och innebära en tidsenlig och gagnande utveckling på många områden af det kyrkliga lifvet. Detta gäller icke minst de motioner och däraf föranledda beslut, som beröra den kyrkliga *kulten*, de liturgiska, hymnologiska och kyrkomusikaliska. Vi skola här nedan lämna utförligare meddelanden angående de viktigaste af dessa och korteligen omnämna de öfriga. En djupare inblick i dessa frågors betydelse torde bäst vinnas genom återgifvande af hithörande motioner och betänkanden.

A. Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande i anledning af väckt motion om utarbetande af vissa *liturgiska och liturgisk-musikaliska bilagor till kyrkohandboken*.

I en afgifven motion hade herr biskop *Ullman** framställt förslag om utarbetande af vissa *liturgiska och liturgisk-musikaliska bilagor* till kyrkohandboken. Motionen är af följande lydelse.

I.

»Enligt reformatoreernas och den äldsta evangelisk-lutherska kyrkans grundsats att i kyrkans gudstjänst, sådan den från begynnelsen under tidehvarfvens lopp hade utvecklat sig, bibehålla allt som kunde lända till uppbyggelse och ej var stridande mot Guds heliga ord, upptogs af Luther och hans medhjälpare *den gammal-kyrkliga matutinens och vesperns* (ottesångs- och aftonsångsgudstjänstens) liturgiska och musikaliska former. Så skedde ej blott i Tyskland, utan äfven i den svenska reformationskyrkan enligt 1571 års kyrkoordning samt Liber cantus af 1620 och 1623. Först mot slutet af 1600-talet blefvo dessa gudstjänster blott predikostunder.

Emellertid begyntes i Tysklands evangeliska kyrka under senare hälften af 1800-talet ett återupplifvande af vespergudstjänsterna på kyrklig-historisk grund och i tids-

* Till grund för denna motion ligger ett förslag och betänkande afgifvet till »Kyrkosångens Väners centralkommitté» vid dess sammanträde i Strängnäs den 18—19 augusti detta år och ett nämnda centralk:s uppdrag, hvarom se närmare å annat ställe i detta häfte.

enlig liturgisk-musikalisk form; detta till följd af och i samband med nyare liturgiska och kyrkomusikaliska renässanssträfvanden.

Sådant återupplifvande har i Tyskland försiggått till en början på frivillighetens väg genom initiativ af enskilda sakkunniga och för saken nitälskande män (jfr åtskilliga verk af Layritz, Hengstenberg, Löhe, Schöberlein, Herold m. fl.); men efter hand också på officiell väg genom liturgiska formulärs upptagande i flera länders rituellt fastställda agendor, t. ex. i Bayern, Preussen, Schleswig-Holstein m. fl.

I vårt land började dessa sträfvanden framträda i slutet af 1800-talet. Enskilda för saken intresserade personer, som genom studium af kyrkomusiken och dess historia voro väl förberedda, började anordna vespergudstjänster, särskildt på en och annan högtidsdag. 'Kyrkosångens vänner' — en förening, som begynte sin verksamhet i början af 1890-talet för kyrkosångens restaurering och lyftning och som numera har talrika medlemmar bland präster och lekmän i hela landet från Skåne ända upp till Lappland — har sedan flera år tillbaka pläгат anordna årligen återkommande vespergudstjänster på många orter, både i stads- och landsförsamlingar. Likaledes har det blifvit alltmera allmän och med glädje omfattad sed ibland oss att vid stiftsmöten och andra kyrkliga konferenser äfvensom vid kyrklig-fosterländska fester och jubileer hämta uppbyggelse och andlig vederkvickelse genom andaktsstunder, gestaltade i anslutning till den tidigare evangelisk-lutherska kyrkans matutin- och vesperordning.

Gudstjänster af detta slag, där ett kort uppbyggelsetal eller en kort predikan, omsluten af församlingssång, bibelläsning, bön och tack, antifonisk växelsång samt enklare eller konstmässigare körsång, allt i skön ordning och i något rikare fullhet, än hvad högmässan och de vanliga predikoandaktsstunderna kunna och böra erbjuda, hafva synbarligen vunnit allmän sympati och lifligaste intresse hos vårt kyrkofolk samt omiskänneligen ländt församlingarna till uppbyggelse och gagn.

Detta sätt för kyrklig firning vid sidan af de regelmässiga gudstjänsterna i den vanliga formen synes alltså motsvara och fylla ett kyrkligt behof i nutiden, hvilket ingalunda får förbises eller underskattas. Men då är det ock af stor vikt, att kyrkan själf genom sin styrelse ordnar och leder dessa andaktsstunder. Försummas dessa, stå de i fara att urarta genom hvarjehanda missgrepp.

Vid sidan af på kyrklig-historisk grund hvilande, äkta liturgiska vespergudstjänster har nämligen — just till följd af idéens framgångar — mångenstädes i vårt land under senare åren anordnats och utförts något som visserligen kallats vespergudstjänster, men som i verkligheten icke motsvarat det namnet, utan väsentligen varit ett slags musikställningar utan sant liturgisk och kyrkomusikalisk hållning. Faran här af är ganska stor.

Af det nu sagda torde det framgå, att tiden nu är inne för vår kyrka att taga ifrågavarande sak om hand. Genom kyrklig anordning och auktorisering af *matutin-* och *vespergudstjänster* böra dessa erhålla fast plats i vårt nutida gudstjänstlif, så att härigenom deras kyrkligt sunda beskaffenhet må betryggas och deras urartande genom inflytelser af profan, ytlig och okyrklig art må förebyggas.

För vinnande af detta syfte synes det vara nödvändigt, att Kyrkomötet för sin del beslutar och att Kungl. Maj:ts stadfäster sådant *tillägg till gällande kyrkohandbok*, att *matutin-* och *vespergudstjänster*, anordnade och utförda efter kyrkligt fastställda formulär och dessas musikbilaga, må, där sådant finnes ändamålsenligt, kunna träda i stället för kyrkohandbokens formulär för 'Morgon- och aftonbön vid högtidligare tillfällen', äfvensom understundom för vanlig ottesång eller aftonsång, detta i synnerhet vid de kyrkliga högtiderna.

II.

Sedan den evangeliska församlingssången ('psalm'- eller 'koral'- sången) efter hand hade intagit alla de platser, som i den gamla 'mässan' utfylldes af 'detempore'-kørsånger (d. ä. sånger med texter, lämpade efter de olika tiderna eller afdelningarna af kyrkoåret), 'introitus', 'graduale', 'offertorium' o. s. v. och själf blef (eller åtminstone borde vara) en detemporesång, fick den liturgiska detempore-kørsången en ganska vansklighetsställning i kulten. Detta ledde till en mängd olika friare anordningar, som slutligen under sträfvandet att rädda den konstmässiga kørsången hotade att aldeles spränga sönder högmässoritualets liturgiska byggnad (jfr de Bachska kantaterna med soloarior, kørsånger och själfständig orgelmusik) eller att låta en större del däraf nära nog taga formen af en kyrkokonsert.

Oppositionen mot denna urartning ledde emellertid till en aldeles motsatt ytterlighet: man utvisade ur kulten (högmässan) all flerstämmig kørsång. På den ståndpunkten stod i själfva verket ännu svenska kyrkohandboken af år 1811. Den af Luther och hans medreformatorer både i Tyskland och Sverige samt i hela den äldre lutherska kyrkan så varmt omhuldade och rikt odlade flerstämmiga kørsången saknade i 1811 års handbok, äfven i formen af detemporehymn på kyrkliga högtidsdagar, både plats och berättigande. Att detta var en förlust ej blott för kyrkosången och kyrkomusiken utan ock för högmässans högtidlighet, kan ej bestridas.

Så djupt kändes emellertid behovet af den mera konstmässiga kørsången och så starkt gjorde sig dess berättigande vid gudstjänsten gällande, att den, oaktadt kyrkohandbokens tystnad, småningom trängde sig fram till rätt allmän användning åtminstone på en och annan högtidsdag, och detta utan opposition hvarken från de kyrkliga myndigheterna eller från församlingarna. Ju längre det led mot 19:e seklets slut, blef sådan kørsång nästan öfverallt kyrklig sed, där musikaliskt intresserade krafter funnos tillgängliga. Och denna detemporehymns plats vid högmässan blef liksom genom en tyst öfverenskommelse närmast efter Tron före predikstolpsalmen. Det var sålunda blott en agendarisk fastställelse af en allmänt öfvad och omtyckt kyrklig praxis, då 1894 års kyrkohandbok i högmässoritualet infogade denna korta anvisning: 'Där man vill och kan vid gudstjänsten sjunga någon kyrklig hymn, passande för den innevarande dagen, må den få sin plats näst efter Tron'.

Denna anvisning föranledde kommittén för utarbetande af 'musikbilaga till 1894 års kyrkohandbok' att taga i allvarligt öfvervägande, huruvida ej i dess uppgift äfven låge att utarbeta en *kyrklig hymnsamling* (en- och flerstämmiga kørsånger). På grund af formuleringen af den uppgift, kommittén hade fått sig förelagd, ansåg den sig fullt berättigad att företaga utarbetandet af en dylik hymnsamling. Men till följd af vissa mellankommande hinder måste kommittén dock slutligen afstå därifrån. Ut i inledningen till mässmusikboken har den emellertid framhållit såsom en föreliggande viktig uppgift att en samling af kyrkliga hymner måtte föranstaltas och vederbörligen auktoriseras. Tolf år hafva nu förlutit, sedan mässmusikboken utgafs och dess inledning skrefs. Tiden torde då verkligen nu vara inne för att på officiell väg bringa den så länge påtänkta hymnsamlingen till stånd och få den auktoriserad. Det gäller därvid att med varsamhet tillse, att inga ur liturgisk synpunkt förkeftliga missgrepp och missbildningar få inkomma. Att talrika sådana redan föreligga i de sångtexter och den musik till dessa, som mångentades, äfven i landets förnämsta kyrkor, hafva kommit till utförande vid festgudstjänster och ingalunda mindre vid vissa kyrkliga handlingar, såsom begrafningar, kyrkoinvig-

ningar m. m., detta är för alla liturgiskt-musikaliskt sakkunniga väl bekant och af dem djupt beklagadt.

Det är en urgammal och fullt berättigad liturgisk grundsats, att de sångtexter, som vid kulten användas, böra vara af kyrkan godkända och auktoriserade. Det är ju denna princip, som ligger till grund för det krafvet, att vid den gudstjänstliga församlings-sången endast den kyrkligt antagna och stadfästa kyrkopsalmboken må användas. Detta vidhåller man noggrant och det med rätta. Men när det gäller den s. k. kyrkliga hymnen, körsången på kyrkliga högtidsdagar samt vid vissa rituellt fastställda akter, har man hittills ofta icke alls eller i ytterst ringa grad frågat därefter, hvad slags texter som sjungas. En ändring i detta stycke är alldeles nödvändig.

Hvad bör nu göras för att härutinnan åstadkomma nödig förbättring?

Ett omsorgsfullt urval måste föranstaltas af bibliska och andra hymniska texter för kyrkliga körsånger. Dessa texter böra väljas från strängt liturgisk detemporesynpunkt; och vid deras användande vid kulten måste så förfaras, att körsången ej längre såsom hittills må te sig såsom ett tillfälligt, blott yttre påhäng, utan framträda såsom organiskt led i gudstjänstens eller den resp. kyrkliga aktens ritual, och så, att den tjänar till att förstärka dess uppbyggande karaktär samt bidrager till dess helgjutighet. Saken bör tillika så ordnas, att de liturgiska sångtexterna på lämpligt vis göras tillgängliga för församlingen, så att hon äfven vid dessa moment i kulten må sättas i stånd att hämta det stöd för andakten, som den äkta kyrkliga körsången både äsyftar och är i stånd att skänka.

Till urvalet af hymntexter bör vidare fogas en *musikbilaga*, innehållande enklare och svårare en- och flestämmiga körsättningar, och det naturligtvis just till de fastställda hymntexterna. Utväljandet och ordnandet af dessa kyrkosångstycken måste naturligtvis göras med den urskillning, som betingas genom gedigen liturgisk bildning och kyrkomusikalisk sakkunskap. Auktoriserandet af den kyrkliga hymnsamlingen borde dock ej utgöra hinder för, att äfven kyrkomusiker i vår tid skulle äga frihet att, om de det förmå, komponera nya tonsatser i värdig kyrkostil till den ena eller andra af de kyrkligt bestämda hymntexterna. Härigenom hålles nämligen öppen möjligheten af en fortgående inhemsk kyrkomusikalisk utveckling.

III.

Då *'musiken till svenska mässan'* erbjuder ett särdeles rikt material af alternativ för högmässan, men det ej är uttryckligen angifvet, hvilka af dessa alternativ lämpligast böra användas under de olika tiderna af kyrkoåret, förefinnes för närvarande mycken villrådighet i det stycket, och många missgrepp göras vid mässmusikens användning. Det torde därför vara nödigt att på grundlaget af detemporeprincipen ett urval göres af enklare stycken i musiken till svenska mässan, liturgiskt-praktiskt uppställt på sådant sätt, att man erhåller fyra serier, med innehållet i hvarje serie ordnad i fortlöpande följd från den ifrågavarande gudstjänstens början till dess slut. Dock bör härvid frihet lämnas församlingarna att under årens lopp begagna mindre än fyra serier, där omständigheterna göra sådant lämpligare.

På grund af hvad jag i det föregående har anfört får jag föreslå, att Kyrkomötet måtte besluta ingå till Kungl. Maj:t med underdånig anhållan, att en kommitté af sakkunniga måtte tillsättas med uppdrag att utarbeta *liturgiska och liturgisk-musikaliska bilagor* till gällande kyrkohandbok, innehållande:

1) Formulär (ett enklare och ett rikare) till *vespergudstjänster* resp. *matutingudstjänster* med fullständigt utarbetadt och för de särskilda kyrkliga högtiderna lämpadt liturgiskt-musikaliskt material.

2) *Ett urval af värddiga och lämpliga texter till kyrkliga hymner*, afsedda att utföras dels, enligt kyrkohandbokens anvisning, i högmässan på kyrkliga högtidsdagar, dels vid andra kyrkliga festligheter samt vid kyrkliga handlingar, såsom begrafning m. fl., jämte en till dessa hymntexter sig anslutande musikbilaga.

3) *Ett urval af enklare stycken i musiken till svenska mässan*, så ordnad i anslutning till högmässans särskilda moment, att man får *fyra serier*, lämpade efter kyrkoårdets olika tider.»

*

Den prästerliga afdelningen, som finner motionens syfte synnerligen behjärtansvärdt, anser sig böra understödja hvad af motionären föreslagits. Afdelningen får därför hemställa,

att Kyrkomötet med anledning af herr biskop Ullmans ifrågavarande motion ville hos Kungl. Maj:t i underdånighet anhålla,

att en kommitté af sakkunniga måtte tillsättas med uppdrag att utarbeta förslag till liturgiska och liturgisk-musikaliska bilagor till gällande kyrkohandbok, innehållande:

1) *formulär (ett enklare och ett rikare) till vespergudstjänster resp. matutingudstjänster med fullständigt utarbetadt och för de särskilda kyrkliga högtiderna lämpadt liturgiskt-musikaliskt material,*

2) *ett urval af värddiga och lämpliga texter till kyrkliga hymner, afsedda att utföras dels, enligt kyrkohandbokens anvisning, i högmässan på kyrkliga högtidsdagar, dels vid andra kyrkliga festligheter samt vid kyrkliga handlingar, såsom begrafning m. fl., jämte en till dessa hymntexter sig anslutande musikbilaga,*

3) *ett urval af enklare stycken i musiken till svenska mässan, så ordnad i anslutning till högmässans särskilda moment, att man finge fyra serier, lämpade efter kyrkoårets olika tider; samt*

att Kungl. Maj:t täcktes för nästkommande kyrkomöte framlägga dessa förslag.

* * *

Denna prästerliga afdelningens hemställan har — till stor glädje för alla kyrkosångens och kyrkomusikens idkare och vänner — kyrkomötet enhälligt och utan debatt bifallit.

Vinner denna kyrkomötets framställning Kungl. Maj:ts bifall och blir den stort anlagda planen lyckligt genomförd, skall hela vårt officiella gudstjänstliga lif på det liturgisk-musikaliska området blifva lyftadt upp på ett väsentligt högre konstnärligt plan och den svenska kyrkan komma att i dessa hänseenden stå i allra främsta ledet bland världens nutida evangeliska kyrkosamfund.

B. Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande, i anledning af väckt motion om ändring af ett uttryck i den nu brukade öfversättningen af *apostoliska bekännelsen*.

Uti en till Kyrkomötets prästerliga afdelning hänvisad motion anför herr *Sundelin* följande:

Det torde få anses satt utom allt tvifvel, att orden »de heligas samfund» i tredje artikeln af vår apostoliska trosbekännelse vore en för den äldsta kyrkan främmande, mycket missvisande öfversättning af grundtextens »*sanctorum communionem*». När reformatörerna stått inför uppgiften att med rötterna upprycka den inom katolska kyrkan rådande föreställningen om helgonen såsom medlare hos Gud och att häfda ett kyrkobegrepp, som i sina principer riktade sig mot grundvalarne för den romerska uppfattningen, hade de sökt göra gällande en förklaring af »*communio sanctorum*», såsom skulle detta uttryck vara likbetydande med congregatio s. och stå i beaktelsen såsom explikation af »en helig, allmänlig kyrka» eller böra tolkas såsom betecknande ett trängre samfund inom henne. Och då det ur språklig synpunkt funnits obekvämt att öfversätta *communio* med »samfund», hade ordet omsider fått lämna rum för »congregatio».

Att denna förändring vållat icke blott osäkerhet och förvirring i afseende på uppfattningen af kyrkans väsensbegrepp, utan äfven skada för det praktiskt kyrkliga lifvet, vore en erfarenhet, som mötte oss öfverallt i våra församlingar. Medan förslaget till ny katekes för vår kyrka ännu vore under utarbetning, och då det vore att hoppas, att läran om kyrkan, med beaktande af det skriande behovet bland oss, där måtte i klara och tydliga ordalag komma till synes, ansåge motionären, att denna fråga för närvarande påkallade en särskild uppmärksamhet. Och då motionären hölle före, *icke blott att* den bibliska, företrädesvis nytestamentliga åskådning, som i »*de heligas gemenskap*» gifve sig ett skönt och pregnant uttryck, men som genom öfversättning af *communio* med »samfund» förbisåges och undanskötes, genom det söndagliga föreläsandet af trosbekännelsen gjorde gemensamhetskänslan med alla tiders heliga lefvande för den gudstjänstfirande församlingen och därför vore en klenod, som vi borde taga vara på, *utan ock att* därigenom och i samband därmed en riktig framställning af kyrkobegreppet i den nya läroboken skulle underlätas och främjas, syntes det motionären vara ett steg till förverkligande af en i god mening reformatorisk tanke att åter upptaga *communio sanctorum* såsom ett själfständigt led i trosbekännelsen. Motionären föresloge därför vördsamt, att Kyrkomötet ville hos Kungl. Maj:t i underdånighet hemställa, att *communio sanctorum* i vår apostoliska trosbekännelse måtte medelst en korrekt öfversättning återgifvas med »de heligas gemenskap».

Prästerliga afdelningen, som delar den af motionären uttalade uppfattning, hemställer,

att Kyrkomötet måtte hos Kungl. Maj:t i underdånighet anhålla, att i trosbekännelsen, i stället för orden »de heligas samfund», såsom ett särskildt moment och därför genom semikolon (;) skildt från det närmast föregående intagas orden »de heligas gemenskap».

* * *

Denna hemställan har kyrkomötet enhälligt bifallit, och torde således detta moment i den söndagligen vid kulten förelästa s. k. »apostoliska tron» därmed för alltid ha återfått sin ursprungliga sköna och i flera hänseenden betydelsefulla form.

För det så ovanligt fridsamma, eniga genomförandet af denna skenbart ringa men i grunden ganska viktiga revision af det från kristenhetens äldsta dagar härstammande s. k. »*symbolum apostolicum*» torde man framför allt ha att tacka ett på senhösten i fjol utgifvet synnerligen läsvärdt arbete rörande just detta moment: »*Credo sanctorum communionem*» (»*jag tror på de heligas gemenskap*»), med hänsyn till dess betydelse företrädesvis såsom kultmoment. *Studie med praktisk tillämpning af Erik Fredlund, kyrkoherde* (Uppsala 1907, L. Norblads bokhandel).

C. Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande, i anledning af väckt motion om tillsättande af en granskningskommitté till föranstaltande af *reviderad kyrkopsalmbok* med tillhörande koralbok.

Redan 1868 års Kyrkomöte väckte förslag om verkställande af en revision af vår svenska evangelisk-lutherska kyrkas antagna psalmbok. Med anledning af inom detta möte väckta motioner anhöll mötet — som funnit rådligast att icke underkasta psalmboken, hvars många förtjänster vore obestridliga, någon mera omfattande förändring, utan endast ansett frågan för det dåvarande böra inskränkas till undanröjande af allt hvad för det andliga sinnet med skäl kunde anses störande, men instämde i den af motionärerna uttalade åsikt om den påyrkade revisionens behöflighet —, att Kungl. Maj:t täcktes utse några sakkunniga och tjänliga personer, åt hvilka det uppdraget kunde betros att med så varsam hand som möjligt företaga en revision af den gällande psalmboken. Från det år 1883 församlade Kyrkomötet mottog Kungl. Maj:t en skrivelse, däri samma Kyrkomöte anförde, att, enär de skäl, hvilka år 1868 förmådde Kyrkomötet till ofvannämnda steg, kvarstode oförsvagade, mötet, med anledning af inom detsamma ånyo gjord framställning, ansågo sig böra anhålla, att Kungl. Maj:t måtte draga försorg därom, att den till allmänt bruk antagna psalmboken måtte underkastas en revision i enlighet med hvad Kyrkomötet år 1868 anhållit.

Sedan Kungl. Maj:t genom nådig skrivelse af den 2 september 1898 infordrat Kyrkomötets yttrande öfver ett år 1896 till trycket befördradt förslag till reviderad psalmbok, beslöt Kyrkomötet år 1898 att till svar å den nådiga skrifvelsen i underdånighet uttala, att, ehuru då föreliggande förslag i väsentliga afseenden ägde afgjort företräde framför nu gällande psalmbok, det likväl måste anses önskvärdt, att en ytterligare revision i enlighet med de vid kyrkomötena 1868 och 1883 angifna grundsatser verkställdes, innan förslaget godkändes till offentligt bruk inom svenska kyrkan.

Äfven 1903 års Kyrkomöte gjorde underdånig framställning i ämnet och anhöll, att Kungl. Maj:t täcktes låta utarbete ej mindre förslag till reviderad psalmbok för svenska kyrkan i enlighet med de vid kyrkomötena 1868 och 1883 angifna grundsatser än äfven förslag till ett tillägg till psalmboken, innehållande nya psalmer, som behandlade ämnen, hvilka icke eller endast ofullständigt inginge i 1819 års psalmbok.

I en till prästerliga afdelningen hänvisad motion har nu herr biskop *Ullman* väckt förslag, afseende åstadkommande af en reviderad psalmbok och en till dess sånger lämpad koralbok. Motionären har hänfört sig till följande motivering.

»Under flera årtionden har nu psalmboksfrågan i vår svenska kyrka stått på dagordningen. Talrika krafter, mer eller mindre kallade och rustade till värfvet, men säkerligen alla besjälade af redligaste uppsåt att tjäna vår församling, hafva under dessa många år gjort sitt bästa för att bringa denna betydelsefulla kyrkoangelägenhet till lycklig fullbordan. När manne skall den långa födslovåndan vara slut och saken ändtligen vara mogen till genombrott? Den frågan har länge rört sig hos tusenden bland vår fosterländska kyrkas hängifna vänner. Situationen är mycket allvarsam. Vår kyrkas barn bli ju längre desto mer främmande för vår officiella kyrkopsalmbok, medan massor af hvarjehanda samlingar andliga sånger och visor, till stor del af subjektivistisk, sentimental och veklig art, i vida kretsar vinna inbrott och användning i stället för psalmboken och

förskämma smaken för genuin evangelisk kyrkosång. Till följd af flera tidsförhållanden tyckas för hvarje år utsikterna, ju längre det dröjer, bli allt mindre hoppgivande att vinna tillfredsställande resultat efter det långa förberedelsestadiet. Ingen tid är alltså att förlora. Hvad som behöfver göras, måste ske snart.

Ett gynnsamt förbud för en god lösning af frågan är det emellertid, att kyrkopsalmboksärendet fortfarande är föremål för lifligt intresse bland alla, som äga kristlig urskillning och kyrkligt sinne, och att ännu under de sistförflutna åren flera förslag och försök ha framträdt för tillvägbringandet af en fullt värdig kyrkopsalmbok. Härigenom har åtskilligt brukbart material, detta äfven af nyaste härkomst, gjorts tillgängligt.

Detta rika material af äldre och nyare ursprung, af positivt och kritiskt slag, har kommit till användning i ett under innevarande år publicerad 'Nytt förslag till reviderad psalmbok, utgifvet af Joh. Johansson, seminarierector'. Med god urskillning och klar kyrklig målmédvetenhet har utgifvaren i detta psalmverk, frukten af mångårigt arbete och grundlig forskning, samlat resultatet af alla sina föregångares bemödande. Det myckna värdefulla och användbara i 1819 års psalmbok, organiskt sammansmält med en betydande tillsats af godt psalmgods dels af gammalklassisk halt, dels af nyare och nyaste härkomst, föreligger här, på sätt och vis inom den gamla bekanta ramen af vår nu gällande psalmbok. Det är den 'Wallinska psalboken', befriad från tyngande och vanställande slagg samt riktad och kompletterad genom nyvunna skatter, till hvilkas förvärf ädla sångare samverkat alltifrån fornkyrkans dagar ända ned till 1900-talets första decennium.

En närmaste frukt af detta psalmboksförslags framträdande bör det kunna blifva, att tanken på s. k. 'Tillägg till psalboken' för alltid 'lägges till handlingarna'. Den tanken, född af misströstans och kompromissens ande, har under sistförflutna årtionden i praxis tydligt nog dokumenterat sin ofruktbarhet. Hvilken profkarta på experiment i sagda riktning, divergerande i principer, anordning och syftning, förete ej alla dessa — såsom 'Tillägg' mer eller mindre misslyckade — psalmboksbihang? Och icke är det underligt att divergenserna äro stora. Tanken på ett psalmboksbihang är nämligen i sig själf så oklar och abnorm, att man svårligen någonsin kan komma till visshet om den princip och regel, hvarefter ett sådant 'Tillägg' skall anordnas. Vidunderlig dublettering af psalboken och däraf följande förvirring och oklarhet skulle på den vägen framkallas i stället för den enhetliga harmoni och klara öfverskådlighet, som måste utmärka den gudstjänstfrände kyrkoförsamlingens psalmbok. Så många hufvuden, så många skiljaktiga 'psalmbokstillägg' — det där är just inte något hoppgivande framtidsperspektiv! Någon enighet är på den vägen icke att vänta. Vill man ännu envist yrka på en dylik tillfällig palliativbehandling af psalmboksproblemet, då vill man i grunden undanskjuta för all framtid den dock så nödvändiga lösningen af denna högviktiga sak. Mer eller mindre medvetet hindrar man då vår svenska kyrka från att ändtligen erhålla den så länge åstundade, ovärderliga skatten: *en homogen och alltigenom brukbar och gedigen psalmbok.*

Rektor Johanssons nyaste psalmboksförslag synes framför andra — om ock efter ytterligare retuschering af kompetenta granskare — kunna läggas till grund för en förbättrad kyrkopsalmbok, omkring hvilken vi skulle kunna samla och ena oss. Vår gällande psalmboks rika förråd af klassiska kyrkopsalmer är här betydligt förstärkt genom åtskilliga äldre psalmer af samma gedigna slag. De, som önska i psalboken finna sånger med prägel från 1800-talets början, finna likaledes här ett stort antal jämväl af det slaget. Och de ändtligen, som af ett eller annat skäl fordra, att psalboken skall inrymma alster äfven af nu lefvande, mer eller mindre bekanta diktare, behöfva ej heller

sakna sådana. Men om ock sålunda i denna samling harpor och lyror med ganska olikartade toner låta höra sig, aldrig behöfva vi dock här, såsom ej sällan i 1819 års psalmbok, störas genom ljud, som alldeles afvika från den kristna församlingens sinne och sångsätt; det hela stämmer rätt väl tillsammans. De många olika, samverkande sånggåfvorna bereda angenäm omväxling och göra harmonien af det hela så mycket rikare.

Idealets fullkomlighet finnes ingenstädes i mänskliga verk. Sådan få vi ej heller fordra i det psalmverk, som det nu är fråga om. Ej heller kan man med rätta fordra, att hvarje enskild bedömare skall finna sig fullt belåten med hvarenda detalj däri — tycke och smak äro ju här så olika, äfven om man i hufvudsaken har samma ståndpunkt och syftning. Men den enskilde bör ej ensidigt göra just sina privatönskningar alltför mycket gällande, utan ålägga sig en och annan försakelse, om man annars någonsin skall kunna komma till samdräktigt beslut och vinna ett godt resultat i en betydelsefull kyrkoangelägenhet. Ett i fantasien drömdt psalmboksideal, som aldrig i tiden kan förverkligas, får ej ställa sig hindrande i vägen för framgången af det, i det hela omisskänneligen goda, som erbjudes.»

Med stöd af hvad sålunda anförts har motionären hemställt, att Kyrkomötet måtte ingå till Kungl. Maj:t med underdånig begäran därom,

1:o) att Kungl. Maj:t täcktes utse en granskningskommitté af sakkunniga män med uppdrag att — under beaktande af de i senare åren utgifna psalmboksförslagen — reuschera ofvannämnda, af seminariirektor Joh. Johansson utgifna »Nytt förslag till reviderad psalmbok, Falun 1908»; med frihet för kommitterade att i afseende på nämnda förslag jämväl företaga de utslutningar och de tillägg af psalmer, som vid noggrann pröfning kunna finnas nödiga; samt att resultatet af kommitterades arbete må framläggas inför nästa sammanträdande kyrkomöte;

2:o) att — enär oskiljaktigt sammanhang äger rum emellan en kyrkopsalmboks sångtexter och dess melodier — granskningskommitterade tillika måtte få uppdrag att föranstalta en till den blifvande psalmbokens sånger lämpad *koralbok* samt att förden skull vid utseendet af ledamöter uti ifrågavarande kommitté afseende må fästas äfven vid denna den blifvande kommitténs *kyrkomusikaliska uppgift*.

Den prästerliga afdelningen anser i likhet med motionären, att en revision af 1819 års kyrkopsalmbok är ett önskemål, hvars förverkligande ej bör längre än nödvändigt är undanskjutas, samt att antagandet af tillägg till den nuvarande psalmboken endast är ägnadt att fördröja och försvåra uppnåendet af detta mål. Såsom bevis för att inom landet förefinnes ett lefvande intresse för psalmboksfrågans lösning vill afdelningen framhålla de goda förarbeten på området, som efter 1903 års kyrkomöte på privat väg åstadkommits och som göra utsikten att erhålla ett antagligt revisionsförslag ljusare. Afdelningen vill emellertid ej förorda något särskildt af de sålunda framkomna förslagen såsom lämpligt att tagas till utgångspunkt vid revisionsarbetet, utan anser att därvid böra följas de grundsatser, som angifvits af 1868, 1883 och 1898 års Kyrkomöten.

Motionärens förslag att i sammanhang med psalmboksrevisionen en till sångerna i den blifvande psalmboken lämpad *koralbok* måtte utarbetas anser sig afdelningen icke böra förorda.

På grund af hvad sålunda anförts får afdelningen hemställa,

att Kyrkomötet med anledning af herr biskop Ullmans ifrågavarande motion ville i underdånig skrifvelse anhålla, att Kungl. Maj:t täcktes i enlighet med de af 1868,

1893 och 1898 års Kyrkomöten uttalade grundsatser låta utarbета och för ett blifvande Kyrkomöte framlägga **förslag till reviderad psalmbok** för svenska kyrkan.

* * *

I det uttalande, prästerliga afdelningen i sitt här ofvan återgifna betänkande gjort, ligger således:

a) ett definitivt afvisande af frågans lösning medels ett *tillägg till den oförändrade Wallinska psalmboken af 1819* (biskop Johanssons af 1903 års kyrkomöte som alternativ upptagna förslag);

b) ett förnyande af flera föregående kyrkomötens yrkande på *en fullständig, kompletterande men varsam revision af nämnda psalmbok*;

c) ett erkännamt framhållande af *»de goda förarbeten, som efter 1903 års kyrkomöte på privat väg åstadkommit»* (af S. Ahlin, E. Evers, P. Nilsson, J. Johansson m. fl.), men på samma gång en förklaring, att afdelningen ej vill särskildt *»förorda något af de sålunda framkomna förslagen»* (således icke heller det af motionären starkt framhållna Johanssonska förslaget af 1908);

d) ett uttryckligt afböjande af motionärens hemställan, att revisionens verkställare måtte få i uppdrag att låta utarbета *en koralbok till det nya revisionsförslaget*.

Betänkandet föranledde ett längre lifligt meningsutbyte i kyrkomötet, hvarvid hufvudsakligen tvenne skilda ståndpunkter och sträfvan den gjorde sig gällande. Den ena företräddes af motionären, biskop Ullman, som med uppgifvande af sina särskilda, af prästerliga afdelningen ej godkända yrkanden helt accepterade betänkandets förslag.

Den andra ståndpunkten förfäktades företrädesvis af professor Boëthius, som energiskt protesterade mot hvarje tanke på en revision af den Wallinska psalmboken, hvilken han ville hafva kvar alldeles orörd, medan han i stället yrkade på utarbetandet af ett *tillägg* till densamma, som upptoge äldre och nyare psalmer öfver sådana ämnen, som antingen icke alls eller endast ofullständigt äro behandlade i vår nuvarande psalmbok.

Båda ståndpunkterna funno i kyrkomötets förhandlingar varma förfäktare. Då af den slutligen anställda omröstningen emellertid tydligt framgick, att tilläggsförslaget numera inom kyrkomötet omfattades endast af en försvinnande minoritet, vilja vi här in-skränka oss till att i sammandrag återgifva endast biskop Ullmans anförande, förså-vidt det kompletterade hans ofvan i betänkandet upptagna motion i ämnet.

Biskopen betygade sitt tack till prästerliga afdelningen, som i sak visat sitt intresse för motionen, ehuru den ej tillstyrkt densamma i den speciella form, tal. hade tänkt sig.

Tal. hade föreställt sig, att det af seminariektor Joh. Johansson utgifna psalmboks-förslaget skulle varit lämpligt att läggas till grund för en blifvande kommittés arbeten. Detta förslag gifve inom den bekanta ramen af nu gällande Wallinska psalmbok det bästa af denna, befriadt från det slagg, som däri finnes, och tillökadt med värdefulla psalmer från äldre tider ända ned till 1900-talets första år.

Tal. trodde, att det bristande intresset för psalmboksfrågan hos den stora allmänheten berodde på en missuppfattning — ordets makt öfver tanken. Man hade fått den uppfattningen, att den Wallinska psalmboken vore ett enhetligt konstverk af den store psalmsångaren och att det sålunda skulle vara ett helgerån att taga bort något därur.

Men så är det icke. Innehållet i 1819 års psalmbok är heterogent. Ej alla psalmerna ha tillnärmelsevis den karaktär af kristligt församlingssinne och sångsätt, som man måste fordra af den svenska kyrkans psalmbok.

Bland mycket af det yppersta, som den evangeliska psalmsången alstrat, finnas i vår psalmbok inblandade många psalmer, som sakna all slags inspiration, både religiöst-kristlig och poetisk. Många psalmer äro intet annat än rimmad prosa eller uppstyldt frasrik retorik — krior, förfärdigade på beställning.

Kring dubbelsolen Wallin-Franzén kretsade åtskilliga medelmåttiga medarbetare. De, som känna till interiörerna i 1819 års psalmboks förhistoria, veta genom vissa antydningar af Wallin själf, att han led af att behöfva taga med så mycket undermåligt stoff. Brist på tid hindrade honom från att lägga sista fulländande hand på sitt verk, och detta märks till och med på flera af hans egna psalmer. Af vissa personliga konsiderationer hade Wallin ej heller full handlingsfrihet vid utarbetandet af psalmboken, Det vore sålunda ingalunda något helgerån att varsamt aflägsna det slagg, som inblandats, utan det vore tvärtom en räddning af den store psalmistens ära.

Tiden syntes tal. nu mogen för en revidering, och behöfvat däraf är synnerligen trängande.

Efter att ha citerat ett stycke ur sin motion sammanfattade tal. sitt yrkande sålunda:

»Efter de mångåriga flitiga förarbeten, som blifvit gjorda, och i betraktande af det myckna goda material, som nu föreligger, bör det nu mera än någonsin finnas utsikter för att en mångsidig och pietetsfull redigeringskommitté skulle komma att ge en alltigenom god psalmbok, hvilken ej skulle sakna något af allt det goda och sköna i 1819 års psalmbok, men ytterligare förskönas af äldre och yngre församlingssånger, ej minst valda med hänsyn till vår uppvaknande ungdoms behof.»

Efter votering om hr Boëthius' förslag eller rent afslag som kontraposition mot prästerliga afdelningens yrkande om revision, bifölls med 49 röster mot 10 den prästerliga afdelningens yrkande.

* * *

Kyrkomötet har således nu åter tämligen enhälligt samlat sig kring yrkandet på en fullständig psalmboksrevision. Frågan om utarbetande af ett tillägg till den oförändradt bibehållna Wallinska psalmboken torde därmed få anses för alltid bragt ur världen. Och bäst är nog detta, blott vi nu inom ej alltför långt aflägsen tid kunna få fram ett nytt revisionsförslag och detta blir utfördt med önskvärd pietet mot allt det goda och sköna 1819 års psalmbok innehåller, och därjämte riktadt med *tillräckligt antal goda psalmer öfver sådana ämnen, som där förut antingen icke alls eller blott ofullständigt äro behandlade*. 500-talet behöfver därvid visst icke framgent fixeras, till hinder för upptagande af *verkligt behöfliga* nya psalmer, om ock en viss måttfullhet bör iakttagas, så att antalet psalmer icke blir alltför stort.

Franhållas bör, att kyrkomötet — antagligen fullt afsiktligt — *alls icke uttalar sig rörande sätet för revisionens utförande*, utan blott helt allmänt anhållit, att K. Mt täcktes *låta utarbete ett förslag till reviderad psalmbok*. Huruvida detta skall ske genom en à två eller flera, således mera personligt eller på den gamla kommittévägen, det har tydligen lämnats åt K. Mt att bestämma. Afgörandet häraf är ju grannlaga och kinkigt, liksom båda vägarna ha sina fördelar och olägenheter.

I hvilket fall som helst torde man få hoppas, att revisionen måtte verkställas enligt sådana sunda principer, att med pietetsfull konservatism i tillvaratagandet af gammalt godt förbindes en fördomsfri vidhjärtenhet vid tillgodoseendet af nutida behof, och att allt nyupptaget material må i möjligaste måtto äga den äkta kyrkopsalmens ädla och gedigna egenskaper (jfr vår artikel i »Kult och Konst», årg. 1907, sid. 29 ff., »Kyrkopsalmen och den andliga visan»).

I likhet med prästerliga afdelningen afböjde kyrkomötet motionärens hemställan angående uppdrag för dem, som verkställa psalmboksrevisionen, att tillika föranstalta en *koralbok*. Häremot torde i visst hänseende intet vara att anmärka. Utarbetandet af *en ny fullständig koralbok* kan nämligen ej gärna ske, förrän den nya psalmboken föreligger fix och färdig samt af kyrkomötet och K. Mt vederbörligen antagen.

Däremot borde, efter vårt förmenande, i samband med psalmboksrevisionen äfven *lämpliga melodier till resp. psalmer förslagsvis väljas och i melodiskt-rytmiskt hänseende formuleras*. Psalmboken är ju *en folklig unison sångbok*. Till en sådan höra med nödvändighet både *sångtexter* och *sångmelodier*. Dessa böra lämpa sig väl för hvarandra, så till allmän karaktär som i viss grad till texternas och melodiernas formella detaljer, dock utan väsentligt intrång på melodiernas berättigade musikaliska själfständighet. Nu äro melodierna härvidlag i de allra flesta fall *förut gifna folkmelodier*, som dock ofta föreligga i olika melodiska och rytmiska varianter. En högst viktig, men ofta svår uppgift föreligger då ock, dels att träffa det rätta melodialet, dels att lämpa texterna för melodierna och — i viss mån — melodierna till texterna.

Sådant förutsätter lika nödvändigt, att *den kyrkomusikaliska sakkunskapen har sin egen medverkande representant och rådgifvare vid psalmbokens utarbetande*, och denne bör helst äfven äga humanistisk och hymnologisk bildning. En dylik kyrkomusikalisk rådgifvare och medarbetare insattes också i den kommitté, som fick i uppdrag att revidera den gamla svenska psalmboken af 1695: först filosofie magistern, sekreteraren i Musikal. akademien Pehr Frigel, efter hans undanträngande kapellmästaren J. C. F. Hæffner. Den senares tyska nationalitet, obekantskap med melodiernas ursprungliga folkliga form och oböjliga dogmatism i fråga om melodiernas stela utjämnade form blefvo högst ödesdigra för den svenska psalmsången.

För en lycklig lösning af psalmsångsfrågans musikaliska sida hålla vi före, att en psalmboksrevision, ett utarbetande af en delvis ny psalmbok bör i våra dagar icke kunna tänkas utan en ständig intim samverkan med fullt sakkunnig kyrkomusiker. Skulle psalmboksrevisionen komma att verkställas utan sådan samverkan, innebure det ett missgrepp, som vore högeligen att beklaga. Utarbetandet af *den fullständiga koralboken*, det blir, såsom ofvan är sagdt, en senare uppgift, som i betraktande af divergerande meningar bör utföras af en särskild kommitté af kyrkomusikaliska fackmän, representerande dessa olika meningar. (Jfr vår artikel i »Kult och Konst», dubbelhäftet 1905: »Vår största kyrkosångsfråga».)

R. N.

Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag.

April—juni 1908.

Åby (Kalmar st., Kalmar l.).

Församl. anholder att få till grafkapell anordna en mindre sidobyggnad, som disponeras af ägarne till Björnö säteri. Dessa hade nämligen erbjudit församlingen att öfvertaga nämnda byggnad.

Ö. I. Ämb. tillstyrker ansökningen.

K. M:t stadfäster densamma gn. K. Bref d. 3 april 1908.

Lockne (Härnösands st., Jämtlands l.).

Församl. anholder om stadfästelse på ritning till nya bänkar.

Ö. I. Ämb. låter ark. S. Cronstedt omarbete ritningen.

K. M:t stadfäster Ämb:s ritning gn. K. Bref d. 3 april 1908.

Bälinge (Skara st., Älfsborgs l.).

Församl. anholder om tillstånd att förflytta predikstolen från dess nuvarande plats öfver altaret till lämplig plats på kyrkans södra sida, samt å dess förra plats uppsätta en i församlingens ägo befintlig äldre altarprydnad.

Ö. I. Ämb. inforrar ritning till predikstolens komplettering, hvilken utföres af ark. Östlihn.

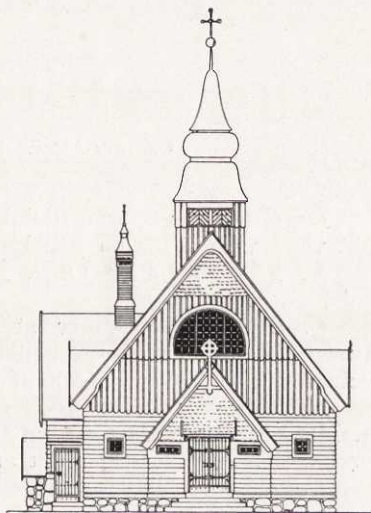
K. M:t bifaller framställningen gn. K. Bref d. 3 april 1908.

Varnhem (Skara st., Skaraborgs l.).

K. Bref d. 3 april 1908. Se därom sid. 136—144.

Maglarp (Lunds st., Malmöhus l.).

Församl., som gn. K. Bref d. 15 juli 1904 fått ritningar till ny kyrka fastställda, anholder nu om stadfästelse på ritningar till altare, predikstol, orgellåtare, orgelfasad och bänkar, samtliga utförda af ark. H. Boklund.

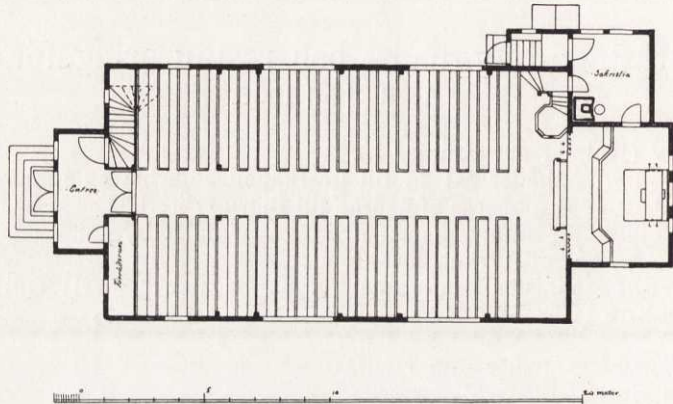

Gargnäs kapell. Västra fasaden. Af ark. G. Améen.

Ö. I. Ämb. anser sig icke kunna gilla ritningarna till altare och orgelfasad, utan anmodar Boklund att omarbete dessa. De sålunda omarbetade ritningarna gillas af församl. och Ämb.

K. M:t stadfäster de omarbetade ritningarne gn. K. Bref d. 9 april 1908.

Gargnäs kapell, Sorsele församling (Luleå st., Västerbottens l.).

Gargnäs kapell. Plan. Af ark. G. Améen.

Domkapitlet gör framställning till K. M:t om beredande af anslag mot vissa villkor för en kapellbyggnad i Gargnäs by.

K. M:t anbefaller Ö. I. Ämb. att upprätta ritningar och kostnadsförslag.

Ö. I. Ämb. uppdrager åt ark. G. Améen att utföra ritningar Améen inlämnar ritningar och kostnadsförslag slutande på 36,465 kr. Denna summa äskar K. M:t af Riksdagen.

Riksdagen beviljar dock endast 20,000 kr. till kapellet, hvarför K. M:t befäller Ö. I. Ämb. att omarbete ritningarna, så att kostnaden för kapellet ej öfverstiger det af Riksdagen beviljade beloppet.

Ö. I. Ämb. låter Améen omarbete ritningarna, som sedan af församl. antagas.

K. M:t fastställer ritningarna gn. K. Bref d. 24 april 1908 och ställer beviljade medel till K. M:ts Befalln.haf:s förfogande.

Håsjö (Härnösands st., Jämtlands l.).

Församl. inlämnar ett af ark. A. E. Melander uppgjort förslag till ny kyrka af trä.

Ö. I. Ämb. anser icke ritningarna kunna förordas, utan låter ritningsförfattaren omarbete dem i enlighet med gifna föreskrifter. Å de sålunda omarbetade ritningarna låter Ämb. göra ytterligare några mindre ändringar å sidoskeppens tak samt skorstenens form.

Församl. gillar det omarbetade förslaget, men begär förändring af uppvärmningsapparatusens plats samt föreslår att sammanbygga kyrkan med klockstapel.

Ö. I. Ämb. vidhåller sitt förslag, då de föreslagna ändringarna vore olämpliga

K. M:t stadfäster det af *Ämb.* omarbetade förslaget gn. *K. Bref* d. 1 maj 1908.

Toresund (Strängnäs st., Södermanlands l.).

Församl. inlämnar ett af ark. Axel Lindegren uppgjort förslag till restaurering, omfattande:

1) förstärkning och riktning af takstolar, samt omläggning af takets södra sida med spån; anbringande af ett takkrön å västra gaveln;

2) yttre och inre puts lagas och affärgas;

3) golvet sänkes och göres af trä utom i koret, där det göres af sten; murpelarna kompletteras nedtill;

4) nya inre dörrpartier i väster under läktaren, hvars trappa ombygges. Bågen mellan torn och kyrka igensättes med mur. Altarprydnaden kompletteras, ny altarring, nya bänkar;

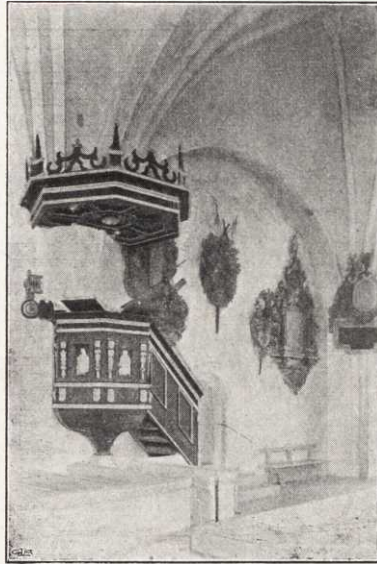
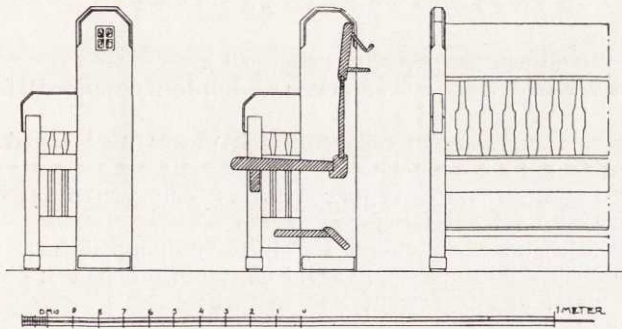

Foto. 1908.

Toresund. Korets norra vägg.

Toresund. Nya bänkar af ark. Axel Lindegren.

5) inre dekorerung i kalkfärg af väggar och hvalf; glasmålning i östra korfönstret;

6) anordnande af värmeledning med värmekammare under sakristian.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra, men föreskrifver med anledning af förekomsten af äldre vägg- och hvalfmålningar, som församl. icke önskar blotta, att väggar och hvalf icke få skrapas och vattrifvas utan endast borstas rena från damm och därefter kalkas, samt att den nuvarande dörren till läktartrappan bör tillvaratagas och om möjligt finna användning.

V. H. A. Akad. instämmer med Ö. I. Åmb.

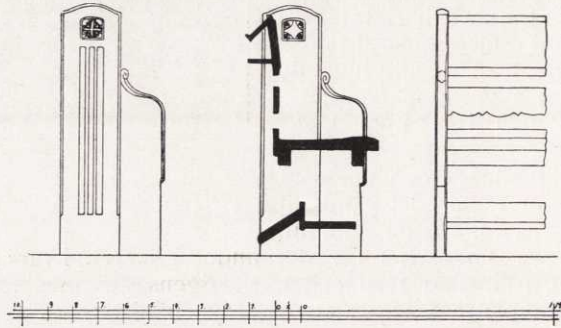
K. M:t. stadfäster ritningarna med tillägg af Åmb:s föreskrifter gn. K. Bref d. 1 maj 1908.

Hamra (Visby st., Gottlands l.).

Församl. inlämnar ett af byggmästaren N. Pettersson i Visby uppgjort förslag till nya fönster i glasmosaik i korets 3 östra fönsteröppningar samt till komplettering af glasfyllnaden i norra fönstret.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 1 maj 1908.

Säter. Nya bänkar af ark. Axel Lindegren.

Ludvika (Västerås st., Kopparbergs l.).

Församl. inlämnar ett af ark. G. Améen uppgjort förslag till följande åtgärder (kostnad 46,000 kr.):

- 1) yttre väggstommen repareras och täckes med sågad aspspan; 4 nya fönster upptagas i tornet;
- 2) nytt trägolf; inre väggar skrapas och vattrifvas; hvalf och väggar strykas med kalkfärg;
- 3) ny sakristia af spånklädt trä, nytt vindfång af trä;
- 4) orgelläktaren minskas, hvarvid barriären bibehålles; predikstols-trappan ändras; nya bänkar af laserad furu;
- 5) ny klockstapel.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. K. Bref d. 8 maj 1908.

Ofvanåker (Uppsala st., Gäfleborgs l.).

Församl. anhåller om tillstånd att ombygga orgeln med användande af nuvarande fasad samt att inreda brandfri arkivlokal i nu-

varande sakristia, som skulle omtäckas med plåt. Kostnaden (11,225 kr.) skulle täckas med vissa skogsmedels afkastning.

Ö. I. Ämb. låter ark. F. Falkenberg omarbeta förslaget till arkivlokal för vinnande af större ändamålsenlighet.

K. M:t stadfäster det af *Ämb.* omarbetade förslaget och tillåter de begärda skogsmedlens användande. *K.* Bref d. 8 maj 1908.

Stengårdshult (Skara st., Jönköpings l.).

Församl., hvars gamla kyrka nedbrunnit d. 24 nov. 1907, anhåller om tillstånd att få uppföra ny kyrka af trä, då lämplig byggnadssten saknades i trakten.

Ö. I. Ämb. tillstyrker ansökningen.

K. M:t beviljar densamma gn. *K.* Bref d. 8 maj 1908.

Vall (Visby st., Gotlands l.).

Församl. inlämnar ritning till uppvärmningsanordning i kyrkan (en Gurneysk ugn; kostnad 1,090 kr.).

Ö. I. Ämb. tillstyrker förslaget.

K. M:t gillar det gn. *K.* Bref d. 15 maj 1908.

Halmstad (Lunds st., Malmöhus l.).

Församl. och dess patronus, godsägaren J. Berg von Linde, inlämna ett af ark. Th. Wählin uppgjort förslag till begravningskapell å församl:s nya begravningsplats (kostnad 6,380 kr.).

Ö. I. Ämb. har intet att erinra, men anser kostnadsberäkningen för läg.

K. M:t stadfäster ritningarne gn. *K.* Bref d. 22 maj 1908.

Säter (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. inlämnar ett förslag till vissa restaureringsarbeten i kyrkan.

Ö. I. Ämb. uppdrager åt ark. Axel Lindegren att uppgöra nytt, ur olika synpunkter mera tillfredsställande förslag. Hans förslag omfattar:

- 1) täckdikning med stensättning rundt kyrkan;
- 2) ytterputsens lagas och affärgas; södra portalen igenmuras till kaminnisch; västra portalen minskas;
- 3) tornvestibulen minskas, läktaren flyttas tillbaka och sänkes samt förses med ny trappa och ny barriär;
- 4) nya ytterportar och vindfångsdörrar i väster, ny altarring, ny orgel, nya bänkar; de gamla bänkdörrarna anbringas som panel rundt kyrkan;
- 5) invändiga putsytor kalkfärgas; tak, fönster och inventarier målas i hvit oljefärg.

Församl. antager detta förslag, som af

K. M:t stadfästes gn. *K.* Bref d. 22 maj 1908.

Norrköping. S:t Johannes. (Linköpings st., Östergötlands l.).

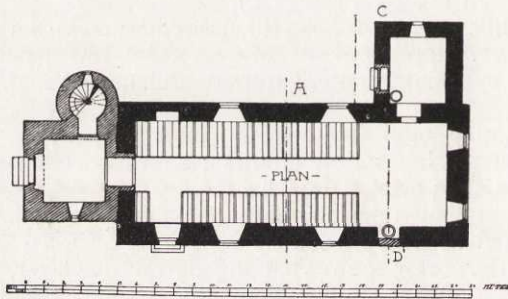
Församl. insänder af ark. F. Flodin uppgjord ritning till ny orgelfasad.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. *K.* Bref d. 22 maj 1908.

Källby (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. insänder förslag till följande förändringar i kyrkan:

Valtorp. Förslag till ny tornbyggnad af hofintendenten
G. Lindgren.

1) ny takpanel spikas innanför den nuvarande och oljemålas;
2) ny orgelfasad samt utvidgning af orgelläktaren framåt.

Ö. I. Åmb. låter omarbete ritningarna till orgelfasad och läktare
för att vinna bättre öfverensstämmelse med öfrig inredning.
K. M:t stadfäster de omarbetade ritningarna gn. K. Bref d. 22
maj 1908.

Valtorp (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. inlämnar ett af hofintendenten G. Lindgren uppgjort
förslag till restaurering, omfattande (kostnad 9,115 kr.):

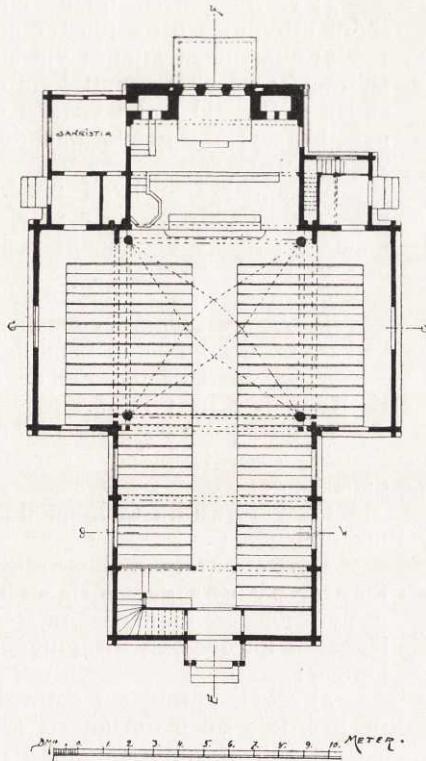
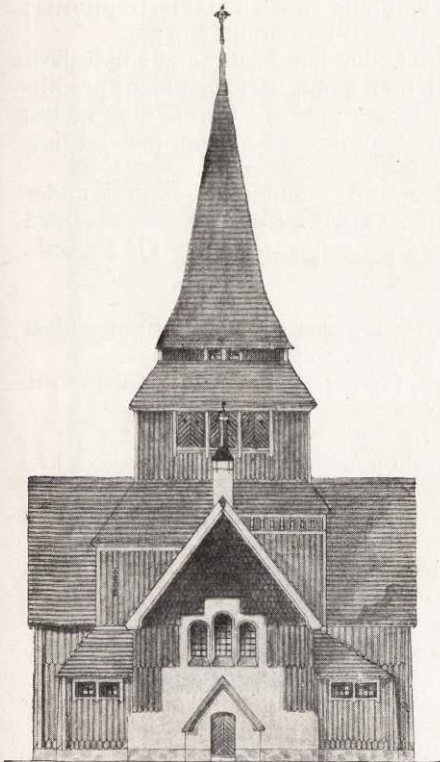
1) nytt torn af sten med plåtbetäckt spira (Lindgren föreslår spånbetäckning);

2) yttre väggytor rengöras från puts och fogstrykas; ny dörr upptages i västra gäfveln och till sakristian; dörren till koret igenmuras; trappsteg och dörr anbringas i vindfånget till södra dörren;

3) golf och innertak repareras; läktaren ombygges; fönstren förses med nya bågar och glas. Bänkarnas sitsar ändras;

4) kyrkans inre ommålas.

Ö. I. Ämb. har intet annat att erinra, än att tornspiran, såsom arkitekten föreslagit, borde täckas med klufven spån. Men om församl. nödvändigt ville undvika spån, kunde äfven svensk skiffer af små dimensioner användas.

Idre kapell. Plan och korfasad. Af ark. G. Améen.

V. H. A. Akad. instämmer med Ö. I. Ämb.

K. M:t stadfäster ritningarna och föreskrifver spån eller skiffer ss. täckningsämne för spiran. K. Bref d. 2 juni 1908.

Löfånger (Luleå st., Västerbottens l.).

Församl. anhåller, att Ö. I. Ämb. måtte uppgöra förslag till kyrkans restaurering.

Ö. I. Ämb. uppdrager åt ark. F. Falkenberg att uppgöra restaureringsförslaget. Hans förslag omfattar:

- 1) å sakristians västra sida tillbygges värmekammare och eld-ningsrum; sakristian förses med ytterdörr och vindfång;
- 2) öfver sakristia och värmekammare anordnas läktare, som täckes med krysshvalf. Mot kyrkan upptages för denna läktares skull en bågöppning;
- 3) nytt golf, under bänkarna af trä, för öfrigt af kalksten; nuvarande orgelläktare på södra långsidan samt läktaren i väster ut-rifvas. Ny orgelläktare uppföres i väster med dubbla trappor;
- 4) västra porten förses med vindfång mellan läktartrapporna; södra utbyggets östra fönster ombygges till reservutgång;
- 5) altarringen aftages vid ändarna, där kandelabrar af smidesjärn anbringas; på altaret nytt kors med den gamla Kristusbilden; predik-stolen flyttas till södra väggen och förses med ny trappa med räcke; nya bänkar; de gamla bänkdörrarna uppsättas såsom panel kring väggarna;
- 6) väggar och hvalf undersökas om målning förefinnes under nuvarande kalklager. Är så ej fallet, vattnifvas de och strykas med kalkfärg i vit ton. Finnas målningar, anmäles detta för Ö. I. Ämb. och V. H. A. Akad.

Församl. antager förslaget.

V. H. A. Akad. hemställer, att väggarna ej rappas utan endast kalkas, på det möjligen befintliga målningar ej måtte skadas.

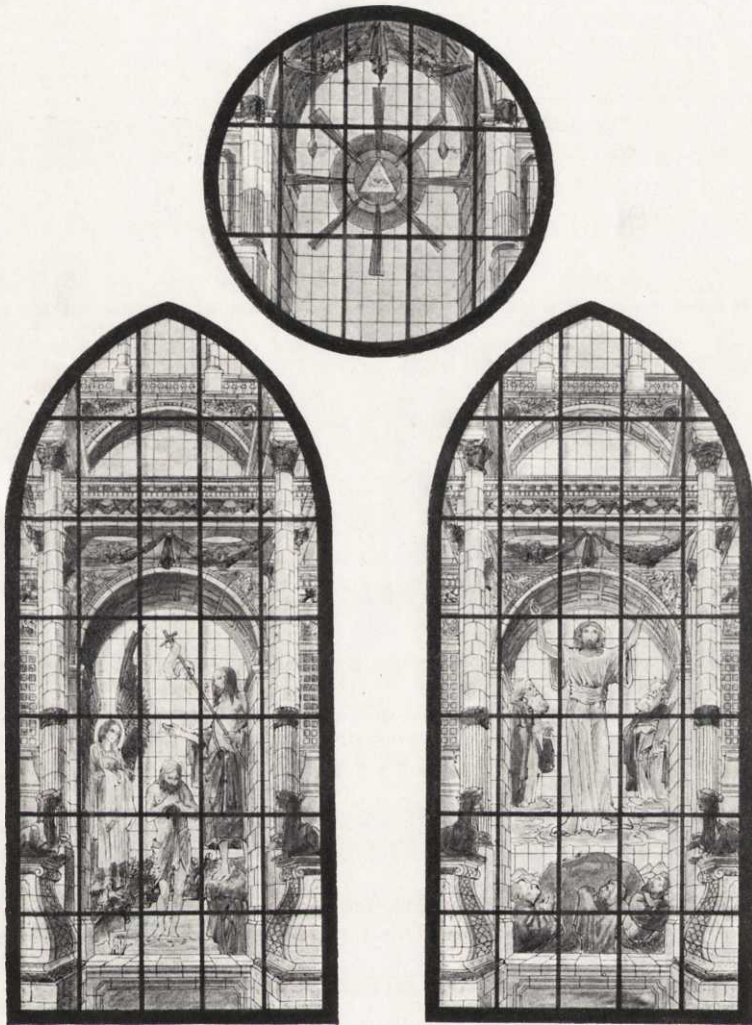
K. M:t stadfäster Falkenbergs förslag med Akad:s tillägg gn. K. Bref d. 2 juni 1908.

Dimbo (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. insänder ett restaureringsförslag (kostnad 21,800 kr.) omfattande:

- 1) ny tornspira täckt med galvaniserad plåt, hvarmed äfven öfriga tak omläggas;
- 2) yttermurarnas puts afknackas, och ny puts anbringas; rund-fönstret på östra gaveln igsättes och ersättes af 2 st. nya fönster; 2 nya fönster upptagas på södra korsarmen; solbänkar af sten in-läggas i fönster och torngluggar, och fönstren förses med gjutjärns-karmar;
- 3) ett kor bildas i östra delen af kyrkan genom en afbalkning på hvardera sidan om altaret för arkiv och sakristia;
- 4) golf af viktoriaplattor i gångar, kor och sakristia, af trä under bänkarna; södra läktaren rifves; ny orgelläktare med nya trappor uppföres; vindfång anordnas vid västra ingången;
- 5) nytt altare, nya bänkar och inre ommålning.

Ö. I. Ämb. låter ark. I. Tengbom granska förslaget på orten. Han föreslår:

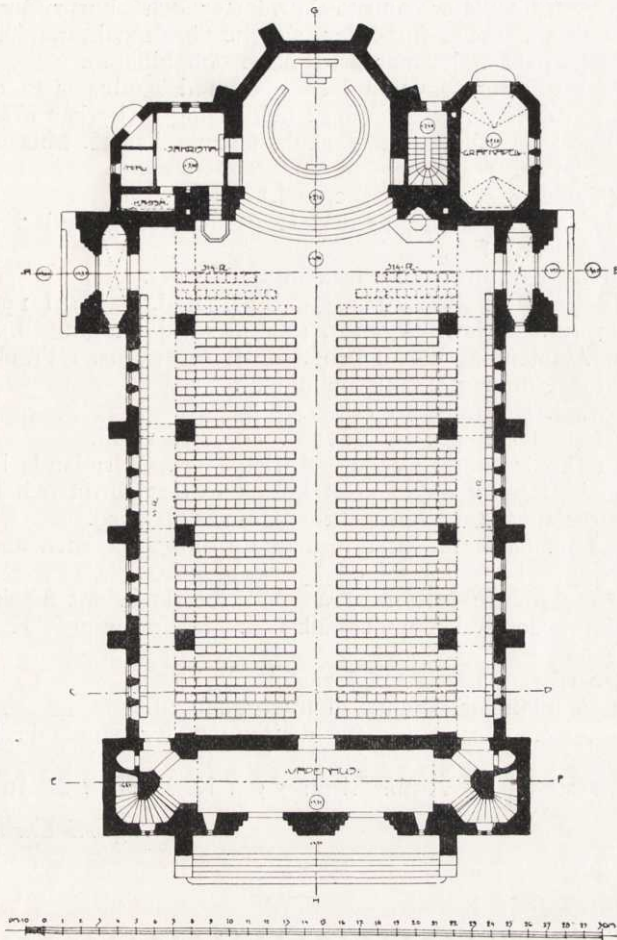
Fönköping. Kristinakyrkan. Kartong till målade korfönster af prof. Linnemann.

att tornet täckes med kopparplåt och göres enligt förändrad ritning; att taket omtäckes med nuvarande skiffer; att öfver det nya koret slås ett krysshvalf och att det gamla korfönstret och den gamla altaranordningen bibehållas;

att kalkstensplattor användas i st. för viktoriaplattor och att fönsterkarmarna af trä borde bibehållas och repareras;

Arvika nya kyrka. Af ark. Tengbom och Thorulf.

Arvika nya kyrka. Af ark. Tengbom och Thorulf.

att altarring och bänkar borde utföras enligt ny ritning.

Församl. godkänner ändringarna, men önskar få tornspirans kors enligt den ursprungliga ritningen samt tillstånd att täcka tak och tornspira med oljemålad järnplåt. Vidare önskar församl., att 3 kornfönster anordnas, ett större i midten och två smärre på ömse sidor och att altarprydnaden med hänsyn därtill ändras; att viktoriaplattor måtte få inläggas i gångarna samt att järnkarmar måtte få insättas i fönstren.

Ö. I. Åmb. vill icke motsätta sig plåtbetäckning å spira och tak, men anser Tengboms kors å spiran vara att föredraga framför för-

samlingens. Ämb. låter omrita korfönster och altarprydnad enligt församls önskan, men motsätter sig bestämdt viktoriaplattor och gjutjärnskarmar, då träkarmar äro bättre och billigare.

K. M:t stadfäster förslaget i enlighet med Ämb:s sista omarbetning samt föreskrifver, att, om inre dekorerings af kyrkan ifrågasättes, ritningar därtill i vanlig ordning skola underställas *K. M:ts* pröfning. *K. M:t* Bref d. 2 juni 1908.

Idre (Västerås st., Kopparbergs l.).

Församl. inlämnar ett af ark. G. Améen uppgjort förslag till ny kyrkobyggnad af trä.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra mot förslaget.

K. M:t stadfäster detsamma gn. *K. M:t* Bref d. 12 juni 1908.

Jönköping. Kristinakyrkan (Växjö st., Jönköpings l.).

Församl. inlämnar ett af professor Linnemann i Frankfurt am Main uppgjort förslag till glasmålningar.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster gn. *K. M:t* Bref d. 19 juni 1908.

Arvika (köpingsförsamlingen, Karlstads st., Värmlands l.).

Församl. insänder ett af arkitekterna I. Tengbom och Thorulf uppgjort förslag till ny kyrka (kostnad 120,000 kr.).

Ö. I. Ämb. har intet att erinra mot ritningarna, men anser kostnadsberäkningen böra höjas med 35,000 à 40,000 kr.

K. M:t stadfäster ritningarna med föreskrift, att ritningar till inredningsföremålen skola underställas *K. M:ts* pröfning. *K. M:t* Bref d. 26 juni 1908.

Tumbo (Strängnäs st., Södermanlands l.).

Församl. inlämnar ritning till ny orgelfasad.

Ö. I. Ämb. låter omarbeta densamma för vinnande af bättre stilhållning.

K. M:t stadfäster Ämb:s ritning gn. *K. M:t* Bref d. 26 juni 1908

Sigurd Curman.

Utvändig ornamentmålning på kyrkor.

Af Sigurd Wallin.

Under senaste sommar ha på tre kyrkor i Södermanland påträffats spår af utvärdig målade dekorering i röd färg på putsad gråstensmur. De iaktagna dekoreringsspåren voro rester af en fris, löpande under takfoten å murens öfversta del. Teckningar efter de tre friserna meddelas här fig. 1, 2, 3. Å samtliga kyrkor har målningen iakttagits från sakristians vind å den del af kyrkans norra vägg, som numera inneslutes af sakristians vattentak, men under en tidigare period tydligen stått fritt synlig. I alla tre fallen befinner sig målningen på gråstensmurens första putslager, som har mycket slät yta och gulhvit färg, likartad på de olika byggnaderna. Detta putslager

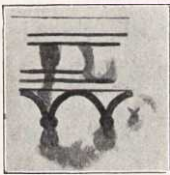

Fig. 1. Fris å Sköldinge kyrka. Skala $\frac{1}{50}$.

Fig. 2. Fris å Lilla Mellösa kyrka. Skala $\frac{1}{50}$.

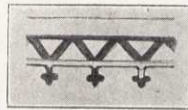

Fig. 3. Fris å Sättersta kyrka. Skala $\frac{1}{50}$.

med sin målning har senare blifvit täckt genom ytterligare rapping, hvilken ännu, såsom teckningarna visa, endast ofullständigt borttagits. Å ingen af de tre kyrkorna förekommer någon skulpterad taklist, utan den målade frisen har slutit sig omedelbart intill den trästock, som ligger på gråstensmurens öfverkant såsom omedelbart stöd för takresningen.

Sköldinge. Frisen har varit minst 50 cm. hög. På väggen synas spår efter ett äldre vattentak å sakristian, mindre än det nuvarande. Till detta röste sluter sig målningen med en tydlig avslutningslinie. Dock synes ej detta sakristietak ha tillkommit samtidigt med kyrkan,

ty putsen fortsätter äfven inom detsamma, och där förekommer ett nu igensatt fönster.

Lilla Mellösa kyrka tillbyggdes på 1700-talet åt öster med ett kor af tegel, hvarvid äfven sakristian om- och tillbyggdes. Målningen befinner sig utom den äldre sakristians tak; inom detta är gråstensmuren orappad. Frisen är omkring 40 cm. hög.

Sättersta. Inga spår synas af äldre anordning af sakristian, utan den 30 cm. höga frisen följer murens ursprungliga öfverkant så långt denna synes på vinden. Muren har senare, antagligen i samband med hvalfslagningen i kyrkan — ej senare —, blifvit påbyggd några decimeter med tegel och gråsten.

De här beskrifna dekoreringarna torde, att döma af likheterna i förekomstplats, färg, putsens beskaffenhet och mönstrens allmänna karaktär, ha tillkommit ungefär samtidigt. Ornamentmotiven synas mig bestämdt tyda på medeltiden. För en närmare tidsbestämning torde emellertid det här framlagda materialet vara alltför sparsamt, då liknande motiv voro mycket allmänna under hela medeltiden. De ofvan omtalade spåren af ombyggnader lämna väl ej heller några fasta hållpunkter för dateringen, men tyda på en jämförelsevis tidig period, särskildt den omständigheten, att målningen finnes på det understa putslagret.

Angående utvändig målning af kyrkor under medeltiden vet man¹, att de hvitputsade blindnischerna på flera tegelkyrkor i mellersta Sverige varit målade med figurer och heraldiska motiv. Ett bättre jämförelsematerial för här ifrågavarande dekorering synes mig dock vara den på tegelkyrkor rikt förekommande utsmyckningen med friser, där det röda teglet bildar mönstret mot en bakgrund af hvit puts, således samma både användning och färgsammanställning. Bland svenska exempel härpå kunna anföras friser på Trefaldighetskyrkan i Uppsala. Ett par tydliga exempel finnas på domen i Ratzeburg och premonstratenserklostret i Jerichow, som ha dubbla rundbågsfriser.

Röda, målade friser liknande de sörmländska äro förut observerade på några andra svenska kyrkor. Rydbeck omtalar sådana på Vederslöfs och N. Ljunga kyrkor i Småland.² Den förra frisen — omkring en meter hög — utgöres af en slingrande ranka med många spetsiga småblad; d:r Rydbeck anser den härröra från 1500-talet. I allt utom motivets karaktär tycks den nära öfverensstämma med de sörmländska.

¹ *R. Cederström*. Ett observandum på medeltida kyrkor, *Ateneum* I, 1903.

² Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor, Lund 1904, sid. 20.

Liknande frismålningar har professor Wrangel hört omtalas flerstädes på Sveriges landsbygd.¹

Af samma art torde den dekorering ha varit, som — antagligen år 1596 — utfördes på inre borggården på Gripsholm, där fönsteromfattningar i rödbrun färg målades på den hvitlimmade muren.²

Möjligen har dekoreringen på kyrkorna ej inskränkt sig till frisen, utan äfven smyckat byggnadens hörn och omslutit fönster och dörrar. På ett par ställen har jag tyckt mig se färgspår tyda härpå, men alltför obetydliga för att däraf sluta något med visshet. När tillräckliga målningsrester bli kända, skall man kanhända finna, att många af våra små gråstenskyrkor, i stället för att som nu ofta sakna all yttre ornering, en gång ha kunnat mäta sig med tegelkyrkorna i fråga om ymnig och formrik exteriördekorering.

¹ För uppgifterna om dessa förhållanden har jag att tacka Herrar Professor E. Wrangel och D:r O. Rydbeck, Lund, hvilka haft välviljan att meddela mig dem jämte afbildningar af Vederslöf.

² *G. Upmark*, Svensk Byggnadskonst. Sthlm 1904, sid. 25.

SMÄRRE MEDDELANDEN,
ANMÄLNINGAR OCH RE-
CENSIONER AF BÖCKER
OCH TIDSKRIFTER.

Ett bidrag till Karl Knutssons-statyettens på
Gripsholm historia.

I Kult och Konst 1907 sid. 230, 3 häftet, meddelade O. Wieselgren ett bref från Uppsala-professorn J. H. Schröder, däri han talar om den numera på Gripsholm förvarade märkliga träbilden af Karl Knutson. Såsom ett komplement till detta bref meddelas här ett annat citat från samme författare, visserligen delvis af samma innehåll men därjämte gifvande ett par nya upplysningar om statyettens föregående öden. Citatet är hämtadt från en handskrift på Uppsala Universitets bibliotek, sign. S. 115, med titeln »Södermanlands Forntids-Minnen», en topografisk beskrifning öfver provinsen, som torde vara de »Anteckningar», hvarom Schröder talar i det ofvan nämnda brefvet, sådana dessa lågo färdiga att utgifvas. Arbetet anmäldes till subskription i några nummer af Uppsala stads och läns tidning i mars 1827, men utkom aldrig.

Meddelandet om Karl Knutssons-bilden återfinnes fol. 15 och lyder så:

»Hos Hans Excellence Frih. Carl Bonde på det vackra Fituna i Sorunda socken förvaras Konung *Karl VIII Knutssons* bild i trä väl arbetad af 5 kvarters höjd. Konungen är afbildad i knäböjande ställning, såsom i Catholska tiden brukligt, med öppen krona å hufvudet och i Gyllenduks Klädnad och vida armar. Framföre håller han Svenska Riksvapnet med Bonde Familjens vapen (en Båt) i Hjertskölden. Det hela ledigt och väl arbetadt och å Kritgrund förgyllt. Ansiktet bredt, något däst och fylligt. Yfvigt tillbakastruket hår. Utan skägg.

Hans Excellence har berättat mig, att denna märkvärdiga antiqvitett blifvit till honom afstådd af en här vistande utländsk minister (I margen: Spanska Ministern *Guemes*, till dänne åter öfverlämnad af K. Sekr. Simming-sköld), som under en resa ner åt landsorten händelsevis öfverkommit den för en obetydlig penning. Efter all sannolikhet har den tillhört Vadstena Kloster, hvilket Carl VIII Knutson gynnade och där han insatte sina döttrar samt lät begrafva sin första gemål och äfven själf såsom Riksmarsk utsåg sitt grafställe, hvarom den der befintliga grafsten vittnar. Såsom Konung fick

han sin hvilostad, som bekant är i Riddarholmen. Hos Hans Excellence ärnar jag anhålla om en noggrann afteckning för dessa samlingar.»

Guemes nämnes såsom Hofvets i Madrid i Stockholm residerande Herr Minister i Hof-Calendern för åren 1781—1785, första gången såsom *Don Horcasitas y Guemes*, Envoyé Extraord., de följande åren såsom *Herr Grefve de Guemes*.

K. Sekr. Simmingsköld är den vittre och politiske författaren *Johan S.*, född 1748, tit. kungl. bibliotekarie 1774, tit. lagman 1782, som 1784 rymde ur landet på grund af ett bedrägeri samt dog i fängelse på Königssteins fästning 1796. I ett bref till Hofstallmästaren m. m. H. H. v. Essen, som åtföljde Gustaf III på hans resa till Italien, dateradt Stockholm den 27 nov. 1783, berättar Simmingsköld: »För at på något vis skingra den ledsnad, som ouphörligen åtföljde mig (efter konungens afresa från Drottningholm den 27 sept.), gjorde jag en resa ner åt landet». I samma bref berättar han om ett besök, som han gjort i en kyrka på gränsen af Västergötland och Värmland, hvilket ju tyder på hans intresse för kyrkliga minnesmärken. På denna eller någon annan resa »ner åt landet» under åren 1781—1784 ha väl de båda stockholmarne träffats och uppgjort köpet om Karl Knutssons-bilden.

Den teckning, som Schröder talar om, har ej påträffats bland hans samlingar i Uppsala bibliotek.

S. W.

Lunds universitets historiska museum.

Lunds universitets historiska museum, förut inrymdt i universitetets källarvåning, flyttar i dagarna till större och mera ändamålsenliga lokaler i det forna bibliotekshuset å Lundagård.

Denna byggnad, uppförd som kungsgård i senare hälften af 1500-talet — öfversta våningen tillbygdes af Brunius —, är i och för sig historiskt märklig och har uppförts å den gamla ärkebiskopsgårdens grund.

Museets föreståndare, doktor Otto Rydbeck, påträffade också vid byggnadens iordningställande under den nuvarande bottenvåningens golf kraftiga grundmurar af egendomlig beskaffenhet, hvilka säkerligen härröra från biskopsgården och äro af mycket hög ålder. Om de, såsom meningen torde vara, en gång kunna fullt framgrävas, blifva de af enastående intresse såväl i och för sig som genom sitt läge i en museibyggnad.

I samband med flyttningen pågår just nu ett säreget arbete i den gamla 1500-talsbyggnaden, Lundagård, som dess egentliga namn är. Det har nämligen lyckats museets föreståndare att nedtaga eljest till undergång dömda romanska väggmålningar från koret i Vallkärra kyrka, belägen strax norr om Lund. Dessa målningar, som härröra från slutet af 1100-talet, hålla nu på att åter uppsättas i ett för ändamålet i den gamla s. k. Carolinasalen uppfördt kor. Återuppsättandet möjliggöres genom noggranna kalkeringar och färglagda teckningar i nat. storlek, hvilka gjordes å ort och ställe, innan nedtagandet började.

Detta för nordiska museer enastående förvärf riktar kunskapen om vår äldsta målningkonst med åtskilliga nya iakttagelser och rön. Ej minst intressant är den i triumfbågen anbragta scenen med tvenne donatorer, som åt Gud Fader frambära sina offer,

den ene ett vaxljus, den andre en kyrkmodell, en bild af Vallkärra kyrka med torn, långhus och kor. På ett parti å norra korbägen kan man iakttaga spår af yngre målningar, från tiden omkr. 1500, anbragta å ny hvitning ofvanpå den äldre.

Hvad metoden för målningarnas nedtagande beträffar, så har doktor Rydbeck redogjort för denna i ett föredrag å mötet för folkkunskap i Stockholm, sistlidna augusti månad, och en kortfattad resumé häraf finnes införd i Fataburen 1908 häft. 3. Dessutom har tillvägagångssättet demonstrerats af prof. E. Wrangel å det möte för »Denkmalfpflege», som hölls i Lübeck i slutet af september d. å. Redogörelsen, som mottogs med största intresse af de tyska arkeologerna, kommer att tryckas i mötets förhandlingar.

Museets betydelse som medeltidssamling har emellertid under de senaste åren äfven i andra hänseenden betydligt ökat genom förvärfvandet af en mängd föremål, som äro af största vikt för medeltidsforskningen. Utrymmet förbjuder oss emellertid att nu ingå på en närmare redogörelse för dessa.

Det helas inrangerande i de nya lokalerna torde taga ganska lång tid. Det är emellertid särskildt de förhistoriska samlingarnas fullständiga omordnande, som gör, att museet först under loppet af nästa år åter kan öppnas för allmänheten.

Uppsala domkyrkas klädkammare.

Den berömda samling af medeltida och senare skrudar, hvilken inrymmes i Uppsala domkyrkas klädkammare, som förut till större delen var förvarad i synnerligen olämpliga skåp på orgelläktaren, så besvärliga att öppna, att det icke torde varit många förunnadt att se dessa sköna textilarbeten, har nu erhållit en fullt ändamålsenlig uppställning. I tvenne rum, belägna det ena ofvanför sakristian, det andra ofvanför silfverkammaren, båda förbundna genom den läktare som löper under norra korsarmens rosett-fönster, äro samtliga skrudar exponerade i praktiska och eleganta monter. Utstyrelsen i rummen är lugn och osmyckad, men dock genom det vackra trä materialet och de smakfulla formerna fullt värdigt de dyrbarheter de innesluta. En noggrannare redogörelse för denna vår både genom sina föremål och genom de museumstekniska anordningarna förnämligaste kyrkliga textilsamling, måste uppskjutas till framtiden. Företaget har inneburit icke små pekuniära offer från domkyrkans sida, som därigenom gifvit ett vackert exempel på kyrkligt intresse för konst och vetenskap. Den energiske ledaren af klädkammarens nyorganisering, domkyrkosysslomannen Söderberg, äro den gamla kyrkliga konstens vänner varmt tack skyldiga.

Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening. (Jönköping 1907.)

Den verksamhet, som ute i den svenska landsbygden af de olika provinsernas fornminnesföreningar utföres för våra forn- och konstminnens vård och bekantgörande, är eller åtminstone kan vara af en betydelse, som icke bör underskattas. Så vidsträckt, som det område är, hvilket sorterar under centraladministrationen i hufvudstaden — och så pass ovigt densamma är organiserad — är det helt naturligt, att denna är i starkt

behof af sådana personer, som af eget, berömvärdt nit och inseende de faror, som i vårt på verklig förståelse för hithörande saker så fattiga land, vilja vid dess sida i sin mån hjälpa till med att bära tungan i det nog så kräfvande dagsverket. Tyvärr är det endast alltför sällan en större allmänhet sättes i tillfälle att erfara något om denna deras verksamhet — en sak, som naturligtvis är beroende af en mångfald omständigheter. Med dess större glädje kan man i stället hälsa de gånger, då detta kan ske, och det icke blott för det ofta högintressanta forskningsmaterial, som på detta sätt göres tillgängligt, utan äfven för bekantskaper med de många verkligt kunskapsrika och verksamma författare, som, ofta af flertalet okända, hvar å sin ort ägna sina krafter åt klarläggandet af vårt lands kultur- och konsthistoria.

I dessa hänseenden intar den föreliggande publikationen en synnerligen framstående plats. Framför allt äro de bidrag, som falla under rubriken kyrklig konst, af ett alldeles särskildt intresse. Föreningen har också haft förmånen att bland sina medlemmar räkna en person af en på detta område så vägende auktoritet som professor Evert Wrangel, hvilken i en längre uppsats skärskådat och klassificerat Smålands hittills tämligen obekanta, men i flera afseenden märkliga kyrkliga minnesmärken. Förf:s hufvudsakliga uppgift har varit en undersökning af arkitekturen, så som den uppenbarar sig i landsortens små gudshus, men äfven några sammanfattande ord ha ägnats åt den grupp funtar, som i stor mängd äro tillfönda inom dessas murar, och avslutningen, behandlande den kristna kulturens utbredning i Småland, utgör en viktig detaljstudie vid sidan af Hildebrands framställning af samma ämne i »Sveriges medeltid». Ett och annat af förf:s påståenden torde väl kunna ställas under debatt, så t. ex. det kategoriska uttalandet, att den sicksackformade omfattningsbågen å nordportalen i Kumlaby kyrka på Visingsö bestämdt hänvisar till engelska förebilder; utan att uttryckligen vilja förneka riktigheten däraf vill under-tecknad emellertid antyda möjligheten af andra mönster, söderifrån (via Skåne?) inkomna från Tyskland, där i romansk och öfvergångstid former af likartadt slag ej äro ovanliga, är det också sant att sicksackbågen på flera håll uppträder i Västergötland, som ju under den äldre medeltiden måste anses starkt influerad af de brittiska öarnas kultur. Utom det att en del saker af intresse väl ytterligare skulle kunnat särskildt påpekas — t. ex. gafvelröstena af trä på Moeda m. fl. stenkyrkor, af ett slag som förekommer i svenska medeltidsprovinser, under-tecknad vederligt, annars blott i Finland, där de tilldragit sig en viss uppmärksamhet (se Ate-neum 1903) — skulle nog en större öfverskådlig het af de olika grupperna ha varit önskvärd; det klassificerings-system, författaren begagnat sig af, synes vara en smula artificiellt, liksom det stränga isärhållandet af kyrkor af olika material. Icke dess mindre är man författaren stor tack skyldig för hans omfattande arbete, som säkerligen kräft icke så ringa möda; den stora mängd illustrationer, han meddelar, äro dessutom af ett synnerligt intresse, på ett klart sätt belysande texten; särskild uppmärksamhet förtjäna afbildningarna af några nu tyvärr åt förgängelsen skattade byggnader.

I en annan uppsats ger F. Hall en skildring af Jönköpings gamla kloster och dess öden, äfven denna åtföljd af en del förträffliga illustrationer. I uppsatsen ingår en förteckning af franciskanerordens provincialkapitel i de nordiska länderna, ett fullständigande af den i »Sveriges medeltid» III anförda hufvudkällan.

Publikationens kanske dock viktigaste bidrag är emellertid »Jönköpings stads Tänkebok», hvaraf början, från 1456 till 1465, här utgifvits af Axel Ramm. För kännedomen om seder och bruk i ett mera betydande svenskt stadssamhälle under medeltidens sista århundrade är den naturligtvis af en mycket stor kulturhistorisk vikt. Strödda meddelanden här och där äro belysande för de kyrkliga förhållandena vid denna tid, äfven i flera afseenden för den sakrala konsten, hvarför man lifligt önskar att snart få se fortsättningen följa. En del notiser, som inflyta i F. Halls ofvannämnda uppsats, äro lånade ur den ännu ej tryckta delen. Intressant är bl. a. den, som skildrar några tjuvaktiga munkars tilltag år 1525. De värda gudstjänarne hade detta år i ett par af stadens kyrkor lagt vantarna på prydnader och dyrbarheter, som tillhörde utsmyckningen å en bild af jungfru Maria. Af referatet framgår, att man här har att göra med en med verkliga kläder beklädd helgonbild — det omtalas bl. a. 6 par förgyllda maljor, som suttit i bildens halskläde — något som vittnar om att man i det medeltida Sverige för kultbilders prydnade känt samma bruk, som än i dag praktiseras i katolska länder.

Af volymens öfriga innehåll berör intet direkt den kyrkliga konstens område. Föreningens redogörelser för sin verksamhet under de första åren af sin tillvaro äro dock värda ett studium.

Den typografiska utstyrseln förtjänar de varmaste loford och torde i vårt land vara enastående för en publikation af denna art. Särskildt illustrationerna måste, som redan är framhållet, betecknas som öfver allt beröm. Det är bara omslaget man gärna önskade annorlunda. Dess mörka blå och bruna färger äro af en okonstnärlig, nästan rå verkan.

Carl R. af Ugglas.

Arkitekten, tidskrift för arkitektur och dekorativ konst. Helsingfors. Årg. V, 1907.

Under afdelningsrubriken »Ur skissboken» meddelas i marshäftet några synnerligen intressanta afbildningar, efter tavastländska landskyrkor. Holola kyrka, rektangulär plan, byggd af oputsad granit, men med gafvelröste af tegel, dekoreradt med hvita blindingar, har samma typ som uppsvenska landskyrkor. Hattula kyrkas interiör är fylld af kalkmålningar och påminner äfven om våra 1400-tals kyrkomålningar. Träkyrkorna Petäjävesi och Keuru äro också i hög grad förtjänta af den uppmärksamhet, som de finska arkitekterna ägnat dem. Dessa efter akvareller af Hrr Uotila, Paatola och Wiljanen reproducerade bilder påminna om hur mycket material den svenska medeltida konsthistorien har att hämta från Finland.

J. R.

Mila Hallman: Målare och urmakare, flickor och lösdrifvare.
(Stockholm, Frölén och komp.).

Under ofvanstående titel offentliggjorde, under loppet af föregående höst, fröken Mila Hallman en del kulturhistoriska essayer, frukter af omfattande studier i ofta svåråtkomligt källmaterial och utmärkta af en synnerligt stor noggrannhet i dettas behandling icke mindre än af en underhållande, ofta humoristiskt färgad framställningskonst. Som redan samlingens titel anger, är det ett brokigt bildergalleri, som här får passera revy — samhällets olycksbarn mest, af en eller annan anledning urspårade stackare, som förf:s varma medkänsla och förstående humanitet ofta förstår att ställa i den dager af mänsklighet, som förlåter så mycket, som t. ex. fallet är med den stackars försupne hofurmakaren Fredman, Bellmans-diktens tragiske hjälte, hvars husliga sorger och penningbekymmer här på ett målände sätt berättas. Äfven en hel del värdefulla bidrag till oskrifna partier af den svenska konsthistorien under 1600- och 1700-talen infläta dessutom. »Trofémålaren Hoffiman och änkan i Ormsaltargränd» är en i sin enkelhet gripande skildring af nöd och elände borta i fattigkvarteren i »Södra bergen» i Stockholm från den tid, då kung Karl vann sina viktior i striden mot den ryske tsaren och den svenska äran gick sitt seger-tåg genom halfva Europa — ett ämne värdigt »Karolinernas» diktare — och »Något om tapetmålare» är den första mera omfattande undersökning af ett viktigt konstgebit under äldre tider, som hittills gjorts i vårt land. Hvad som emellertid särskildt utgör anledningen att fasta uppmärksamheten hos denna tidskrifts läsare vid fröken Hallmans bok är historien om kyrkobygget i Norrtälje under 1700-talet. Det är en sannerligen tragikomisk historia. Brändt af ryssarne 1719, blef templet återuppfördt redan under följande årtionde, men arbetet sköttes slarfvigt, oupphörligt påfordras reparationer, en bedräglig och okunnig byggmästare gör sitt till att försinka iståndsättandet, penningmedlen taga ohjälpligt slut — ja, det händer mångt och mycket förrän äntligen, och det först år 1801, i och med en ny orgels anskaffande, det hela kan sägas vara lyckligen fullbordadt. Som en illustration till »de sköna konsternas tillstånd» ute i bygderna under en svunnen tid har berättelsen sitt icke ringa värde, stödd som den är på forskningar i kyrkans räkenskaper och andra papper, och som en påminnelse om hur mycket af intresse, kultur- och konsthistoriskt, som ännu alltför mycket ligger obeaktadt i ett litet församlingsarkivs långsamt, men ofta obevekligt förmultnande pappersluntor.

Carl R. af Ugglas.

Axel L. Romdahl: Ur porträttmåleriets historia. Populära vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola. Ny följd IV. Stockholm 1907.

Författaren-föreläsaren gifver i en lättflytande skildring hufvuddragen i porträtteringskonstens historia. Arbetet är mycket populärt, men bemödar

sig förtjänstfullt om att bringa de konstnärligt intressanta frågorna å bane och afstår nästan alldeles från att dröja vid de frestande s. k. kulturhistoriska biomständighetsskildringarna.

Johnny Roosval.

Göteborgs museum, årstryck 1908 (Göteborg 1908).

I denna publikation rymmes utom meddelanden om samlingarnas tillväxt äfven några utförligare studier öfver enskilda föremål. Af kyrkligt intresse är ett »kvinnoaltare» och en funt, beskrifna af Kammarherre Lagerberg. Det förstnämnda, säkerligen högst sällsynta föremålet utgöres af en bords-skifva, hvarå två kvinnor i dräkt från 1600-talets slut afbildats jämte diverse brödkakor och en ost. En inskrift meddelar, att en Johan Herwegh och dess kära syster förärat detta »kvinnoaltare» anno 1699. Detta torde enligt Hr. Lagerbergs utförliga förklaring utgöra ett minne från den tid, då kvinnan vid kyrkotagningen skulle medföra offer, som tillföll prästen. Genom Uppsala mötes bestämelse 1593, säger Hr. Lagerberg, afskaffades visserligen bruket att bära ljus i händerna och medföra offer, men detta hindrade likväl icke, att litet hvarstädes i bygderna dylika offer länge ansågos höra till god sedvänja och äfven togo sig en egen form.

Johnny Roosval.

Margaret H. Bulley: St. George for merrie Enland (London 1908).

I anslutning till en text, som hufvudsakligen behandlar helgonets kult i England, meddelar arbetet 56 förträffliga ljustryck af S:t Georg i italienska kyrkor m. fl. konstkretsars målerier eller skulptur. Bland dem märkas som sig bör Stockholms Storkyrkas S:t Jöran och draken. Genom detta illustrationsmaterial blir den vackra lilla boken ett bidrag till den för 1400-tals-konstens historia så viktiga S:t Georgs-ikonografien.

Johnny Roosval.

K. K. Meinander: Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor.

Ett grundläggande arbete för Finlands medeltida skulpturhistoria och af stort värde för Sverige. Så påvisar förf., hvilken dominerande roll Gottlands skulptur haft i Finland, och kompletterar därigenom den uppfattning om Gottland som konstlandet par préférence i Östersjöbäckenet under vissa århundraden, som redan genom Carl R. af Ugglas' och Johnny Roosvals undersökningar blifvit framlagd hvad beträffar Gottlands västra och delvis dess södra grannar. För den senare medeltidens tyska konsthistoria finnes också material i D:r Meinanders afhandling, särskildt för Hamburg-måleriet i början af 1400-talet. Hela boken bär vitne om stor omsorgsfullhet och framför allt om en ingående kännedom om fäderneslandets konstmaterial, vunnet genom tidsödande resor till dess gömda landskyrkor. Anm. inskränker sig nu till att lyckönska författaren

att hafva bragt lyckligen till slut ett så mödosamt verk. Det är min afsikt att, när tid och rum så tillåta, gifva en fullständigare anmälan och kritik af boken.

Johnny Roosval.

Harry Fett: Billedhuggerkunsten i Norge under Sverreætten.
(Kristiania 1908).

En väl illustrerad, spatiöst tryckt volym på 116 sidor, hvars betydelse ligger i grupperingen af de förträffliga hufvudena i Trondhjems domkyrka. Man träffar många goda iakttagelser, men saknar öfverallt den stränga saklighet, som gifvit den ofvannämnda Meinanderska boken dess pondus, ehuru Meinander kanske icke äger den kannedom om utomskandinavisk medeltid som Fett. Jag måste äfven i detta fall hänvisa till framtiden, då utrymmet här icke tillåter större fullständighet. Jag har emellertid ansett mig redan nu böra i korthet påpeka dessa båda för svensk kyrklig konsthistoria viktiga arbeten.

Johnny Roosval.

* * *

Kyrkosångens Vänners centralkommitté sammanträdde den 18 och 19 augusti i Strängnäs under biskop Ullmans ordförandeskap. Till adjungerade ledamöter omvaldes prosten R. Norén, dir. J. Morén och pastor H. Palm samt nyvaldes direkt. G. Hägg i Klara och O. Blom i Hedvig Eleonora förs. i Stockholm. Till ordf. inom kommittén omvaldes biskop Ullman, v. ordf. och kassaförvaltare kyrkoh. K. Thunander, Öja, samt sekr. kyrkoh. G. T. Lundblad i Trollhättan. Då den senares göromål vore ganska omfattande, utsågs folkskoleinspektören J. A. Franzén i Vernamo till hans biträde. Vidare beslöts, att Kyrkosångens Vänners förbundsfest skulle uppskjutas till 1909 och då äga rum i Kalmar.

Som K. Mt i remiss till centralkommittén hänskjutit *sakkunniges förslag i klockarefrågan* för underdånigt yttrande, beslöt kommittén att med öfrigt instämmande i biskop Ullmans diktamen till protokollet i Strängnäs domkapitel i sitt svaromål endast beröra den kyrkomusikaliska sidan af saken och hemställde först i öfverensstämmelse med kantor Borghs reservation, att endast kyrkliga sång- och musiköfningar borde åläggas kantorn, vidare att en nära förbindelse borde komma till stånd mellan organisten, kantorn, skolomas lärarepersonal samt kyrkoherden i och för ett planmässigt och enhetligt arbete för den kyrkliga sångens höjande. I denna punkt reserverade sig representanten för Göteborgs stift, som ville upphäfva kantorsbefattningen, hvilken kunde utöfvas af organisten ensam, som då borde åläggas att inöfva en kör till att leda psalmsången. Slutligen ansåg sig kommittén böra betona vikten af en tillräckligt omfattande fackutbildning för organisterna i öfverensstämmelse med de underdåniga önskemål, kommittén förut framburit till K. Mt. Dock ansåg man sig icke kunna instämma i krafvet på, att kantorn äfven måste hafva aflagt fullständig organistexamen, utan höll man före, att en viss minimikurs i denna examen vore för honom tillräcklig.

Med särskildt intresse omfattades ett från Linköpings stiftskrets utgånget förslag om *motion i kyrkomötet angående rättighet att understundom, där så ske kunde, utbyta*

de nuvarande otte- och aflonsångsgudstjänsterna mot matutin- och vespergudstjänster. Dessa senare, som införts i vårt land af dåvarande folkskoleinspektören i Hälsingland, numera prosten R. Norén och sedan hufvudsakligen upptagits och framförts af »Kyrkosångens Vänner» samt öfverallt väckt mycken anklang, borde efter den gynnsamma erfarenhet, som vunnits, erhålla kyrklig auktorisation i ett tillägg till handboken. Då man äfven mångenstädes missbrukade ordet »vesper» genom att gifva denna benämning åt sångtillställningar af hvarjehanda art i förening med predikan, vid hvilka åtskilligt, som ej kan kallas kyrkosång i gudstjänstlig mening, uppfördes, ansågs tiden vara inne att råda bot på detta missförhållande.

Med anledning häraf uppdrog kommittén åt sin ordförande att i en motion vid kyrkomötet i öfverensstämmelse med prosten Noréns till kommittén afgifna skriftliga förslag och betänkande hemställa, att en kommitté måtte tillsättas för att 1) *affatta liturgiska formulär* (ett enklare och ett rikare) *till vespergudstjänster* (resp. matutin-gudstjänster) med fullständigt utarbetadt och för särskilda kyrkliga högtider, minnesfester, m. m. lämpadt liturgiskt-musikaliskt material (såväl enklare som rikare); 2) *göra ett urval af värddiga och lämpliga texter till kyrkliga hymner* (= en- och flerstämmiga körsånger), afsedda att utföras dels i högmässan på i kyrkohandboken angifven plats (före predikstolsversen) på högtidsdagar dels vid begrafningar etc., med till dem sig anslutande *musikbilaga*; 3) *göra ett urval af enklare stycken i »Musiken till svenska mässan»* så beskaffadt, att man får fyra särskilda serier, lämpade för kyrkoårets olika tider (således efter de-tempore-grundsatsen), med innehållet inom hvarje särskild serie ordnadt i förlöpande följd från resp. gudstjänsters början till deras slut (sål. liturgisk-praktiskt uppställt). — Ifrågavarande motion skulle sålunda, om den vunne bifall, enligt dess bägge första punkter, tillföra svenska kyrkan för första gången i dess annaler ett eget »vesperale» och ett eget »hymnarium».

Till *höjande af sången på lägerplatserna* hade utarbetats af kyrkoherden Örström och pastor H. Palm en Militärsångbok, innehållande ett 80-tal sånger under följande rubriker: 1) fosterländska sånger och bygdesånger; 2) marscher och soldatvisor; 3) stämningssånger och folkvisor samt 4) psalmverser med rytmiska melodier. Centralkommittén uttalade sitt stora erkännande för detta arbete, men ansåg, att då känt vore, att åtskilliga sånger redan vore inöfvade å lägerplatserna, arbetet borde underställas för saken intresserade regementspastorer till komplettering, innan det utgäfves från trycket, hvilket borde ske i samråd med »Sällskapet för unison sång».

Slutligen framhölls såsom en viktig sak, att *samarbete uppnåddes med organistföreningarna*, och beslöt kommittén med anledning af redan vunna erfarenheter till dessas centralstyrelse hemställa om utbyte af årstryck, hvarjämte stora sympatier uttalades för åstadkommande af ett gemensamt sammanträde mellan »Kyrkosångens Vänner» och Organistföreningarnas centralstyrelse till kyrkosångens fromma.

Figurstil och komposition hos Roger van der Weyden.

Preliminär undersökning.

Af **Axel Romdahl.**

Inom det tidigare nederländska måleriet under 1400-talet intager Roger van der Weyden otvifvelaktigt en högst märklig särställning. Hans figurstil och hans kompositionssätt äga båda en karaktär, som skarpt afsticker från skolans allmänna prägel. Denna olikhet är af väsentlig vikt ej blott för uppfattningen af mästarens egen konst utan också för en rätt förståelse af hans roll inom epokens utvecklingshistoria.

Jämföra vi till en början Rogers figurer med Genteraltarets och Jan van Eycks, faller oss de förras större rörlighet och motivrikedom genast i ögonen. Helgon och änglar intaga i Lammets tillbedjan och de andra taflorna från Gent enkla en face-, profil- och halfprofilställningar med kropp saxeln genomgående rak utan böjning eller vridning. Ryggfigurernas hufvuden äro riktade i rak profil, eller i det närmaste rak, mot samma håll, hvaråt bälten är vänd. Enahanda är förhållandet i Palæmadonnan, Rollinmadonnan, porträttet af makarna Arnolfini och eljest i Jan van Eycks arbeten.

Roger van der Weydens ställningsmotiv låta sig icke karakteriseras lika

Fig. 1. En af de tre konungarne i »Konungarnes tillbedjan» af Roger van der Weyden.

Gamla pinakoteket. München.

Fig. 2. Korsnedlagningen. Oymåling af Roger van der Weyden.
Escorialmuseet, Madrid.

generellt och bekvämt. Vi möta hos honom en omväxling i detta stycke, som gör det önskvärdt att anställa en detaljerad undersökning af de mera intressanta figurerna hvar för sig. Särskildt iakttaga vi vridna, böjda och från ryggen sedda gestalter.

I mästarens monumentalaste verk, nedtagandet från korset i Escorial är det i synnerhet Magdalena i det högra hörnet, som genom sin rika rörelse tilldrar sig vår uppmärksamhet. Öfverkroppen är dels böjd, dels vriden i motsatt riktning mot underkroppen, hvilken vridning ytterligare framhäfves af den lidelsefulla åtbörden med de förkortade och öfverskurna armarna. Hela gestalten är slutligen sedd från sidan, dock så att olika partier af densamma framträda i ren profil, halft framifrån och halft bakifrån.

Men oaktadt denna invecklade beskaffenhet hos motivet förblir dock figuren statiskt lugn och håller sig noga inom gränsen af en tänkt rektangel, detta till och med så tydligt att man, sedan man en gång kommit att konstatera det, ej mer kan undgå att se det.¹

Johannesaltaret i Berlin har att uppvisa tre beaktansvärda rörelsefigurer, Johannes i Jesu dop, Salome och bödeln vid afrättningen.² Den förstnämnde står med höger arm lyftad och vänster fot uppställd på en sten — ett slags kontraposto — och vänder till hälften ryggen mot åskådaren, medan hufvudet ses i ren profil. Figuren är emellertid föga lyckad, osäker, osammanhängande och oklar. Vida bättre äro de båda öfriga. Prinsessan iförd en sirlig burgundisk hofdräkt, ägnad att framhäfva gestaltens rytm, är placerad med framsidan halft mot höger och sträcker med en mjuk rörelse sina armar åt samma håll för att mottaga det afhuggna hufvudet men vänder samtidigt ansiktet mot vänster. I bjärt kontrast mot denna sirlighet står den brutala energien hos skarprättaren, sedd så godt som rakt bakifrån, ena benet lodrätt, det andra äfvenledes sträckt men i en skarp vinkel mot det förra, båda armarna riktade mot vänster, medan hufvudet kastas åt höger. Under det att Salomes bortvända blick kan vara motiverad ur psykologisk synpunkt och tillika innebära ett sentimentalt vädjande till publiken, måste åtbörden hos bödeln förklaras af formella motiv. Såväl i Dirk Bouts rådhusbild med grefvens

¹ Denna figur blef af 1400-talskonstnärerna särskildt ofta kopierad eller imiterad. Några exempel: Korsfästelse, tillskrifven Roger, i Madrid 1817; Nedtagande från korset, tillskrifven Petrus Cristus, Bryssel 69; Korsfästelse, tillskrifven Meister von Flemalle, Berlin 538 a; Nedtagande från korset, af Gertgen van Sint Jans, Hofmuseet i Wien 645; Nedtagande från korset, af Marcellus Koffermans, Berlin 630 A (1500 A); Schreierska epitafiet vid Sebalduskyrkan i Nürnberg af Adam Krafft.

² Dessutom några kontraposto- och ryggfigurer i arkitekturens grisaillescener.

Fig. 3. *Johanns-altare af Rogier van der Weyden.*
 Berlin, Kaiser Friedrichs-museet.

afrättning som i Memlings Johannesaltare i Hospitalet i Brügge fäster han tvärtom sin uppmärksamhet vid hufvudets läggande på fatet.

Altaret med Konungarnes tillbedjan i München innehåller några ur rörelsemotivens synpunkt viktiga figurer. På midtbilden tilldrar sig ovillkorligen den ståtliga kungagestalten längst till höger med de öppna dristiga dragen, hvilka man ansett sig kunna igenkänna som Karl den djärfves, ett särskildt intresse också genom hållningens anspråk på storhet och elegans. Mannen ses halft från sidan, halft från ryggen, låter kroppstyngden hvila på den framsatta högra foten, medan vänstra benet är fritt, håller i vänster hand vid höftshöjd, en bågare och lyfter hälsande sin hufvudbonad med den högra, under det hufvudet vrides halft åt vänster öfver skuldran. I flygelbilden med Frambärandet i templet har den nyss beskrifna figuren ett motstycke, nämligen i den unga kvinnan till vänster, som bär korgen med dufvorna. Äfven hon vänder till hälften ryggen mot betraktaren och vrider hufvudet utåt öfver axeln. På samma tafla finnes i mellanplanet invid en kolonn till vänster en allmosesamlare, återgifven halft framifrån men med hufvudet vridet i rak profil.

Å Bladelinaltarets i Berlin flyglar se vi flera rygghfigurer, gifvande exempel på bättre och sämre lösningar af uppgiften. Mest beaktande förtjänar en man i förgrunden af Augustustaflan med armen stödd mot höften och riktad utåt.

På den Roger tillskrifna, i hvarje fall till hans krets hörande taflan med altarets sakrament i Antwerpen är en af de vid korset knäböjande heliga kvinnorna anmärkningsvärd, en rygghfigur med rik rörelse.

Dessa figurer äro inga tillfälliga eller sporadiska företeelser utan äga sinsemellan ett påtagligt samband och utgöra en egendomlighet för Roger van der Weydens konst, medan de sakna motsvarighet i det öfriga nederländska måleriet under hans tid och närmast efter den. Fåfångt letas de hos Flémallemästaren, Dirk Bouts, Petrus Cristus, Albrecht van Ouwater och Hugo van der Goes.* Och äfven senare hos Memling finnas bland vimlet af gestalter med växlande ställning och rörelse inga, hvilka äro uppfattade på samma sätt som hos Roger.

För att förstå dennes figurer, deras ursprung och innebörd, måste man se dem ej blott lösryckta utan också på deras plats inom kompositionen.

* Undantagna de förut anförda kopiorna och imitationerna.

Utmärkande för denna är den konsekventa grupperingen af de uppträdande personerna i förgrunden omedelbart intill taflans kant.

I Nedtagandet från korset i Escorial utgöres bilden helt och hållet af en förgrund. Man har därför kommit att likna målningen vid en reliefplatta¹. Detta intryck är riktigt men blott så tillvida, som det afser skulptur öfver hufvud. Afgjordt gäller emellertid denna likhet icke reliefen men väl ronde-bosse-skulpturen, sådan den träder oss till mötes i sengotiska altaren och tabernakel. Vi se ju här ganska påtagligt framställt ett grundt skåp med raka väggar och svängd takbräda samt rosverksdekorationer vid främre kantens hörn. Till och med konstruktionen är antydd. Inom detta skåp är scenen framställd på en något sluttande mark.

Johannesaltarets anordning² är ju helt olika men för likafullt tanken på skulpturala verk. Samma inåtgående bågsmyggar som bakgrund för rika och ståtliga figurer äro vanliga i flamländska altarskåp af en sen typ³. Om än de bevarade exemplar vi känna däraf äro senare än Roger, torde dock intet motsäga, att analoga af äldre datum funnits eller finnas. Här kan i alla fall ej bli tal om direkt efterbildning utan endast om en anknytning.

Triptyken med Konungarnes tillbedjan i München röjer väl vid första ögonkastet icke sin frändskap med skulpturen, men med någon eftertanke upptäcker man lätt, att vi i alla dess trenne taflor ha att göra med kulissartadt begränsade nischgrupper sådana som i altarskåpen.

Mest rent måleriskt af Rogers verk är Bladelinaltaret, ehuru äfven här skillnaden mellan förgrunden och den öfriga bilden är oförminskad.

Om vi så undersöka respektive i det föregående analyserade figurers plats och funktion i kompositionen, finna vi, att de regel-

¹ *Karl Voll*, Die altniederländische Malerei von Jan van Eyck bis Memling, Leipzig 1906. S. 55. *L. Materlinck* Roger van der Weyden sculpteur, Gaz. des Beaux-Arts 1901, III période t. 26 s. 278. Däremot *Wilhelm Bode*, La renaissance au musée de Berlin. Gaz. des Beaux-Arts II, période t. 35 s. 424, »ses figures semblent des statues coloriées», och *A. Philipp*, Die Kunst in dem XV und XVI Jahrh. in Deutschl. und in den Niederlanden s. 40. Om »Nedtagandet» i Escorial: Die Hauptfiguren könnten wir uns wohl als plastische Figuren denken.

² Maria-altaret i Berlin visar dels en mindre genomtänkt och organisk arkitektur i jämförelse med Johannesaltaret — den nedersta gruppens konsol med sin baldakinform meningslös, då apostlarna erhållit särskilda spetsiga baldakiner, bågarne bilda, i motsats till i Johannesaltaret, ingen helhet utan utgöra tre isolerade ramar — dels förete det ett alldeles olika kompositionssätt med figurerna innanför den målade omramningen, ej framför. Dessa skiljaktigheter torde tyda på att Maria-altaret tillkommit senare än Johannesaltaret och utgör en förvanskad imitation af dess arrangemang. Bildernas färg och faktur visa äfven olikheter.

³ *Johanny Roosval*, Om altarskåp i svenska kyrkor och muséer ur mäster Jan Bormans verkstad i Brüssel, Stockholm 1903, s. 23.

bundet äro anbragta i den yttersta förgrunden och i taflans eller bildfältets hörn. De hafva sålunda till uppgift att bilda utgångspunkt för blicken och tillika genom sina ställnings- och rörelsemotiv i första hand skapa illusion af kroppslighet och rum. Detta syfte tjäna de mångfaldiga vridningarna, böjningarna, armåtbörderna och benställningarna och sist men ej minst halvprofil- och rygghfigurena. Liksom de gestalter vi åsyfta icke anträffas annorstädes inom det med Roger van der Weyden samtida nederländska måleriet än hos honom, så förekomma öfver hufvud taget icke heller annat än hos Roger figurer, hvilka i kompositionen äga samma funktionella roll som dessa. Här och där spåras dock vissa ansatser i denna riktning. Så i Dirk Bouts rådhusbild med grefvens afättning, där två stela kulissfigurer meningslöst paradera i förgrunden, en vid hvardera sidan, den högra visserligen sedd halft bakifrån, hållande armen i sidan och vändande hufvudet utåt mot åskådaren, men utan att ändock på något vis ge samma intryck af kroppslighet och rum som Rogers ofullkomliga gestalter likväl göra. Så äfven i Albrecht van Ouwaters Lazari uppväckelse i Berlin, hvarest förgrunden till höger intages af en rygghfigur, hvilken dock försiktigtvis iförts sid kåpa och stor kapuschong, hvarigenom visserligen teckningens vanskliheter öfvervunnits men gestalten tillika förlorat allt formvärde.

Vända vi däremot våra blickar från måleriet till skulpturen, hvars sammanhang med Rogers konst så ofta betonats, möta vi ofta nog figurer af samma karaktär och med samma uppgift som de ifrågasvarande. Redan i Hackendoveraltaret* från slutet af 1300-talet, början af 1400-talet finnas exempel på detta slags gestalter, sedda halft från ryggen och stadda i en liflig, invecklad rörelse (se afbildning 2 hos Roosval). Och i senare altarskåp äro dylika ytterligt vanliga, tillhöra den traditionella uppbyggnaden. Det läte ju också tänka sig att förklara de framhållna dragen i Roger van der Weydens figurstil genom hänvisning till inflytande från den samtida konsten i Italien, hvilket kunde ha gjort sig gällande under mästarens vistelse där. Enstaka figurer, såsom t. ex. kvinnan med dufvorna på Bebådelse-taflan i München, äga verkligen också en prägel, som gjorde en sådan påverkan antaglig. Denna karaktär ligger icke bara i ställningen som sådan utan i den för nordeuropeisk konst ovanliga, nästan utmanande själfmedvetenheten i hållning och blick.

* *Destrée*, Etude sur la sculpture brabançonne au moyen âge. Annales de la société d'archéologie de Bruxelles. Band VIII. Bryssel 1894, p. 76.

Icke destomindre faller det sig dock naturligare, helst i betraktande af att eljest i Rogers verk, t. ex. i arkitekturen, landskapet och ornamentiken, hvarje spår af någon Romresa saknas, att lämna det italienska inflytandet å sido såsom mindre verkligt och fästa dess större vikt vid sammanhanget med den inhemska skulpturskolan. Hela formkänslan och formgifningen i Rogers gestalter är omisskänneligt befyndad med sengotisk bildhuggarkonst.¹ Man kan näppeligen se något för denne mera typiskt än Magdalena i Escorial, Salome på Johannesaltaret. Och de lagar, hvilka visats gälla för den gotiska skulpturen,² göra sig gällande också i fråga om Rogers figurer. Redan har påpekats, hur den nyssnämnda Magdalenafiguren låter sig inskrivas inom en rektangel, liksom de plastiska figurerna, hur liffulla de än må vara, hålla sig inom det gifna rätliniga blocket. Och här som där se vi rörelsen liksom hålla inne vid den osynliga gränsen. Man har redan ofta iakttagit Roger van der Weydens frändskap med bildhuggarkonsten, särskildt den i hans födelsestad Tournay, och har därvid t. o. m., ehuru med föga framgång, sökt konstatera mästarens hand och tanke i ett annat skulpturverk. Hittills gällde dock dessa observationer vissa enstaka arbeten eller särskilda detaljer utan att sinsemellan äga något klart samband eller i väsentligare grad belysa Rogers stil och konsthistoriska ställning. I det föregående har det varit meningen att visa, hurusom vi i Roger van der Weydens målningar möta en art af för honom särskildt utmärkande figurer använda i för honom säregna kompositionella syften, och vidare hurusom såväl dessa figurer som det sätt, hvarpå de ingå i kompositionen, återfinnas i samtida och senare nederländsk skulptur. Förhållandet mellan måleriet och bildhuggarkonsten — resp. bildskärarkonsten — vinner härigenom en principiell betydelse.

Detta förhållande yppar sig hos Roger konsekvent och sätter sin prägel på hela hans stil i en grad, hvartill det gammalnederländska måleriet saknar motstycke. Men vi få likväl icke alldeles förbise denna påverkan i fråga om dettas andra mästare. Tydligt skönjes densamma, för att blott åberopa ett exempel, i Hugo van der

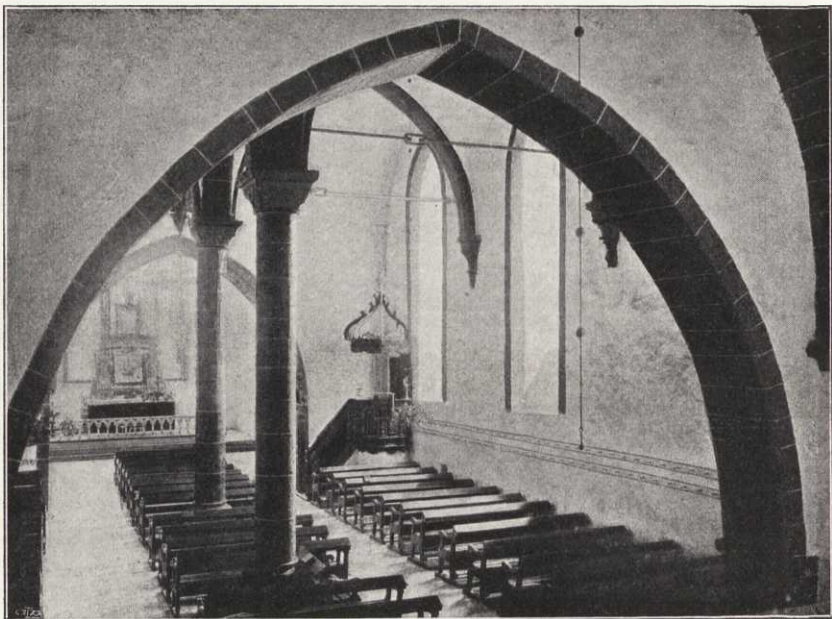
¹ Voll (a. a. sid. 52 o. 63) har upprepade gånger framhållit, att (s. 63) »Der Realismus des Künstlers scheint nicht sowohl auf unmittelbarem Naturstudium zu beruhen, als vielmehr durch die plastischen Arbeiten jener Schule (Bildhuggarskolan i Tournai) vermittelt zu sein». Detta yttrande gäller där det står närmast de nakna människofigurerna på Yttersta domen i Beaune, men samma synpunkt tillämpas sid. 52 på Kristusliktet i Escorial.

² Se W. Vöge, Die Anfänge des monumentalen Stiles im Mittelalter. Strassburg 1894.

Goes' Kristi begråtelse i Hofmuseet i Wien med dess kompakta trappstegsvis uppbyggda hufvudgrupp och dess båda förgrundsfigurer.

För den italienska quattrocento-konstens vidkommande är ju skulpturens eminenta inflytande på måleriet erkänt som en hufvudfaktor. Allbekant är, hvilken betydelse bildhuggare som Donatello, bröderna Pollajuolo, Verrocchio hafva för sina kolleger penselns mästare. Allbekant är äfven de antika stodernas och reliefens viktiga roll vid utvecklingen af taflornas och freskernas figurstil. Och lika klart är slutligen, att måleriet i Italien under 1400-talet uppställde för sig som sitt viktigaste problem en fulländad plastisk illusion, förhöjd än ytterligare af färgen, väsentligen fattad — åtminstone under den tidigare hälften af århundradet — som ett dekorativt medel. Grundorsaken härtill är knappast lusten att härma eller täfla med antikens skulpturverk utan en ungdomsfrisk verklighetskärleks kraf på full realitet. Det vore därför säreget, om vi icke äfven skulle återfinna något af samma plastiska sträfvän också i det nordeuropeiska, här det nederländska måleriet.

Medan i Tyskland på de flesta håll skulpturen under 1400-talet intog första rummet, blef förhållandet, åtminstone betraktadt från eftervärldens ståndpunkt, motsatt i Nederländerna. Sin väsentligaste förutsättning äger väl detta måleri uti bokkonsten, måhända i sin mån äfven uti textilkonsten, men alldeles ur räkningen få vi icke lämna det plastiska sträfvandet. Det möter oss sedan i Genteraltaret i dess imiterade reliefer med Kain och Abel öfverst på det yttersta flygelparet och icke mindre i Adam och Eva samt i stiftarparet. Det möter oss genomgående om än kompromissande med det måleriska intresset — bakgrunden och särskildt Bladelinaltaret — hos Roger van der Weyden. Och det skulpturella inflytandet gör sig medvetet eller omedvetet gällande alltjämt i det gammalnederländska måleriet i växling och täflan med bokkonsten och med de tendenser och problem, hvilka uppkomma under och ur dettas egen utveckling.

Interiör af Sanda kyrka mot koret. Foto Carl R. af Ugglas 1907.

Gotländska forskningar

Af Johnny Roosval.

VI.

Sanda kyrka.*

Enligt »Gotländska forskningar I» (Kult och Konst 1908, s. 89) är Sanda kyrka invigd ungefär 1300, eller närmare bestämdt mellan 1295 och 1304.

Detta invigningsdatum kan dock icke gälla *hela* kyrkan. Tornet är nämligen byggt i *en* spetsbågig byggnadsart, långhus och kor i *en annan*, mognare stil. Mellan dessa båda stilar ligger ock en tydlig och vidt gapande skillnad. Genom sin större skala visar långhuset dessutom bestämdt, att det är byggt en rundlig tid senare än tor-

* Här nedan meddelade undersökning har, delvis i samma form, varit publicerad i Gotlands Allehanda den 22 augusti 1908.

net. Det är alltså från början klart, att vi ha att skilja på två bestämdt skilda skeden. Till hvilket af dessa hör årtalet?

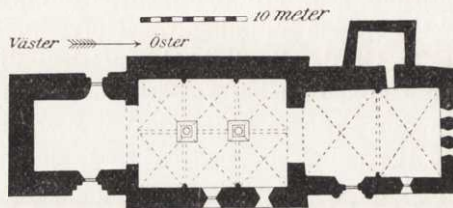
* * *

Ett kvadratisk torn, med enformigt uppstigande murar, hvilka, ofvan två spetsbågiga klockhål, avslutas vågrätt, utan gaflar. Bakom tornet växer skeppet upp, så högt att dess takås skjuter öfver tornets klockhålslist. I samband med skeppet står ett raklinjigt avslutadt kor. Under det att tornets portaler ha en nykter trots spetsbågen romansk grundform, äro byggnadens öfriga delar prydda af decideradt gotiskt spetsiga öppningar. Hufvudportalen (å korets sydsida) har det för Gottlands utbildade spetsbågsstil karakteristiska mång-buktade tympanon, som här är särskildt originellt skuret. Det hvilar på två från dörrposterna utgående konsoler, dess bukter bilda på hvardera sidan två halfcirklar och (nederst) en kvartcirkel afslutad som en papegojnäbb. Utanför detta tympanon är en båge spänd, som utgår från portalomfattningens båda innersta murhörn. Äfven denna är skuren i fantastiska bukter, sålunda att hvarje utbuktning i tympanonkonturen motsvaras af en {-formad indragning i bågens kant. Denna egendomliga fason { är en under 1400-talet och 1500-talets början vanlig form för fönsterbetäckningar och dekorativa bågar i allmänhet, kallad åsnerbygg eller kölbåge. Vid tiden för Sanda kyrkas bygge är den i Västeuropa f. ö. nästan obekant. (Den förekommer i Ryssland, och det är kanske därifrån formen hämtats hit.) Kapitälerna å denna portals 5 + 5 kolonetter äro prydda af spänstigt buktade stälkar, som stiga upp bakom kapitälens ring, som växer bakom en vasmynnings kant. I sin eleganta kraft erinra dessa stälkar om Rone kyrkas portkapitäl, ehuru dessa senare äro ännu mera uttrycksfullt skulpterade. I Rone förekomma också åsnerbyggsbågar i korportalens betäckning. Socklarna i både Rone och Sanda bestå af rundstaf på skråkant. Dessa båda byggnader — Sanda långhus och kor samt Rone hela kyrka — stå alltså ganska nära hvarandra. Är Sanda kanske ett exempel på Ronemästarens stil, innan han utbildat den till full virtuositet? Jag tror det icke, ty fönstren, som visserligen äro tilltagna i ungefär samma skala i båda kyrkorna, äro i Rone försedda med mycket enklare stafverk än i Sanda, och detta fastän Sanda i andra afseenden är betydligt fattigare dekorerad. Detta måste betyda, att Sanda är något senare — utvecklingen fördrade nämligen, ju mera tiden skred framåt, i regel desto mera rikt

indelade fönster. Det torde alltså vara riktigast att beteckna Sanda och Rone som alster af samma epok men icke af samma konstnär.

Sandaportalen är äfven lik Hörsne kyrkas långhusportal, ehuru den icke visar så intim frändskap med denna som med Rone kyrka.

I hvarje fall är likheten så stor, att, då vi för både Hörsne och Sanda kyrkor äga samma invigningsdatum, vi böra sluta att detta »c. 1300» gäller de inom båda kyrkorna *likartade delarna*, således för Hörsne långhusportalen och för Sanda korportalen plus med denna sammanhörande delar, d. v. s. skeppet och koret i dess helhet (med undantag af smärre detaljer, om hvilka mera nedan).

Plan af Sanda kyrka. Provisorisk uppmätning af förf. 1907.

Bland 1700-talsbiskopen Wallins anteckningar i Kalmar stiftsbibliotek finnes också en liten croquis öfver Sanda kyrka, som där har takfallet uppdeladt i 2 afdelningar genom en låg vägg (alltså ett yttertak likt Visby domkyrkas och Roma sockenkyrkas) samt bland annat följande anteckningar: »anno 1636 blef denna kyrkiospir ny upsat» och »Sande kyrka är mächta skiön och stor kyrka — — med härliga portaler af marmor och zirater på muren». Dessa *zirater*, som den skarpögde biskopen upptäckte, böra i lika hög grad fånga vår uppmärksamhet som de härliga portalerna. De bestå af i kvaderstenar inhuggna fortlöpande konturornament — lika palmetter.

Det oregelbundna läget af dessa stenar visar, att de icke från början afsetts för denna plats. Det var i själfva verket en vanlig sed på Gottland, att genom inmurning i de nya väggarna *dylika rester af en äldre kyrka* härbärgerades. Hur denna äldre kyrka vidare såg ut och när den byggdes, kan jag nu icke närmare berätta. Säkert fanns emellertid redan under 1100-talet denna kyrka af huggen sten i Sanda. Hvad vi äga kvar af henne är, utom de nämnda ornamenten, en stor del af det huggna stenmaterialet* i den nuvarande kyrkans murar. Ty på 1200-talet och 1300-talet är det vanligt att bygga Gott-

* Dopfunten stammar nog ock från denna kyrkas tid.

landskyrkor i tuktad sten som putsas; men när äldre huggen sten fanns på platsen, tog man naturligtvis den, och så har här skett.

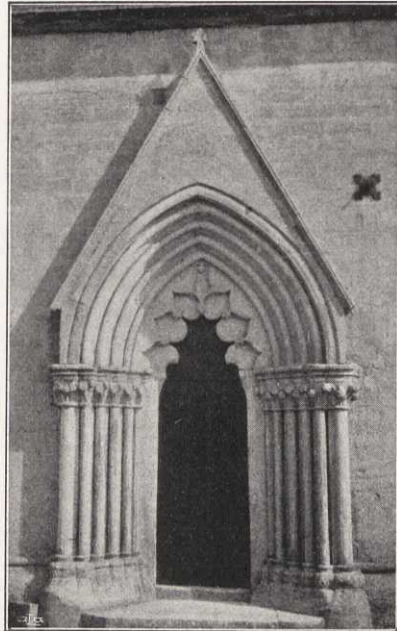
Förmodandevis kan följande utveckling af kyrkobygget framställas. Den nämnda huggstenskyrkan bildar *skedet n:r 1*. I *skedet n:r 2* — början af 1200-talet — rifves den gamla kyrkan delvis och ett nytt skepp planeras. Af detta företag äga vi ännu kvar kapitälet på skeppets västliga pelare. Det pryddes i ett hörn af en människofigur i platt relief, som fattar i ringen med båda händerna och spar kar ut med benen, i ett annat hörn af en fågel, och påminner mycket om Tingstädekapitälet med törnutdragaren. Båda dessa kapital tillhöra samma skulpturgrupp som den numera tämligen säkert daterade Åkirkebyfunten, och då de visa dennas stil i en degenererad form, böra de sättas till 1200-talets förra hälft. Kanske höra också några andra huggna detaljer i långhuset hit. Dessa ha alltså ansetts värdefulla och ha begagnats vid den senare skedda byggnaden, som nu utgör Sanda kyrka. Huruvida *skedets n:r 2* byggnad verkligen kom till stånd, är knappast säkert. Det är möjligt, att det hela inskränkte sig till en ansats — grundläggning och färdigställande af diverse hugget arbete, kanske fullföljdes murarna så högt, att det hela kunde täckas med trätak och begagnas.

Då byggnadsresurserna återigen äro tillräckligt starka, får detta provisorium dock stå kvar, och man beslutar sig för att arbeta efter en storartad plan, inneslutande ett stort torn. Det är kanske vid mitten af århundradet som detta torn reses, med sin rundbågade port åt norr och sin spetsbågade åt söder, ett minne af öfvergångsperioden mellan rund- och spetsbåge. Detta torn utgör alltså *byggnadsskedet n:r 3*.

Hvilken skillnad mot nutidens sätt att bygga — detta försiktiga arbetande steg för steg, efter en så stor plan, med så dyrbart material, att man väl visste, att man själf kanske aldrig skulle få se verket fullbordadt. Man kände, att kyrkan icke tillhörde den lefvande generationen allenast, utan alla kommande — och evigheten.

Det var också till en kommande generation som Sanda socken under loppet af 1200-talet öfverlämnade det färdiga, välbyggda tornet och omsorgen om skeppets och korets nybyggnad. Mot slutet af seklet var detta bygge också i gång. Man gjorde först i ordning långhuset — som sagdt med begagnande af äldre hugget material — och skred sedan till koret. När detta nalkades sin fullbordan, märkte man att medlen icke räckte. Projektet inskränktes alltså. Eftersom ju redan ett torn fanns, hvilket vida sydportal gjorde skeppsportalen

öfverflödig, togs denna ut, hålet efter den murades igen (hvilket tydligen ännu synes), och man placerade den i stället som korportal, alltså besparande sig möda och kostnad för korportalen. Det är detta *skede n:r 4*, som stått intill våra dagar och som trots dess skarfvade skick förlänat Sanda sockens kyrka en karaktär, som väl motsvarar den gamle biskopens ord: »mächta skiön och stor — med härliga portaler».

Sanda kyrkas korportal. Foto förf. 1907.

Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag.

Juli—dec. 1908.

Löt (Uppsala st., Uppsala l.).

Församl. inlämnar ett af ark. B. Almquist uppgjortt restaureringsförslag, omfattande:

1) sockel af cement rundt hela kyrkan; ny utbyggnad på sakristians västra sida för värmeledningsanordning; ytterputsen lagas och affärgas; västra portalens trappa sänkes, och ny port insättes; spåntaket lagas och tjäras;

2) det gamla tegelgolvet i kor och gångar ersättes med kalkstensplattor, nytt golf af trä på betonunderlag under bänkarna; innanfönster i träkarmar insätts;

3) altarpuppställningen kompletteras med ett krucifix af ek, predikstolen förändras, nytt orgelverk med bibehållande af gamla fasaden, orgelläktarens stöd flyttas, och barriären ändras; nya öppna bänkar; panel af gamla bänkdörrarna;

4) de gamla 1400-tals-målningarna å väggar och hvalf framknackas och restaureras; det västligaste hvalfvet (ombyggt 1859) vattrifves och kalkfärgas, strålarna dekoreras i öfverensstämmelse med öfriga hvalf, likaså sakristians hvalf;

5) invändiga snickerier oljemålas, de äldre inredningsföremålen i likhet med nuvarande utseende.

Ö. I. Ämb. hemställer, att förslaget betonlager under golvet måtte strykas med mastix till förekommande af röta.

V. H. A. Akad. hemställer, att arbetet med de gamla målningarnas blottande och restaurering endast måtte få utföras af person*, som Akad. godkänt.

K. M:t stadfäster förslaget med Ämb:s och Akad:s tillägg gn. K. Bref d. 3 juli 1908.

Oskarshamn (Kalmar st., Kalmar l.).

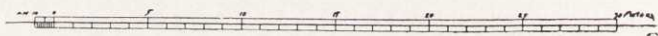
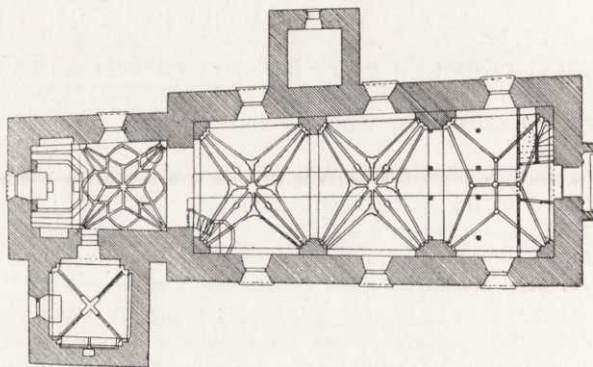
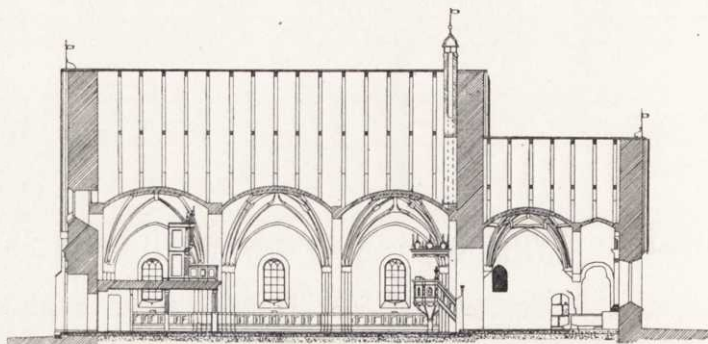
Församl. insänder förslag till ändrad dörranordning vid västra hufvudingången.

Ö. I. Ämb. låter ark. G. Hermansson omarbete ritningen.

K. M:t stadfäster den ändrade ritningen gn. K. Bref d. 3 juli 1908.

Tidaholm (Skara st., Skaraborgs l.).

* Målningsrestaureringen har utförts af dekorationsmålaren Norström under öfverinseende af d.r. Otto Janse.

Löt. Uppmåtningsritning.

Församl. insänder alternativa förslag till orgelfasad.

Ö. I. Åmb. låter ark. G. A. Nilsson upprätta ny ritning för vinnande af bättre stilhållning. Denna ritning antages af församl.

K. M:t stadfäster Nilssons ritning gn. K. Bref d. 3 juli 1908.

Lena (Skara st., Älfsborgs l.).

Församl. inlämnar följande restaureringsförslag (kostnad 6,500):

- 1) nytt golf af trä, ny läktare med bröstvärn, 6 nya fönster å norra sidan, 3 nya dörrar;
- 2) tornets förhall samt koret repareras och målas; innertaket oljemålas, väggarna vattrifvas och kalkfärgas;
- 3) predikstolen förses med ny träklädnad, nya bänkar.

Ö. I. Åmb. låter ark. T. Grut besöka orten. Han föreslår följande ändringar:

läktaren bibehålles, men förses med nya pelare och nytt golf; predikstolen bibehålles oförändrad och förses blott med ny fot och nytt ljudtak

enl. ny ritning; nya nummertaflof anskaffas, nytt vindfång uppsättes vid södra ingången; bänkar och kordörrar göras efter ny ritning.

Församl. antager det ändrade förslaget.

K. M:t stadfäster Åmb:s förslag gn. K. Bref d. 17 juli 1908.

Ål (Västerås st., Kopparbergs l.).

Församl. anhåller att få vidtaga följande arbeten:

öfre läktaren borttages, nedre läktaren förändras och förses med ny orgel; kyrkans inre dekorerar.

Ö. I. Åmb. låter ark. R. Östberg besöka kyrkan. Han föreslår, att nedre läktaren bibehålles oförändrad, men med barriären dekorerad enligt af honom gjord skiss. Under läktaren uppföres en på båda sidor rörad och putsad plankvägg för vinnande af ett rymligt vapenhus. Den nya orgelfasaden bör målas i öfverensstämmelse med predikstolen, hvarjämte den föreslagna dekoreringen bör utföras endast i en färg, gulbrunt på hvit botten.

Församl. antager det ändrade förslaget, som af

K. M:t stadfästes gn. K. Bref d. 17 juli 1908.

Båreberg (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. insänder ritning till ny orgelfasad.

Ö. I. Åmb. låter ark. E. Lallerstedt omarbete ritningen för vinnande af bättre stilhållning,

K. M:t stadfäster den omarbetade ritningen gn. K. Bref d. 22 juli 1908.

Långared (Skara st., Älfsborgs l.).

Församl. inlämnar förslag att flytta predikstolen från dess nuvarande plats öfver altaret till kyrkans norra sida samt att uppsätta ny altartafva.

Ö. I. Åmb. låter int. G. Pettersson omarbete ritningarna.

Församl. antager de omarbetade ritningarna, som af

K. M:t stadfästas gn. K. Bref d. 22 juli 1908.

Trästena (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. insänder följande restaureringsförslag:

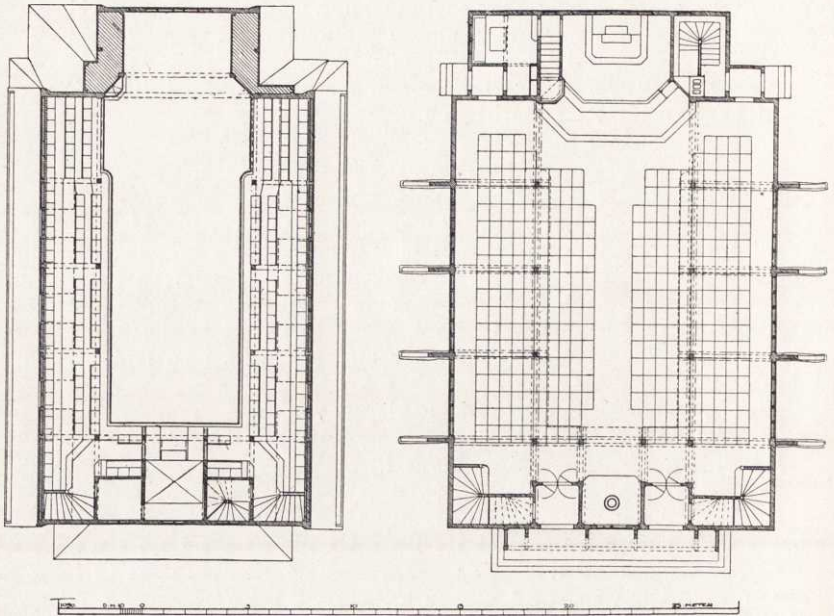
- 1) yttre rappning lagas och kalkstrykes i sandstensfärg,
- 2) nytt golf af trä; innertaket omputsas,
- 3) nya ytter- och innerdörrar i västra ingången, ny innerdörr i norra ingången; läktaren förses med nya bärpelare, läktartrappan och den delvis öppna barriären infodras med bräder,
- 4) nuvarande predikstol öfver altaret borttages; altaret och väggen därbakom repareras; en äldre predikstol* uppsättes vid norra väggen; nya nummertaflof, nya bänkar,
- 5) invändig målning och förgyllning.

Ö. I. Åmb. låter ark. Axel Lindegren delvis omarbete förslaget, hvarvid föreslås, att läktarens gamla bärstolpar bibehållas eller ersättas med nya af samma form, att bänkarna och norra vindfånget göras efter nya ritningar, samt att kyrkans yttre affärgas i hvitt eller gulhvitt. Ritning till inre dekorerar bör underställas *K. M:t*s pröfning.

Församl. antager det ändrade förslaget.

K. M:t stadfäster det ändrade förslaget gn. K. Bref d. 22 juli 1908.

* Skänkt af baron A. v. Düben, som köpt den från Fundbo kyrka i Uppland efter dess restaurering. Predikstolen från 1700-talet.

Läktarplan. Bottenplan.
Gunnarsbyn. Ritning till ny träkyrka af ark. T. Grut.

Gunnarsbyn, Råneå församl. (Luleå st., Norrbottens l.).

Församl. insänder af stadsarkitekt J. Vikberg uppgjorda ritningar till ny kyrka af trä i Gunnarsbyn (kostnad 25,000 kr.).

Ö. I. Åmb. finner ritningarna icke tillfredsställande, utan låter ark. T. Grut utarbета nya ritningar, som, utom större lämplighet i öfrigt, förläna kyrkan en fullt svensk karaktär. Kostnad 28,620 kr. Enl. Åmb:s beräkning skulle ordförslaget betinga 30,706 kr.

Församl. antager Gruts förslag.

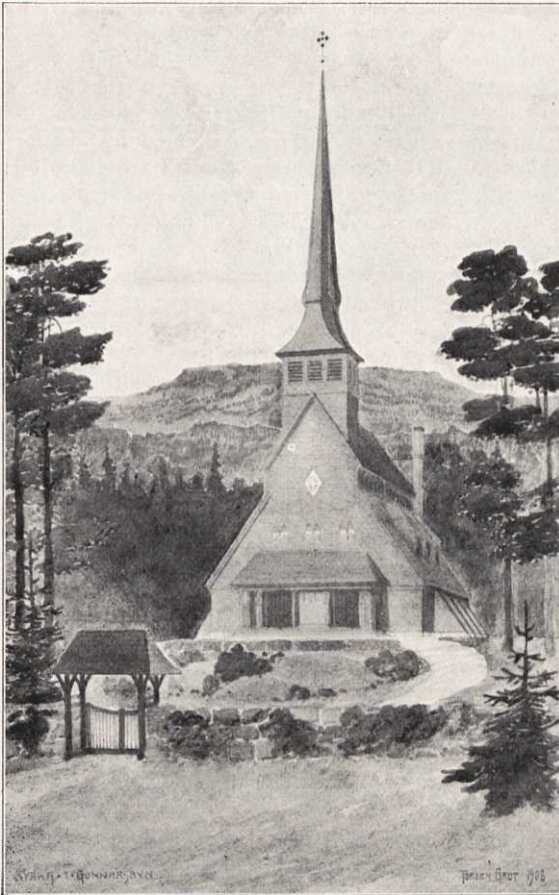
K. M:t stadfäster Gruts ritningar och föreskrifver, att ritning till inredningsföremålen för kyrkan skola underställas K. M:ts pröfning. K. Bref d. 22 juli 1908.

Västra Karleby* (Lunds st., Malmöhus l.).

Församl. insänder ett af ark. Th. Wåhlin uppgjort restaureringsförslag (kostnad 10,000 kr.), omfattande:

- 1) korafdelningens golf höjes och utvidgas,
- 2) värmekammare ordnas under kyrkans sydöstra hörn,
- 3) ny altarring; altaruppsats och predikstol restaureras gn. tvättning och med framtagande af gamla färger, komplettering m. m.; bänkarna ommålas,

* Nuvarande kyrka enl. å tornet anbragt inskriftstafva »ånyo byggd 1825 under konung Carl XIV Johan». Af äldre inventarier finnas: *Klocka*, gjuten 1593 af Borchardt Gellegeter (gelbgjutare); *predikstol* fr. förra h. af 1600-talet, vackert arbete, illa medfaret; *altaruppsats* antagl. fr. 1700-talets förra h. med målningar från denna tid.

Gunnarsbyn. Ritning till ny träkyrka af ark. T. Grut.

4) väggar och tak kalkas i hvitt med enkel dekorering.

Ö. I. Amb. har intet att erinra.

V. H. A. Akad. hemställer, att predikstolens restaurering skall utföras af person, hvars kompetens af Akad. godkänts.

K. M:t stadfäster förslaget med Akad:s tillägg gn. K. Bref d. 7 aug 1908. **Malmback** (Växjö st., Jönköpings l.).

Församl. inlämnar ett restaureringsförslag, omfattande:

1) torn och gafvel omputsas, taklist och tornlanternin repareras; yttre affärgning,

2) med stenväggar afdelas östra delen af kyrkan till kor, med sakristia på norra och arkiv på södra sidan,

3) nya fönster och dörrar, glasmålning i två fönster, nytt altare och ny altarring, flyttning af predikstolen, nya bänkar,

4) inre ommålning och insättande af två kaminer.

Ö. I. Amb. låter ark. R. Östberg omarbete förslaget efter besök på orten. Östberg föreslår följande ändringar: kor, sakristia och arkiv afdelas med putsade träväggar; fönstren förses med nya bågar i likhet med nuvarande, i hvilka det gamla glaset insättes i blyspröjsar; glasmålning afstyrkes. Gamla altarpuppställningen bibehålles, altarringen ombygges; nuvarande predikstol flyttas och kompletteras, bänkarna bibehållas, men göras bekvämare. Tak och väggar kalkfärgas, inredningsföremålen oljemålas. Två kaminer uppställas i de östra hörnen med tegelmurade rökrör.

Församl. antager ändringarna.

K. M:t stadfäster Ämb:s ändrade förslag gn. K. Bref d. 7 aug. 1908.

Bälaryd (Linköpings st., Jönköpings l.).

Församl. insänder ett af ark. T. Grut uppgjort restaureringsförslag, omfattande:

1) nytt brädpaneladt innertak, nya fönsterkarmar och bågar; fönstret bakom altaret igenmuras och ombildas till en nisch,

2) äldre inventarier (nu förvarade i en vedbod!), ss. altartafla, krucifix, läktarbröstning, minnestaflor m. m., repareras och uppsätts i kyrkan.

Ö. I. Amb. har intet att invända.

V. H. A. Akad. hemställer, att inventariernas reparation skall verkställas af person, hvars kompetens blifvit af Akad. godkänd.

K. M:t stadfäster förslaget med Akad:s tillägg gn. K. Bref d. 21 aug. 1908.

Fjällsjö (Härnösands st., Västernorrlands l.).

Församl. insänder ett af ark. G. Hermansson uppgjort restaureringsförslag, omfattande:

yttre panelning af kyrkan, de nedre partierna med stående bräder, de öfre partierna spånklädda å såväl kyrka som torn; anordnande af arkivrum å korets södra sida.

Församl. förklarar sig emellertid önska väggytorna å långhus och torn i sin helhet panelade och vill förlägga arkivet på korets norra sida och göra det dubbelt så stort.

V. H. A. Akad. och *Ö. I. Amb.* hafva intet att erinra mot församl:s förslag.

K. M:t stadfäster förslaget gn. K. Bref d. 21 aug. 1908.

Östra Ryd (Linköpings st., Östergötlands l.).

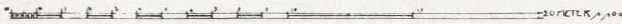
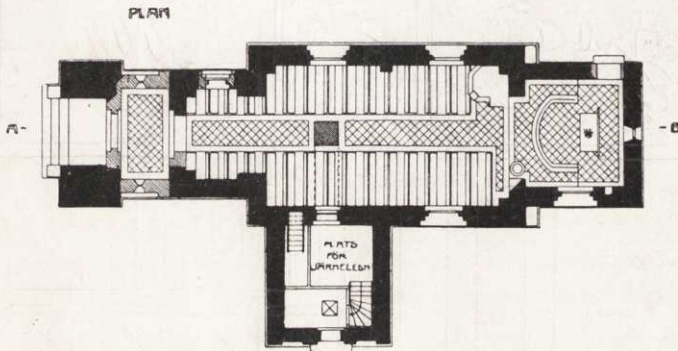
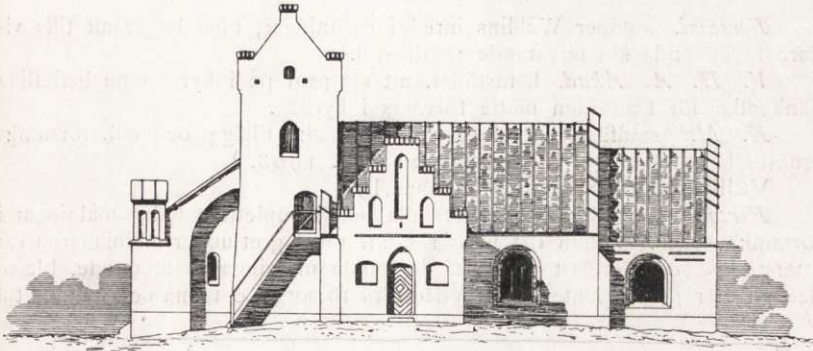
Församl. insänder ett restaureringsförslag, omfattande:

1) borttagande af nuvarande utbyggnad vid hufvudingången samt af en gammal träbyggnad med trappa på tornets norra sida jämte igenmurning af öppningen från denna in till tornet,

2) mellan torn och skepp insättes en putsad trävägg med svajdörrar; i tornrummet anordnas trappa af trä; nytt golf under bänkarna,

3) inre ommålning af väggar och tak och samtliga inredningsföremål.

Ö. I. Amb. har intet annat att erinra, än att väggarnas öfre delar böra strykas med hvit kalkfärg, nedre delarna och fönsterplattorna med oljefärg i tonfärg.

Stora Råby. Plan- och sydfasad. Restaureringsförslag af ark. Th. Wåhlin.

V. H. A. Akad. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster med Ämb:s föreskrift gn. K. Bref d. 21 aug. 1908.
Stora Råby (Lunds st., Malmöhus l.).

Församl. insänder ett af ark. Th. Wåhlin uppgjortt restaureringsförslag, omfattande:

1) nytt vapenhus anordnas mellan tornets västra mur och dess sträfpelare; gafveltinnar och sträfpelare på kyrkan täckas med tegel; ny dörr upptages till den bakom altaret liggande sakristian, en annan dörr igenmuras,

2) nytt golf; väggarnas puts renknackas och lagas; nya ytterdörrar, katedralglas i fönstren,

3) renovering af altaret, nytt altarskrank, ny predikstol och nya bänkar.

4) anordnande af nytt uppvärmningssystem.

Ö. I. Ämb. infordrar af Wåhlin ritningar till inredningsföremål och uppvärmningsanordning. Wåhlin föreslår därvid, att församl. måtte inköpa och använda en i Norra Rörums kyrka befintlig, äldre predikstol.

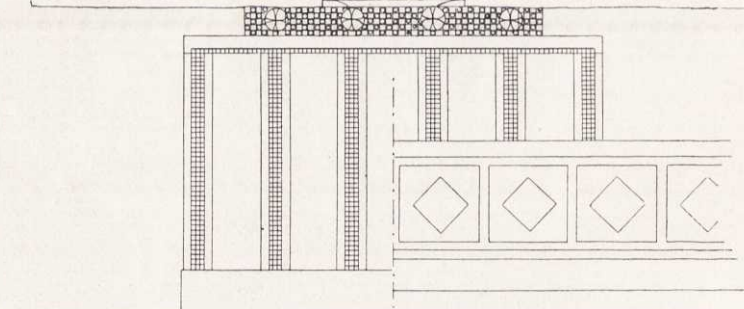
Församl. antager Wåhlins inredningsritningar, men begär att tills vidare få använda sin nuvarande predikstol.

V. H. A. Akad. hemställer, att ett prof på i kyrkan nu befintliga bänkgafflar för framtiden måtte förvaras i kyrkan.

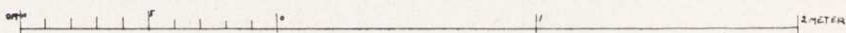
K. M:t stadfäster förslaget med Akad:s tillägg och enl. församl:s senaste hemställan gn. K. Bref d. 21 aug. 1908.

Valkärra (Lunds st., Malmöhus l.).

Församl. anhåller att få återställa och komplettera äldre målningar i församl:s kyrka. Sedan det visat sig, att putslaget under målningarna var ytterst löst och endast föga af de gamla målningarna återstode, blefvo dessa rester gn. docenten O. Rydbeck's försorg nedtagna och flyttade till

FAFAD

Hjorthagskapellet i Stockholm. Ritning till altare af ark. C. Bergsten.

Lunds historiska museum (se därom sid. 249), hvarför församl. återkallat sin ansökan.

K. M:t fann därför ansökan icke föranleda till någon åtgärd. K. Skrifvelse d. 21 aug. 1908.

Ek (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. inlämnar ett restaureringsförslag, omfattande:

1) yttre ompputsning med cementblandadt bruk; nytt golf inlägges öfver nuvarande tegelgolf, under bänkarna af trä, i gången af cement, i koret af viktoriaplattor,

2) altarpuppställning och altarring förändras, nya bänkar; målning af inventarierna; tak och väggar målas.

Ö. I. Åmb. låter ark. Axel Lindegren omarbete förslaget och hemställer, att till omputsning icke användes cement i bruket, att golvet i gång och kor helst borde bibehållas med tegelbeläggning, men om församl. icke ville detta, borde kalksten användas. Vidare hemställer Åmb., att bänkar och altarpuppställning göras efter Ax. Lindegrens ritning med dekorerung i limfärg kring altarpuppställningen, att väggar, tak och inredningsföremål böra målas i hvitt med gulduppläggning å predikstolens och altarets listverk.

Församl. godkänner Åmb:s ändringar.

K. M:t stadfäster Åmb:s förslag gn. K. Bref d. 4 sept. 1908.

Mjögback (Göteborgs st., Älfsborgs l.).

Församl. insänder ett af ark. Adrian Pettersson uppgjort restaureringsförslag, omfattande:

1) väggpanel af pärlspåntade bräder, som målas i kulörer; fönster och dörrar förses med chambranler; takets trähvalf klistras med väf och spännpapp och indelas i kassetter genom påspikade lister och målas i kulörer, 2) korfönstren förses med katedralglas i »teppichmönster»; inredningsföremålen ommålas.

Ö. I. Åmb. finner förslaget oantagligt och uppdrager åt ark. I. Tengbom att omarbete detsamma. På grund af dennes utlåtande föreslår Åmb.: att väggarna icke beklädas med panel af pärlspåntade bräder utan med 1" spåntade, men ej pärlade eller fasade bräder, som oljemålas i hvitt och dekoreras i färg enl. omarbetad ritning;

att takpanelen bibehålles och oljemålas matt med dekorerung i blågrått och guld samt något starkare färger i takrosetterna;

att i korfönstren insättes vanligt fönsterglas i blyspröjsar samt i hvart och ett en mindre glasmålning.

Församl. antager i hufvudsak Åmb:s förslag, men hemställer att få kläda väggarna med papp eller duk i st. för med bräder samt att få utföra korfönstren i katedralglas.

Ö. I. Åmb. tillstyrker detta med villkor, att ritningar i för pröfning tillräcklig skala insändas till Åmb. öfver korfönstren.

K. M:t stadfäster förslaget enl. Åmb:s sista hemställan gn. K. Bref d. 4 sept. 1908.

Norsjö (Luleå st., Västerbottens l.).

Församl. anhåller att få flytta sin träkyrka till annan plats inom socknen.

Ö. I. Åmb. låter ark. Falkenberg granska ritningen till den gamla kyrkan och hemställer på Falkenbergs förslag, att tornet vid flyttningen förändras enligt ritning af Falkenberg.

Församl. antager förslaget.

K. M:t medgifver kyrkans flyttning, hvarvid tornet bör ändras enl. Falkenbergs ritning. K. Bref d. 4 sept. 1908.

Tiarp (Skara st., Skaraborps l.).

Församl., som gn. K. Bref d. 31 maj 1901 fått ritningar till ny kyrka stadfästade, insänder förändrad ritning till fönster för densamma, som är under uppförande.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster de förändrade fönsterritningarna gn. K. Bref d. 4 sept. 1908.

Skrea (Göteborgs st., Hallands l.).

Församl. insänder ett af ark. Adrian Pettersson uppgjortt restaureringsförslag, omfattande:

1) innertaket klistras med väf och papp samt oljemålas; väggarna tvättas, lagas och oljemålas; rosettfönster af järn insättes i koret,

2) korgolfvet höjes 2 steg; skärmväggar i koret för sakristia; två vindfång inbyggas vid ingångarna; orgelläktaren riktas och förses med ny plafond,

3) nytt arkadparti mellan altarpuppställningens kolonner; nya balustrer i altarringen, nya nummertaflor och bänkar; predikstol, orgel och läktarbröstning ommålas.

4) värmeledning införes.

Ö. I. Åmb. finner ritningarna oantagliga och låter ark. Ch. Lindholm omarbeta desamma. Enligt hans förslag hemställer *Åmb.*:

att taket icke indelas i fyllningar utan göres helt hvitt och att väggarna målas i öfverensstämmelse med Lindholms ritning;

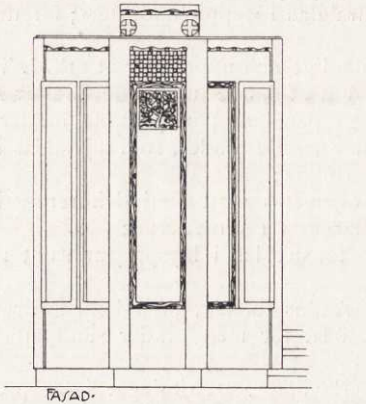
att intet rosettfönster upptages i koret, att altarpuppställningen bibehålles oförändrad med tillsättande endast af ett par skurna ornament;

att altarring, bänkar och vindfång göras efter Lindholms nya ritningar;

att värmetrummorna och trappan till värmekammaren göras af beten.

Församl. antager *Åmb.*s förslag och beslutar att förlägga nedgången till värmekammaren på annat sätt, hvilket af *Åmb.* tillstyrkes.

K. M:t stadfäster *Åmb.*s förslag gn. K. Bref d. 4 sept. 1908.

Hjorthagskapellet i Stockholm. Ritning till predikstol af ark. C. Bergsten.

Fröjel (Visby st., Gottlands l.).

Församl. anhåller om tillstånd till följande åtgärder:

reparation af stenspröjsverket i korets södra fönster; nytt glas i blyfalsar; insättande af en Gurneysk ugn med i muren inhugget rökrör.

Ö. I. Åmb. har intet annat att erinra, än att fönstret bör utföras enligt en af *Åmb.* något förändrad ritning.

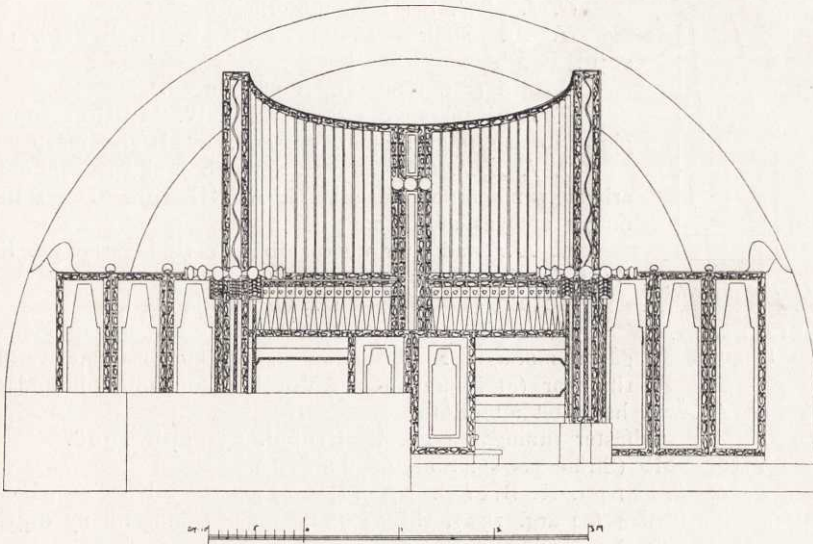
V. H. A. Akad. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster ritningarna med *Åmb.*s ändring gn. K. Bref d. 11 sept. 1908.

Karlslunda (Kalmar st., Kalmar l.).

Församl. anhåller om stadfästelse på följande ändringar:

1) yttertaket södra sida omlägges med ekspån; golfvet i kyrkan omlägges,

Hjorthagskapellet i Stockholm. Ritning till orgelfasad af ark. C. Bergsten.

2) innerväggarna panelas till $1\frac{1}{2}$ m. höjd och förses med väggfasta bänkar; nya öppna bänkar samt nya dubbeldörrar vid båda ingångarna, 3) inre målning af kyrkan.

Ö. I. Åmb. låter omarbete bänkritningarna och hemställer, att kyrkans nuvarande enkla inre icke förändras gn. någon rikare målning, utan att den ursprungliga, flärdlösa tonen bibehålles.

Församl. meddelar, att bänkarna redan äro utförda, och anhåller att tillsvidare åtminstone få använda dem. Antager Åmb:s målningsföreskrift.

K. M:t tillåter församl. att tills vidare använda de färdiga bänkarna och föreskrifver, att Åmb:s anvisning om målningen skall följas. *K. Bref* d. 11 sept. 1908.

Sundsjö (Härnösands st., Jämtlands l.).

Församl. anhåller att få utbyta nuvarande spåntak mot dylikt af tegel på kyrkan och af plåt på toruhufven.

Ö. I. Åmb. tillstyrker bifall, emedan för denna kyrktyp spåntak icke äro särskildt karakteristiska och emedan takets lutning icke är synnerligen gynnsam för spån.

K. M:t bifaller ansökningen gn. *K. Bref* d. 11 sept. 1908.

Bräkne-Hoby (Lunds st., Blekinge l.).

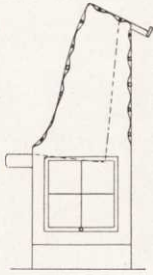
Församl. anhåller att få omtäcka nuvarande skiffertak med svartplåt.

Ö. I. Åmb. har intet att invända.

K. M:t bifaller ansökningen gn. *K. Bref* d. 11 sept. 1908.

Stockholm. Hjorthagskapellet.

Församl. insänder af ark. C. Bergsten utförda ritningar till altare, altarring, predikstol, bänkar, orgelfasad m. m. för den nya kapellbyggnaden.

Hjorthagskapellet i Stockholm. Ritning till bänk af ark. C. Bergsten.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster ritningarna gn. K. Bref d. 18 sept. 1908.

Nacka (Strängnäs st., Stockholms l.).

Församl. inlämnar ett af ark. C. W. Sandberg uppgjordt förslag till grafkapell å församl:s nya begravningsplats.

Ö. I. Åmb. låter af estetiska och praktiska skäl omarbete ritningarna gn. ark. G. A. Nilsson. Dessa ritningar antagas af församl.

K. M:t stadfäster de omarbetade ritningarna gn. K. Bref d. 18 sept. 1908.

Motala (Linköpings st., Östergötlands l.).

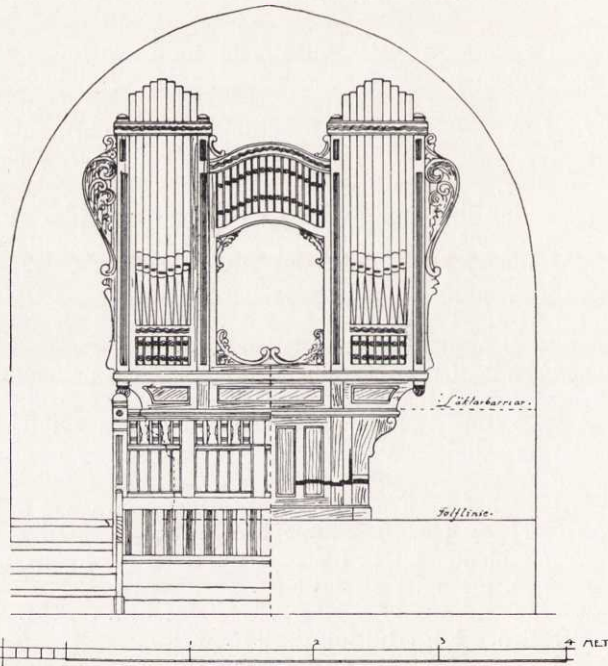
Församl. har från Motala Rederiaktiebolag såsom gåfva mottagit 2 glasmålningar till korfönstren, hvartill ritningar (af Neumann och Vogel i Stockholm) insändas.

Ö. I. Åmb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster ritningarna gn. K. Bref d. 25 sept. 1908.

Ytter-Selö (Strängnäs st., Södermanlands l.).

Församl., som gn. K. Bref d. 17 maj 1907 fått stadfästelse på ett restaureringsförslag (se årg. 1907, sid 237), inlämnar ritning till ny orgelfasad af ark. G. Améen.

Ytter-Selö. Ritning till orgelfasad af ark. G. Améen. Platsen för organisten är bakom fasaden med utsikt genom öppningen i midten.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster ritningen gn. K. Bref d. 25 sept. 1908.

Neder-Luleå (Luleå st., Norrbottens l.).

Församl. anhåller, att, innan beslutad hvitlimning af kyrkans inre verkställes, undersökning måtte föranstaltas af äldre målningar, som upptäckts i kyrkans korhvalf.

V. H. A. Akad. låter genom Riksantikvarien undersöka målningarna och förklarar, att målningarna böra bevaras, emedan de härstamma från medeltiden och sådana äro mycket sällsynta i öfre Norrbotten.

Församl. anslår 300 kr. till restaurering och begär statsbidrag till resten.

Ö. I. Ämb. anser, att målningarna böra restaureras på pietetsfullaste sätt, exempelvis såsom målningarna i Strängnäs domkyrka. Kostnaden beräknas till högst 1,500 kr. Dessutom hemställer Ämb., att dr. S. Curman, som ledt målningrestaurationen i Strängnäs, eller annan sakkunnig person måtte uppsändas till orten dels vid arbetets början för att lämna vederbörande målare nödiga instruktioner, dels för att afsyna det färdiga arbetet.

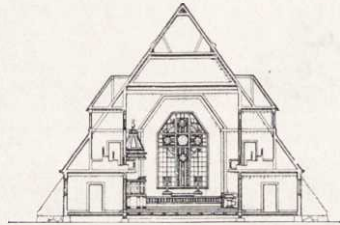
V. H. A. Akad. instämmer med Ö. I. Ämb.

K. M:t uppdrager åt Ö. I. Ämb. att i samråd med V. H. A. Akad. låta verkställa målningrestaurationen och anvisar därtill 1,200 kr. samt till anlitande af sakkunnig person för arbetets planering och afsyning 300 kr. K. Bref d. 2 okt. 1908.

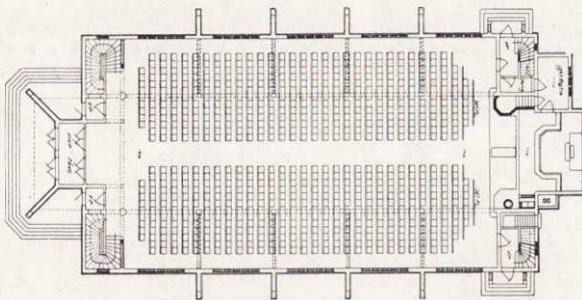
Norrfjärden (Luleå st., Norrbottens l.).

Församl. inlämnar af E. Åkerlund uppgjorda ritningar till ny kyrka af trä.

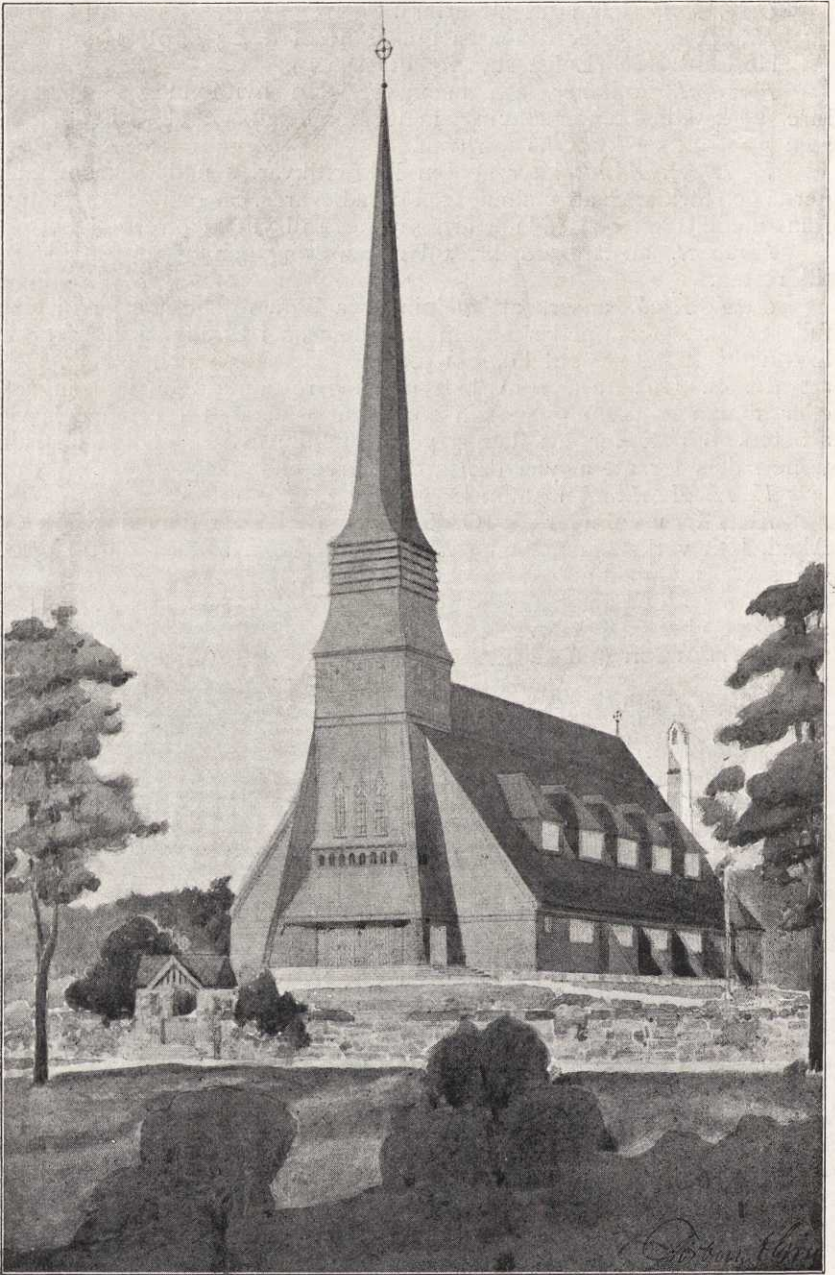
Ö. I. Ämb. finner ritningarna i olika hänseenden otillfredsställande och låter ark. E. Lallerstedt upprätta nya ritningar.

Norrfjärden. Tvärsnitt.

Norrfjärden. Plan. Ritning till ny träkyrka af ark. T. Grut.

Norrfjärden. Ritning till ny träkyrka af ark. T. Grut.

Församl. vill icke godkänna dessa.

Ö. I. Ämb. låter ark. T. Grut uppgöra ännu ett förslag.

Församl. antager detta, under förutsättning att frågan om taktäckningsämnet tills vidare finge lämnas oafgjord.

K. M:t stadfäster Gruts ritningar och föreskrifver, att församlingens beslut om taktäckningsämnet icke får utföras utan *Ö. I. Ämb:s* medgifvande. *K.* Bref d. 9 okt 1908.

Blackstad (Linköpings st., Kalmar l.).

Församl. inlämnar ett reparationsförslag, omfattande bl. a.

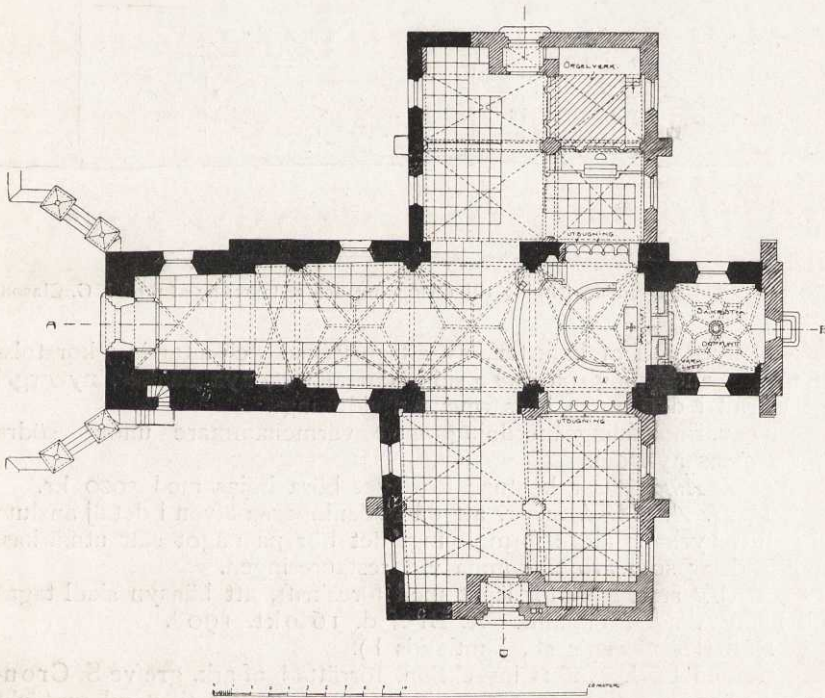
yttre omputsning med spritputs och cementsockel;

nytt golf, boasering af mellanvägg i sakristia och vid läktartrappa, ny altarring och nya bänkar.

Ö. I. Ämb. låter ark. Ax. Lindegren omarbete förslaget i vissa delar och föreslår, att bänkarna utföras efter Lindegrens ritning, att väggarna icke spritputsas utan slätputsas, att sockeln icke utföres af cement, utan att putsen afslutas c:a 10 cm. från marken och denna närmast muren stensättes med lutning mot rännsten samt att sakristians träväggar röras och putsas, icke boaseras m. m.

Församl. antager *Ämb:s* ändringsförslag.

V. H. A. Akad. hemställer om föreskrifter för grafrubbing.

Brunnöy. Ritning till utvidgning af kyrkan af prof. I. G. Clason.

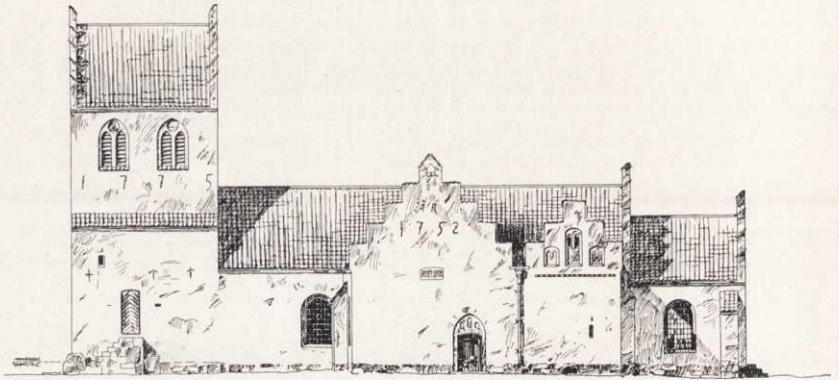
K. M:t stadfäster förslaget med Ämb:s och Akad:s föreskrifter gn. K. Bref d. 16 okt. 1908.

Brunnby (Lunds st., Malmöhus l.).

Församl. inlämnar ett af prof. I. G. Clason uppgjortt restaureringsförslag, omfattande:

1) utvidgning af kyrkan gn. anläggande af ett nytt skepp på korsarmarnas östra sida, hvarvid såväl de nya som de äldre gavlarna förses med aftrappningar; tornets trappgaflar och ljudgluggar återställas i ursprungligt skick, nytt tak af tegel på hela kyrkan,

2) det gamla koret afstänges med mur och anordnas till sakristia, den gamla orgelläktaren i väster utrifves, marken utanför västra portalen sänkes, så att trappan ned i kyrkan bortfaller,

Brunnby. Södra fasaden. Ritning till utvidgning och restaurering af prof. I. G. Clason.

3) nytt golf af kalksten, ny altarprydnad och altarring, korstolsliknande anordning på ömse sidor om altaret, nya bänkar, ny orgel på estrad i den norra korsarmens utvidgning,

4) värmeledningsanordning med värmekammare under södra korsarmens nya del.

Ö. I. Ämb. anser kostnadsförslaget böra höjas med 3000 kr.

V. H. A. Akad. anser, att då nydaningarna äfven i detalj ansluta sig till kyrkans äldre formgifning, det bör på något sätt utmärkas, hvilka delar som äro tillkomna vid restaureringen.

K. M:t stadfäster förslaget med föreskrift, att hänsyn skall tagas till hvad Akad. framhållit. K. Bref d. 16 okt. 1908.

Näs (Härnösands st., Jämtlands l.).

Genom *Ö. I. Ämb:s* inspektion, förrättad af ark. grefve S. Cronstedt, har utrönats, att församlingen utan nådigt tillstånd omtäckt kyrkans tak, som varit af spån, med järnplåt.

Ö. I. Ämb. inforrar förklaring af församlingen.

Församl. svarar, att den till domkapitlet i Härnösand insänt vederbörlig till konungen ställd ansökan, men domkapitlet hade förklarat, att K. M:ts tillstånd icke erfordrades för åtgärden i fråga.

Ö. I. Ämb. fäster då domkapitlets uppmärksamhet på, att utbyte af taktäckningsämne måste betraktas såsom åtgärd, för hvars verkställande erfordras K. M:ts tillstånd enligt K. Kungörelsen d. 12 juni 1885.

Domkapitlet svarar därpå, att det fortfarande är af den mening, att åtgärden icke enl. nämnda kungörelse påkallade K. M:ts tillstånd, samt vidare, att domkapitlet i liknande fall äfven för framtiden komme att handla i öfverensstämmelse med denna sin uppfattning, intill dess andra bestämmelser blifva i vederbörlig ordning meddelade.

Ö. I. Ämb. hemställer då, att K. M:t måtte förklara, att frågor om utbyte af takbetäckning å kyrkor skola behandlas i öfverensstämmelse med stadgandena i K. Kungörelsen d. 12 juni 1885 (d. v. s. att K. M:ts tillstånd därtill skall utverkas).

K. M:t förklarar sig gilla *Ö. I. Ämb:s* uppfattning, men låter frågan beträffande Näs kyrka vid det skedda bero. K. Skrifvelse d. 16 okt. 1908.

Lilla Mellösa (Strängnäs st., Södermanlands l.).

Församl. inlämnar ett af arkitekterna Tengbom och Torulf uppgjort ändringsförslag, omfattande:

1) reparation och affärgning af yttre och inre puts, yttertakets målning,

2) nytt golf, under bänkarna af trä, i gångarna af kalksten; ändring af södra ingången med dörrar och trappa; insättning af 4 nya fönster med glasmålning i koret,

3) altarring och predikstol ommålas, nya öppna bänkar anordnas,

4) gamla sakristian rifves; ny sakristia uppföres med värmeledningskällare under; varmluftsuppvärmning införes.

Ö. I. Ämb. har intet att erinra.

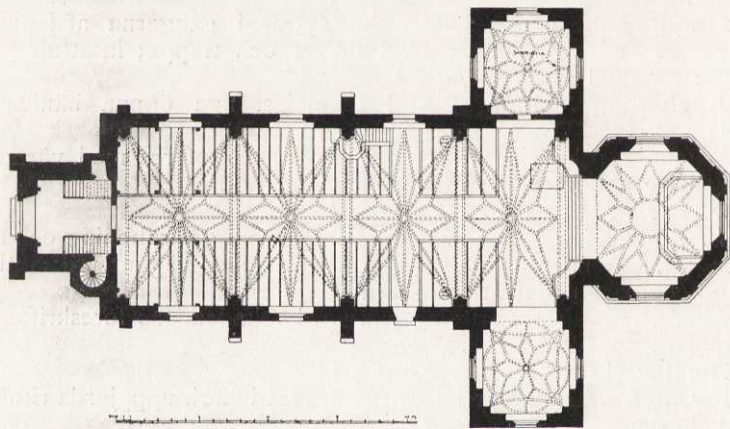
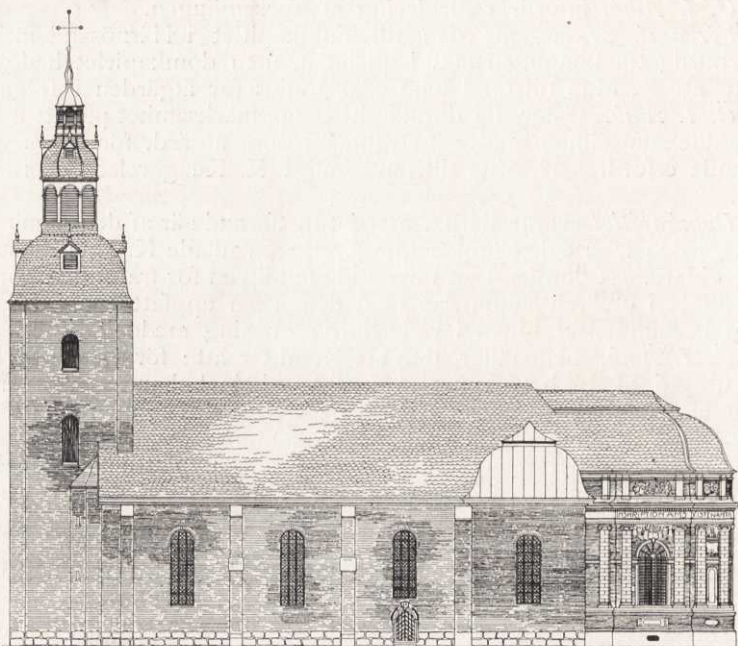
V. H. A. Akad. meddelar föreskrifter om grafrubbing och hemställer, att, om målningar anträffas å hvalf eller väggar, riksantikvarien omedelbart underrättas därom.

K. M:t stadfäster ritningarna med Akademiens föreskrifter gn. K. Bref d. 16 okt. 1908.

Hortlax (Luleå st. Norrbottens l.).

Församl. inlämnar af Kjellin och Dahlbäck uppgjorda ritningar till ny kyrka.

Ö. I. Ämb. finner ritningarna olämpliga och uppdrager åt ark. G. A. Nilsson att omarbета desamma. Nilsson inlämnar dels nya ritningar till kyrkan, som skall utföras i tegel, dels omarbetade ritningar till inredningsföremålen, samt värmeledningsritning. I arbetsbeskrifningen lämnas diverse föreskrifter bl. a. att samtliga kapital böra utföras i puts eller, om rikare ornamentik önskades, af naturlig sten, men icke under några förhållanden af cement.

Askersunds landsförsamlings kyrka. Uppmätning af ark. Ch. Lindholm.

*Församl. antager Ämb:s förslag.
K. M:t stadfäster Ämb:s förslag och dess föreskrifter gn. K. Bref
d. 23 okt. 1908.
Leksberg (Skara st., Skaraborgs l.).*

Församl. anhåller att få ändra läktarbarriären och upptaga ett nytt fönster på sakristians östra vägg.

Ö. I. Ämb. låter utarbета ritning till barriären och tillstyrker ansökningen.

V. H. A. Akad. har intet att erinra.

K. M:t stadfäster Ämb:s ritning gn. K. Bref d. 23 okt. 1908.

Trästena (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. inlämnar ritning till inre dekorerings af kyrkan.

Ö. I. Ämb. finner förslaget otillfredsställande och låter ark. S. Cronstedt besöka orten för uppgörande ny ritning. Cronstedt finner vid besiktning af kyrkan, att målningen redan är utförd efter den inlämnade ritningen. Ämb. hemställer då, att det måtte få bero vid den vidtagna åtgärden, då kyrkan icke äger något högre värde ur kulturhistorisk synpunkt, och församl. är belåten med sin dekorerings.

K. M:t låter vid det skedda bero. Skrifvelse d. 30 okt. 1908.

Norra Finnskoga (Karlstad st., Värmlands l.).

Församl. inlämnar ett reparationsförslag omfattande utom vanliga reparationsarbeten omtäckning af taket med korrugerad järnplåt, inre ompaneling af väggarna samt yttre och inre målning.

Ö. I. Ämb. anmärker, att taket icke bör täckas med korrugerad plåt, utan med vanlig, oljemålad svartplåt.

K. M:t stadfäster förslaget med Ämb:s ändring gn. K. Bref d. 6 nov. 1908.

Skärf (Skara st., Skaraborgs l.).

Församl. insänder ett restaureringsförslag, omfattande:

- 1) reparation af yttre och inre puts, och förankring af murar;
- 2) nytt golf, i kor och gångar af viktoria-plattor, insättande af nya fönster och dörrar, ny takpanel;
- 3) nytt altare med ring, ny predikstol, nya bänkar, nya läktartrappor samt inre målning och förgyllning.

Ö. I. Ämb. låter ark. Th. Thorén efter besök på orten omarbета ritningarna för vinnande af bättre stilhållning och föreslår: att golfvet i kor och gångar göres af kalksten, att dörrar och läktartrappor bibehållas och repareras; att dubbelt dörrparti anordnas mellan vapenhuset och kyrkan, att taket endast repareras, att kaminen placeras i södra ingångens dörrnisch samt att inredningsföremålen göras enligt nya ritningar.

Församl. antager förslaget, men önskar annan form på altarringen och vidhåller sin begäran, att få använda viktoria-plattor till golfvet.

Ö. I. Ämb. tillmötesgår församl:s önskan beträffande altarringen, men kan icke tillstyrka viktoria-plattor, utan föreskrifver kalkstensplattor.

K. M:t stadfäster förslaget enl. Ämb:s hemställen gn. K. Bref d. 13 nov. 1908.

Askersund. Landsförsamlingens kyrka.* (Strängnäs st., Örebro l.).

* Ang. kyrkan se uppsats af Söderstein i »Hembygden» 1906. Det Oxenstiern-Soopska grafkoret af tegel och sandsten i öster, efter ritning af Erik Dahlberg, färdigt 1677.

Brahekyrkan å Visingsö. Korets norra sida.

Foto. C. Curman 1889.

Församl. inlämnar ett af ark. Ch. Lindholm upprättadt ändringsförslag omfattande:

1) värmeledning anordnas med varmkammare under södra tvärarmen, hvars golf höjes; nedgång anordnas med ny utbyggnad, rök-

roret inlägges i en utvidgad sträpelare; skorstenen får form af en liten takryttare,

2) nuvarande skiljemur mellan kyrka och sakristia utrifves; sakristia (i norra tvärrmen) och motsvarande södra tvärrarm afskiljas från kyrkan genom träskrank,

3) altaret framflyttas från Oxenstiern-Soopska grafkoret, som afstänges med järngaller; predikstolen flyttas österut; nya slutna bänkar; grafstenarna uppresas mot väggarna i södra tvärrmen.

Ö. I. *Amb.* anser, att grafstenarna böra kvarligga på sina platser i golfvet.

V. H. A. *Akad.* instämmer i fråga om grafstenarne med Ö. I. *Ämb.* o. hemställer, att värmeledningsnedgångens nya utbyggnad och den nya sträpelaren måtte utföras med modernt tegel och modern fogstrykning, icke, såsom föreslagits, i största möjliga öfverensstämmelse med det gamla murverket, hvilket Akademien anser strida mot moderna restaureringsprinciper. *Akad.* anser, att det varit lyckligare om de nya träskranken vid tvärrarmarna gjorts i vår tids formgifning, icke i historisk stil, såsom föreslagits, men vill icke motsätta sig deras utförande, blott tillkomsttiden utsättes genom årtal eller inskription. Hemställer om föreskrifter för eventuell grafrubbnig.

K. *M:t* stadfäster förslaget enl. Ö. I. *Ämb:s* och V. H. A. *Akad:s* yrkanden gn. K. Bref d. 20 nov. 1908.

Sjougdnäsets kapell. Frostviken. (Härnösands st., Jämtlands l.).

Församl., som d. 17 okt. 1907 fått fastställelse på ritningar till nytt kapell af trä (se sid. 51), begär nu att få förändra uppvärmningsanordningen.

Ö. I. *Ämb.* kan icke godkänna den af församl. föreslagna anordningen, men låter upprätta ny ritning till uppvärmningsanordning.

K. *M:t* stadfäster *Ämb:s* ritning gn. K. Bref d. 27 nov. 1908.

Visingsö. Brahekyrkan. (Växjö st., Jönköpings l.).

V. H. A. *Akad.* anhåller på framställning af t. f. riksantikvariern E. Ekhoff om ett statsanslag af 1000 kr. för uppmätning och studium af kyrkans särdeles värdefulla och konstnärliga inredning samt för åstadkommande af en plan till dennas restaurering.*

Ö. I. *Ämb.* tillstyrker framställningen.

K. *M:t* beviljar 1000 för ändamålet gn. K. Bref d. 4 dec. 1908.

Öfraby. (Lunds st., Kristianstads l.).

Församl., som gn. K. Bref d. 25 okt. 1907 fått fastställelse på restaureringsförslag (se sid. 51.), anhåller att få restaurera medeltida målningar i kyrkans absidhvalf.

V. H. A. *Akad.* tillstyrker, dock med villkor, att restaureringen sker under tillsyn af lämplig person, hvars kompetens af *Akad.* gillas, samt enligt de anvisningar, som Riksantikvariern kan komma att meddela.

K. *M:t* bifaller ansökan med *Akad:s* villkor. Skrifvelse d. 11 dec. 1908.

* Goda uppmättningsritningar af själfva kyrkan finnas i Svensk Arkitektur häfte I, utgifvet af Svenska Arkitekturminnesföreningen (1908).

Jäckviks lappkapell. Arjeplogs socken. (Luleå st., Norrbottens l.).

Församl. anhåller om 744.⁵⁰ kr. i statsanslag för reparation och värmeugn.

Ö. I. Åmb. tillstyrker.

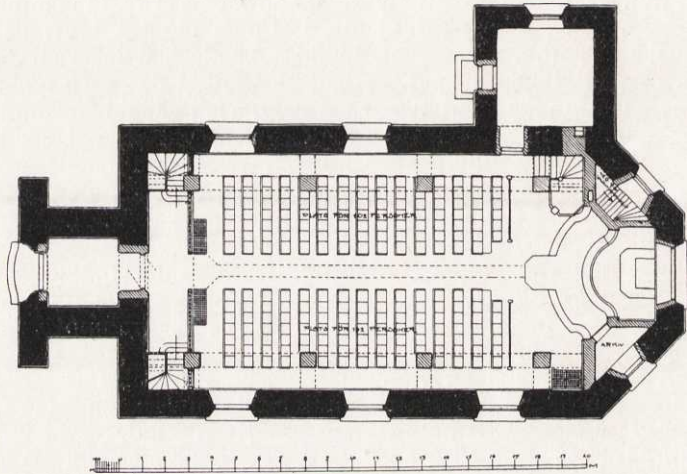
K. M:t beviljar anslaget gn. K. Bref d. 18 dec. 1908.

Norra Bergnäs lappkapell. Arjeplogs socken. (Luleå st., Norrbottens l.).

Församl. anhåller om 455 kr. i statsanslag till uppvärmningsanordning i kapellet.

Ö. I. Åmb. tillstyrker.

K. M:t. beviljar anslaget gn. K. Bref d. 18 dec. 1908.

Hackva. Plan till återuppbyggande af den brunna kyrkan af ark. M. Dahlander.

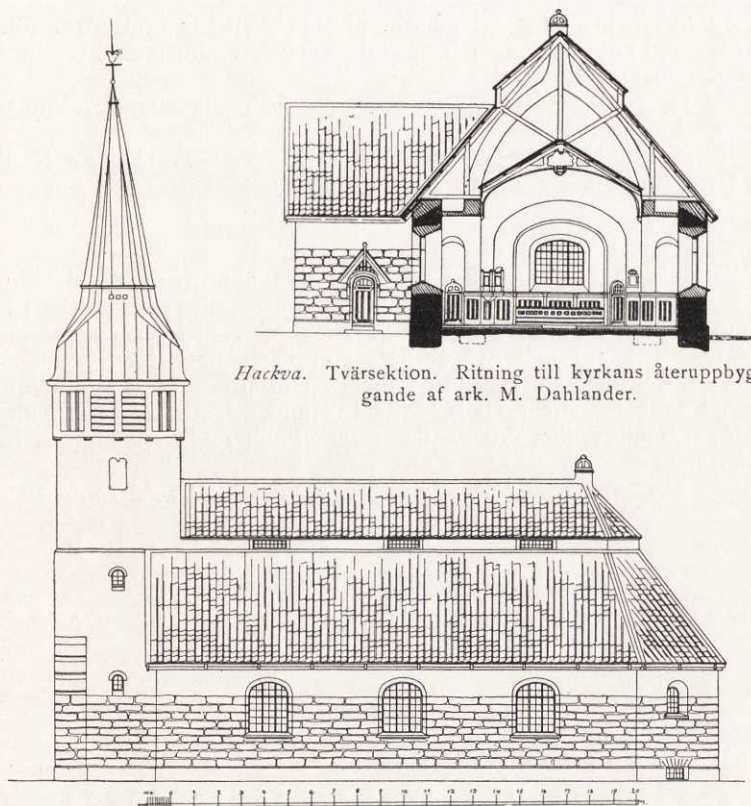
Stoby (Lunds st., Kristianstad l.).

Församl. inlämnar ett af byggmästaren A. Nilsson uppgjort restaureringsförslag omfattande:

- 1) förstärkning och uppriktning af takstolarna; omspikning, komplettering och målning af innertakets trähvalf,
- 2) reparation af skadade murdelar, hvitkalkning af väggar och korhvalf; ny dörr i norra ingången.

Ö. I. Åmb. låter ark. Th. Wählin granska förslaget. Han tillstyrker förslaget med följande anmärkningar och tillägg: ny takstol med förändrad innetak öfver långhuset; korhvalfvets målningar restaureras; väggarna undersökas, om målningar möjl. finnas; brädväggen bakom altaret borttages; altare, predikstol och dopfunt rengöras från öfvermålning.

Församl. antager förslaget utom beträffande tak och rengöring af altare, predikstol och dopfunt.

Hackva. Tvärsektion. Ritning till kyrkans återuppbyggande af ark. M. Dahlander.

Hackva. Södra fasaden. Ritning till kyrkans återuppbyggande af ark. M. Dahlander.

Domkap. anhåller att Ämb. måtte låta uppgöra ritning till nya takstolar.

Ö. I. Ämb. låter ark. Wåhlin uppgöra ritning till takstol, hvarvid denne också föreslår, att invändiga murpelare uppföras i hörnen mellan långhuset och norra tvärarmen.

Församl. antager detta förslag, men anhåller att få göra en lägre vägg bakom altaret, hvilket af *Ö. I. Ämb.* gillas.

V. H. A. Akad. hemställer, att målningsrestaurering och möjligen behöflig reparation af epitafierna skall verkställas af person, hvars kompetens godkänts af Akad., att uppmätning af gamla takstolar genom församl. tillställas Akad. samt att Akad. sättes i tillfälle att undersöka det gamla ektimret, innan det användes för nytt ändamål.

K. M:t stadfäster det senast af Ämb. uppgjorda förslaget med Akad:s tillägg gn. K. Bref d. 18 dec. 1908.

Hackva (Strängnäs st., Örebro l.).

Församl. insänder ett af ark. M. Dahlander uppgjortt förslag till återuppbyggande af den gamla, delvis nedbrunna kyrkan med användande af dennas yttermurar.

Ö. I. Ämb. hemställer, att de gamla romanska torngluggarna bibehållas vid sitt nuvarande utseende.

K. M:t stadfäster ritningarna med *Ö. I. Ämb:s* tillägg gn. *K. M:t* d. 23 dec. 1908.

Särskild uppmärksamhet förtjänar den här ofvan meddelade redogörelsen för konflikten mellan *Ö. I. Ämb.* och Domkapitlet i Härnösand rörande omtäckningen af taket på Näs kyrka. Genom *K. M:t*s utslag har emellertid ämbetets uppfattning gillats, och *K. M:t* har tydligt uttalat sin bestämda mening, att ombyte af taktäckningsmaterial icke får ske utan *K. M:t*s tillstånd. Detta är af största betydelse särskildt för de gamla vackra och goda spåntakens bibehållande.

Sigurd Curman.

Rester af befäst kyrkogårdsmur vid Alböke å Öland.

Af **William Anderson.**

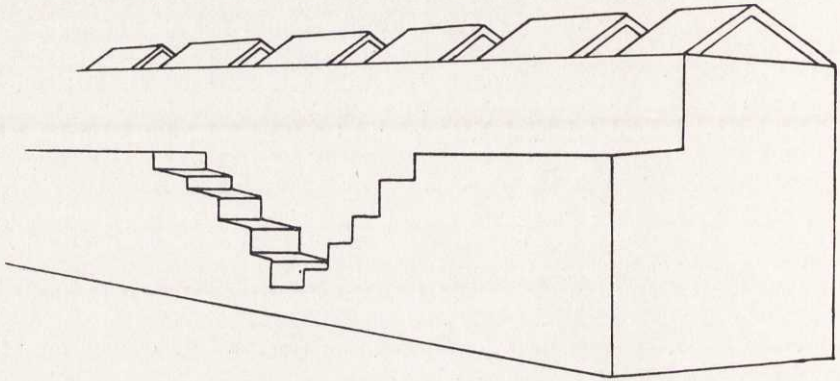
Å Öland med dess fria läge, lätt utsatt för fientliga anfall, synas kyrkorna redan ifrån deras grundläggning fått karaktären af befästa platser, där man under orostider sökte skydd för en härjande fiende. Därför tala med all tydlighet de tunga och fästningslika tornen och de anordningar vi finna inom dessas murar. Ölandskyrkornas torn äro i allmänhet mycket rikt utbildade och troligen utan motsvarighet i andra delar af vårt land. Steffen (i »Romanska småkyrkor») jämför dem med de på Bornholm förekommande tornen, där vunderna, liksom på Ölands kuster, foro fram under våldsbragder och plundring.

Men man nöjde sig icke endast med det skyddande tornet för att från dess skottgluggar emottaga de anfallande med en skur af pilar och projektiler af olika slag. Rundt kyrkogården uppfördes en hög mur, hvilken stundom försågs med skottgluggar och fick en ansenlig tjocklek. Ursprungligen var nog denna afsedd till att inhägnas och freda det helgade rummet, den vigda jorden, men under tidernas lopp kom den äfven försvaret till godo, och om den gjordes hög och stark, kunde den blifva till ett stort hinder för en anfallande fiende.

En del af Ölandskyrkorna ha förmodligen varit försedda med dylika murar, ehuru ingen af dem blifvit fullständigt bevarad intill vår tid. Några rester af en dylik finnes dock kvar vid Alböke kyrka å norra Öland. Alböke gamla kyrka var af klöfsadelstypen. Den nedrefs 1859, och under åren 1859—1862 uppfördes den nya, nuvarande kyrkan. Samtidigt nedrefs den gamla kyrkogårdsmuren för att användas till byggnadsarbetet.

Enligt uppgift af äldre församlingsbor var denna mur på ytersidan c:a 5 alnar hög. På innersidan mätte den c:a 3 alnar, hvarefter den gick inåt c:a 1 aln och bildade en plattform, å hvilken en karl kunde röra sig fritt och obehindradt. Härifrån steg muren uppåt och nådde en man till brösthöjd. För att kunna komma upp på plattformen funnos stentrappor eller trappsteg å några ställen af kyrkogården. Å den c:a 4 alnar breda muren ofvanför plattformen voro stenflisor uppsatta lutande emot hvarandra så att murens öfversta del bildade en vinkel och en jämförelsevis skarp och svåröfverstiglig kant. Dessa flisor voro c:a 2 alnar långa, c:a 1 aln breda. Mellan hvarje dylikt flispar fanns ett afstånd på en mansbredd, sålunda lämnande åt försvararen till begagnande en lagom stor skytteglugg.

Rester af denna skyttemur äro ännu synliga å nuvarande kyrkogårdsmurens nordöstra sida och hörn. Den är lagd af kalksten i längdblock med spridda spår af murbruk i de undre delarna. Klart är, att denna mur fordom varit fast och säkert murad, för att den skulle kunna göra åsyftad verkan. Kvarvarande yttersidan är 1,20 m. hög, innersidan 90 cm. och plattformens bredd c:a 20 cm. Höjden från plattformen till murens inre öfverkant är 78 cm.; murens totala inre höjd således c:a 1,70 m. Bredden å öfverkanten är 1 å 1,25 m. och med plattformens bredd c:a 1,50 m. Dessa mått gälla — jag upprepar det — de nuvarande resterna, af hvilka man dock kan se, att muren varit betydligt både högre och bredare, innan den vid kyrkans ombyggnad jämnades och förminskades enligt en ny tids fordringar. Några skyddsflisor finnas numera naturligtvis icke uppsatta, men i närheten af muren liggande dylika, som torde användts för detta ändamål, ha ett mått af längd 80, bredd 50 och tjocklek c:a 6 cm.

Schematiskt försök till rekonstruktion af Alböke kyrkogårdsmur. Efter skiss af förf.

Ett par ansenliga portaler ha tjänat som ingångsportar till denna mur, men finnas nu tyvärr icke kvar utan ha fått lämna plats för moderna grindar. Troligen ha dessa portaler haft samma utseende som de vid några ölandskyrkor ännu befintliga dylika, med öfver 2 meters tjocka murar och höga trappgafvelrösten. Dörrarna till dessa bestå af tjocka plankor, stundom af ek och med hållbara järnbeslag. Å gafvelröstets öfversta del ser man oftast en ornerad sten med växtornament, vapen eller inskriptioner. Dylika portaler finnas ännu vid bl. a. Källa ödekyrka, Persnäs och Föra kyrkor. Vid Löts kyrka finnas tvenne kyrkogårdsportaler af ek, målade och renoverade på 1880-talet, men eljest af en mycket ansenlig ålder. De ha ett tak, som erinrar om hustaken i medeltida städer.

Innerst var väl äfven kyrkogårdsmuren vid Alböke en förminskad kopia af en medeltida stadsmur med portar, väktargång och skyttegluggar. Någon bevarad sådan finnes icke kvar inom Sverige — Visbys är af en alldeles egenartad karaktär — och man får gå långt söderut för att kunna

påträffa fullt bevarade dylika. Fastän af helt andra, storslagnare proportioner har Rothenburgs stadsmur många drag, som påminna om albökemuren; yttersidan är högre och en bred och rymlig plattform finnes å innersidan. Här är denna täckt af ett ryggåstak, som sluttar skarpt mot yttersidan. Skyttegluggar förekomma talrikt, och trapporna upp till väktargången ha svällt ut till höga och väldiga torn, som behärska den omgifvande terrängen.

Om källan till dessa intressanta, ehuru i följd af sakens natur icke tillräckligt klara upplysningar, som herr A. gifvit Kult och Konst, meddelar förf. på förfrågan brefledes följande:

»— Min sagesman är f. d. kantor Ohlsson, Alböke, nu boende i Bredsätra. Han har fått uppgifterna från gubbar på omkr. 70 å 80 år, men han minns ej namnet på dem. En af dem, hemmansägaren Gustaf (tillnamnet minns han inte) i Statorp, lärar lefva ännu. — För många år sedan var det en doktor i Stockholm, säger kantorn, som bad honom samla uppgifter angående muren. Denne doktor hade hört, att muren skulle varit mycket hög (antagligen från Ahlqvists beskrifning). Kantorn utfrågade en hel del personer, men afsände aldrig sitt svar, emedan doktorn icke medsändt porto, och som skolläraren icke ville offra 10 öre på Ölands fornminnen, fick saken bero —».

I detta samband kan vara skäl att erinra om några kyrkor, hvilkas murar äro så ansefliga, att de kunna misstänkas utgöra rester af befästningsanläggning. Dr Otto Janse har i »Upland», Sthlm 1905, sid. 582, påpekat Knutby och Vendels kyrkor och har dessutom nyligen visat undertecknad en fotografi af Ehrentuna kyrkogårdspört, på hvars sida synas märken af en åtminstone 2 manslängder hög mur med spetsigt vattentak.

J. R—L.

Henrik Adolf Köstlin och Ludwig Hallwachs.

Tvenne lifsbilder från den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen.

(Forts.)

Ludwig Hallwachs

Ludwig Hallwachs
född d. 23/12 1826; död d. 9/1 1904.

föddes i Darmstadt d. 23 dec. 1826. Hans fader var sedermera presidenten i hessiska statsrådet WILHELM HALLWACHS, hans moder en yngre syster till den äfven i vårt land kände teologie professorn ERNST SARTORIUS; båda voro rikt begåfvade, och modern, som uppnådde hög ålder, skall särskildt ha varit själfull, kvick och genialisk. I föräldrahemmet hyllades vitterhet och skön konst. Det religiösa intresset företräddes hufvudsakligen af den kyrkligt sinnade och flitigt kyrkobesökande modern, hvars personliga fromhet fördjupades med åren. Uppvuxen i en stor syskonkrets af ohämmad ungdomslust gjorde H. sina juridiska uni-

versitetsstudier i Giessen och Heidelberg. Under studenttiden medlem af reformföreningen »Allemannia» ledde han där som framstående talare kampen mot dess radikala element. Studietiden var redan slut före 1848 med dess revolutionära frihetsrörelser, hvarunder han jämte flera vänner kom till öfvertygelse om nödvändigheten af Tysklands enande under Preussens ledning, hvilket han äfven förfäktade i en politisk veckotidning. Denna tysknationella enhetstanke var en med aldrig

slocknad entusiasm omfattad bärande grundtanke i hela hans lifsgärning. Sedan han med en längre studieresa i Frankrike och Italien avslutat sin utbildning, inträdde han på den juridiska ämbetsmannabanan, genomgick dess lägre grader, blef statsadvokat, hofrättsråd, ämbetsman i justitieministeriet och beklädde sedan 1884 såsom »geheimer Staatsrat» (med titeln »excellens») posten som chef i hessiska justitieministeriet. Ett kort och lyckligt äktenskap upplöstes genom hustruns död vid förste sonens födelse. En svägerska blef därefter husets uppoffrande värdinna och uppfostrarinna för sonen (numera professor vid tekniska högskolan i Dresden). H. gifte aldrig om sig.

I den hessiska hufvudstaden Darmstadts kulturella, kommunala och politiska lif tog Hallwachs en allt lifligare del. Som politiker var han motståndare till kusinen, statsministern von Dalwigks ultrabyråkratiska och reaktionära regeringssystem. Invald som representant i Hessens andra kammare tillhörde han där oppositionen. 1866 års stora händelser kom honom att spela en mera framstående politisk roll. Han väckte nu i kammaren motion om Hessens inträde i »Nordtyska förbundet», kämpade med beslutsam energi härför och lyckades, trots v. Dalwigks motstånd, genomdrifva den. Sina djärfvaste ungdomsdrömmar om Tysklands enande fick han se förverkligade, då i följd af de glänsande segrarna i fransk-tyska kriget 1870-71 det lyckades Bismarck att skapa »Tyska Riket» under Preussens konung som »kejsare». Dessa stora händelser medförde ock en systemförändring i Hessen: von Dalwigk måste träda tillbaka och ersattes med H:s ungdomsvän von Hofmann, hvarigenom han såg sitt hemland »få ljus och luft». Därigenom kom ock Hallwachs på sin rätta plats: i dess justitieministerium, där han snart steg i graderna.

Det nybildade »Tyska Riket» skulle nu hafva ny gemensam lagstiftning på civilrättens, straff- och processrättens område. Hallwachs, som snart nog fick det hedrande uppdraget att vara Hessens representant i »Förbundsrådet» (»Bundesrat», tyska rikets högsta, med stor maktbefogenhet utrustade representativa myndighet), blef där en af de mest framstående och verksamma medarbetarna i detta storartade lagstiftningsverk. Med afslutandet af »das bürgerliche Gesetzbuch», hvarmed de högsta förhoppningar, hvilka besjälat honom som jurist, nått sin uppfyllelse, nedlade han 1896 sitt statsämbete. Såsom utnämnd till ledamot af Hessens 1:a kammare på lifstid deltog han dock ända till sin död i det politiska lifvet. Af Hessens kyrkliga landssynod var han ledamot alltsedan 1880.

Hallwachs var emellertid icke blott en framstående rättslär,

ämbetsman, politiker och talare. Utrustad med rik *musikalisk* begåfning och en ypperlig sångröst, båda genom teoretiska och praktiska studier väl odlade, kom han äfven att spela en högst framstående roll i musikaliskt hänseende, såsom en energisk och talangfull föregångsman på *den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsens område*.

Från ungdomsåren god kvartettsångare blef han senare därefter en varmt intresserad medlem af och stödjepelare för »Musikföreningen» i Darmstadt. Genom THIBAULTS »Reinheit der Tonkunst» hade han blifvit etusiasmerad för *den äldre klassiska musiken*, särskildt HANDELS och BACHS oratorieverk, hvilka musikföreningen på hans initiativ och med hans flitiga musikaliska medverkan (*i körerna*) framförde. Med åren och ju mera lifvets allvar gjorde sig gällande och utvecklade hans religiöst-kyrkliga sinne började han allt varmare intressera sig för *den äldre, rent kultuella sången och musiken* och verka för dess användning i *den evangeliska gudstjänsten*. Den respekt för det heliga och den pietet för det kyrkligt traditionella, som från yngre dagar utmärkt honom, utvecklade sig nämligen alltmer till ett personligt varmt religiöst och kyrkligt sinne med lefvande intresse för *det praktiskt kyrkliga lifvet* och framför allt för *gudstjänstens anderika lyftning och konstnärliga förädling genom den kyrkliga sången och musiken*. Flitig kyrkogångare måste hans fint estetiska och musikaliska läggning låta honom allt djupare känna hvad som fattades och behöfdes i denna riktning, och det blef för detta mål han skulle komma att utföra den icke minst viktiga delen af sin lifsgärning. För nutidens rent teologiska tvistefrågor och strider hyste han däremot föga intresse och mente, att de borde förbehållas fackvetenskapen och ej förr än de grundligt utredts och mognat släppas ut i folklifvet. Detta senares lyftning i religiöst-kyrklig anda låg honom så mycket mera om hjärtat. Sedan han till sin glädje fått upplefva ett så härligt uppsving i sitt folks *nationella* (politiska och industriella) lif, *trodde han på ett nödvändigt uppsving äfven af dess religiöst-kyrkliga lif* och glädde sig åt äfven de minsta spår häraf.

Så kom det därtill, att under hans ordförandeskap redan 1874 bildades i Darmstadt en *kyrkosångsförening* i form af en frivillig blandad kör af idel bildade musikvänner med den älskvärde, musikaliskt högt begåfvade gymnasieläraren FERDIN. BENDER till sånganförare. Härmed hade Hallwachs trädtt in i det arbete, som ju längre dess mer skulle, jämte hans statsämbete, fylla hela hans själ. Från de äldre föreningarna för klassisk kyrkomusik bibehöll man »konserten»

eller »sångföredraget» såsom verksamhetsform men skilde sig från dem därigenom, att man: 1:o) uteslutande valde *kyrkan till lokal*, 2:o) principiellt *afstod från alla slags inträdesafgifter och lämnade menigheten fritt tillträde*; 3:o) utan hänsyn till den musikaliska smaken och opinionen för dagen *endast hämtade sin repertoar från den gamla gudstjänstliga körsångens och den andliga rytmiska folksångens rika skatter* och därmed afseende *allsidig uppbyggelse*.

Att i Darmstadt öppna vägen för den unga kyrkosångsföreningen var vid allt det motstånd af många slag, som till en början mötte, ingalunda lätt. För honom lyckades det. Slagfärdig humor och praktisk skicklighet att behandla människor, att »sta folk», kom honom härvid väl till pass. Motståndare, som inte voro det principiellt, visste han att förvandla till vänner, finansiella svårigheter undanröjdes genom ett grepp i hans egen kassa, personer tillhörande höga och de allra högsta kretsarna förstod han både att vinna och att hålla på respektfullt afstånd. I kören sjöng han alltid med själf, och ju längre dess mera fångslades han härunder af *16:e och 17:e århundradets stora musikvärld*.

Men hans praktiska, i bästa mening agitatoriska natur tillät honom ej att *ensam* fröjda sig åt något. Den goda saken måste bli allmän. Sedan han i sedermera professor TEOFIL BECKER vunnit en medhjälpare af obegränsad offervillighet för saken, planlade han genast grundandet af flera dylika föreningar. För gossar från Darmstadts folkskolor inrättade han (för sakens fortbestånd) en »Chor-Schule» och i förstaden Bessungen grundade han en liknande förening och »Chor-Schule». Körerna voro ej stora, högst ett trettiotal herrar och damer. Men de voro så mycket bättre inöfvade och dirigerade. Prestationerna stodo därför i musikaliskt hänseende synnerligen högt, utmärkta af både intelligens, teknisk fulländning och religiös uppbygglighet.

Tilloppet till konserterna och sångföredragen bief ock från menighetens sida snart anseeligt, representeradt af alla samhällsklasser. I korta tidningsuppsatser redogjorde Hallwachs för programmen, lämnande historiska notiser om de olika numren; efteråt berättade han om körens entusiastiska arbetsglädje samt om huru folkmassorna till trängsel fyllde kyrkorna, synbart hänfödda och rörda af sången. Dessa uppsatser väckte uppmärksamhet och intresse rundt om i landet. Från präster, organister och lärare ingångna skriftliga förfrågningar med begäran om råd, hvad de i denna väg kunde göra, besvarades af Hallwachs vänligt och eggande. Detta ledde till bil-

dande af dylika föreningar i några andra af Hessens städer. Idéer, sångrepertoar och program hämtade man från moderföreningen i Darmstadt. Rörelsen spred sig allt vidare, och de gamla härliga körsångerna hänförde alltmera både sjungande körer och lyssnande folkskaror.

*

Rörelsen växer ut öfver hela det evangeliska Tyskland.

Såsom förut (sid. 211) är berättadt, hade Hallwachs hösten 1877 fått kännedom om den nya kyrkosångsrörelsen i Würtemberg. Genast satte han sig i skriftlig förbindelse med den för honom alldeles okände Köstlin och anhöll om hans hjälp och kamratskap i arbetet. En brevväxling angående den sak, som låg dem båda så varmt om hjärtat, uppstod. Tvenne ädla själsfränder hade funnit hvarandra, tankar och erfarenheter utbyttes, och därigenom blefvo de allt klarare medvetna om och allt hängifnare för det stora mål, de föresatte sig. Och detta mål blef: *kyrkosångens och kyrkomusikens renässans på gammal ädel historisk grund till folklifvets och församlingslifvets religiösa lyftning och förädling medels kulturen.*

Af de stadgar Köstlin utarbetat lärde Hallwachs *den fullt organiserade sammanslutningens* betydelse och former. Efter Würtembergarnas föredöme samlade han trenne hessiska städers körföreningar till en gemensam kyrkosångsfest i midten af juni 1878. I Katarinakyrkan i Oppenheim vid Rhen sjöngo körer från Darmstadt, Worms och Oppenheim första gången tillsammans under stark tillslutning från allmänhetens sida och lyckades förträffligt. Vid ett friluftssamkväm i ruinerna efter den gamla ståtliga medeltidsborgen »Landskrone», med utsikt till »Die Schwedensäule» * vid Erfelden snedt emot på andra sidan Rhen, höll Hallwachs det första af sina många lika glänsande som gedigna tal öfver kyrkosångsrörelsens betydelse och bebådade en kyrkosångsförening för hela Hessen. Åtta dagar senare — midsommardagarna — var han själf gäst bland »schwabarne» vid den första allmänna Würtembergska kyrkosångsfesten i Maulbronn, där sjalfve skalden KARL GEROK höll festpredikan. Genom hela festförsamlingen (omkr. 2000 personer från olika delar af Würtemberg) gick en varm våg af den första kärlekens hänförelse, hvilken nådde sin höjdpunkt, då Hallwachs höll sitt spirituella och tändande tal och

* Så kallas en väldig obelisk af röd sandsten rest af Gustaf II Adolf till minne af, att han där gick öfver Rhen d. 17 december 1631.

i den för honom egendomliga, fjärrskådande och agitatoriska andan redan nu profeterade om *en stor kyrkosångsförening omslutande hela det evangeliska Tyskland*. Köstlin och Hallwachs hade här första gången personligen råkat och slutit ett trofast vänskaps- och arbetsförbund för lifvet. I sin minnesruna öfver Hallwachs (i »Correspondenzblatt») talar Köstlin med rörelse om »den oförgätliga festen i Maulbronn 1878».

Att hafva klart och kraftigt förfäktat kyrkosångsföreningsrörelsen såsom en sak, som rörer *kyrkan såsom sådan*, närmast inom ett visst land, *den kyrkliga gudstjänstens* och *det kyrkliga församlingslifvets* lyftning och förädling — det är Köstlins ovanskliga förtjänst. Vare sig det gäller återväckandet af en ädel och värdig, äkta folklig och kraftig *församlingssång* eller af *en äkta gudstjänstlig, konstnärlig körsång*, allt efter föredömet från *den evangeliska kyrkosångens klassiska blomstringstid* (16:e och 17:e årh.) bör rörelsen ha sin utgångspunkt och sitt mål i *församlingen* och *församlingsgudstjänsten*. Icke ens körsången får därför — säger Köstlin själf (Correspondenzblatt 1901) — vara en sak för enskildas liebhäberi, utan *en kyrkans sak* måste den vara.

En församling bör under normala förhållanden hafva sin *kyrkokör*, och det är *hennes rätt*, liksom det är *därtill kallade församlingsmedlemmars plikt* att medverka därtill genom att ställa sina gåfvor till församlingens förfogande. Därför var det på *frivilliga*, af församlingsmedlemmar bestående *kyrkokörer* under sakkunnig ledning och på *dessas verksamhet i församlingsgudstjänsten* han anlade och organiserade hela rörelsen. *Icke konserter* utan frivilligt anordnade *liturgiska gudstjänster* (»vespergudstjänster» och »festgudstjänster») borde därför utgöra verksamhetsformen. Detta naturligtvis af varsam respekt för den bestående gudstjänstordningen och för schwabarnes kända stränga konservatism. I sin nästan totala brist på liturgiska och liturgiskt-musikaliska former lämnade den württembergiska gudstjänsten för öfrigt intet rum för rikare och konstnärlig kyrkomusik. Dess reformerande måste därför sakligt förberedas.

»*Den evangeliska kyrkosångsföreningen för Württemberg*» var *den första landsföreningen*, d. v. s. den första förening, som till en *enhet* sammanslöt alla inom landets kyrka förhandenvarande lokal-föreningar och gaf dem en väl afvägd och fast, *strängt kyrklig organisation*. Denna landsförening var färdigbildad och trädde i full aktivitet med festen i Maulbronn d. 24 juni 1878. Redan efter ett år omfattade densamma 40 lokal-föreningar med öfver 1000 *sjungande*

medlemmar och lika många *passiva*. Det visade sig sålunda, att Köstlin hade gifvit *det lösande ordet* för ett tämligen allmänt känt djupt behof. Därpå hade man blott liksom väntat för att med ifver och hänförelse ställa sina krafter till den nya föreningens förfogande. Då den stora hufvudmassan af föreningsmedlemmar (fackmusiker, organister, lärare samt män och kvinnor af olika stånd och villkor) utgjordes af s. k. »*lekmän*» (= icke-präster), blef i följd däraf *hela kyrkosångsrörelsen från början hufvudsakligen en »lekmannarörelse*», hvilket — särskildt sedan Hallwachs blifvit centralstyrelsens president och hela rörelsens officiella ledare — icke minst bidrog till dess utomordentligt snabba utbredning öfver, snart sagdt, hela det evangeliska Tyskland.

Kort före jul 1878 utsände Hallwachs ett upprop till bildande af en »*evangelisk kyrkosångsförening för Hessen*», efter mönstret af den Württembergiska föreningen. Ett år senare räknade denna förening redan 16 lokalföreningar och öfver 700 medlemmar. Den första allmänna hessiska kyrkosångsfesten hölls 1879 i Luther-staden Worms. Vid denna och alla senare fester i Hessen var Hallwachs den aldrig svikande, oförtrutne ledaren, den allt behärskande medelpunkten, eldande alla genom sin hänförelse, sina mästerliga tal och sin för alla lika tillgängliga, sympatiska person.

Nu följde snabbt grundandet af nya, lika organiserade kyrkosångsföreningar i de närmaste grannländerna. Den 30 mars 1880 konstituerade sig »*den evangeliska kyrkosångsföreningen för Baden*», med 16 lokalföreningar. Samma år den 1 november genom den ärevärdige musikdirektor HEINRICH LÜTZEL en dylik för *Bayerska Pfalz*, hvilken redan kort efter dess konstituerande omfattade 34 lokalföreningar. Till dessa fyra »*landsföreningar*» slöt sig samma år en liknande förening för den ansenliga gamla riksstaden *Frankfurt am Main*.

Mellan alla dessa föreningar plägrades från början en flitig beröring och växelverkan. Man kände allt starkare behof af intim organisatorisk sammanslutning, och så uppstod d. 21 september 1881 det förbund, som under namn af »*evangelisk kyrkosångsförening för sydvästra Tyskland*» föranstaltade sin *första stora gemensamma kyrkosångsfest i Stuttgart d. 3 och 4 okt. 1882*. Vid denna voro redan så många framstående vänner till saken från Tyskands olika evangeliska länder och kyrkogebyter närvarande, att Köstlin och Hallwachs vågade kalla den för »*der erste deutsch-evangelische Kirchengesangsvereinstag*» och föreslogo att fatta beslut om att utsträcka föreningen öfver *hela det evangeliska Tyskland*, hvilket med entu-

siastisk acklamation antogs. Sakens framgång, rörelsens bestämmelse att omfatta hela den evangeliska kyrkan i Tyskland var besegrad.

För att förklara denna utomordentliga framgång och huru af »en liten gnista kunnat så fort blifva en stor eld», böra vi här omnämna, att Köstlin redan 1879 slagit ett väldigt, för idéns utbredning och framgång högst betydelsefullt slag. Nämda år hölls i Stuttgart *en talrikt besökt tysk-evangelisk kongress för den inre missionen*. Det hade lyckats Köstlin att på kongressens program få upptagen frågan om »*musikens och sångens betydelse för förhöjande af det kristliga folklivet*». Ämnet skulle behandlas genom tvenne inledande föredrag och därpå följande diskussion. Redan härigenom hade hela kyrkosångsrörelsen kommit att sättas in i rätt miljö och belysning. Till förste inledare hade han lyckats förvärfva ingen mindre än sin allmänt högt uppburne vän EMIL FROMMEL, som höll ett inspireradt tändande föredrag öfver ämnet. Om detta säger Köstlin senare (i en kort minnesruna öfver F. i »Correspondenzblatt»): »Den som hörde detta föredrag kunde aldrig glömma det. På oemotståndligt lockande sätt slog Frommel den gången en trumvirvel för vår sak. Han hade öfvertagit uppgiften att till en början slå alarm, ruska upp folket och draga bort förgätenhetens hölje från en försummad sak. 'Hvad du sedan vill företaga med människorna samt *huru*, det blir din egen sak' — så var hans till mig uttryckta tanke. Och hvad han åsyftade det lyckades honom och härligt». Efter F. höll Köstlin ett icke mindre tändande föredrag öfver ämnet: »*Musiken såsom kristlig folkmakt*». Båda föredragen (sedermera tryckta) gjorde på kongressen ett mäktigt intryck, och Köstlin gällde sedan i vida kretsar såsom målsman för »*musica sacra*»; ty det var *denna* han kämpade för.

Åt den vunna stora framgången i kyrkosångsrörelsen gladde sig icke minst EMIL FROMMEL. Ett uttryck för hans lifliga deltagande är den telegrafiska hälsning han, hindrad personligen närvara, sände den förutnämnda första allmänna kyrkosångsfesten i Stuttgart (1882). Den lydde så:

»Singt mutig fort!
Auch Lied ist Wort,
Das findet guten Ort.
Wo's nicht mehr klinget
Und nicht mehr singt,
Man schliesslich aus der Kirche springt.

Für's Heiligtum,
Zu Gottes Ruhm
Gott segne euer Sängertum!>

I september följande år (1883, året för det stora Luthersjubileet) hölls den *andra* allmänna tyska kyrkosångsfesten i Frankfurt am Main, då »*der evangelische Kirchengesangsverein für Deutschland*» konstituerade sig, och Emil Frommel såsom festpredikant gaf den dess stämmingsfulla »vigning» med en predikan (i anslutn. t. Ps. 98) öfver ämnet: »*tonernas helgande genom Herrens under: 1) huru under väcka sånger 2) huru sånger verka under.*»

De i Frankfurt antagna statuterna voro alltigenom Köstlins verk. Jämte ett större »Central-Ausschuss» af valda representanter skulle den allmänna föreningen ledas af ett »Vorstand» af tre personer. Till »vorsitzende» (president) i denna styrelse valdes HALLWACHS, till bisittare KÖSTLIN och TEOFIL BECKER, alla tre rätte männen på rätta platsen. I rask följd bildades nu och slöto sig till den allmänna föreningen en mängd nya föreningar, representerande nästan alla olika länder, provinser och småstater inom det »Tyska Riket». Det skulle blifva allt för omständligt att närmare redogöra för dem alla. Ypperliga, entusiastiska ledare fingo de så godt som alla. Det *organisatoriska* arbetet för utvecklingen ombesörjdes väsentligen af Köstlin, det *agitatoriska* af Hallwachs.

*

Köstlin och Hallwachs såsom ledare af den tyska kyrkosångsföreningen.

Kort efter den konstituerande festen i Frankfurt am Main blefvo både Köstlin och Hallwachs kallade till högre och mera maktpåliggande värf. Efter att på württembergske konungens önskan ha en kortare tid beklädt hofvet närstående prästerliga befattningar i Friedrichshafen och Stuttgart, blef KÖSTLIN d. 1 okt. 1883 (tre dagar efter nyssnämnda fest) kallad till professor vid hessiska prästseminariet i Friedberg (Ober-Hessen). Här kom han på en plats, som syntes enkom lämpad för hans begåfning och läggning. I åtta år utöfvade han här en omfattning, rastlös och framgångsrik verksamhet. Det var egentligen ett tredubbelt ämbete han här hade att förvalta. Såsom professor hade han att föreläsa och examinera i pastoralteologi, liturgi, kateketik och hymnologi. Men därjämte var han

förste religionslärare vid ett folkskoleseminarium samt pastor och predikant för en mindre evangelisk församling. Samtidigt redigerade han några år en kyrkomusikalisk tidskrift benämnd »Halleluja» och var därjämte medredaktör af en ny hessisk *koralbok*. Och dock fann han dessutom tid att utgifva sitt första teologiska verk: »*Geschichte des christlichen Gottesdienstes*» (= den kristna gudstjänstens historia). Resultat af djupgående kyrkohistoriska studier var detta verk närmast utarbetadt för att ligga till grund för utförligare föreläsningar i ämnet. Att i ny, mera åskådligt fyllig gestalt fullända detta väl mycket schematiska arbete blef honom tyvärr icke förunnadt.

Under tiden ingångna enträgna kallelser till Preussen afböjdes. I trohet mot sitt nya fädernesland Hessen mottog han i stället 1891 en förflyttning som superintendent öfver provinsen Starkenburg och ledamot af hessiska Öfverkonsistoriet. Under de 4 år han beklädde detta ämbete tillvann han sig som »pastor pastorum» från prästerskapets sida den djupaste vördnad, kärlek och tacksamhet. Som hans hälsa lidit under det ansträngande arbetet i förutnämnda befattningar, mottog han 1895 en förnyad kallelse till lärostolen i praktisk teologi vid hessiska universitetet i Giessen. Denna professur nödgades han dock af sjuklighet 1901 nedlägga.

Äfven HALLWACHS hade kort efter Frankfurterfesten inträdt i högre ämbetsställning. Såsom »geheimer Staatsrat» beklädde han från 1884 chefsposten i hessiska justitiedepartementet. Därjämte var han, såsom redan är antydt, i många år Hessens politiske representant i »tyska förbundsrådet» samt medarbetare i kommissionen för den stora nya borgerliga lagboken för tyska riket. I synnerhet dessa båda senare förnämliga befattningar gifvo honom en högst framskjuten och inflytelserik ställning. Särskildt under riksdagarna fördes han i närmare beröring med en vidsträckt krets af Tysklands mera framstående personer både på statens, kyrkans, vetenskapens och konstens områden. Och denna sin inflytelserika ställning utnyttjade han omsorgsfullt och outtröttligt till kyrkosångsrörelsens utbredande och stärkande. En ypperligare målsman och »taleman» — vi erinna om Hallwachs' lysande talareförmåga — kunde den tyska kyrkosångsföreningen aldrig ha fått.

Voro dessa båda framstående män föreningens främste föregångsmän och ledare, så hade de dock vid sin sida en lika hängifven medarbetare i styrelsens tredje man: professor TEOFIL BECKER, framstående religionslärare vid en högre läroanstalt i Darmstadt.

Äfven han en framstående musikedilettant, var han ledamot af »Vorstand» från början (1883) till sin död 1895. Visserligen spelade han ej samma ledande roll som de förutnämnda. Men i karaktärens ädelhet, i oegennyttig, outtröttligt hängifven verksamhet för kyrkosångssaken var han med dem jämbördig. I en minnesruna ägnar honom Köstlin följande vackra eftermäle.

»Bland de trogna kunde vi räkna den bortgångne till de allra trognaste. Allt från första stund, då rörelsen för vår sak begynte, och ända till sitt sista andedrag har han stått i arbetet, oförtröttad och oförvägen, med hela sitt hjärta, ja med den första kärlekens hänförelse, såsom blott få utom honom. Den som råkade honom på våra kyrkosångsfester, dens hjärta eröfrade han ock genom den enkla trohjärtenheten och kärnfullheten i sitt väsen, genom den fasthet och vidhjärtenhet, han ådagalade vid förhandlingarna, men framför allt genom hjärtelagets renhet och djup, som talade till oss ur hans vänliga blå ögon». Vi ha citerat detta omdöme af Köstlin, särskildt emedan det i viss mån kan öfverflyttas på honom själf och utgör ett vackert bevis på den anda, som besjälade styrelsen.

Under den upplysta och hängifna, lika fasta som kloka ledningen af dessa män växte kyrkosångsrörelsen alltjämt både utåt och inåt, utan nämnvärd eller synbar afmattning och trots alla hinder af principiellt motstånd eller slö likgiltighet. Och rörelsen drog härunder till sig såsom medverkande krafter i föreningen allt flere framstående teologer, präster och fackmusiker, organister och kantorer, lärare och lärarinnor samt sjungande herrar och damer af olika kyrkliga ståndpunkter, af alla »stånd och klasser». Genom styrelsens, öfriga lokalstyrelsers samt körledares intresse och nit drogs fram allt mer och mer af framför allt 16:e och 17:e århundradenas härliga, äkta gudstjänstliga musikskatter. Hvad som ej fanns i nyare tryck blef befordradt till trycket. Föreningen utöfvade härigenom ett mäktigt väckande och eggande inflytande på hela den tyska musikpressen: allt värdefullt, både gammalt och nytt, befordrades till trycket, och föreningen fick efterhand — såsom dess egna stora rekommendationskataloger utvisa — en ofantligt stor repertoar till sitt förfogande. I kapp härmed växte de talrika, större eller mindre körens uppsattnings- och prestationsförmåga, liksom såväl dessa som de tusentals åhörarne allt mera fångslades af den höga kyska ädelheten, den gedigna skönheten i den äldre kyrkomusikens yppersta skatter. En verklig renässansrörelse, och det af stor omfattning och betydelse har

härigenom satts i scen och redan blifvit en musikalisk faktor i det allmänna musiklifvet, hvilken man, så utom som inom kyrkan, måste räkna med.

En utförligare skildring af tyska kyrkosångsföreningens utveckling och verksamhetsformer under Köstlins och Hallwachs ledning ligger utanför ramen af denna uppsats. Blott några enkla fakta och korta drag därför, som åskådliggöra denna utveckling och dessa former, sådana de af ledarna åsyftades och realiserades.

»Den evangeliska kyrkosångsföreningen för Tyskland» — så är dess officiella namn — omfattade vid 25-årsjubileet 1907 inalles 21 stora lands- eller provinsialföreningar, 2,020 lokalföreningar, öfver 70,000 »aktiva» (= sjungande) körmedlemmar och dessutom många tusen »passiva» (= icke sjungande) medlemmar. Organisationen är af Köstlin synnerligen lyckligt funnen, i det den på en gång äger *en fast sammanslutning till ett* under den gemensamma hufvudledningen och tillika medger *en vidsträckt frihet och självständighet* inom de anslutna lands- och lokalföreningarna: *enhet och frihet i skön förening således*. De särskilda ländernas kyrkotyper äro således oförkränkta och få göra sig fritt gällande. Detta gör ock, att kyrkosångsföreningen efter hand omfattats med allt större förtroende, allt varmare intresse och understöd af de särskilda ländernas och kyrkosamfundens högsta kyrkliga myndigheter. Vid de stora kyrkosångsfesterna i Tysklands olika delar låta sig dessa officiellt representeras, hylla och stödja föreningens sträfvanden på allt sätt. Sammalunda göra äfven de borgerliga myndigheterna, regeringarna, de stora städernas högsta civila och kommunala styrelser.

Den kyrkomusikaliska verksamhetens tyngdpunkt är förlagd till lokalföreningarnas sjungande körer. Dessa äro naturligen både till storlek och musikalisk prestationsförmåga af skiftande slag. Men bland de musikaliska, sång och musik verkligt älskande och öfvande tyskarna är det märkligt att iakttaga, med hvilket lefvande intresse, hvilken tidsupppoffrande flit och uthållighet de ägna sig åt verksamheten i *kyrkokörerna*. Och härvid kan man lätt konstatera, att herrar och damer af skilda stånd och klasser, äfven tillhörande de högsta och mest bildade kretsarna, fördomsfritt samverka i desamma. Och detta i allmänhet utan den allra minsta ersättning! Och när en af de årliga stora kyrkosångsfesterna skola hållas, företaga hela kyrkokörer långa resor, säkerligen ej utan rätt kännbara åderlätningar af den egna kassan. Och med hvilken entusiasm de samlas och sjunga sedan! Att hos tusentals sjungande landsmän och

landsmaninnor hafva tändt en sådan hänförelsens eld — det är sannerligen det ej minst talande vittnesbördet om de ledande männens egen hänförelse och kapacitet. Från dem ha de tändande gnistorna utgått, och de ha lyckats att så nära och vårda denna eld, att den vid 25-årsjubileet brann med oförminskad, ja ökad styrka och värme.

Ett viktigt, att ej säga outhärligt medel att alltjämt underhålla och stegra denna kyrkomusikaliska hänförelsens eld har man nog att söka i alla dessa årliga *kyrkosångsmöten och -fester*, som anordnats dels af *lokal föreningarna* mera i smått, dels af *de större lands- eller provinsialföreningarna*, dels ock slutligen — äfven de med några års undantag årliga — af *hela den stora allmänna kyrkosångsföreningen* (»Evangelischer Kirchengesangvereinstag für Deutschland»).

Dessa stora allmänna tyska kyrkosångsfester anordnas och ledas helt och hållet af föreningens ständiga »Vorstand». Deras anordnande kräfver naturligen ett högst betydande förarbete, helst som de blifvit *storartade nationella evangeliska kyrkofester*, till hvilka tusentals människor samlas från olika delar af Tyskland. Alla af Köstlin och Hallwachs anordnade och ledda kyrkosångsfester kunna sägas ha varit synnerligen väl lyckade, om ock den ena framstått mera i *ett*, den andra i *annat* hänseende, och om man också nogsamtt fått röna, att millionstaden, rikshufvudstaden Berlin minst ägnat sig för att låta en dylik nationell kyrkofest komma till sin fulla kraft och verkan. Detta är ett nytt bevis på den framstående organisatoriska talang, den klokhet och skicklighet, som utmärkte Köstlin. Ty så länge han lefde, var det han som gjorde upp programmen och vidtog alla de förberedande praktiska åtgärderna — en oerhörd arbetsbörd. Hallwachs biträdde energiskt på sitt sätt — framför allt med att skaffa deltagare, samla folk af alla slag, från alla håll, muntligen och skriftligen, samt intressera de kyrkliga och borgerliga myndigheterna. För resten var han vid dessa stora fester den enkle och anspråkslöse men alla vinnande, alla entusiasmerande, sammanhållande själen, hvars populära, värtaliga, tändande tal tjusade och fångslade deltagarna — hvilket ej hindrade honom att stå och sjunga med i körerna. Varmt hjärta och varm hand för alla, höga och låga, präster, fackmusiker och körmedlemmar — sådan var hans natur. Och han kände sig aldrig lyckligare än då han fick vara med om dessa fester. Hans fromt religiösa, för allt partiväsen främmande, tyskt-nationellt patriotiska hjärta slog då i takt med den ej minst af honom själf framkallade kyrkliga och patriotiska hän-

förelsens känslolvågor. Att se tusentals landsmän från »das grosse Vaterland», utan afseende på olika länder, divergerande politiska, teologiska och kyrkliga ståndpunkter, samlade och enade kring en stor religiös, kyrkomusikalisk idé, — det var hans största fröjd. Och sin höjdpunkt torde denna fröjd ha nått vid den stora kyrkosångsfesten i Strassburg 1899, de nyförvärfvade »rikslandens» (Elsass-Lothringens) gamla berömda hufvudstad.

Om *förloppet vid dessa stora kyrkosångsfester* kunna vi här blott säga några få ord. Vanligen börja de med ett *välkomst- och hälsningsmöte* med många hälsningstal och än mera sång, unison patriotisk sång och psalmsång samt fin kyrklig körsång och för öfrigt muntert »Gespräch». Nödig förtäring finns ock, men mat och dryck spela aldrig någon roll vid dessa kyrkosångsfester. Vidare en s. k. »*Sitzung des Centralausschusses*», ett ofta flere timmars sammanträde med valda framstående representanter (omkring ett 40-tal) för alla de olika lands- och provinsialföreningarna. Härvid diskuteras för- eningsärenden samt *en* eller högst *två* viktiga sakfrågor, kort och sakligt, med goda resultat. Vidare en s. k. »*Hauptversammlung*», festens stora allmänna sammanträde, hvarvid blott ett enda väl valdt och förberedt, på dagordningen stående ämne förehafves. En eller två utvalda sakkunniga hålla ypperliga, sakligt utredande inlednings- föredrag, utmynnande i resolutionsteseer, hvilka efter en ej alltför lång men sakrik, gedigen diskussion vanligen enhälligt antagas. Därjämte naturligtvis, det kanske mest framstående och verkningsfulla vid dessa fester, *tvenne festgudstjänster*, en hvad vi skulle kalla högmässa och en vespergudstjänst, samt dessutom, om möjligt, en större *kyrkokonsert* efter utvaldt program. Det hela slutar med *afskedsfest* och *gemensam utflykt*.

För öfrigt är det intressant att se, huru dessa kyrkosångsfester, som helst hållas i någon af Tysklands medelstora städer, artat sig till *nationella kyrkofester i ädelt folklig bemärkelse*. Hela staden visar sitt lifliga deltagande genom att smycka sig i festskrud af flaggor och blomstergirlander. Stadens högsta myndigheter, kyrkliga och borgerliga, välkomna och hylla föreningen och festdeltagarne samt aftackas af dessa.

Att de kyrkomusikaliska prestationerna vid gudstjänster, konserter etc. vanligen äro förstklassiga framgår däraf, att de yppersta musikaliska fackmän inöfva och leda körerna och de bästa krafter medverka. Gudstjänsternas liturgiska ordning erbjuder vanligen ett enhetligt, gripande helt af bibeltexter, böner, predikan, psalmsång, växel-

sång och körsång, den senare rikt, kanske stundom väl rikt representerad. Predikanterna äro de allra yppersta, som kunna fås, och deras föredrag stå i bästa samklang med gudstjänsten i dess helhet, uppbyggliga och stämmningsfulla på en gång.

Ja, så där ha föreningens verksamhetsformer skapats och utbildats af Köstlin och hans medhjälpare. Frågas, hvad de *medels föreningens verksamhet lyckats uträtta*, så ligger detta delvis redan angifvet i det föregående. Men föreningen kan också peka på vissa praktiska resultat. Man behöfver blott taga en hastig öfverblick af *hufvudämnen*, som med *föredrag* af Tysklands yppersta sakkunniga på respektive områden behandlats på de nu mer än tjugo stora festerna, för att genast inse, att därvid många högst viktiga aktuella, kyrkomusikaliska frågor fått den yppersta utredning. Och att denna utredning sedan verkat väckande, befruktande på hela den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen och på nutidens kyrkligt kultuella lif, visar den nu varande i mångt och mycket förändrade ställningen.

En lika viktig som svårlöst uppgift, som Köstlin och Hallwachs förelagt föreningen, utgöres af sträfvandet att åstadkomma en för hela det evangeliska Tyskland enhetlig och gemensam »*Gesangbuch*» (= hvad vi kalla psalm- och koralmelodibok). Som bekant har hvarje land, hvarje furstendöme, hvarje provins sin egen »*Gesangbuch*», hvadan häri råder den längst möjligt gående splittring och olikhet, både i texter och melodier. Sträfvandet gick nu ut på att till en början få en enhetlig och gemensam »*Gesangbuch*» för hela den stora tyska armén (så vidt den är evangelisk), en s. k. »*Militärgesangbuch*». Och denna borde ha de yppersta, mera allmänt sjungna melodier, helst i ursprunglig, äkta folklig och »rytmisk» form. Detta arbete underlättades däraf, att Köstlin hedrades med att insättas i den s. k. »*Eisenacher-konferensen*», ett slags »kyrkomöte», sammansatt af representanter för kyrkostyrelserna i Tysklands evangeliska länder med uppgift att söka främja kyrklig enhetlighet på en del områden, särskildt kultens.

Ett flerårigt troget och tråget arbete nedlades på åstadkommandet af denna enhetliga »*Militärgesangbuch*», i hvilken framstående hymnologer och fackmusiker jämte spetsarne af det militära prästerskapet med hängifvenhet deltog. Den har ock nu, officiellt antagen och anbefalld, med tillhörande *koralbok* redan i många år varit i bruk i armén, som också sjunger den allmänt och präktigt.

En annan liknande uppgift var åstadkommande af en enande »*Gesangbuch*» att användas i skolor och vid kyrkliga fester, framförallt

föreningens egna, en s. k. »*Schul- und Festbüchlein*». I dess andra upplaga föreligger den nu med ett 80-tal psalmer och melodier i rytmisk form. Båda dessa sångböcker ha stor betydelse såsom vägröjande för en gemensam tysk psalmbok och koralbok.

Därjämte har genom föreningens (eller dess underafdelningars) försorg utgifvits en hel mängd *kyrkliga kör- och motettverk*, till större delen innehållande urval af den klassiska kyrkosångtidens rika och ädla skatter. Såsom redan är antydt har föreningens tillvaro och inflytande *indirekt* framkallat en hart när oöfverskådlig kyrkomusikalisk litteratur af dylika äldre och nyare körverk. Detta återigen har icke blott lärt nutiden känna och uppskatta *den gamla klassiska kyrkomusikens härliga vokala och instrumentala tonsättningar* — dessa utföras numera ofta både vid gudstjänster och å kyrkokonserter — utan det har ock framkallat *en ny rik kompositörisk produktion*, mer eller mindre påverkad af de gamle mästarne. Likaså har under föreningens mera indirekta påverkan utgifvits *flere nya koralböcker gående i rytmisk riktning*. I såväl den gamla som den nya, ombildade BACHföreningen — som i ett *kolossalt samlingsverk* utgifvit samtliga den store SEBASTIANS tonverk, vokala som instrumentala, och verkar för dessas utförande — ha såväl de ledande männen som många andra framstående medlemmar medverkat. För att göra all *denna gamla eller nyare kyrkomusikaliska litteratur* mera allmänt känd och använd har genom centralstyrelsens försorg utarbetats *utförliga förteckningar* öfver densamma, hvilka dock numera, i följd af »*embarras de richesse*», ej längre fullföljas. Såsom en annan mera indirekt frukt af föreningens inflytande kan räknas: Hessens »*Kirchenbuch*», *den nya preussiska »agendan»* (kyrko-handboken) med *tillhörande musik* m. fl. dylika (så v. LILJENCRONS *Chorbuch* med stor musikbilaga af van EYKEN).

Ett stort inflytande har föreningen ock utöfvat genom sitt nu i 20 *årgångar föreliggande tidskriftsorgan*, uppsatt af Köstlin och Hallwachs, som däri äfven direkt medarbetat, och benämndt: »*Korrespondenzblatt des Ev. Kirchengesangsverein für Deutschland*», i många år utmärkt väl redigeradt af sekreteraren i hessiska öfverkonsistoriet, »*Rat*» HERMAN SONNE i Darmstadt (12 häften årligen). Det är ej minst ur dess årgångar, vi hämtat stoff för denna uppsats.

Att hafva bragt denna stora kyrkosångsförening till stånd, att med så storartad framgång ha ledt den i många år, och att därmed hafva, framför allt i det evangeliska Tyskland men ock i andra länder, framkallat *en allt mäktigare kyrkomusikalisk renässansrörelse*, af

större betydelse för *kyrkans nutida gudstjänstliga lif* och för *den kyrkliga, ja den allmänna nutida tonkonsten* än mången anar — *det är framförallt Köstlins och Hallwachs' stora lifsverk, deras mäktiga insats i det nutida kulturlifvet*. Böljeslagen af denna rörelse ha nämligen gått vida kring den protestantiska världen. Ett sådant böljeslag har äfven nått vårt i kyrkomusikaliskt hänseende förut så sterila och torftiga land. Såsom en, låt vara mycket anspråkslös, omplantering af denna renässansrörelse på svensk mark och med själfständig svensk läggning kan man med viss rätt beteckna sällskapet »*Kyrkosångens Vänner*» och dess stråfvanden.

*
*
*

Trofast stodo dessa båda ädla män vid hvarandras sida i den stora föreningens ledning, så länge ålder och hälsa det medgaf. De kompletterade hvarandra lyckligt. Köstlin var en de skapande idéernas, den klarsynta organisationens, den kloka moderationens man; Hallwachs en den eldiga och eldande hänförelsens, den allt motstånd besegrande debattens, den stundom kanske väl energiskt pådrifvande praktiska agitationens man. Köstlin liknar *honom* vid lokomotivföraren, som för det rastlöst framilande tåget, *sig själf* vid bromsaren, som vid farliga kurvor och starkare lutning stundom måste hejda den starka farten. När det gällde att utjämna, medla eller rent af försona, då var Köstlin på sin rätta plats. Det eminent fridsamma, taktfulla och vinnande i kyrkosångsföreningens uppträdande, som i synnerhet under dess första lustrer snart afväpnade motståndare, var väl mest Köstlins förtjänst. Ovanligt enkel och anspråkslös var dock Hallwachs alltid. Af hans höga samhällsställning märktes i styrelser och vid fester inte ett spår, och yttre ärebetygelser ville han platt inte veta af. Men med sällspordt nit utnyttjade han den för att främja kyrkosångssaken. Till åren betydligt äldre än Köstlin var han till sitt väsen alltid ungdomlig, med utpräglad läggning för trofast vänskap. Båda liknade de hvarandra i djup personlig fromhet och kärlek till kyrkan, gudstjänsten och den kyrkliga tonkonsten: »*musica sacra*» var själf för dem en helig gudstjänst. Patrioter voro de båda till lif och själ. För sitt fosterlands, sitt folks religiösa lyftning medels en liturgiskt och kyrkomusikaliskt rik och skön kult lefde de båda.

Som Hallwachs aldrig aktat hvad det vill säga att spara sig själf, togo ålderdom och försvagad hälsa slutligen ut sin rätt. Svårare än afskedet från offentliga ämbeten var honom nedläggandet af presidentskapet i Kyrkosångsföreningen, hvartill han vid festen i Kassel år 1900 dock måste besluta sig. »Men äfven som 'hederspresident' sörjde och tänkte han för föreningen och — bragte den offer», säger Köstlin. På sin 77:e födelsedag (d. 23 december 1903) mottog han ännu lyckönskningar från sina vänner. Några dagar därefter lades han ned på dödsbädden, och d. 9 jan. 1904 upphörde hans varma hjärta att slå. Tal och kransar vid bårn hade han uttryckligen undanbedt sig. I stället för kransar såg han hellre, att någon penninggåfva lämnades till kyrkosångsföreningen, hvilket gifvit upphof till stiftande af den s. k. Hallwachs-fonden. Vid jordfästningen klingade dock — jämte körsång — hans älsklingspsalm den härliga: »Jerusalem, du högt belägna stad».

Köstlin öfverlefde icke många år sin äldre vän. Såsom professor i Giessen (från 1895) utöfvade han en rastlös akademisk lärareverksamhet. Utom ordinarie föreläsningar i praktisk teologi, föreläste han äfven dels öfver kyrkomusikens historia (illustrerade af en elitkör), öfver kyrkans missionshistoria, öfver inre mission och öfver encyklopedi; hans nobla, fridsamma och sympatiska väsen tillvann honom snart både akademiska kollegers och studenters synnerliga tillgifvenhet. Midt under planläggning af mera vetenskaplig litterär verksamhet träffades han af svåra sjukdomsfall: hjärtlidande och blindtarmsinflammation.

Hans stora samvetsgrannhet nödgade honom att på grund af sjukdomsföljderna redan 1900 inlägga ansökan om pensionering. Hans afgang (1901) väckte stor sorg hos både kolleger och studenter. I Hessen kvarhölls han emellertid ännu en tid af den honom väsentligen anförtrödda uppgiften att utarbete en ny »*Kirchenbuch*» (kyrko-handbok) för dess kyrka. Först då denna (1904) af landssynoden enhälligt antagits, slet han sig lös från det honom kärt vordna Darmstadt och återvände med hustru och dotter till sitt württembergiska fädernesland, där han slog sig ned i Cannstatt (en förstad till Stuttgart). Samtidigt såg han sig af hälsoskäl nödsakad nedlägga presidentskapet i kyrkosångsföreningen, som han efter Hallwachs öfvertagit. Som en ingalunda överksam 'hederspresident' kvarstod han till sin död. Och denna lät icke länge vänta på sig. Strax efter återkomsten hedrades han med uppdraget att medverka vid utarbetandet af en ny »*Gesangbuch*» och en ny »*Kirchenbuch*» äfven för Württem-

berg, hvarjämte han invaldes i den kyrkliga landssynoden. Just medan han på aftonen d. 4 juni 1907 vid skrifbordet var sysselsatt med utarbetande af ett referat rörande bönerna i den blifvande nya kyrkohandboken, träffade honom plötsligt ett häftigt anfall af hjärtlidanpet, som inom ett par timmar utan smärtor ändade hans verk samma lif.

* * *

Köstlins oväntade, hastiga bortgång väckte djup sorg och saknad ej blott bland de mera framskjutna och ledande männen i den stora tyska kyrkosångsföreningen utan äfven i dess djupa leder hela Tyskland rundt. Jordfästningen skedde under stor högtidlighet i Cannstadt den 7 juni 1907. Framstående representanter för kyrkosångsföreningen och en hel mängd kyrkliga myndigheter och styrelser från olika tyska länder hade infunnit sig för att på hans kista nedlägga praktfulla kransar och bringa den bortgångnes minne en sista afskedshyllning i korta tal. Presidenten i föreningens öfverstyrelse, öfverkonsistorialrådet doktor FLÖRING från Darmstadt yttrade bland annat: »Hvad den tyska kyrkosångsföreningen har att tacka den hemgångne för, det skall för alla, som stå föreningen nära, vara oförgätligt. HALLWACHS och KÖSTLIN, dessa båda män skola vi alltid främst erinra oss, när deras rika utsäde uti tysk församlings- och körsång bär en glädjande frukt, och när det gäller att hålla den af dem grundlagda traditionen högt. För tjugufem år sedan gjorde den hemgångne jämte sina württembergiska och hessiska vänner kyrkosångsföreningarnas sak till en hela Tysklands sak, och själen i denna rörelse förblef han ända till sin sista stund. Ty när han för två år sedan (af hälsoskäl) nedlade främsta ledningen, förblef han, såsom vår älskade hederspresident, icke blott den bäste kännaren af dess historia utan ock den ädlaste bäraren af dess anda.» — »Just i år tänkte vi här i den tyska kyrkosångsrörelsens födelsebygd få fira dess 25-åriga bestånd och därvid med all rätt i tacksam hyllning flocka oss omkring honom. Gud har dock annorlunda fogat det.»

Den hyllning, som vid 25-årsjubileet, den stora kyrkosångsfesten i Stuttgart s. å., bragtes den bortgångnes minne, blef i stället dels utförandet af JOHANNES BRAHMS' stora »*deutsches Requiem*», dels Professor KARL SELLS utförliga, utsökt fina och sympatiska minnesteckning. Vid förestående skildring ha vi dels nödgats förbigå en hel del af dennes intressanta detaljer, dels komplettera med åtskilliga från andra källor hämtade meddelanden.

Bristande utrymme förbjuder oss gå närmare in på Sells fina teckning af Köstlin såsom *människa*, *teolog* och *praktisk kyrkoman*. Vid hans graf voro alla ense om, att han var en i ovanlig grad rikt utrustad, harmoniskt och fint anlagd, ädel, trofast och hjärtevinnande *människa*. Såsom *teolog* och *kyrkoman* stod han medvetet och afsiktligt utanför alla nutida skolor och partier. Såsom teologisk tänkare kunde han anses som en själfständig syntes af HERDER, SCHLEIERMACHER och TOBIAS BECK, hvilka han ock oftast citerar. Af hans teologiska verk anses hans berömda »*Lehre von der Seelsorge*» (Läran om själavården), särskildt i dess omarbetade och fulländade 2:a upplaga, äga ett bestående värde. Oafsedt hans förut omnämnda, i hela världen spridda och lästa handbok i *Musikens historia* samt en mängd smärre *afhandlingar* och *tidskriftsuppsatser*, tillhöra hans viktigaste litterära arbeten i öfrigt *den praktiska kyrkliga kulten*. Bland nutida praktiskt *liturgiska* verk torde nog den väsentligen af honom redigerade, för den hessiska kyrkan afsedda »*Kirchenbuch*» (kyrkohandbok) alltid komma att räknas såsom ett bland de rikaste och yppersta. De förträffliga »inledningarna» i densamma utgöra liksom »en evangelisk liturgik in nuçe». En mera personlig prägel bär hans på uppdrag af Hessens då unge storhertig och under dennes medverkan utarbetade »*Församlingsbönebok*», om hvilken Sell säger, att den är den finkänsligaste, kyskaste lilla andaktsbok han känner. I dessa sistnämnda verk lefver och verkar han alltfort, fast han död är. Äfven för den württembergiska kyrkan, hvilken dittills så godt som saknat all liturgi, fick han uppdrag att utarbete en dylik »*Kirchenbuch*». Det var just dennas böneafdelning han hade för händer, då han plötsligt bortkallades från den stridande till den triumferande kyrkans fulltoniga »tillbedjan i anda och sanning».

*
*
*

Det ligger onekligen något underbart, gripande uti historien om uppkomsten och utvecklingen af den stora tyska kyrkosångsföreningen, särskildt med hänsyn till nutida kyrkliga förhållanden, liksom uti hela dess mäktiga insats för den moderna kyrkomusikaliska renässansrörelsen. Man kan ej undgå att häri skönja en högre ledning. Den Gud, som leder folkens och kyrkans öden, han danar, sänder och leder också de människor, genom hvilka han utför sina afsikter. Sålunda får, så snart en »tidens fullbordan» för en epokgörande kulturrörelse är inne, denna rörelse just sina särskildt för ändamålet danade

och utrustade föregångsmän: de rätta männen i rättan tid och på rätter plats. Och deras lifsgärning blir i själfva verket en underbar syntes mellan gudomlig skapartanke och försyn jämte historiskt egenomliga tidsförhållanden å ena sidan samt mänsklig frihetsutveckling och kallelsetrohet å den andra. De blifva tjänstbara redskap för genomförande af Guds planer och syften med kyrkans, med mänsklighetens kulturella utveckling.

Richard Norén.

Slutord.

Kult och Konst måste, tyvärr, med detta häfte definitivt nedläggas. För redaktionen återstår således blott att till tidskriftens medarbetare, dess läsekrets, gynnare och vänner rikta några slutord för att betyga dem dess erkännsamma tacksamhet, anställa några reflexioner om tidskriftens betydelse samt lämna några meddelanden angående orsakerna till dess upphörande och detta sluthäftes sena utgifvande.

Sitt eget existensberättigande torde *Kult och Konst* genom de utgifna årgångarnas innehåll få anses tillräckligt hafva häfdat. Såvidt redaktionen förnummit, har omdömet om det sätt, hvarpå tidskriften sökt fylla sin uppgift, från alla håll, äfven från pressen, varit enstämmigt synnerligen välvilligt och erkännande. Härtill ha dess förträffliga medarbetare utom redaktionen icke minst kraftigt medverkat. Vi bringa dem härmed samt och synnerligen vårt erkännsamma tack för godt samarbete. Äfven till tidskriftens ekonomiskt offervilligt stödjande garanter, öfriga gynnare och vänner samt dess läsekrets och recensenter sänder redaktionen härmed sitt vördsamma och förbindliga tack.

Har tidskriftens lifstid varit kort, så torde den dock icke hafva lefvat och verkat förgäfvat. Detta gäller enkannerligen den bildande konsten och dess konsthistoria. Då *Kult och Konst* startades, hade redaktionen för dess konsthistoriska innehåll två önskemål: dels i allmänhet att genom detsamma komma i samarbete med de element inom prästerskapet, som verka för ett konstnärligt innehåll i den kyrkliga kultens olika delar; dels särskildt att arbeta för det konstnärliga målet att åt vår tid och framtiden pietetsfullt rädda den ovärderliga skatt af gammal konst, som våra kyrkor äga från medeltiden, renässansen, barocken och äfven senare tider; att fördenskill icke lida, det något godt gammalt arbete vid en restaurering slopades på grund af okunnighet eller tanklöshet, men att i stället söka öppna ögonen för det särskilda värde, som ålder och häfd förlänat alstren af den kyrkliga konstverksamheten.

Af taktiska skäl blef det framförallt vissa restaureringsprinciper (sådana hvarigenom ofvannämnda mål främjades), som blefvo föremål för behand-

ling i tidskriften. Det är också speciellt på detta område, som tidskriften kunnat inrista icke blott stridsprogrammet utan ock viktorian på sina blad. De grundsatser, den från 1:a häftet häfdat, ha numera uti den ena i tidskriften relaterade restaureringer efter den andra tagits till norm. »La vérité est en marche», och hon förfalskas icke längre, åtminstone icke med officiell stämpel.

Om också de årgångar, som föreligga, verksamt deltagit i en för Sveriges konst betydelsefull gärning och således »moren gjort sin tjänst», så återstod dock oändligt mycket att göra. Det nyvaknade intresset för vår kyrkliga konst behöfver alltjämt ett organ. Den svenska konsthistorien saknar alltjämt sitt eget forum.

Äfven på området af den kyrkliga konst, som omfattar kultens eget inre andliga innehåll: *liturgi*ens (äfven dess konstruktion och innehåll är ett stycke helig konst), *hymnologi*ens och framförallt *kyrkosångens*, resp. *kyrkomusikens* områden, hade tidskriften viktiga uppgifter att verka för.

Den borde dels sprida rikare historiskt ljus öfver äldre kulturepokers praxis och storartade alstring på dessa kultens respektiva områden, i all synnerhet *den kyrkomusikaliska konstens*. Historisk okunnighet härom har varit en af de djupaste orsakerna till kultens förfall. Vidare borde den söka förhjälpa till bättre förståelse, riktigare värdesättning samt sorgfälligare tillvaratagande af det utomordentligt rika, mestadels okända arf, som den gamla kyrkan lämnat åt oss att vårda, förvalta och ytterligare förkofra. Ändtligen borde den ock söka verka för en på historisk grund pietetsfullt fortgående *reform*, eller kanske rättare *renässans af vår kyrkliga kult*, allt detta i syfte dels att undanröja otidsenlig steril enformighet, afsmakväckande rå stelhet, tråkighet och oskönhet med där bakom ständigt lurande ödesdiger slentrian, dels att tillföra den *större omväxling och rikedom, sannare, innerligare, ädlare och i alla hänseenden skönare former*. Vårt folks nutida kulturståndpunkt ej mindre än den i nutiden sig rörande religiöst och kyrkligt vakna lifaktigheten synes oss bjudande kräfva en dylik renässans.

Tidskriftens verksamhetstid har ju varit för kort, för att den äfven i berörda stora och svårösta frågor skulle kunna hemföra någon härlig viktoria. Programmet var ju ej heller nytt: det sammanfaller väsentligen med det program, sällskapet »Kyrkosångens Vänner» alltsedan 1892 ej utan framgång förfäktat. Utom det att *Kult och Konst* i allmänhet torde i vissa kretsar väckt större intresse och aktning för sällskapets sträfvanden, så torde tidskriftens framträdande och verksamhet ej varit utan inflytande på tvenne viktiga frågors framförande. Båda tillhöra det nutida kulturella renässanssträfvandet. *Psalmboksfrågan*, som efter 1903 höll på att försumpas, har i och med framträdandet af Evers' förslag till psalmbokstillägg

1906 och andras kort därpå utkomna förslag inträdt i ett nytt hoppgivande skede under medverkan af flera nya, yngre goda krafter, bådande en ny vartid för svensk psalmdiktning. Frågans lyckliga lösning synes nu ligga i goda händer. I *liturgiskt* och *kyrkomusikaliskt* hänseende har 1908 års kyrkomöte ådagalagt ett så vaket och nitiskt intresse för det af KSV., denna tidskrift och dess utgifvare förfäktade renässanssträfvandet, att det måste högeligen glädja renässansvännerna och lända kyrkomötet till ovanskelig berömmelse. Detsamma beslöt nämligen enhälligt hos Kungl. Majt begära, att en kommitté af sakkunniga personer måtte tillsättas för att utarbete *trenne större liturgiskt-musikaliska bilagor till kyrkohandboken*: 1) ett kyrkligt *vesperale* (formulär och fullständigt utarbetadt liturgiskt-musikaliskt material till vespergudstjänster med flera olika firningsämnen); 2) ett d:o *hymnarium* (urval af lämpliga hymntexter med tillhörande, för en- och flerstämmig körsång utarbetad äldre och nyare *musik*, afsedd till kyrkliga högtiders konstnärliga förhöjande); samt 3) ett *urval af fyra enhetligt utarbetade serier* (»mässor») ur »Musiken till Svenska mässan», afsedda för omväxlande användning under kyrkoårets olika tider, jämte *musik* till nyantagna *introitusantifonier* för hela kyrkoåret. Faller detta kommittéarbete i lämpliga sakkunniga händer, och blir den omfattande uppgiften i sant liturgisk och kyrkomusikalisk anda varsamt och lyckligt löst, skall det i berörda hänseenden ställa svenska kyrkan i främsta ledet bland sina evangeliska systerkyrkor. (Jämför sidd. 255 samt 221 ff. denna årgång!)

Huru mycket än månde återstå att i alla här ofvan berörda riktningar ytterligare belysa och framföra, torde dock således såväl tidskriftens redaktion som dess gynnare och vänner kunna trösta sig med, att det ärliga arbete *Kult och Konst* sökt utföra i alla händelser icke varit utan sin betydelse och sitt praktiska gagn för kyrka och folk. Att densamma allt detta oaktadt nu likväl måste nedläggas, beror uteslutande af finansiella skäl. Den ansedda och solida firma, som af intresse för den kyrkliga konsten, trots väl insedda vanskligheter, benäget öfvertog tidskriftens förläggande, gjorde det endast under vilkor af, att redaktionen anskaffade en treårig garanti för ett visst eventuellt förlustbelopp, förband sig att söka statsbidrag etc. Garantien erhöles därigenom, att omkring ett fyrttioal personer tecknade hvar och en lika stort ansvarighetsbelopp och att undertecknade iklädde sig ansvaret för resten (garantien skulle gälla endast för de tre åren 1906—1908). Tidskriften startades under löftesrika förhållanden med ett rikt dubbelhäfte till julen 1905 (s. a. s. profnummer). Statsbidrag söktes senare men kunde af brist på tillgängliga medel ej erhållas förrän 1908.

Trots allt intresse och allt offentligt erkännande lyckades tidskriften — såsom det i längden visade sig — ej erhålla *så stor* spridning, som

kräfdes för att betrygga dess existens. Först i skrifvelse af d. 19 november 1908 förklarade sig emellertid firman, på grund af liden afsevärd förlust, förhindrad att fortsätta tidskriftens utgifvande 1909, därest icke medel till förlustens täckande kunde anskaffas.

Med redaktionen voro alla de tidskriftens vänner och gynnare, som åtspordes, ense om att densamma om möjligt ej borde upphöra utan hållas uppe. I förhoppning om att en lösning af svårigheterna skulle stå att vinna, blef färdigställandet och utsändandet af sista häftet för 1908 tillvidare uppskjutet. Förslag och försök i nämnda riktning bragtes å bane, trots den korta och otjänliga tiden. Men det erforderliga beloppet till betäckande af firmans förlust, inklusive garantibeloppet — om tidskriften fortsatts äfven under 1909, hade garanternas ansvarighet upphört att gälla — visade sig allt tydligare för stort för att kunna hopbringas, helst det äfven måste omfatta nödigt rörelsekapital och risken för en fortsättning ej heller kunde döljas. Då vi funno det ytterst motbudande att nedlägga den oss och många kär vordna tidskriften och därmed göra oss af med ett organ, som tydligen haft en stor och ädel mission att fylla, kom det emellertid att draga ut på tiden med hithörande förhandlingar och sträfvanden.

Härunder drabbades tyvärr undertecknad utgifvare (Norén) af en allvarsam sjukdom (hjärtlidande), som för en längre tid absolut omöjliggjorde allt sysslande såväl med slutredigeringen af årgångens sista häfte som med afvecklingen af tidskriftens härmed intimt förbundna finansiella förhållanden, särskildt i fråga om dess ställning till garanterna. Först sedan hälsa och krafter numera återvunnits, har denna afslutning kunnat verkställas.

I egenskap af hufvudredaktör och ensam ansvarig utgifvare är det ock undertecknad Norén ensam, som ansvaret för det ofrivilliga, beklagansvärdt långvariga dröjsmålet med utsändandet af detta sluthäfte drabbar. Om benägen absolution härför anhålles ödmjukligen.

* * *

Till det ofvan sagda känner sig undertecknad utgifvare manad att i eget namn och under eget ansvar ännu ytterligare lägga några tankar och betraktelser samt några tacksamma afskedsord.

Då en tidskrift af så värdig och värdefull beskaffenhet, med så praktig typografisk utstyrsel, och som vunnit så enstämmigt erkännande af prenumeranter och press som *Kult och Konst* likväl efter tre år måste läggas ned, så måste orsakerna härtill till största delen ligga i vissa egenomliga förhållanden, som äro förtjänta af en särskild belysning.

Det är oss icke obekant, att man som hufvudskäl härtill hållit före, att den varit för dyrbart redigerad och utstyrd samt att man gjort för litet för

att göra den känd och spridd (genom annonsering, reklamer etc.). Här till vilja vi blott gemäla följande.

En populärvetenskaplig tidskrift behandlande *kulten och konsten* i deras inbördes förhållande måste i första rummet äga *ett gediget konsthistoriskt innehåll* och därför äfven framträda såsom *konsttidskrift*. Däraf följer, dels att dess väsentliga innehåll måste vara skrifvet af sakkunniga fackmän, dels att flertalet artiklar måste vara belysta af ett rikhaltigt, värdefullt illustrationsmaterial. Men detta allt ställer sig oundvikligen dyrbart. Att en *konsttidskrift* just härigenom får sitt egentliga värde, ja sitt »raison-d'être», det torde endast af oförstående kunna bestridas. Den verkligt konstälskande och konstförstående publiken inser det nog.

De egentliga orsakerna till att *Kult och Konst* ej lyckats få så stor *läsekrets*, som de dyra omkostnaderna kräfde, ligga nog i åtskilliga andra förhållanden. Bland dessa torde följande få anses vara af den allmänna vikt och betydelse, att de här förtjäna påpekas och beaktas.

Oafsedt en hel mängd mera religiöst uppbyggligt hållna tidskrifter, vecko- och månadsblad, och oafsedt den väl mest i frireligiösa kretsar spridda populärteologiska tidskriften *Facklan*, hvars vetenskapliga vederhäftighet, lindrigt sagdt, är omtvistad, ha samtidigt med *Kult och Konst* utgifvits ej mindre än *fyra större, vetenskapligt hållna teologiskt-kyrkliga tidskrifter*. Dessa äro: *Kyrklig tidskrift*, *Bibelforskaren*, *Kristendomen och vår tid* samt *Kyrkohistorisk årsskrift*. Med undantag af den sistnämnda behandla de alla *allehanda frågor* på det teologiska och kyrkliga området; ja, till och med *Kyrkohistorisk årsskrift*, ehuru speciellt historisk, har efter hand tenderat åt samma håll (hvad kan icke tagas historiskt?). Nära dessa tidskrifter står veckobladet *Svensk kyrkotidning*.

Innan *Kult och Konst* framträdde såsom vår första specialtidskrift för hymnologi, kyrkomusik, kyrklig bildande konst och liturgiska frågor i allmänhet, voro liturgiska och hymnologiska frågor endast sällan och svagt, *kyrkosång* och *kyrkomusik* samt *kyrklig bildande konst* så godt som *aldrig* föremål för behandling i nämnda tidskrifter. Det var just detta faktum, som framkallade *Kult och Konst* och utgjorde dess existensberättigande.

Det är icke så synnerligen länge sedan slika saker som de sistnämnda ganska allmänt ansågos *ligga alldeles utanför* den teologiskt kyrkliga intressesfären och diskussionen, ja vara så godt som betydelselösa för det kyrkliga lifvet och endast utgöra ett ensidigt, kanske farligt liebhäberi hos vissa estetiska fantasier.

Då kampen för tillvaron redan var hård nog för de många *allmänna* kyrkliga tidskrifterna, var det ju ej så underligt, att en ny tidskrift, trots dess strängt begränsade, *speciella* uppgifter, framkallade åtskillig konkurrens-

fruktan. Långt innan *Kult och Konst* framträdde, då blott ett meddelande därom varit synligt i »*Kyrkosången 1904*», gaf sig denna konkurrensfruktan luft i ett skarpt angrepp i *Svensk kyrkotidning*, hvars redaktör däri gjorde hvad han förmådde för att redan på förhand motverka nykomlingens spridning. Han var naturligtvis alldeles öfverflödlig, hade ingen utsikt att »gå» och kunde blott skada de förutvarande tidskrifterna. Också började dessa snart visa ett nyvaknad varmt intresse för flera af de uppgifter, på hvilka *Kult och Konst* specialiserat sig. Icke ens den kyrkliga konsthistorien behöfde ju något speciellt organ, ty densamma låge ju afgjordt inom *Kyrkohistorisk årsskrifts* område. Denna senare innehöll ock snart nog en ståtlig, rikt illustrerad konsthistorisk afdelning.

Verkan af allt detta kunde ju ej utebli. Och ändå laborera nämnda tidskrifter, trots årligt statsbidrag, med ekonomiska svårigheter. Af allt synes framgå, att *fem* — numera *sex* — vetenskapligt hållna stora teologiskt kyrkliga tidskrifter är för vårt lilla folk och våra strängt begränsade teologiskt-kyrkligt intresserade bildade kretsar *alldeles för mycket*. Vid sidan af de planer, som varit å bane för att uppehålla *Kult och Konst*, har ock framkastats tanken på en sammanslagning af alla (eller åtminstone flertalet af) våra vetenskapligt hållna kyrkliga tidskrifter till *en enda stor sådan*, möjligen fördelad på mera speciella afdelningar. Intet vore naturligare, ändamålsenligare, för kyrka och folk gagneligare än detta. Undertecknad utgifvare skulle ock på allvar ha framställt förslag i detta syfte, därest han icke insett, att teologiskt-kyrkliga ståndpunkter och sträfvanden *ännu*, tyvärr, stå alltför skarpt emot hvarandra för att en dylik fördomsfri och ädel samling skulle kunna låta sig genomföras.

Men icke blott *Kult och Konst* och *de nämnda tidskrifterna* utan så godt som *alla våra populär-vetenskapligt hållna kulturella tidskrifter* ha på senare tiden fått *en stor och för deras existens ytterst farlig konkurrent i de stora dagliga tidningarna*. Det har blifvit sed, att dessa i populärt hållna, af fackmän skrifna artiklar skola behandla *alla möjliga kulturområden* och därtill belysa dessa med ständigt alltmera ökad *illustrationsmaterial*. Innehåll och omfång ha i följd häraf svällt ut till rent af abnorma former; ett enda nummers specialartiklar skulle ofta vara tillräckliga att fylla ett helt tidskriftshäfte. I vår bråda, jäktande tid hinner den bildade publiken knappt att läsa och smälta ens allt detta, än mindre en hel del gedignare *kulturella tidskrifter* därtill. Intresset för dessa slappas ock uppenbart alltmera. Det torde vara på tiden att taga faran häraf i allvarligt öfvervägande. Så mycket hellre som häri nog ligger en fara för jättebladens egen ekonomiska bärkraft.

Utgifvaren tror sig härmed hafva framdragit de verkliga orsakerna till, att *Kult och Konst* efter en treårig tillvaro måste nedläggas. Skulle den aldrig mer kunna tagas upp igen, så är det dock hans lifliga önskan och förhoppning, att — möjligen just under denna samma lämpliga titel — en populärt hållen *handbok* framdeles måtte blifva utarbetad, som både historiskt, teoretiskt och praktiskt, åskådligt och lärorikt, behandlar just de ämnen, hvilka *Kult och Konst* sökt belysa. Vår kyrka, vårt folk behöfver otvifvelaktigt just en dylik.

Innan utgifvaren slutar tala i eget namn, är det honom ett behof att uttala sin djupt kända tacksamhet för det alltigenom angenäma samarbetet med hans medundertecknade medredaktör, för hans lefvande, varma, energiska intresse för tidskriften och dess uppgift.

* * *

Då vi båda, utgifvare och medredaktör, härmed avsluta vårt arbete med och i *Kult och Konst*, få vi till sist uttala vår varmaste tacksamhet till våra skickliga och intresserade fasta såväl som tillfälliga medarbetare, till förlagsfirman Aktiebolaget Norstedt & Söner för allt uppoffrande intresse och vänligt tillmötesgående, till samtliga garantitecknare, som genom sitt mecenatskap möjliggjorde tidskriftens uppsättande, samt till dennas många vänner och gynnare i pressen och bland allmänheten.

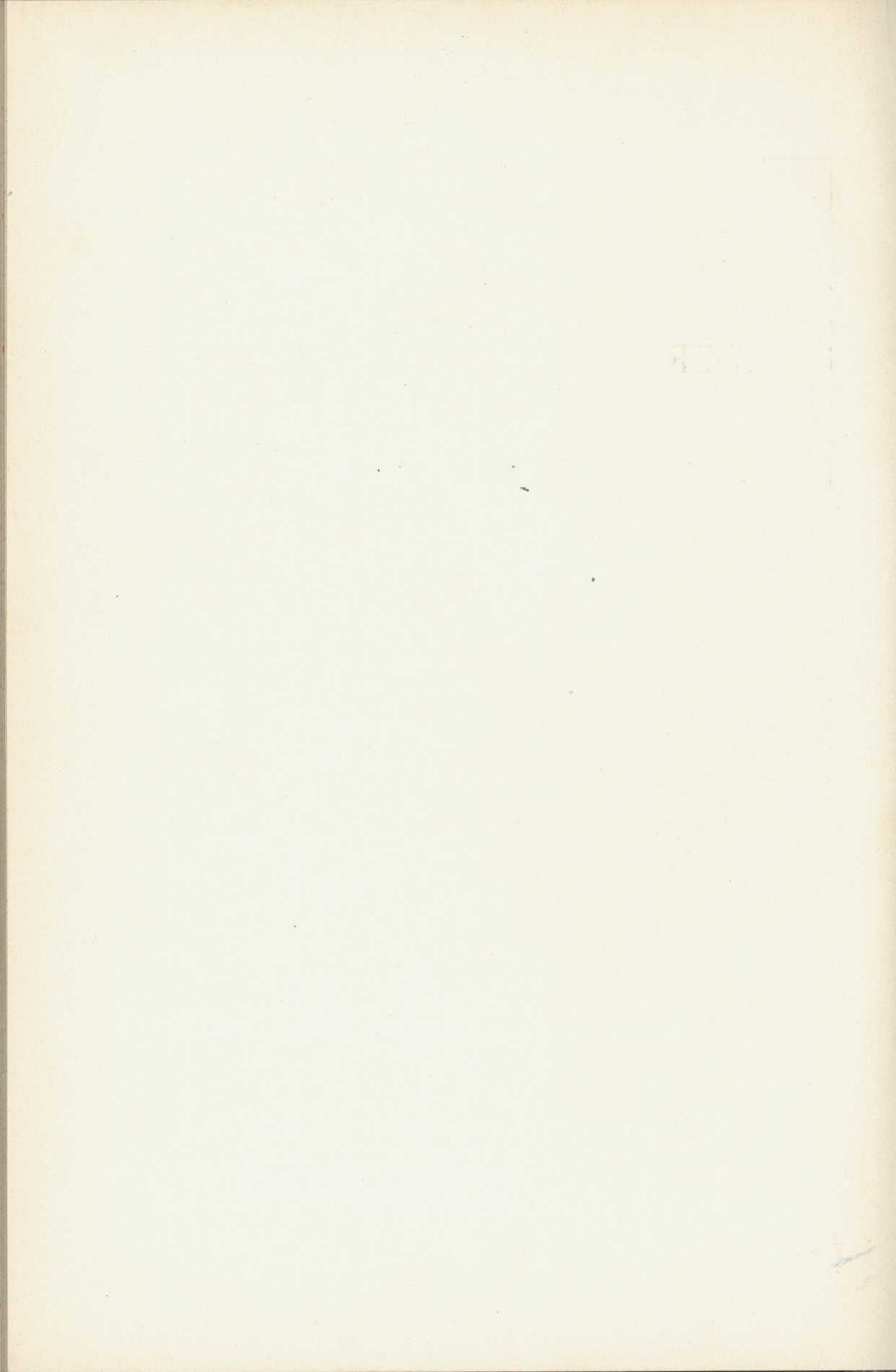
Richard Norén

prost och kyrkoherde,
utgifvare och hufvudredaktör.

Johnny Roosval

docent vid Uppsala universitet,
redaktör för kyrklig bildande konst.

211

206

UTGIVARE: RICHARD NORÉN

1908

Första häftet

Meddelande till tidskriftens läsekrets.

1. Med detta häfte följer, särskildt löst inlagdt, ett "**Konsthistoriskt Orts- och Sakregister**" till *KULT OCH KONST* årgångarna 1905, 1906 och 1907, afsedt att vid inbindning inhäftas i slutet af årgången 1907.

2. Med tidskriften följde 1905 och 1906 såsom extra musikbilaga, mot särskild prenumeratlonsafgift, fortsättningshäften af det stort anlagda svenska preludieverket: **Koralpreludier** (lämpade till K. S. V:s koralbok). Ett dylikt fortsättningshäfte var ock afsedt att åtfölja sista häftet af årgången 1907. Emellertid förklarade slutligen detta preludieverks förläggare, C. W. K. Glerup i Lund, att firman på grund af bristande uppmuntran funnit sig nödsakad tillsvidare upphöra med verkets fortsättning. I följd häraf kunde det ej till 1907 års prenumeranter därå distribueras. Med beklagande häraf få vi härmed tillkännagifva, att *kungl. generalpoststyrelsen*, enligt beslut och skrifvelse af d. 31 mars d. å., *anmodat vederbörande postanstalter att till en hvar af 1907 års postabonnter å "Kult och Konst med musikbilaga" återbetala de å den indragna bilagan belöpande prenumerations- och postafgifter med tillhops 2 kronor*. Man vände sig således blott med framställning om prenumerationsmedlens återbekommande till den postanstalt, där prenumeration skett! — Tidskriften skall i stället själf bjuda på musik, såsom ock sker i detta häfte.

3. Red. har utlofvat en för allmänheten, särskildt kultens handhafvare, präster och kyrkomusiker, lämpad **serie skildringar ur kyrkosångens och kyrkomusikens historia**. Att dessa icke redan börjat inflyta i tidskriften, beror hufvudsakligen därpå, att annan man, från hvilkens penna vi enligt aftal förväntat börjande bidrag härtill, ej varit i tillfälle fullfölja denna afsikt. Utgifvaren kommer därför själf att öfvertaga denna uppgift. Med utväljande af *vissa betydelsefulla epoker* skall han på den nyare kult- och musikhistoriska forskningens grund söka gifva en lättfattlig, åskådligt fyllig och intresseväckande framställning i tidsföljd af *den kyrkliga sångens och musikens ledande personligheter och utvecklingsformer*. I mån af behof skola illustrationer medels notexempel, facsimile och andra afbildningar lämnas. Gifvetvis kräfvat utförandet af denna plan *mer än en* årgång, liksom det också förutsätter, att tidskriften får en större spridning. Dess vänner ombedjas därför vänligen verka energiskt härför. Början skall, v. G., ske i denna årgångs 3:e häfte.

4. Några *bokanmälningar* på det liturgiskt-musikaliska området jämte en teckning af den förra året bortgångne upphofsmannen till och själen uti *den stora tyska kyrkosångsföreningen*, den allmänt högt uppburne *Heinrich Adolf Köstlin*, m. m. måste stå öfver till nästa häfte, som redan är till stor del satt och skall utkomma före midsommar.

Torstunaby i april 1908.

UTGIFVAREN.

På P. A. Norstedt & Söners förlag hafva utkommit:

Den kyrkliga konsten

under Sveriges medeltid.

En kortfattad öfersikt

af

HANS HILDEBRAND.

Andra, fullständigt omarbetade och betydligt utvidgade upplagan.

Pris: häft. 8 kr. 50 öre; i klotb. 10 kr.

Kyrkohistoria för hemmet

af

C. FR. LUNDIN.

Nyaste tidens kyrka, I.

Pris 4 kr. 75 öre.

Förut hafva utkommit:

Gamla tidens och medeltidens kyrka.

Pris: i 3 häften 8 kr.; i 1 skinnryggband 10 kr. 50 öre.

Nya tidens kyrka.

Pris: i 3 häften 9 kr. 25 öre.

 Ett sluthäfte, innehållande bl. a. register till hela verket, utkommer under loppet af år 1909.

I bokhandeln har utkommit:

Den kyrkliga diktningen

— Andra delen —

Bysantiska och latinska hymner och sånger från Medeltiden
jänte historisk öfersikt

af lektor A. E. FRIEDLANDER.

Pris 1 kr. 50 öre.

 Observera omslagets innersidor med omdömen om **första delen**: Arbetet betecknas enstämmigt såsom **utomordentligt betydelsefullt**, och lektor Friedlander lämnas såväl för sina öfersikter som för själfva öfersättningarna **det varmaste erkännande**.

Tredje häftet af KULT OCH KONST 1908 innehåller:

	Sid.
<i>Johnny Roosval</i> : Gottländska forskningar (illustr.)	161
IV. Lokrume kyrka. V. Träkumla öde.	
<i>Axel L. Romdahl</i> : Roger van der Weyden och ett par broderier från Sveriges medeltid (illustr.)	178
<i>Bernhard Risberg</i> : Två nya psalmboksförslag	186
<i>Joh. Johansson</i> , Nytt förslag till reviderad psalmbok; <i>Paul Nilsson</i> , Förslag till reviderad psalmbok.	
<i>Richard Norén</i> : Henrik Adolf Köstlin och Ludvig Hallwachs, Tvenne lifsbilder från den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen (illustr.)	202
Sällskapet Kyrkosångens Vänners verksamhet år 1907	212
<i>Richard Norén</i> : Liturgiska, hymnologiska och kyrkomusikaliska frågor vid kyrkomötet	221
<i>Sigurd Curman</i> : Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag [april—juni 1908] (illustr.)	233
<i>Sigurd Wallin</i> : Utvändig ornamentmålning på kyrkor	245
Smärre meddelanden, anmälningar och recensioner	248

Andra häftet af KULT OCH KONST 1908 innehåller:

	Sid.
<i>Johnny Roosval</i> : Gottländska forskningar (illustr.)	89
I. Fasta utgångspunkter för dateringen inom perioden 1250—1350. II. Madonnan i Viklau. III. Gottländska dopfuntar vid Weichsel.	
<i>Richard Norén</i> : Den gamla påskseqvensen »Victimæ paschali» och dess afkomlingar (illustr.)	106
III. Påskseqvensens märkliga afkomlingar. a) Om medeltidens leiser och påskleisen »Christ ist erstanden». b) Luthers påskpsalm »Christ lag in Todesbanden». (Med musik.)	
<i>William Anderson</i> : Ölands kyrkliga minnesmärken och deras vård .	129
<i>Sigurd Curman</i> : Kungl. Bref angående restaurering af Varnhems klosterkyrka (illustr.)	136
<i>Sigurd Curman</i> : Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag [jan.—mars 1908] (illustr.)	145.

Utställningar.

Gustaf Upmark: Kyrklig textil konst. *Johnny Roosval*: Bysanz i Nordiska Museet.

FONS
VITÆ

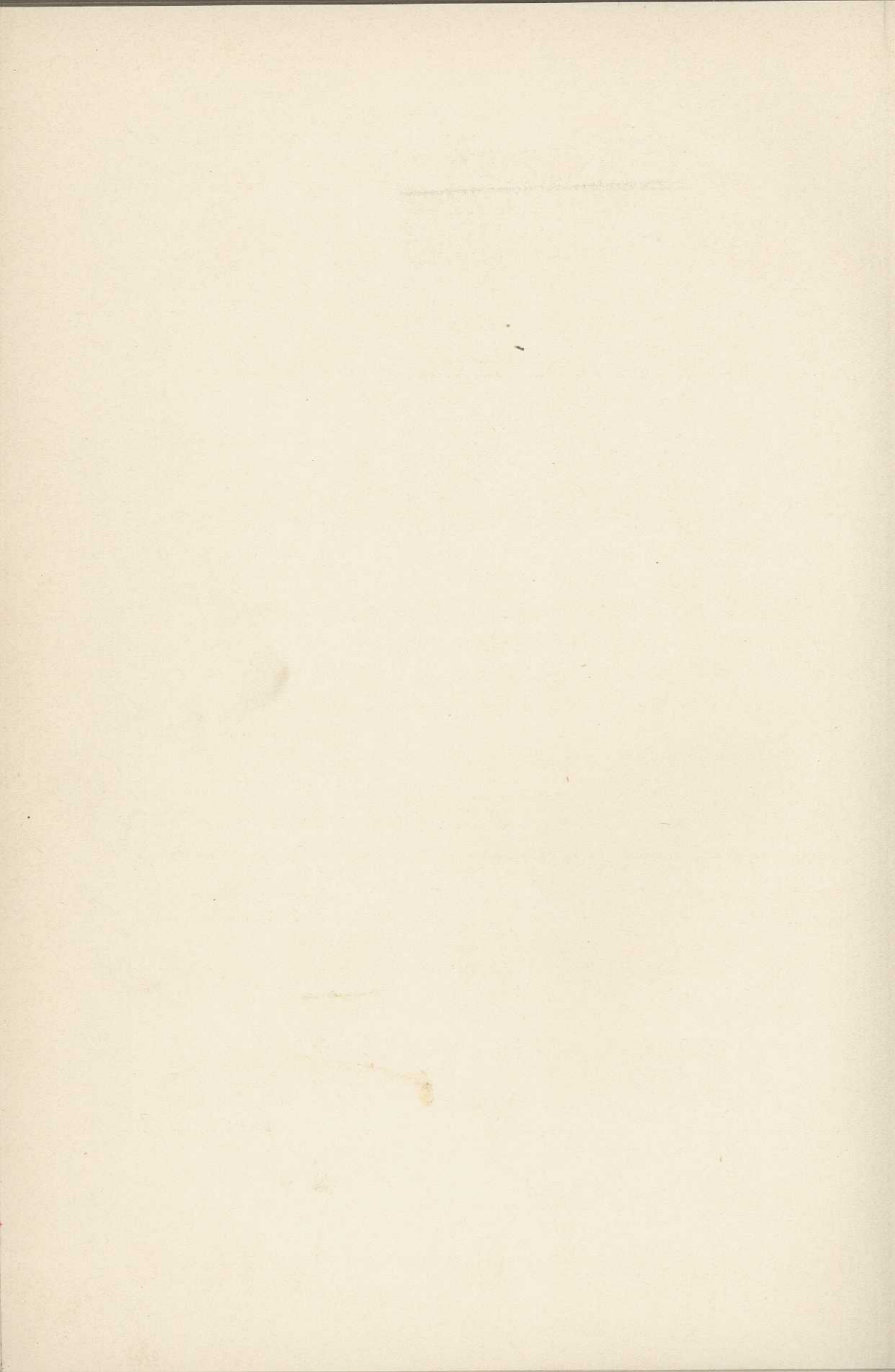
ixθus

KUN & KOSTEN

1405
UTGIVARE: RICHARD NÖREN

1908

På P. A. Norstedt & Söners förlag hafva utkommit:

Studier

i

Linköpings domkyrkas byggnadshistoria

af

D:r AXEL L. ROMDAHL.

Med talrika bilder.

Pris 1 kr. 25 öre.

Kyrkohistoria för hemmet

af

D:r C. FR. LUNDIN.

Nyaste tidens kyrka, I.

Pris 4 kr. 75 öre.

Förut hafva utkommit:

Gamla tidens och medeltidens kyrka.

Pris: i 3 häften 8 kr.; i 1 skinnryggband 10 kr. 50 öre.

Nya tidens kyrka.

Pris: i 3 häften 9 kr. 25 öre.

 Ett sluthäfte, innehållande bl. a. register till hela verket, utkommer under loppet af år 1910.

I bokhandeln har utkommit:

Den kyrkliga diktningen

— Andra delen —

Bysantiska och latinska hymner och sånger från Medeltiden
jämte historisk öfversikt

af lektor A. E. FRIEDLANDER.

Pris 1 kr. 50 öre.

 Observera omslagets innersidor med omdömen om **första delen**: Arbetet betecknas enstämmigt såsom **utomordentligt betydelsefullt**, och lektor Friedlander lämnas såväl för sina öfversikter som för själfva öfversättningarna **det varmaste erkännande**.

Fjärde häftet af KULT OCH KONST 1908 (sluthäftet) innehåller:

	Sid.
<i>Axel Romdahl</i> : Figurstil och komposition hos Roger van der Weyden, preliminär undersökning (illustr.)	257
<i>Johnny Roosval</i> : Gottländska forskningar	266
VI. Sanda kyrka (illustr.)	
<i>Sigurd Curman</i> : Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag [juli—dec. 1908] (rikt illustr.)	271
<i>William Anderson</i> : Rester af befäst kyrkogårdsmur vid Alböke å Öland	295
<i>Richard Norén</i> : Henrik Adolf Köstlin och Ludvig Hallwachs. Tvenne lifsbilder från den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen (med porträtt; forts. och slut)	298
<i>Slutord</i> (af Redaktionen)	319

Tredje häftet af KULT OCH KONST 1908 innehåller:

	Sid.
<i>Johnny Roosval</i> : Gottländska forskningar (illustr.)	161
IV. Lokrume kyrka. V. Träkumla öde.	
<i>Axel L. Romdahl</i> : Roger van der Weyden och ett par broderier från Sveriges medeltid (illustr.)	178
<i>Bernhard Risberg</i> : Två nya psalmboksförslag	186
<i>Joh. Johansson</i> , Nytt förslag till reviderad psalmbok; <i>Paul Nilsson</i> , Förslag till reviderad psalmbok.	
<i>Richard Norén</i> : Henrik Adolf Köstlin och Ludvig Hallwachs, tvenne lifsbilder från den nutida kyrkomusikaliska renässansrörelsen (illustr.)	202
Sällskapet Kyrkosångens Vänners verksamhet år 1907	212
<i>Richard Norén</i> : Liturgiska, hymnologiska och kyrkomusikaliska frågor vid kyrkomötet	221
<i>Sigurd Curman</i> : Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag [april—juni 1908] (illustr.)	233
<i>Sigurd Wallin</i> : Utvändigt ornamentmålning på kyrkor	245
Smärre meddelanden, anmälningar och recensioner	248

271

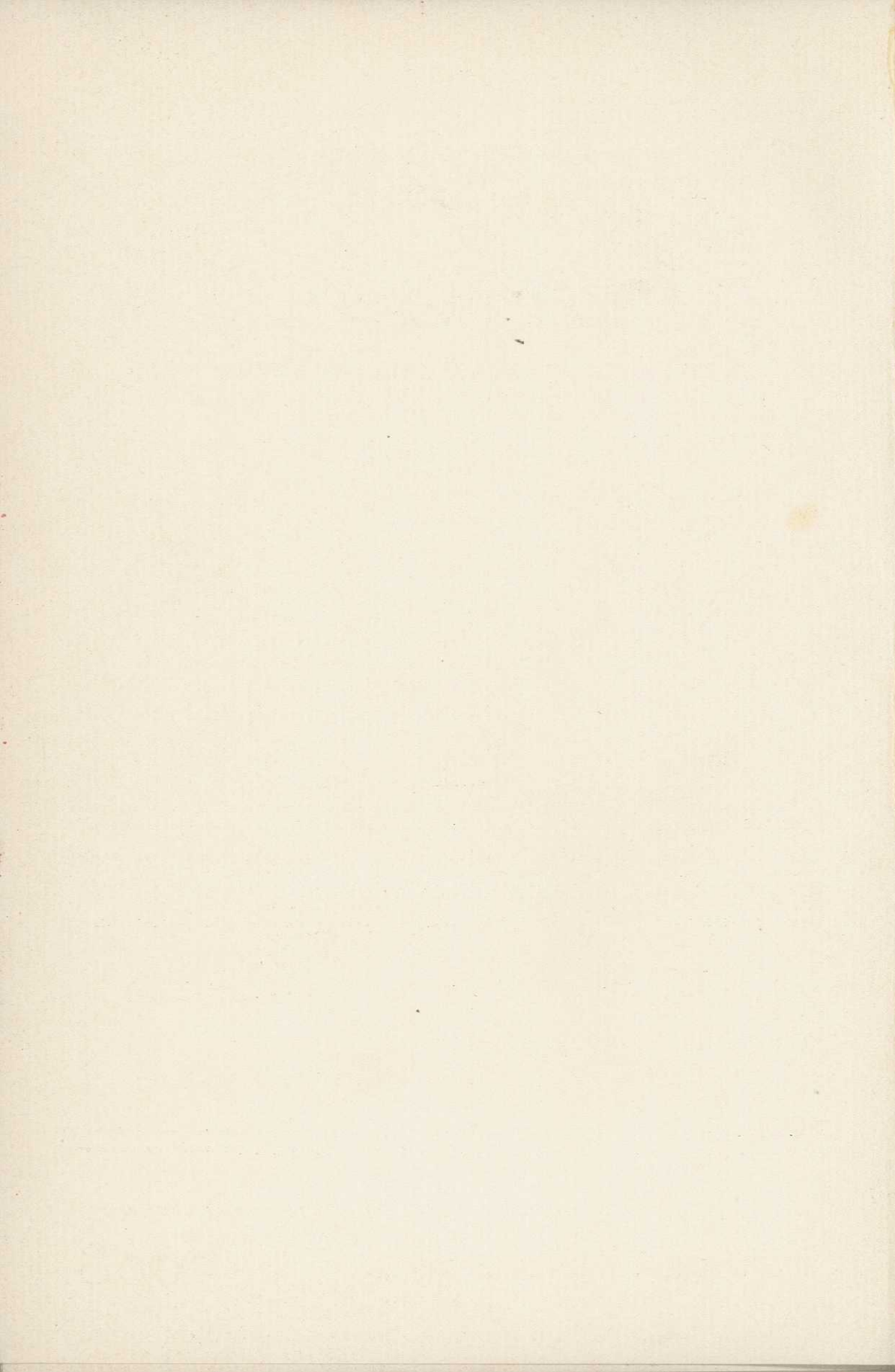

Handwritten signature in blue ink.

UTGIFVARE: RICHARD NORÉN

1908

ANMÄLAN.

KULT OCH KONST, tidskrift för hymnologi, kyrkomusik, bildande kyrklig konst samt liturgiska frågor i allmänhet avslutar med detta fjärde häfte för 1907 sin andra fullständiga årgång och anmäler härmed sin fortgång äfven under år 1908 efter samma plan som hittills.

Startandet af en tidskrift sådan som denna, baserad på fördomsfri vänlig samverkan mellan den kyrkliga kultens och konstens litterära målsmän, har naturligen sina vanskligheter. Detta så mycket mer, som tidskriften i den skandinaviska Norden saknar föregångare. Till vanskligheterna räkna vi ej minst att få tidskriften allmännare känd och spridd, då hithörande fält bland den stora allmänheten hos oss ännu äro så litet odlade.

För det välvilliga uppmärksammande och erkännande, som från den dagliga och periodiska pressens sida kommit tidskriften till del, och för det intresserade, vänliga mottagande, hon från allmänhetens sida redan från början och alltfört fått röna, är det oss ett behof att frambara vår värdsamma tacksamhet. De många uppmuntrande bevis på intresse och förståelse, red. haft glädjen erfara, låta oss hoppas, att vi i någon mån lyckats fylla en uppgift, hvars omfångsrikhet dock, tyvärr, står i alltför stor missproportion till tidskriftens begränsade utrymme.

Utan stödet af intresserad, sakkunnigt biträde skulle sådant ej varit möjligt. Till alla dem, som medverkat till tidskriftens startande och spridande, och främst till dem, hvilka såsom medarbetare skänkt henne sitt värderika stöd, säga vi vårt förbindliga tack.

Redaktionen hoppas att äfven under 1908 få påräkna samma medverkan såväl från våra medarbetares som från allmänhetens sida och skall icke sky någon möda för att göra tidskriften så innehållsrik, omväxlande och värdefull som möjligt. De f. n. högst aktuella frågorna om psalmbokens revision, om kyrkomusikens och speciellt den svenska psalmsångens renässans, om kyrkliga restaureringsprinciper och bättre vård om kyrkliga fornminnen m. fl. skola särskildt uppmärksammas. För sakligt hållna inlägg i dessa och andra inom vårt område liggande frågor står tidskriften alltid öppen, oberoende af åsikter. För signerade artiklars innehåll (rent anonyma sådana införas ej) ansvara resp. författare själfva.

För att tidskriftens fortbestånd skall blifva fullt betryggadt, kräfvos emellertid en ökad spridning. Redaktionen tillåter sig därför att till alla dess vänner, särskildt inom prästerliga och kyrkomusikaliska kretsar, ställa en värdsam vädjan att beakta innehållet af den rekommendation, som H. H. Årkebiskopen afgifvit och som återfinnes å omslagets sista sida. En tidskrift sådan som denna torde icke böra saknas i svenska kyrkors boksamlingar.

I redaktionen inträder med 1908 så till vida en personalförändring, att pastor Herman Palm, som — hufvudsakligen af hälsoskäl — ej varit i tillfälle att lämna afsedd medverkan, önskat afgå därur, hvilket dock icke utesluter hoppet om framtida bidrag från hans penna.

Det förut utlofvade fullständiga, alfabetiskt uppställda **orts- och sakregistret** till allt som hittills instutit berörande **den bildande kyrkliga**

konsten, är under tryckning och kommer att såsom lös bilaga åtfölja 1908 års första häfte; kan följaktligen inbindas tillsammans med föregående årgångar.

KULT OCH KONST utkommer äfven 1908 i fyra häften om tillsammans 320 sidor i samma utstyrsel som hittills. Priset blir detsamma som förut: 5 kronor, lika på posten och i bokhandeln. Å omslaget och i särskilda annonsbilagor intagas **annonser till pris**, som uppgöres med förlagsfirman, P. A. Norstedt & Söner.

Redaktionen.

(Utgifvarens adress: Torstunaby.)

Första häftet af KULT OCH KONST 1908 innehåller:

	Sid.
<i>Richard Norén</i> : Den gamla påsksequensen: »Victimæ paschali» och dess afkomligar	I
1. Om medeltidens liturgiska sång i allmänhet. 2. Om medeltidens seqvenser och påsksequensen Vict. paschali (med tvänne facsimile och musik).	
<i>Johnny Roosval</i> : Köln, fragment ur dagboksanteckningar (illustr.)	19
<i>Johnny Roosval</i> : Bidrag till kännedomen om Bernt Notke (illustr.)	24
<i>Tobias Norlind</i> : Musiken i Uppsala på 1600-talet	29
<i>Axel Romdahl</i> : Sköldemärken i Linköpings domkyrka (med en plan)	43
<i>Sigurd Curman</i> : Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag (rikt illustr.)	47

Smärre meddelanden, anmälningar och recensioner.

Theodor Wählin: Observa autem; Ännu ett ord angående hr Weibulls studier i Lunds domkyrka (illustr.). *Erik Wettergren*: Handarbetets Vänners utställning (illustr.). *C. af Ugglas*: S:t Görans uppställning (i Stockholms storkyrka). *Johnny Roosval*: Olle Hjortsbergs målningar i Klara kyrka (illustr.). *Anmälningar*: Hildebrand, Den kyrkliga konsten, anm. af J. Roosval. Ord och Bild, 1907, anm. af J. Roosval.

Observera omslagets innersidor!

KULT OCH KONST utkommer äfven under 1908 med fyra häften, rikt illustrerad text om tillsammans 320 sidor, till ett pris af 5 kronor såväl å posten som i bokhandeln.

Om tidskriftens anskaffande för och tillhandahållande i de **svenska kyrkornas boksamlingar** samt i **sockenbiblioteken** har *H. H. Årkebiskopen* benäget lämnat följande rekommendation:

»Tidskriften "KULT OCH KONST", som afhandlar ämnen hörande till den kyrkliga liturgien, psalmen, musiken, byggnadskonsten, paramentiken samt kyrkliga fornminnen, är genom sitt rikhaltiga och lärorika innehåll samt ett lättfattligt och underhållande framställningssätt enligt min tanke i hög grad värd att införlifvas med boksamlingar, som tillhöra kyrkor, samt med sockenbibliotek.

Upsala den 17 december 1906.

J. A. EKMAN,

Årkebiskop.»

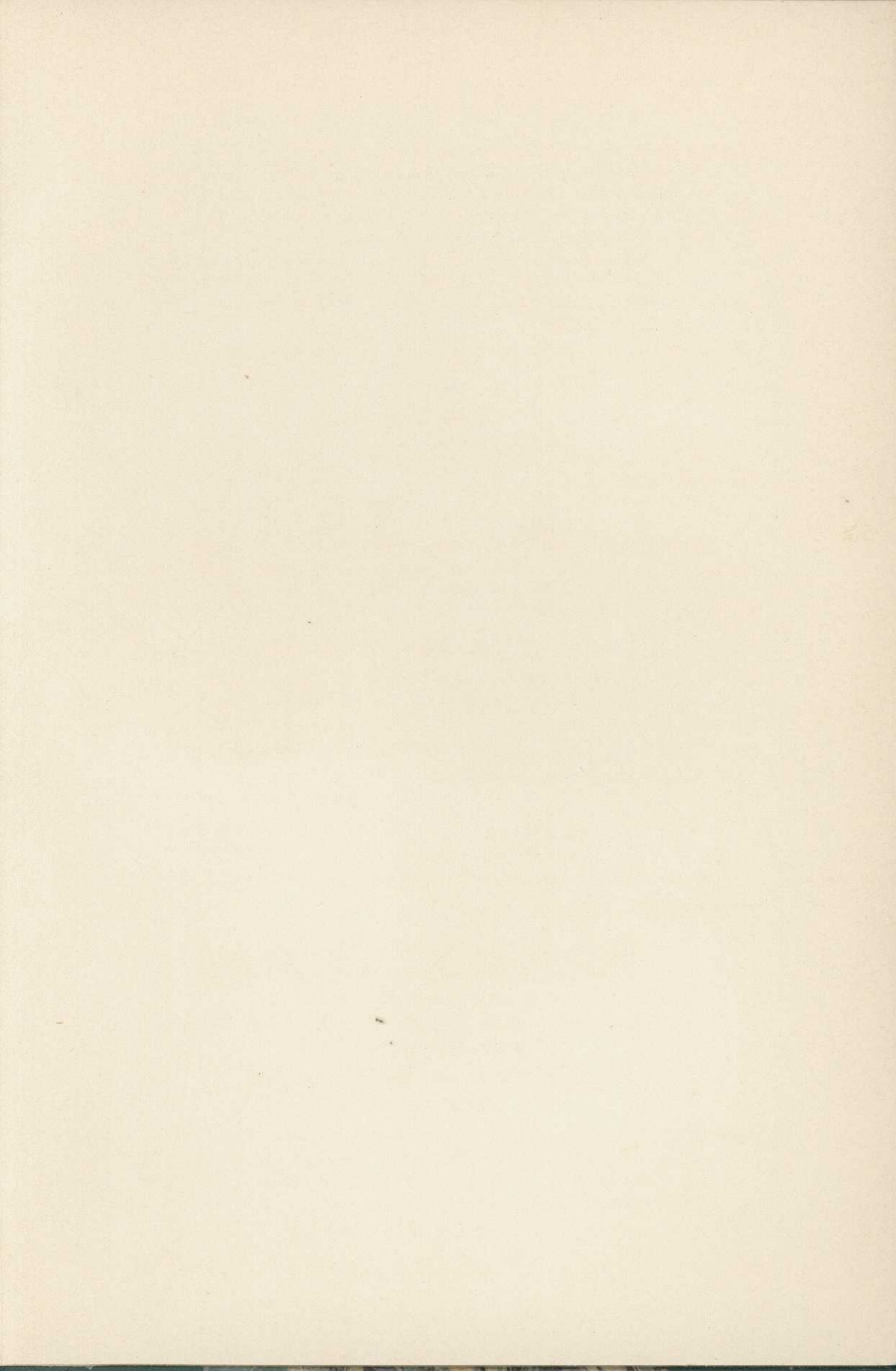
P105

UTGIFVARE: RICHARD NORÉN

1908

*Beträffande orsakerna till detta häftes försenade
utgifvande hänvisas till redaktionens meddelande i
slutet af häftet.*

P. A. Norstedt & Söner.

Detta häfte af KULT OCH KONST 1908 innehåller:

	Sid.
<i>Johanny Roosval</i> : Gottländska forskningar (illustr.)	89
I. Fasta utgångspunkter för dateringen inom perioden 1250—1350. II. Madonan i Viklau. III. Gottländska dopfuntar vid Weichsel.	
<i>Richard Norén</i> : Den gamla påskseqvensen »Victimæ paschali» och dess afkomlingar (illustr. och med musik)	106
III. Påskseqvensens märkliga afkomlingar. a) Om medeltidens leiser och påskleisen »Christ ist erstanden». b) Luthers påskpsalm »Christ lag in Todesbanden».	
<i>Sigurd Curman</i> : Kungl. Bref angående restaurering af Varnhems klosterkyrka (illustr.)	136
<i>Sigurd Curman</i> : Stadfästade byggnads- och restaureringsförslag [jan.—mars 1908] (illustr.)	145

Utställningar.

Gustaf Upmark: Kyrklig textil konst. *Johanny Roosval*: Bysanz i Nordiska Museet.

KULT OCH KONST utkommer äfven under 1908 med *fyra* häften, rikt illustrerad text om tillsammans 320 sidor, till ett pris af 5 kronor såväl å posten som i bokhandeln.

Om tidskriftens anskaffande för och tillhandahållande i de **svenska kyrkornas boksamlingar** samt i **sockenbiblioteken** har *H. H. Årkebiskopen* benäget lämnat följande rekommendation:

»Tidskriften "KULT OCH KONST", som afhandlar ämnen hörande till den kyrkliga liturgien, psalmen, musiken, byggnadskonsten, paramentiken samt kyrkliga fornminnen, är genom sitt rikhaltiga och lärarika innehåll samt ett lättfattligt och underhållande framställningssätt enligt min tanke i hög grad värd att införlifvas med boksamlingar, som tillhöra kyrkor, samt med sockenbibliotek.

Upsala den 17 december 1906.

∫. A. EKMAN,
Årkebiskop.»

I bokhandeln har nyss utkommit:

Den kyrkliga diktningen

— Andra delen —

Bysantiska och latinska hymner och sånger från Medeltiden
jämte historisk öfversikt

af lektor A. E. FRIEDLANDER.

Pris 1 kr. 50 öre.

☞ Observera omslagets innersidor med omdömen om **första delen**: Arbetet betecknas enstämmigt såsom **utomordentligt betydelsefullt**, och lektor Friedlander lämnas såväl för sina öfversikter som för själfva öfversättningarna **det varmaste erkännande**.

Stockholm. P. A. Norstedt & Söner 1908.

